

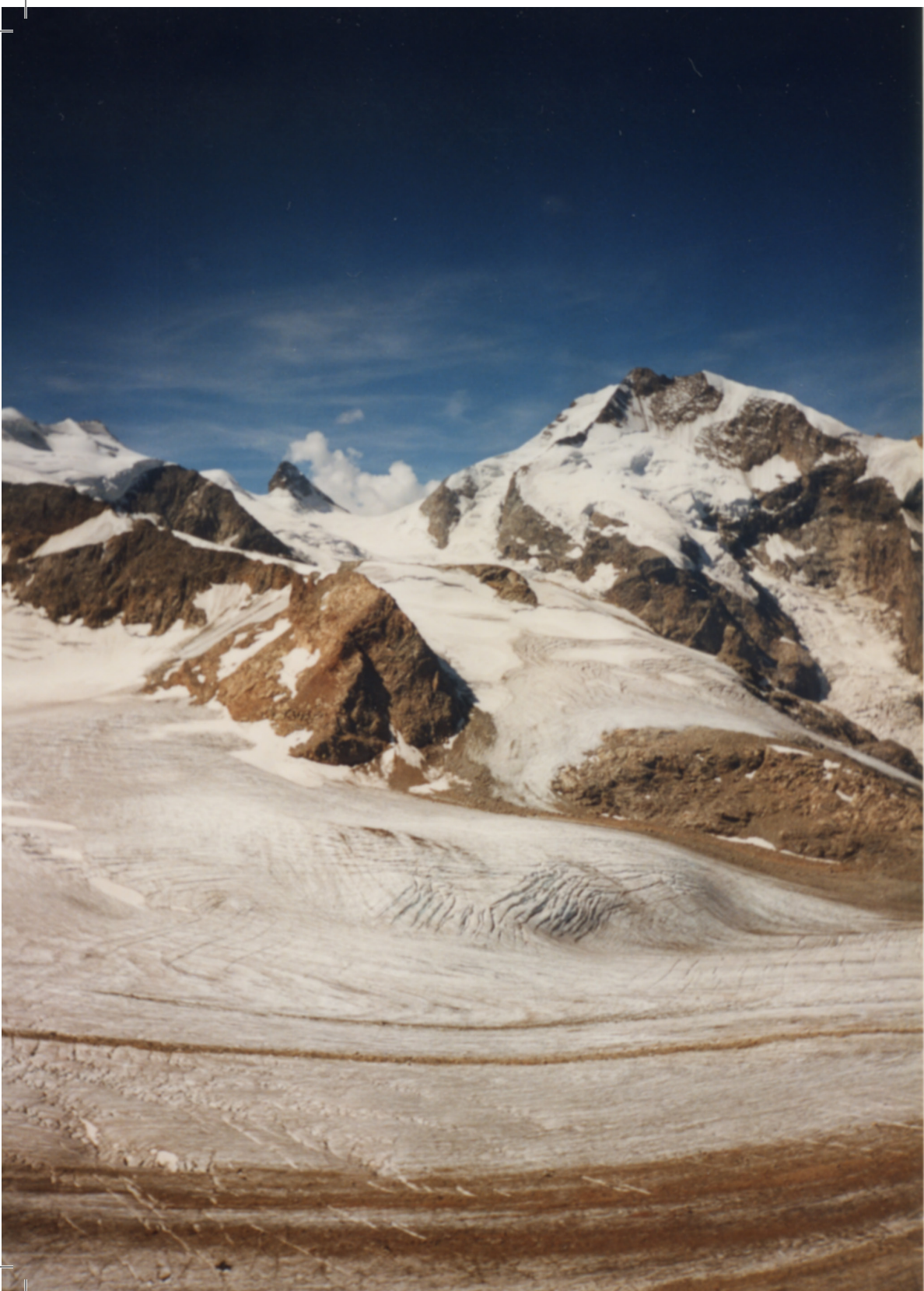
A TERMÉSZETSZERETŐ EÖTVÖS LORÁND

KIS DOMOKOS DÁNIEL

Kis Domokos Dániel

**A természetszerető
Eötvös Loránd**

KIS DOMOKOS DÁNIEL

A TERMÉSZETSZERETŐ EÖTVÖS LORÁND

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA
FIZIKATÖRTÉNETI KÖTETEI**

SOROZATSZERKESZTŐ: GAZDA ISTVÁN

M. ZEMPLÉN JOLÁN: A FELVIDÉKI FIZIKA TÖRTÉNETE 1850-IG

**VEKERDI LÁSZLÓ: AZ ÚJKORI MATEMATIKA ÉS FIZIKA
MEGSZÜLETÉSE**

**BATTA ISTVÁN: A MAGYAR FIZIKAI SZAKNYELV TÖRTÉNETE
A MAGYARORSZÁGI FIZIKA KLASSZIKUS SZÁZADAI
1590–1890**

**ABONYI IVÁN: KIEMELKEDŐ FEJEZETEK A XVII–XIX. SZÁZAD
FIZIKÁJÁBÓL**

**FÜSTÖSS LÁSZLÓ: A MAXWELLI ELEKTROMÁGNESÉG
ÉS MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA**

BOLYAI FARKAS FIZIKÁJA ÉS CSILLAGÁSZATA

ID. SZILY KÁLMÁN EMLÉKEZETE.

TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGÁNAK KRONOLÓGIÁJA

**OLÁH-GÁL RÓBERT: AZ ÉRTŐL AZ ÓCEÁNIG.
RÉTHY MÓR (1846–1925)
AKADÉMIKUS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA**

KIS DOMOKOS DÁNEIL: EÖTVÖS LORÁND, A TUDÓS FOTOGRÁFUS

GAZDA ISTVÁN: EINSTEIN ÉS A MAGYAROK

**ABONYI IVÁN: KIEMELKEDŐ FEJEZETEK A XX. SZÁZAD
FIZIKÁJÁBÓL**

FÜSTÖSS LÁSZLÓ: FIZIKA MAGYARORSZÁGON A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

**KOVÁCS LÁSZLÓ: GYÖRGYI GÉZA (1930–1973).
EGY KIVÉTELES ELMÉLETI FIZIKUSI ÉLETPÁLYA**

Kis Domokos Dániel

A természetszerető Eötvös Loránd

Levéltári és kéziratári kutatások

Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet

Budapest, 2017

Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára 116.

Készült a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

Sajtó alá rendezte:

Dr. Gazda István

Szakszerkesztő:

Bodorné Sipos Ágnes

Text © dr. Kis Domokos Dániel, 2017

Photos © Magyar Földtani és Geofizikai Intézet

Országos Geofizikai Szakkönyvtára

ISBN 978-615-5365-06-5

ISSN 1416–5368

A borítón lévő képek:

Címlap: Pragser Wildsee, fölötté a Seekofel (Eötvös Loránd felvétele)

Belső borító, elől: A Pers- és a Morteratsch-jégár, középen az Isla Pers
(A szerző felvétele)

Belső borító, hátoldal: Piz Bernina a Diavolezza felől (A szerző felvétele)

Borító hátoldalán: Morteratsch-jégár, balra a Piz Bernina (A szerző felvétele)

Tördelte: Szánthó Ágnes

Nyomdai kivitelezés: Monobit Nyomda Kft.

TARTALOM

Bevezetés. Báró Eötvös Loránd egy napja.....	7
Hogyan lett az ifjú Eötvös a hegyek szerelmesév? Helmholtz és Tyndall hatása – az egykorú dokumentumok tükrében.....	13
Eötvös Loránd természetszeretete ifjúkori naplói és levelei alapján.....	18
Eötvös 1864–1870 közötti természetismereti tevékenységéről és első tudományosdolgozatáról.....	37
Eötvös Loránd báró, a hegyek ismerője.....	55
Lelki találkozások a Nagy Szent Bernát Kolostorban (1836 – 1866 – 2002) Bárá Eötvös József és fia – Plósz Katalin M. Georgia Boldog- asszony iskolánővér – Jean-Marie Lovey prieur de Hospice du Grand-Saint-Bernard.....	115
A zlatnói üveghuta, Eötvös feljegyzése alapján.....	120
Eötvös mint a fotográfia tudományának kiváló ismerője.....	137
A természetszerető Eötvös elnöki tevékenysége. A Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya, majd a Magyar Turista Egyesület élén.....	157
Eötvös József levele fiához, Lorándhoz – 1868. júl. 27-én.....	187
Elvesztek Eötvös Loránd levelei?.....	190
Eötvös Loránd beszédeiből Elnöki megnyitó a M. K. E. Budapesti Osztályának 1890. január 25-én tartott közgyűlésén.....	199
Elnöki megnyitó a M. K. E. Budapesti Osztályának 1891. február 14-én tartott közgyűlésén.....	201
Elnöki megnyitó a M. T. E. évi május hó 24-én Selmeczbányán tartott rendes közgyűlésén.....	205
Eötvös lányainak részvétele az Eötvös-expedíciókban. A Tofana di Rozes déli falának első megmászása 1901-ben.....	207
Egy fejezet az Eötvös-ingával végzett terepi mérésekből Szenzáció és valóság: Eötvös Loránd és Lóczy Lajos életveszélyben a Balaton jegén.....	214
Jégár – egy fejezet Eötvös és a nyelvtudomány kapcsolatából.....	228
Eötvös, Klupathy Jenő és az Uránia Egyesület Az Uránia 100 éve. (A kezdetek: az első két év, 1899, 1900).....	236
Előadások 1899–1900.....	250
Klupathy Jenő (1861–1931).....	262

BEVEZETÉS

Eötvös Loránd báró egy napja

Eötvös Loránd (1848–1919) báró, a fizika egyetemi professzora 16 éven át volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, egyben főrendiházi tag, számos kutatási eredménye, megállapítása ma is helytálló, sőt, ha csak a geofizikát tekintjük, korszakalkotó. Most kicsit máshonnan kiindulva, tekintsük át vázlatosan egyik sűrű napját, illetve kövessük nyomon annak egy-két érdekességét.

Egy kellemes, nyári hajnalon képzeljük magunk elé kissé zömök természetű, nemes vonású, meleg tekintetű arcát, amint kilép pezsztentlőrinci villája kapuján, fejére teszi kalapját, búcsút int az ablakon még álmosan kitekintő feleségének, Horváth Gizellának, s két serdülő lányának, Ilonának és Rolandának, aztán egy könnyed, határozott mozdulattal nyeregbe pattan, majd kedves Kevély nevű lován, azon a szép arab telivéren gyors ügetéssel belovagol az egyetemre. Lovát beköti a Nemzeti Múzeum mögött lévő Nemzeti Lovarda Ybl-tervezte szép épületének istállójába, melynek sajnos, akárcsak az Eötvös-villának, híre-hamva: helyén a Magyar Rádió – nem éppen szépek mondható – modern épületszárnya húzódik. Az Esterházy utca (a mai Puskin utca) felől besiet a Fizikai Intézet épületébe, a „D” épületbe, mely ma is áll, mely még Eötvös elképzelései alapján épült, s melyet sok TTK-s diák és tanár annyira szeretett. Fölsietett az épület emeletén található lakásukba, hisz vidéken csak a kellemes tavaszra, illetve a közelgő nyárra való tekintettel tartózkodik a család. Megiszik talán egy kávét, vagy kedves szenvedélyének hódolva rágyújt egy jó szivarra. Átsétál a Fizikai Intézet helyiségeibe, megkérdi adjunktusát vagy tanársegédét, Pekár Dezsőt vagy épp Klupathy Jenőt: elő van-e készítve – mint előzőleg már megbeszélték – az új, szemléltető kísérleti eszközök a nagy előadóba, melyek elkészültét oly örömmel tapasztalta Süss Nándor optikai műhelyében. Minden rendben, kezdődhet az előadás.

Előadás után még néhány diákjával elbeszélget egyes részletkérdésekről, majd a mágneses mérések fotografálását kérdezi Pekártól, vagy épp Wilhelm Conrad Röntgen új felfedezését vagy annak további lehetőségeit taglalják, előkészíthetnék-e ennek az új módszernek az ellenőrzését, megismételhetnék-e a kísérletet a bizonytalan leírások alapján. Míg erről beszélget a már említett Klupathyval s Pekárral, bekukkantanak a Kiss Károly által vezetett – Eötvös jóvoltából az egyetemen létrehozott – üvegtechnikai laboratóriumba, már a későbbi órákra is előkészülve.

Ebéd után egy ideig egyik akadémiai beszédén dolgozik, hisz mint a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a kutatás, a geofizikai terepi munkák hétvégi felügyelete és az egyetemi oktatás mellett számos más, olykor kissé terhes társadalmi, vagy éppen politikai kötelezettsége is volt.

A délutáni ejtőzés helyett, ha ideje engedi, az aktív pihenést választva, legalább a Gellért-hegyre kirándul, de ha kissé több ideje marad, az egyik oldalsó helyiségből kihozza kerékpárját, s egyik tanítványával útra kelnek, s a Vámház körúton végighajtva, a hídpénzt leróva átkarikáznak az új Ferencz József-hídon, vagyis a mai Szabadság hídon, s a budai oldalon egész Budatétényig nyargalnak, majd vissza. Kimelegedve, kellemesen elcsigázva, vagy ott vagy már hazafelé, az alkonyi fényekben gyönyörködve elhihető, hogy azért egy korsó sör is belefért idejükbe.

Eötvös szenvedélyes biciklis volt, egy ízben két lányával, Ilonával és Rolandával egész az Alpokig karikáznak, igaz, nem Budapesttől, mert a túlzott anyai féltés miatt csak Fehérvártól, hová titokban előre küldték a járgányokat. Útjuk első szakaszáról, Zell am See-ből nem is a feleség kapott hírt, beszámolót, hanem az Eötvös Collégium első igazgatója, a jóbarát Bartoniek Géza.

„Kedves barátom! Minden baj nélkül programszerűleg tetük meg utunk első felét 671 kilométert idáig. Két hét alatt, az az Jul. 3ikán értünk ide. Itt azonban elhagyott a jó szerencsénk. Megeredtek az ég csatornái s öt nap óta napot nem láttunk. De hiszen itt amúgy is pihenni akartunk. Nehány nap

múlva talán újra indulhatunk, s Aug. 1-e körül Schluderbachban lehetünk.”¹⁾

De mit is kerestek kerékpárral az Alpok, közelebről a dél-ti-rolói Dolomitok egyik eldugott üdülőhelyén, Schluderbachban? A Hohe-Gails tövében húzódó fogadóban a jó öreg Plohner már várta őket, s mikor a cortinai országút felől végre megérkeztek, nagy örömmel fogadta a turistákat. Eötvös, többnyire lányaival, mintegy 40 nyarat töltött ezen a kedves vidéken. Egyik alkalommal – ellenőrző jellegű mérések végzésére – még az általa elnevezett mérőeszközt, a híres inga egyik példányát is elhozatta, s felállította a közelben. A fényképészállvány és az eleinte még igen nagyméretű és költséges kamera sosem maradhatott el. Több száz felvétel készült a környék hegyeiről, jellegzetes sziklaszfincseiről, hasadékaikról, hónyergeiről, jégárjairól. A gleccsernek ezt a remélhetőleg még ma is ismert és használt szép magyar elnevezése is tőle, a hegyek szerelmesétől, az Alpok és különösen a Dolomitok rajongójától származik. Az egyik példaképének is tekinthető híres fizikus, jégárkutató és igen híres hegymászó, John Tyndall egyik útjának, a Jungfrau megmászásának 1872-es fordításakor javasolta ezt az új elnevezést. Eötvös Loránd még ifjan, 18 évesen megmászta Svájc legmagasabb csúcsát, a Monte Rosa Dufour-csúcsát, rövidesen a Pastersen-kees felől a Gross-Glocknelt, hogy később, 1895-ben lányaival újra megmáshassa, hogy ezt a korai Útinaplók kedves rajzai után végre már fényképeken is megörökíthesse. Ezek közül – más Dolomitokbeli remek fénykép mellett – többet ki is állított különféle amatőr fényképészeti kiállításokon, s néhány vetítettképes előadást is tartott.

De nemcsak a természet szeretete vonzotta a hegyek közé, hanem sportszenvedélye, a hegymászás is. Kedves schluderbach-i hegyvezetőjével tíznél több első mászása ismeretes, ezzel méltó helyet vívott ki magának a külföldi, s a magyar hegymászók között, kik közül a kortárs Zsigmondy Emilt, mint az Alpok egyik leghíresebb

---

1) Kis Domokos (szerk.): Eötvös Loránd, a tudós fotográfus. Hegymászás-történeti szaklektor: Neidenbach Ákos, fotográfia-történeti szaklektor: Kincses Károly, az előszót írta és a bibliográfiai részeket lektorálta: Gazda István. Bp., 2000. ELGI. p. 65. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21.)

hegymászóját, vagy Déchy Mórt, a Kaukázus feltáróját és „Alpesekek” és „Az úttalan utak” másik nagy íróját, Jankovics Marcellt kell mindenképp említeni. Mindhármukat személyesen is ismerte, ráadásul Jankovics Marcell immár a helyiek szóhasználata szerint „a magyar báró”-val, a „budapesti professzor”-ral gyakorta találkozott kedvenc hegyeik, sziklafalaik tövében, hol néhányszor épp az Eötvös-lányok sziklamászó bravúráját figyelhették feszült tekintettel, s míg az édes-apa mindjárt a helyszínen, a fényképezőgép segítségével, Jankovics később remek tollával örökítette meg a Gobbo, a Torre del Diavolo vagy a Tofana di Rozes déli falának első megmászását 1901-ben. Eötvös Loránd első mászásai közül talán a leghíresebbet emelem ki, az addig elérhetetlennek hitt Croda da Lago élesen felszökő tarajának elérését.

„A Croda elesett” – jelentette Cortinában az egyik híres öreg hegyivezető 1884. július 19-én, Zsigmondy Emil pedig így számol be néhány nappal később az első megmászáson felbuzdulva szintén megmászva a csúcst az ott tapasztaltakról:

„Egy kőlapra helyezett kis üvegcsében megtaláltam Eötvös báró úr kártyáját, ki Innerkofler vezetésével tizenegy nappal előttünk vitte végbe az első megmászt. Mivel az üveg összetörése nélkül nem tudtam volna a kártyát kivenni, így hát benne hagytam, és mellé tettem a magam kártyáját, feljutásunk dátumával. A sziklalapon vörös olajfestékekkel M. I. K. betűk találhatók és a csúcst néhány más pontján is további betűk és dátumok. Vettem valamicskét a festékből, mely még ott volt egy kis üvegben, és felfestettem a saját iniciálémat, hozzátéve a napi dátumot. A kilátás csaknem tiszta volt, és körül a vidéken jó néhány hegyfő ismerősként üdvözölt. Leginkább a Tofana emelkedett ki, mely két egészen különálló kettős csúcst mutat.”

Hegymászó érdemei elismeréséül egyik tisztelője, Adolf Witzemann 1902-ben a Cadin csoport második legmagasabb, még névtelen csúcst róla nevezte el, s a Cima di Eötvös vagy Eötvös-spitze mind a mai napig hirdeti az ő nevét. Már idősebb korában nyilatkozta az

egyik ifjú magyar hegymászonak kedves hegycsoportjáról: „nekem ez az ezerarcú Cadin örökszép gyönyörűségem.”

Talán az sem véletlen, hogy mint kiváló, és ismert sportembert választották a Klupathy Jenő kezdeményezésére létrejövő Budapesti Atletikai Club elnökévé.

A sportban megedződve a kutatás nehézségei sem rettentik vissza, szívesen végezte az olykor igen fárasztó terepi méréseket, melyekbe olyan hírességeket is be tudott vonni, mint a csillagász Kövesligethy Radót, a későbbi híres meteorológust, Steiner Lajost vagy közelebbi tanítványai közül a későbbi szorgalmas követőjét, a geofizikai intézet első igazgatóját, Pekár Dezsőt vagy az arktikus élet nagy ismerőjét, a Balaton s a Balaton jegének máig egyik legjobb ismerőjét, a földrajztudós Cholnoky Jenőt. Ő különösen gyakran helyettesítette 1901 hideg telén az azóta balatoni inga néven elhíresül csavarodási ingával végzett leolvasásokban.

Befejezésül álljanak itt Cholnokynak, mint a Magyar Turista Egyesület elnöki székében egyik későbbi követőjeként elhangzott szavai 1938-ból:

„Báró Eötvös Loránd legnagyobb tudományos eredménye, a csavarodó inga ma az emberiség nagy értékű közkinccse. Ezzel a műszerrel lehatol a tudomány a Föld mélyébe 20 km mélységre is és megtudja, a különböző sűrűségű kőzetek miként helyezkednek el a Föld szilárd kérgében. Ennek következtében ma már az okszerű petróleum-, földgáz- és kősó-kutatásokban nélkülözhetetlen. Oly érzékeny ez a műszer, hogy az Esterhházy-utcában levő egyetemi fizikai intézet laboratóriumában megérezte a Duna minden centiméternyi áradását. Ezért alkalmas volt a műszer arra, hogy vele a Newton-féle tömegvonzás-törvényét igazoljuk. Newton fődözte fel, hogy a tömegek vonzzák egymást és pedig a tömegekkel arányosan, a távolság négyzetével fordított arányban. Ezt a törvényt kellett igazolni, hogy érvényes minden anyagra és minden anyagnak bármiféle fizikai állapotára: akármilyen legyen az illető anyag halmazállapota, hőmérséklete, elektromos töltése stb.

És az Eötvös-inga ezt a grammnak 1/13.0000.000-od részéig igazolta.

A műszer munkaképességét a Balaton jegén próbáltuk ki. Két telet töltöttem Eötvös Loránddal a tó jegén, szántalpakra szerelt deszkasátorban. Az észlelések éjjel folytak, nappal az állomást kellett költöztetni.

Itt ismertem meg igazán azt a nagy embert. A legjobb szívű, legnemesebb gondolkozó, legnemesebb társ volt, vele töltve az időt, az valósággal elrepült s annyira tanulságos volt, hogy életem legboldogabb órái közé sorolom azokat, amikor vele a kis sátorban, a duruzsoló petróleumkályha mellett főztük a teát és hallgattuk a hóvihar üvöltését, a felkorbácsolt hó sercegését a deszkasátor remegő falán.

A természetnek valósággal szerelmese volt. Rendkívüli érdeklődéssel figyelte az én tudományos tanulmányaimat, a jég mechanizmusát illetőleg s kitűnő tanácsaival nagyon elősegítette. De hisz természet-szeretetének ennél sokkal élénkebb jelét adta azzal, hogy a szünidőket mindig a déltirori Dolomitokban töltötte, két leányával együtt. Mint kitűnő hegymászók valami 100 olyan csúcst másztak meg, amelyre csak a legedzettebb sziklamászók juthattak föl és ezek közül több csúcson ők voltak az elsők. Az egyik sziklatornyot róluk is nevezték el. Ez a kiváló hegymászó készség és a természetnek ez a szeretete volt az indítóoka annak, hogy a megalakult MTE őt hívta meg első elnökének. Az ő bölcs elnöklete alatt fejthette ki Téry Ödön azt a csodálatos munkásságot, melynek áldásait érezzük ma, amikor Egyesületünk szépen felvirágzott állapotában 50 éves jubileumát üli.”²

---

2) Turisták Lapja 50 (1938) No. 5. pp. 254–255.

Hogyan lett az ifjú Eötvös a hegyek szerelmesévé?

Helmholtz és Tyndall hatása

Az egykorú dokumentumok tükrében

„Magas hegyre mászni nem oly gyermekes élvezet, mint azt az első pillanatban feltűnik, s még most is, noha expedíciónk nem a legszerencsésebben végződött, e napot életem legélvezetesebb napjának tartom; költőibb élvezet ennél nincs.”¹

Eötvös 1866. augusztus 1-jén, alig 18 évesen hagyja el először egyedül hosszabb időre az atyai házat, ekkor indul útnak Svájcba, immár az igazi nagy hegyek közé. Néhány hét múlva Pontresinában, szemben a Roseg-gleccserrel, Kelet-Svájc legnagyobb jégárjával,² az Ober-Engadin hófödte csúcsaitól körülvéve, a Hôtel zur Krone 32. számú szobájában telepszik meg, Kmoskó Sándor nevű karlsruhei barátjával, ki korábbi tervükhöz híven még utazása elején Bregenzben csatlakozott hozzá. Az Eötvös család régi orvosbarátjával, a már éppen kocsin továbbutazó Markusovszky Lajossal és feleségével, Kis Zsófiával való rövid találkozása utána a Silvaplanai-tó és környéke bebarangolását követő napon a Roseg jégárra tettek kisebb kirándulást. Másnap, 26-án – Markusovszkyék példáját követve – a Piz Languard (3268 m) megmászására indultak, melyen maguknak, mint erős gyakorlatlók, igazi reputációt szereztek – tudjuk meg Loránd egyik atyjához

---

1) Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez írt leveléből, melyben mentegetőzve számol be, hogy előző nap, nagy hófúvásban megmászta a Monte Rosát (Dufour-spitze 4633 m), minek során útítársa minden további utazásra képtelen. 16. lev. Zermatt, 1866. szept. 13. Lásd: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár: Levelestár. – Az itt hivatkozott levelek közül a 11. Poschiavo, 1866. aug. 29. és a 22. Luzern, szept. 25. szintén az Országos Széchényi Könyvtárban van. A továbbiakban a többi, kötetben megjelent, e tanulmányban idézett vagy hivatkozott svájci levél és napló, vagyis a „Lila notesz” lelőhelyét nem részletezem, mind a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Országos Geofizikai Szakkönyvtárában (Bp., Kolumbusz u. 17–23.) található.

2) Jégár = gleccser. Eötvös Loránd elnevezése.

írt leveléből.³ Innen már jól szemügyre vehették a Bernina-völgy túloldalán magasodó, a nap sugaraitól szinte vakítóan csillogó Bernina-csoportot, az Isla Pers „sziklaszigetet”, és a lassú-lassú mozgással körülötte folyó Pers és Morteratsch jégárt.

Augusztus 27-én oda is eljutnak, a csodálatos jégvilág e különös, rejtélyes képződményeire. A Morteratschon följutva az Isla Pers sziklán virágokat, talán sárga havasi árnikát találnak, és madárkákat, feltehetőleg fekete havasi csókákat is látnak, majd az ebéd elköltése után, a jég közé ékelt magányos szikla túlsó oldalán, a Pers jégáron, a havon sok csúszkálással érkeznek meg a Bernina házhoz. Olvassuk csak Eötvös Loránd későbbi heidelbergi kedves tanárát, Helmholtz professzort, a tanítvány szép fordításában:

„A jég és örökös hó világa, a mint az a szomszéd Alpokon elterül, ridegsége, elhagyatottsága daczára mindenkit elbűvöl sajátyszerű varázsával. Nemcsak a természettudós figyelmét köti le, ki benne földünk jelen és múlt történetének nem egy pontját bámulatosan megvilágítva találja; hanem azon utasok ezreit is körébe csalja, kik legkülönbözőbb foglalkozásaik által kimerítve, ott test és szellemi üdülést keresnek. Míg sokan megelegszenek azzal, ha távolból csodálhatják a csillogó pompát, melyet a havas csúcsok tiszta fénye, a kék és zöld rétek közé ékelve, a tájnak kölcsönöz: addig egyesek nem rettegve a veszélyek s fáradalmak nagyságától, ez idegenszerű világban merészen előre törnek, s jutalmazást magasztosságának szemléletében keresnek.”⁴

De ami a természet szeretetét majd az igazi hegymászást illeti, később Helmholtznál is nagyobb hatással lehetett rá az ír származású híres angol fizikus, John Tyndall, aki – mint egy helyütt maga Eöt-

---

3) Poschiavo, 1866. aug. 28. – Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó. pp. 95–96.

4) Helmholtz, H. [Hermann Ludwig Ferdinand]: Népszerű tudományos előadások. Írta H. Helmholtz. Fordították B. Eötvös Loránd és Jendrassik Jenő. Bp., 1874. KMTT. XI, 389, [3] p. – A kötet legnagyobb részét Eötvös fordította, s ő írt hozzá előszót. Az idézet helye: Jég és Jégár. pp. 102–103.

vös írja róla – „nem csak a népszerű tudomány óriásai közé tartozik, hanem magának az Alpések megmászói között is nevet vívott ki vándorlásai közben, a vízzel, annak minden alakjában találkozott. Felfrissült a jegesek között, járt a hegyi patakok mentében, andalgott az alpesi tavakon s nem csak gyönyörködött e látványokon, hanem azoknak magyarázatát is kutatta.” (A Természettudományi Közlönyben, 1872-ben, az általa vezetett Természettan rovatban „A víz színéről” címet viselő kisebb értekezésében, rá hivatkozva jegyezte meg a föntieket is.⁵ Ugyanebben az évben s ugyanitt jelent meg Tyndalltól, Eötvös fordításában A Jungfrau megmászása. Eötvös könyvtárának egyik darabjaként ma is megvan az ezt az úti rajzot is tartalmazó mű, német fordításban.⁶ Tyndall maga is járt a híres Morteratschon, még 1864 nyarán, s ottani vizsgálatainak eredményeit is felhasználta egyebek közt „A víz formái, mint felhők és folyók, jég és jégár” című művében.⁷

Később talán, a mexikói Popocatepetl vulkánra (5452 m) is fölmerészkedő, világutazó nagybácsi, Rosti Pál⁸ mellett Tyndall professzor, a 4505 méteres Weisshorn első megmászójának példája adhatott kedvet a komoly sziklamászáshoz, hogy végül – néhány olyan kortársával, mind Déchy Mórral vagy Zsigmondy Emillel – a magyar hegymászók egyik legnagyobbja legyen, s a Dolomitokban máig ismerősen csengjen a „magyar báró”, a „budapesti professzor” neve, s egy meredek sziklaorom, a délnyugati Cadin-csúcs – egy tisztelője jóvoltából –

---

5) Természettudományi Közlöny 4 (1872) No. 33. pp. 190–192. Az idézet lásd: p. 191. 2. has.

6) In den Alpen von John Tyndall. Braunschweig, 1872. Vieweg. – A szeptember 22-én az Eötvös Loránd Geofizikai Intézetben megnyílt emlékkiállításán látható is. Tudomásom szerint ez az egyetlen Magyarországon közgyűjteményben fellelhető példány.

7) A rendelkezésemre álló német kiadás: Das Wasser in seinen Formen als Wolken und Flüsse, Eis und Gletscher. Leipzig, 1879. F. A. Brockhaus. 2. kiad. pp. 112–115.

8) Rosti Pál (1830–1874) „Utí emlékezetek Amerikából” (Pest, 1861) címmel, kubai, venezuelai és mexikói utazásáról beszámoló könyvével, s a helyszíneken készített fényképeivel vált igazán ismertté. A Popocatepetl tetejére 1857. dec. 16-án indul és 24-én ér föl, s egy ott eltöltött éjszaka után még fölkapaszkodott a kráter legmagasabb peremére. Lásd: A Popocatepetl megmászása. Egy éj kráterében. In: Rosti Pál: Utí emlékezetek Amerikából. Pest, 1861. Heckenast. pp. 172–180.

most is az ő nevét viselje.⁹ De az 1872-es fordítás, A Jungfrau megmászása, és ennek kapcsán a szerzővel az Alpokban lélekben eltöltött órák után még éveknél kellett eltelnie, hogy nemcsak mint fizikus, hanem mint komoly hegymászó, a nyomába érjen. Csak mintegy öt évvel később, 1877 nyarán lép elsőnek egy addig ember által nem érintett csúcs tetejére, kedves schluderbachi hegyivezetője, Michael Innerkofler társaságában: július 21-én a Dolomitokbeli Zwölferkofelra (3091 m), 1878. július 20-án pedig a Sexteni Rotwandra (2788 m) jut föl elsőnek.

Az egyik, talán legnagyobb esemény az elérhetetlennek hitt Croda da Lago (2717 m) magányosan kimagasló sziklacsúcsának meghódítása volt. Mikor a később róla elnevezett útról¹⁰ kérdezték, mely alatt természetesen a meredek falban vezető sziklamászó út értendő, csak ennyit mondott: „Meredek, nagyon meredek.” Eötvös professzor sikeres vállalkozásán fölbátorodva, néhány nappal később, az akkoriban közismert, és nagy tiszteletben álló hegymászó, Ludwig Purtscheler, Zsigmondy Emil és testvérbátyja, Zsigmondy Ottó is szerencsésen följut a meredek csúcsra, s ahogy Zsigmondy Emil visszaemlékezik, fönt egy kisebb kődarabbal a sziklalaphoz rögzített üres borospalackot találtak, melynek értékes tartalmát nyilván az elsőként előttük jártak a sikeres feljutás fölötti örömben ittak meg, s benne B. Eötvös Loránd névjegyére letek, az egyik sziklalapon pedig M. Innerkofler monogramja vöröslött.¹¹ S míg e század elejére nyaranta a csipkés dolomitziklák közt az ekkora már felcseperedett két kis sziklamászó tanítványa, vagyis két leánya, Ilona és Rolanda veszi át a főszerepet, telente, a befagyott Balatonon tűnik elébe az ifjúsága óta, részben még Svájcból és Tirolból jól ismert jégvilág,

---

9) A Cima Eötvöst, a cima Cadini egyik addig névtelen csúcsát Ad. Witzemann geológus Josef Innerkofler vezetővel mászta meg először 1901-ben, s róla nevezte el.

10) Via Eötvös. De van egy másik is, a Tofana di Roces-re vezető, mely már lányairól Eötvös Ilonáról és Rolandáról kapta nevét, hisz ők ketten jutottak föl 1902-ben e másik csúcsra elsőnek.

11) Zsigmondy, Emil: Im Hochgebirge. Leipzig, 1889. Duncker Humblot. p. 201, 202.

immár a tudomány csúcsára törve,¹² a jég és föld alá hatolva pontos mérőeszközeivel:

„Azzal a kíváncsisággal, mellyel az utazó, ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatonon. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen a jég sima tükre alatt; nem láttam, s nem is fogom látni soha, csak eszközöm érezte meg, és mégis mily nehezen váltam meg tőle, amikor a jég olvadása gyorsan partraszállásra kényszerített.”¹³

Talán nem túlzás azt mondani, hogy valóban az 1866-os, csaknem magányos svájci útja volt élete első igazi élménye, mely őt örökre a „hegyek szerelmesévé” tette. Talán ez is hozzájárulhatott, hogy a természettudomány egy ágának kitartó, hűségese kutatója váljék belőle, ahogy utolsó, Luzernből küldött levelében írja, útjáért atyjának köszönetet mondva, csaknem Faust szavaival: „feleledve testben, lélekben érzek magamban erőt az élet fáradtságaival szembezállni...”¹⁴

---

12) Jankovics Marcell: Úttalan utakon. Pozsony, 1903. Eder. p. 8.; uő.: Sasfészek. Bolyongások a legmagasabb hegyeken. Bp., 1906. M. Turista-Egyesület. p. 44, 46.; uő.: Az Alpeselek. Bp., 1911. Hornyánszky. 397 p., 19 t.

13) Eötvös Loránd: A Föld alakjának kérdése. Elnöki beszéd a Magyar Tudományos Akadémia közülésén 1901. május 12. = Akadémiai Értesítő 12 (1901) No. 6. pp. 261–269. Az idézett rész: p. 269.

14) Luzern, 1866. szept. 25.

Eötvös Loránd természetszeretete ifjúkori naplói és levelei alapján

„Vágyamat, igazán magas hegyek tövében lenni, elértem, ha ablakomon kinézek, hótól szabad csúcsot nem is találhatok; de e látvány távolról se oly vad, mint gondoltam, s nem ijedtem már úgy vissza, mint a Vorder-Glärish megpillantásakor.”¹

Báró Eötvös Loránd nemcsak mint a „fizika fejedelme”, a klasszikus fizika utolsó nagy magyar tudósa emelkedik ki, hanem mint „igazi turista”, „a hegyek szerelmese” is méltó helyet foglal el a kisszámú, hasonló szenvedéllyel megáldott kortársa közt. Zsigmondy Emil, az Alpok, s Déchy Mór a Kaukázus máig számon tartott kutatója mellett reményilem a „magyar báró” neve ma is ismerősen cseng – legalábbis a Dolomitok hegymászóinak. Dolomitokbeli első mászásainak emlékét többek közt a Witzenmann által elnevezett csúcs – Cadin Cima di Eötvös (Südwestliche Cadinspitze) – ma is örzi.² De míg Zsigmondy műve, a „Die Gefahren der Alpen”, majd a már halála után rokonai által kiadott díszalbum, az „Im Hochgebirge”, szépen és hitelesen ábrázolja a Hegymászt, többek közt Eötvös Lorándot is – például mint a

---

1) Eötvös Loránd levele édesanyjához, Pontresina, 1866. aug. 25. – 10. levél, lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó. p. 93. (a továbbiakban: Kis Domokos Dániel: A csúcson) Eredeti lelőhelye: Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Országos Geofizikai Szakkönyvtár (a továbbiakban: MFGI Geofizikai Szakkönyvtár). Az idézett levelekből a 11., 1866. aug. 28-i levél lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK), a többi mind a MFGI-ben található. Az ún. „Lila notesz” az Eötvös-hagyatéka teljes anyagával együtt ugyancsak az MFGI-ben található.

2) 1902-ben Adolf Witzenmann geológus Josef Innerkofler hegyvezetővel jut föl az akkor általuk Eötvös-csúcsnak elnevezett sziklaoromra: Witzenmann, Adolf: Die Gruppe der Cadinspitzen in den Sextener Dolomiten. = Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins. Band. 33. (1902) pp. 400–402. A fiatal korában tragikusan elhunyt Zsigmondy Emil nevét, szintén arrafelé, turistaház – Zsigmondy-Hütte – viseli.

Croda da Lago első megmászóját³ – magától Eötvöstől nem maradt ránk ily tárgyú nyomtatott írás, hacsak egy kirándulást megörökítő, tudományba öltöztetett tanulmányát, „A scarisorai jégbarlangról”⁴ szólót vagy egy Tyndall fordítását, „A Jungfrau első megmászását”-t⁵ nem tekintjük annak. Csak a Balaton jegén, később pedig egy ízben a Dolomitokban, a Monte Cristallo tövében végzett geofizikai méréseiről, azaz a csavarási mérleggel, vagyis a graviméterrel, tehát a híres „ingával” végzett kísérleteinek kutatási eredményeiről írt beszámolójában fordul elő néhány személyesebb megjegyzés.⁶

Most a szórakozás, kikapcsolódás fajtái közül az utazás, kirándulás témáját választva Loránd egyik nyári utazásán, első csaknem teljesen egyedül megtett útján írt naplóját s leveleit lapozom át újra. Mivel útvjáról küldött összes levele megvan, utazásának „érdeke” történetbúvár és hegymászó számára egyaránt jól nyomon követhető. Az általam „Lila notesz”-nek nevezett kis, bőrbe kötött jegyzetkönyvecske szerint 1866. augusztus 1-jén este indult el vonattal október 1-ig tartó svájci útjára, melynek során átrándul Észak-Itáliába is, a Comoi-tó környékére majd egész le Milánóig, és a Montblanc környékén francia földön is megfordul. Az út nagy részét a hegyek, az „igazi nagy hegyek” teszik ki. Az egész napló ceruzával íródott,

---

3) Zsigmondy, Emil: Im Hochgebirge. Leipzig, 1889. Duncker Humblot. pp. 201–202, 206–207., p. 209.

4) Eötvös Loránt [!]: A scarisorai jégbarlang. = Vasárnapi Ujság 16 (1869) No. 49. (dec. 5.) pp. 673–675. (A barlang rajzát – Eötvös rajza után Keleti Gusztávtól – lásd: p. 672.)

5) Eötvös Loránd (ford.): A Jungfrau megmászása. Tyndall „Hours of exercise in the Alps” című munkájából. = Természettudományi Közlöny 4 (1872) pp. 383–389. (Maga a fordítás csak „E. L.” monogrammal jelölve.)

6) Eötvös Loránd: A Balaton jegén 1901 és 1903-ban végzett megfigyelések. In: Eötvös Loránd: A Balaton nivófelülete s azon a nehézség változásai. Erre vonatkozólag az 1901 és 1903. években a jég hátán végzett megfigyelések. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei I. k. A Balatonnak és környékének fizikai földrajza I. rész. A Balaton környékének földrajzi leírása, orográfiaja és geológiája. Geofizikai függelék II.) Bp., 1908. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. p. 3., pp. 26–27.; Eötvös, Roland: Über Arbeiten mit der Drehwaage. Ausgeführt im Auftrage der Kön. Ungarischen Regierung in den Jahren 1908–1911. In: Verhandl. d. XVII. allg. Konferenz der internat. Hamburg, 1912. pp. 427–438.

többször a helyszínen, néha-néha nehezen is olvashatók a mára már elmosódott, gondolom gyakorta a térdén írt ákombákomok. Az a levél is hasonló módon készülhetett, melyet augusztus 16-án Heubodenalpról húgának, Eötvös Mariskának küldött, s az általa beszámozott és alkalmanként egy-egy levél végén vagy naplójában gondosan nyilvántartott, atyjának, édesanyjának és testvéreinek küldött levelek közt a 7-es sorszámot viseli.⁷ Levelei között ez az egyetlen, mely mindjárt a tetején kis rajzocskát is tartalmaz: „Ez a mi éjjeli lakásunk – Külsőleg nem nagyon szép, belsőleg nagyszerűen piszkos.” Majd egy komoly utazóhoz méltóan így folytatja a hely pontos leírását:

„Az egész ház környéke és annak b) része egy láb magas tehén piszokból összecsurgott iszap – a sajtcsináló lyuk – c) alul disznóól fölül a mi 2 négyzetgölg területű és 5 láb magas éjjeli lakásunk, hol vezetőkkel és még néhány ide tartozó úri egyéniséggel kell meghálnunk – E levél tisztaságából láthatod, hogy azt nem a Hôtél, hanem egy a mellett fekvő sziklán írtam.”⁸

Majd elkövetkezendő útját vázolja. Szokása volt, hogy az előre térképen elhatározott utat megírja, majd arról is időről időre beszámol, hogy mindabból mit végzett el, vagy mennyiben módosult. (Ennek ellenére nem unalmasak a levelek, s nem is túlfűtötök okoskodóak, habár ennek az útnak jelen vizsgálója lehet, hogy némileg már a használt forrás befolyása alá került, bár kerülne mindenki, hogy igazi turistaként botot ragadva Loránd nyomába szegődjön.) Íme a következő napi terv: „mint már papának megírtam holnap reggel napfelkeltére a Schildre megyünk föl – onnét Plattenalp, Plattensee és Mürtchenalp utóbb pedig a Murgthalon le Murgba a Wallensee-hoz fogunk pályázni – Murgból csónakon Wallenstadtig és onnét vasúton Ragazig akarunk holnap eljutni. – Itt kezdődik a tulajdonképpeni gyaloglás. – Szép kis tehénkék és gyönyörű disznócskák, a mi hálótársaink jönnek haza s

---

7) Kis Domokos Dániel: A csúcson, pp. 88–89.

8) Uo.

bámulnak meg mint valami csodaállatot – Baedekerünk miatt valószínűleg angolnak tartanak.”⁹

Azért nem kell azt hinnünk, hogy Loránd – ki valószínűleg 18. születésnapjára¹⁰ kapta ezt az utazást – mindig ilyen kényelemmel teli éjjeli menedékhelyen szállt meg: többnyire az általa is használt Berlepsch-féle, ma is haszonnal forgatható, Baedekerrel megegyező, s akkoriban legalább olyan ismert svájci útikönyvben szereplő legjobb hotelekben töltötte az éjeket s az esős napokat.¹¹ Ami pedig az angolságot illeti, ha csak tréfa is itt, van alapja. Angolok mindenütt. A kor utazói ezt örökké megjegyzik, általában inkább kissé bosszankodva: már megint ők, és mindenütt. Ők hozzák létre 1857-ben az első Alpin Clubot, s ennek olyan hírességek voltak tagjai, mint a Matterhorn megmászója, Whymper (1865. július 14.), s a neves ír származású angol fizikus, John Tyndall, ki később Eötvös Lorándra is nagy hatást gyakorolt, sőt talán egyik példaképe is lett, ki gyakorta hosszú, magányos, hegyi vezetők nélküli túrákat tett, a jégárak megfigyelésére, a jég tulajdonságait kutatva. 1861 nyarán ő jut föl elsőnek a Weisshornra.¹² (Itt kell megemlíteni, hogy a Magyarországi Kárpát Egyesület, mely 1873-ban alakult, a világ hetedik turista egyesülete volt.) Angolokkal, vagy az előlük való meneküléssel Asbóth Jánosnál is többször találkozunk. A hazájából egy egyetemi szervezkedés miatt távozni kényszerülő ifjú Zürichben tanulva mély benyomásokat szerez az akkori Svájcra, s ezeket, némely németországi tapasztalatával egyetemben, immár Karlsruheban élve, „Egy bolyongó tárcá-

---

9) Uo.

10) Eötvös Loránd 1848. július 27-én született.

11) Pontresinában a Krone 32. számú szobáját foglalja el, vagy ennél még sokkalta szebbet és jobbat említve, melytől utazónk is elámult, már olasz földön, Sondrióban a ma is teljes pompának örvendő, ****-os Albergo della Posta vendége, Bellaggióban pedig a ma ****-os Hôtel Ambassadeur Metropole, azaz az Albergo Genazzini lakója.

12) Berlepsch, H. A.: Schweiz. [6. kiad.] Hildburghausen, 1870. Meyers Reisebücher. pp. 588–589, 598–599. (a továbbiakban: Berlepsch: Schweiz); Neidenbach Ákos: A hegymászás története a 70-es évek közepéig. Hegymászás oktatókönyv. Bp., 1992. Magyar Hegymászó Oktatók Egyesülete. pp. 15–16. (a továbbiakban: Neidenbach: A hegymászás története); továbbá vö. az „Alpes-egyletek” címszót a Pallas Nagy Lexikona I. kötetében.

jából” cím alatt tette közzé 1866-ban,¹³ kedvesen fecsegő, eleven stílusban, jó szemmel és éles kritikával megáldva. A kedves az, hogy épp egy angol tanácsol neki egy olyan utat, melyen nem tolonganak a külföldiek – ő már csak tudja. Loránd s útítársa, Kmoskó Sándor igen elámul, mikor az egyik csúcsra, a Piz Languardra érve meg kell állapítsák: nincsenek angolok: „A csúcs felhőktől nem egészen, de vasárnap lévén, angoloktól teljesen szabad.”¹⁴

Az angol utazók közt egy „magyart” is kell említeni: John Pagetet, azaz Paget Jánost, ki feleségével egyik külföldi útja során ismerkedett meg, mely utat később Paget Jánosné Wesselényi Polyxéna hosszú útleírásban – „Olaszhoni és schweizi utazás” – is megörökített.¹⁵ Ő egyébként – a késmárki várkapitány feleségét, a Tátrában már 1565-ben kirándulást szervező Laszky Jeromosnét nem számítva¹⁶ – az első magyar turistanőnek tekinthető. Ő is járt a híres Szent Bernhárd klostromban, a Montblanc körüli hajmeresztő útjait is megírta könyvében: „Az én vágyásom is a Mont Blanc tetejére felmenés lett volna; de úgy határozunk, hogy azt csak megkerüljük. Ehhez is kevés asszony fog, mert némi fáradsággal jár. Határozatunk teljesítéséhez készülvén, földképet terítettünk magunk elébe; utunkat elintéztük; vezetőket és ösvéreket fogadtunk – egy vezetőt napjára hat, egy ösvért hét franccon – hogy másnap a Mont Blanc körüli vándorlásunkat elkezdhessük [...] Eleinte szédültem, midőn egy oldalas, meredek tükörsíkságú jeges ösvényen, hol a patkólatian ösvér alig kapaszkodhatott, lábaim sok helyen borzasztó, mérhetetlen mélység felett csüngöttek, s csak egy mozdulat, egy kemény szélfuvat elégséges lett volna a mélységbe

---

13) Asbóth János: Egy bolyongó tárcájából. 1–2. köt. Pest, 1866. Szerző kiad. 331, 328 p.

14) „Lila notesz”. Lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 112.

15) Paget Jánosné Wesselényi Polyxéna: Olaszhoni és schweizi utazás. 1–2. köt. Kolozsvár, 1842. Lyceum ny. XIII, 282 p.; VI, [2], 203, [2] p. (a továbbiakban: Paget Jánosné: Olaszhoni)

16) A tátrai hegymászás korai időszakáról: Neményi Vilmos, Szepesi: Az ősi Szepesség. Előszó: Lukács György, bev.: Vikár Béla. Bp., 1943. Singer és Wolfner. pp. 198–202.; Speer, Georg Daniel: Magyar Simplicissimus. Szerk. és bev.: Turóczi-Trostler József, ford.: Varjú Elemér, jegyz.: Benda Kálmán. Bp., 1956. Művelt Nép. pp. 82–93.; Neidenbach: A hegymászás története, pp. 10–14.

lezuhanni; de uti társam hideg merészsége révezetességemet velem is hamar elfelejtette.” – Majd Eötvös Loránd 1869-es tiroli útjáról küldött egyik levelének részletével némiképp rokon gondolat, vagyis a hegyek magasságában való lét emberre gyakorolt hatásának észlelése nyer megfogalmazást – „Midőn magunkat az egész alattunk élő világ felett látjuk: akkor a merészség kifejezhetetlen érzete tölt el; mindent elérhetőnek vélünk.¹⁷ S habár Eötvös József ma meglévő könyvei közt nem szerepel ez a mű, az 1842-ben megjelent könyvet s talán magát a szerzőt is ismernie kellett.

Akárcsak Szemere Bertalan igen népszerű, több kiadást megért nyugat-európai útleírását, mely a magyar próza egyik remeke, szép magyaros gondolat-és mondatfűzéssel. Svájcban maga is a havasok vonzásába került: „Nem, az alpokat, ha nincsenek szem előtt, lehetetlen képzelni, még az emléket sem bírja visszatükrözni ha eltávozáánk.” Egyik, 1837. szeptember 13-i útja a Faulhornra vezetett. A környező hegyek látványában gyönyörködve azért a „nemzetkarakterológiára” is jut némi idő: „A faulhorni vendégház legmagasb fekvésű lak egész Európában. Az utazók emlékkönyvében, mibe nevem én is beírák, szinte kinyomva találom az európai három fő nép jellemét. Az angol így ír: fölérvén ekkor és ekkor, igen jól ebédeltünk, igen kéjelmünkre lertünk s különösen a kávé finom és olcsó volt; a német majd egy egész foliolapon értekezik az emberi dolgok hiábavalóságáru, idézvéen német és francz írók állításait; a francz elmés akar lenni: nevedtől (Faul-horn) féltem de fáradságom jutalmazva lelem. Kicsinységek, de ezek is viselik a népszellem typusát, mint viseli a fejedelem képét a legkisebb fillér; itt is megismerni a három népet, itt van a comfortable angol, az elmélkedő s pedant német, és az elméskedő francz.”¹⁸ Később pedig a Flégere-re tett túra után írja: „Az angolt, ki e gyönyörű hegymászásban társam volt, innét még azon nap más tetőre hívtam, de hasztalan. Utazásában is különbözik másoktul az angol; nemcsak látni, nemcsak élvezni akar, de jól élni is, és a comfortablerül semmiért le nem mond; például ha ma fölment egy tetőre, másnap pihen,

---

17) Paget Jánosné: Olaszthoni, 1. köt. pp. 136–137.

18) Szemere Bertalan: Utazás külföldön. 1. köt. Németföld, Franczország. + 2. köt. Nagy Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia. 2. bőv. kiad. Pest, 1845. Geibel. 280, 289 p., [1] t. (a hivatkozott rész: 2. köt. pp. 253–255.)

és minden bár mi könnyű kirándulás után pihenő nap következik, s este és reggel theának, s az ebédnek órája pontosan megtartatik, habár az alatt a felleg jön is, mely a kilátást elfödi. Így történik, hogy egy nyarat Oberlandban, mást Chamouniban, mást Rigi s Zürich környékén tölt. A méhszorgalmú német utazó jön, megy, fut, fárad megismerni minden emlékezetest, el nem veszteni egy tiszta napot sem; az angol hidegen mondja, ez nem comfortable, mire nincs időm meglátom a jövő évben; a francz ha kifárad, s ez mihamar megvan, lármázva kiált: hiszen, mon dieu szeretném meglátni, hanem parole d' honneur egészen odavagyok, – s jelen fáradság annyira hat rá, hogy sem a jelen tiszta idővel nem gondol mi utaztatja a németet, sem a jövő évre nem számol mire az angol.¹⁹ És meg kell említenünk Berzeviczy Albertet is (1776-1860), mint az első magyar „alpinisták” egyikét. 1818-20 között bejárta Itáliát, Franciaországot, Belgiumon és Hollandián is átutazva, Németországot és Svájcot. Útja jelentős részét, és főleg Helvétiaát gyalog járja végig, mint kitűnő és szenvedelmes turista. Naplója mellett, melyet németül vezetett, pontosan följegyezte kiadásait is, étkezési költségeit, vásárlásait s egyebeket. Ettől is érdekessé válik ezen feljegyzése, naplója.²⁰

Ők is szolgálhattak adatokkal s példákkal Lorándnak, de elsőként természetesen atyját kell kiemelni. Elég, ha csak a Karthausinak a Montblanc környékén, a Jardin-ben tett kirándulást megörökítő fejezetére gondolunk?²¹ Svájci, illetve nyugat-európai naplója teljesen, s onnan édesanyjának és barátainak küldött levelei is csaknem teljesen elvesztek, de bizonyos, hogy javarészt feljegyzései szolgáltak adalékkal és támpontul e regény megírásában. A kívánt, majd kényszerű (1848-1850) nyaralások, külföldi tartózkodások Ausztriában: Salzburgban, Gosauban, illetve Tirol hegyeiben, és Svájcban: Glarusban és Ragazban, és a közelebbi Schneebergben való kirándulások mind újabb lökést adtak az ifjú Lorándnak. A közös nagy tudományos ol-

---

19) Uo.

20) Berzeviczy Albert utazásait naplója nyomán ismerteti: Szádeczky Lajos: Berzeviczy Albert utazásai 1818–1889. = Földrajzi Közlemények 17 (1889) No. 5. pp. 286–321., No. 6. pp. 307–309.

21) Eötvös József: A karthausi. Előszó: Voinovich Géza. 6. kiad. Pest, 1871. Révai. pp. 52–54.

vasmányélmény, a tudósfejedelem, Alexander Humboldt, ki mint utazó, sőt hegymászó sem lebecsülendő. Társadalmi szempontból is példa lehetett a jó módú báró, ki vagyont teljes egészében, a család nem kis rosszallására, a tudományra fordította, s nem mint mecénás vagy mint műkedvelő, hanem mint a kor egyik meghatározó tudósa. Már Eötvös József több könyvét megvette, s az Egyetemi Könyvtárból több növényföldrajzi könyvét kikölcsönözte.²² Nem maradhat figyelmen kívül a botanika mellett kémiával s fénytannal is behatóbban foglalkozó írófejedelem sem: a kor nagy élménye, Széchenyi s csaknem minden kortárs nagy példaképe, Goethe. Az ő panteista szemlélete hatott apára és fiúra egyaránt. Loránd is csaknem Goethével utazik minduntalan. Szó szerint idézi többször is naplóiban s leveleiben, itt-ott kisebb pontatlansággal, mely csak alátámasztja, hogy fejből s nem könyvből vagy jegyzeteiből írja. Talán nem véletlen, hogy ezen 1866-os Svájci útjának végeztével, az utolsó atyjának küldött levelében Luzernből szeptember 24-én útjának legfőbb hasznaként azt tartja, hogy a „tevékeny életre ébresztette”, majd így folytatja: *feléledve testben, lélekben érzek magamban erőt az élet fáradságaival szembe szállni – csaknem Faust szavai: »Ich fühle Muth mich in die Welt zu wagen; der Erde Weh' der Erde Glück zu tragen.«*²³

S a legközvetlenebb példa lehetett „Pabló” nagybácsi, azaz anyai nagybátyja, Rosti Pál. Amerikai utazását, melynek fotótörténeti szempontból is nagy a jelentősége,²⁴ lelkesedve olvashatták az Eötvös gyerekek, Ilona, „Jolánta”, „Lorándka” és „Mariska”, többek közt a mexikói Popocatepetl megmászásáról szóló színes leírást.²⁵ Ettől kezdve válhatott a családtagok előtt „Pali”-ból, ahogy általában Eötvös József hívta leveleiben, a spanyolosan csengő „Pabló”-vá. A későbbi fényképész szenvedélyt is tőle örökölte Loránd, a Dolomitokban

---

22) Bényei Miklós: A gondos kutató. In: Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi. Debrecen, 1996. Csokonai. pp. 29–31. (Csokonai história könyvek) (főleg a p. 29.)

23) Luzern 1866. szeptember 25. – 22. levél, OSZKK Levelestár. A levélben szereplő idézet: Goethe: Faust I. rész, Nacht. Lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 108.

24) Képeit az eredeti fényképek után a szélesebb közönségnek szánt kiadvány számára a fiú nevelője Klette (Keleti) Gusztáv készítette.

25) Rosti Pál: Uti emlékezetek Amerikából. Pest, 1861. Heckenast. pp. 172–180.

ezerszám készített ún. sztereoszkóp képei közül számos üveglemez máig megmaradt. Rajtuk megcsodálhatjuk, hogyan másztak sziklát hosszú szoknyában, kalapban az Eötvös lányok, a vezetők pedig, és természetesen maga Eötvös is, zakóban. 1866-ban még nem hódoltott e nemes, és Rosti példája után általa is tökélyre vitt vonzalmának, így csak vásárolt képekkel, fényképekkel örvendeztethette meg hétről hétre otthonmaradt családtagjait.

A hegyek szerelmese nyomában

Augusztus 23-án, 12-kor, szép idő mellett, Silvaplanában, illetve a Julierpasson kiérve az Oberengadin lenyűgöző látványa fogadta. Előtte, lábainál a kékeszöld színű Silvaplanai-tó (Lej da Silvaplana), jobbkézre a Segl vagy Silser-See Silsnél, balra, a Silvaplanai-tó folytatásaképp a Champfer-tó: „Semmi szebb, mint a 3 kis tó, melyen az Inn keresztül folyik.”²⁶

Messzebb pedig a St. Moritzitó (Lej da S. Murezzan); szemben pedig, vagyis DK-re a Piz Murtel (3433 méter) s mögötte a Piz Corvatsch (3451) sziklacsúcsa magasodik, meredeken leomló szürkésvörös falával, melyre a Murtel-en keresztül a Vadret dal Corvatsch-on, vagyis a Corvatsch jégáron, illetve annak sziklára tapadó peremén vezet az olykor hajmeresztő út. E két csúcs tetejéről jól szemügyre vehetjük a híres Roseg-gleccser (Vadret da Roseg) fölött magasodó, innen hegyes piramis formájú Piz Roseg-et (3937), tőle ÉÉK-re a Piz Boval (3353), K-re pedig a gleccserek jegével körülvett, és örök hóval takart, a napban fényesen csillogó Bernina magaslik, ez az Engadin legmagasabb csúcsa, 4049 méter.

A Murtel-ről nézve K felé – már részben az előzőektől takarva – sorakoznak a Val Bernina felé átnyúlva a többiek: a Bellavista (3922), a híres Piz Palu (3905), a Piz Cambrena (3604), a P. D’Arlas (3467) és a könnyen megközelíthető Diavolezza. Különböző pontokról – ezt a tavakkal és festői völgyekkel, részben a közismert Bernina- és Maloja-hágóval övezett pompás szikla- és jégvilágot – Loránd is látta. 1866. aug. 23–28. körül talán hidegebb lehetett, mint ottjártunkor

---

26) Augusztus 25-i levél: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 93.

(1998. aug. 9–12.), így még sokkalta havasabb s talán félelmetesebb lehetett a vidék.

Aug. 23-án ebéd után 3-kor Maria Sils-be, s onnan a Marmore-ra rándultak, honnan visszatérve a mariaai Hôtel zur Alpenrose-ban tea, Kmoskó Sándor nevű, Karlsruheban élő utitársával, kivel majd szept. 12-én a Monte Rosát is megmásszák, minek következtében elválnak útjaik, szegény Sándor ugyanis átfagyott a hatalmas hóban való hosszas, fárasztó úttól. Itt azonban úgy látszik neki is jól ment a túrázás. (A Hôtel Alpenrose ma is áll, habár falain az ablakokon át keresztül lehet látni, de a mellette ágaskodó darú azzal a reménységgel biztat, hogy jövőre már ismét betérhet a fáradt vándor egy csésze rubintos téára.²⁷⁾

Silvaplanából a hegycsoport másik oldalára, a Bernina-völgyben lévő (1805 méteren fekvő) Pontresinába mentek át: „Pontresina 5566’ magasan s így a híres Rigi-Kulm-nál mintegy 25’-al magasabban fekszik – ez megfejtése a vidék szelíd látszatának. – Pontresina és az egész Engadin Schweiznek csak újabb időben látogatott; de mindenesetre legérdekesebb vidéke, hogy ez állítás helye, nem csak az ide csatolt képek, hanem még más valaki auctoritásával is akarom bizonyítani, s ez a valaki: Markusovszky, ki nagy sajnálatomra éppen előttünk járta meg nejével a Languard-ot s még néhány nevezetesebb partieját Pontresinának.”²⁸⁾

Azon állítását, hogy e vidék „csak újabban látogatott”, Berlepsch is meg erősíti Schweiz útikönyvében,²⁹⁾ nekünk is úgy tűnt mostani utunk során, hogy mintha nem lennének annyian, mint a Dolomitokban, vagy a Montblanc körül, vagy mint a Tátrában. Előfordult, hogy egy nagyobb túrán negyedóráig [!] sem találkoztunk senkivel. Talán inkább telente, a sízők népesítik be igazán a havas hegyoldalakat.

---

27) Mindezt testvérnémemmel, Mészárosné Kis Ágnessel, s Szepessy András barátommal figyelhettük meg 1998. augusztus 7–17. között, kisebb Eötvös Loránd- emléktúrárt téve a Felső-Engadinban (majd Észak-Olaszországban), csaknem lépésről-lépésre követve útja egy részét.

28) l’ azaz 1 láb, Loránd esetében 1 Párizsi láb = 32,48 cm. Pontresina eszerint 1807,8368 m magasan fekszik. Idézet: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 93.

29) „Dieses bis in die jüngste Zeit wenig gekannte...” Lásd: Berlepsch: Schweiz, p. 114.

Pontresinában kelt, anyjának írt levelét (10. levél) így folytatja: Markusovszkyékkel

„Találkozásunk rövid volt; 24én reggel 8 órakor Silvaplane első és úgy hiszem egyetlen Hôteljában »Zum Weissen Kreuz« éppen öltözködtem, mikor a póstakocsi ablakom alatt ellépdelt; fogtisztítás alatt ki szoktam nézni, s mivel fogamat éppen akkor mostam, megpillantottam a kocsi tetején Markusovszkyt.

Természetes, hogy a szokottnál hamarabban öltözködtem, s szaladtam le a garádicson; természetes az is, hogy a kocsit utolérve egy nagyot kurjantottam, s hogy Markusovszkyék a Julier-pass egy részén elkísértem; s végre természetes, hogy a leghőbb szerencsekívánatok közt váltunk el – ők Churba mentek.

E találkozásnak nagyon örültem, nem Sándor, ki az ebédlőben várt reggelivel s eltűnésem okát meg nem fejthette. – 8 órai felkelésről szóltam, e miatti igazolásokat megtalálhatjátok a Chronológiában, melyet idő hiányában kénytelen vagyok ide csatolni.”³⁰

A fentebb idézett levelet útja többi állomásának, eseményének naplószerű felsorolása követi, kicsit mégis részletesebben, mint a „Lila notesz”-ben:

„24 10-12 Silvaplane – Sct Moriz; e fürdő mellett a hasonnevű falutól 1/2 órányi távolságban van, a legkényelmesebben van berendezve; ebéd alatt zeneszó; csunyánál csunyább angol asszonyok. – Délután kedves út Pontresinába a Stätser See mellett. – Megtelepedtünk a Hôtél zur Krone 32ik szobájában, innét gyönyörű kilátás a Roseggthalba.”³¹

---

30) Augusztus 25-i levél: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 93. A Markusovszky Lajossal és feleségével, Kis Zsófiával való közös kirándulást később, 1869-ben Inkey Bélával tett tiroli útján pótolja be: Augusztus 12-e körüli napokban Gasteinben idejük nagyobb részét Markusovszkyékkel töltötték, s velük egy kirándulást tettek a Kötschachtalba: „Fekete notesz” (MFGI Geofizikai Szakkönyvtár), Kis Domokos Dániel: A csúcson, pp. 129–130. és anyjának 1869. augusztus 15-én írt levelében: uo. p. 125.

31) Augusztus 25-i levél: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 93.

A Lila notesz végén vezetett „Költség-könyv”-ben pedig e napra:

„24 számadás Weissen Kreu	6	10
fürdő Sct Moriz	1	50
ebéd ott	8	25
photographia		3
csokoládé		75
könyv	3	20
kávés Sct Moriz		40
postabér és mosás Krone Pontresina	7	57”

(Frankban és Centben)

Ezekből is már kitűnik a látott és átélt dolgok, a napló és költség-könyv s a levelek egymásból való folyása, s az, hogy az élmények miként rakódnak egymásra s Loránd számára mi a fontossági sorrend. Természetesen maga az egyedül, felnőttként tett első utazás élménye a legfőbb, ezen belül pedig Európa legmagasabb hegycsúcsai jelentik a legnagyobb élvezetet, s hogy némelyikre, mint a Montblanc (4807) után a legmagasabbra, a Monte Rosára (4634) neki is sikerül följutnia. Már első komolyabb próbálkozása, mondhatni az edzőtúra is igen jól sikerült: „Folyó hó 26 és 27ike reám nézve lehetőleg legélvezetesebben folyt el, 26ika a Piz Languard megmászása, melyen magunknak, mint erős gyaloglók, igazi reputatiót szereztünk, a partiat, mely föl 4 1/2, lefelé pedig 3 órát vesz rendesen igénybe, minden fáradság nélkül 2 1/2 és 1 1/4 óra alatt jártuk meg. Ezáltal lábainkhoz bizalmat nyerve mertünk csak a híres Diavolezza tourra felkerekedni – az út a Morteratsch gletscheren keresztül visz Isla Persához, egy a gletscherek közt emelkedő sziklához, melynek növényzete a csillogó jég közt csodálatos; innét a virágok.”³² (A Piz Languard Berlepsch, Loránd „könyvbéli” vezetője szerint: „örtl. von Pontresina in 4 St. zu ersteigen; Rückweg 2 bis 3 St. Führer rathsam, 7 Fr.”³³ Innen vette tehát a menetidőt, bizonyára ki is volt írva egy útjelző táblán. Most a

32) Augusztus 28-i levél: Kis Domokos Dániel: A csúcson, pp. 95–96. A préselt virágok azóta elenyésztek.

33) Berlepsch: Schweiz, p. 151.

pontresinai kis román templom mellől induló turistaút elején fölfelé 3 3/4 órát írnak. S habár mi kissé túl is léptük ezt a szintidőt, Loránd útját követve, azért nem csüggedtünk, eleget gyönyörködtünk a Bernina-völgy túlsó felén csillogó havas csúcsokban, a Vadret Morteratsch s a Pers, és a fölöttük magasló Bernina látványában. A versengést kizárva is, Loránd adatát túlzónak éreztük, szinte futnia kellett, minden megállás nélkül, s ezzel, szaknyelven élve, ez esetben inkább a „fajturistához” áll közelebb, mint az „igazi turistához”).

A napló némiképp kiegészíti, pontosítja a levél adatait:

„26 Guidum Márton vezető – 7 kor ... megérkezés Languardra 9 1/2 kor. A csúcs felhőktől nemegészen, de vasárnap lévén, angoloktól teljesen szabad. fönt lakoma, indulás pontban 11 kor, leértünk 12 ó. 20 p. Délután alvás.”

„27 Guidum – 7 kor ind. a Morteratsch Gletscheren át Isla Persara, ott megérkeztünk 11 kor D[?] óra Gletscheren – Isla Person ebéd, madárkák – 12 1/2 kor indulás a Mount [Munt] Pers mellett Gletscheren át a Diavolezza völgyébe, ott havon sok csúszkálás, pontban 3 kor érkezés a Bernina Wirthhaushoz, ott roszt kávé, szép leány – Az oda menetelt Einspinnerrel vissza, este pihenés. – Deterloch és Galiziai barátja.”³⁴

(A Piz Languard-on, vasárnap lévén, mi sem találkoztunk angolokkal: sőt néhány percig teljesen magunk voltunk, majd egy házaspár jött, mire megkérdeztem, nem angolok, felelték, hogy nem, svájciak, s nagyon derültek, mikor elmondtam, miért kérdeztem meg. Később, egy vörössesszőke hithű zsidó férfiú tűnt föl, hófehér ingben, feltűrt ingujjal, sötétkék ünneplónadrágban. Csak az enyhén poros bakancs ütött el öltözékétől. Vörössesszőke szakállával, öltözékével egész romantikusan hatott. Másnap mi is az Isla Pers sziklaszigetét kerestük föl: felvonóval a Diavolezzára, addig mintegy 6 km-t már megtéve a Morteratsch Camping-ből, szállásunktól, közben a Bernina Suot-ot is érintve. Mi gyakorlatilag fordítva tettük meg nagyjából azt az utat, melyet 132 évvel korábban Eötvös Loránd: keresztül a Pers jégáron, (Vadret Pers-en), az Isla Pers-re. Itt mi is láttunk virágokat: a szikla felső részén sárga színűeket. Nem szedtem, nem is szabad,

---

34) „Lila notesz”, lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 112.

de talán nagyvirágú zergevirág (*Doronicum grandiflorum*), ha jól látom a fényképek alapján itthon behasonlítva. Madárkákat, néhány nagyobb ragadozót, s főleg fekete testű, élénksárga csőrű havasi csókát (*Pyrrhocorax graculus*) többször is láttunk. A sziklán lefelé, már a Morteratsch jégár felé, különböző vöröseslila vagy rózsaszín virág virít, az Alpok jellegzetes színei. Majd az eddigieknél hosszabb és fárasztóbb út következett: Az Isla Pers sziklán lefelé, majd egy kis gleccser-tó mellett, aztán egy ideig a Morteratsch középmorénáján haladtunk egy darabig, mire nagy nehezen rászántuk magunkat, ismét összekötve magunkat – a sítót vagy magam a jégcsákányt erősen megmarkolva –, hogy átkeljünk a kisebb-nagyobb hasadékokkal és úgynevezett hosszanti hasadékokkal szabdalta Morteratsch-on; a korábbi tanácsok ellenére, – inkább mások példáját követve – nem fölfelé, a Boval-ház felé pályáztunk, hanem kissé alá mentünk, s így elszakadva a jégár szélét jelentő, veszélytelenebb igazi kőmorénára kivezető úttól, egy végnélkülinek látszó kőmászással és jégen való csúszkálással, kis szakaszon újra a „nyílt” gleccserre lépve, végre lejutottunk az oldalmorénán; Néhány ijesztő véghasadékot is megismerlélve s egy-kettőn kénytelenül, de végül sikerrel átkelve, a gleccserkapuhoz értünk, a jégfolyam hatalmas száját megcsodálva, mely csak úgy ontotta magából a vizet. A jégár patakja mellett, immár szilárd talajon, vidáman értünk a völgybe, a kisvasút melletti Morteratsch házhoz, hol jó sört ittunk. Ezt az utat, megfordítva, ahogy Loránd is megtette, Berlepsch útikönyve is javasolja.³⁵ Ezen az un. Diavolezza-tour-on Loránd költségkönyve szerint 7 Frankba került nekik a vezető, s már előzőleg, a Languardra is vezetővel mentek, 4. 50-ért. Mindenütt, hol az útikönyv vezetőt javasol, fogadtak is. 60 Chf-ért – hosszú, tömött sorban – mi is mehettünk volna vezetővel. A Diavolezzára vivő felvonó felső állomásán (2973 m), lehetett befizetni a csoportos vezetésre.)

Egy ízben olvashatjuk: augusztus „25 Vezető nélkül reggel 7 1/2 kor a Roseggletscherre, azon hosszú barangolás s haza jövetel 1 órára.”³⁶ A már többször idézett levélben pedig:

---

35) Berlepsch: Schweiz, p. 170.

36) „Lila notesz”, lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson, p. 112. S Berlepsch mit

„25 – A Rosegthal végén emelkedik a Rosegletscher, egész keleti Sweiz legnagyobb magányos gletscher-e, erre tettük ma délelőtt kirándulásunkat, körül-belől 3 órai gyaloglással elértünk Pontresinából a Gletscherthorig (Source de la Rosegg) s onnét a Rosegthalba Pontresina felé gyönyörű. Phot. 34/3.”

Ezek alapján, ha Szemere némileg leegyszerűsítő, de kedves és szellemes karakterei közül kéne választani, némiképp az angol utazó alkatára vall kissé „kötelességszerű” naplója, természetesen egy igényes, kiművelt angol utazóéra, az ifjúság s a tudásra éhes ember nyughatatlanságával megtoldva, hogy majd Heidelbergben tanuló, a tréfásan Physikalischer Vereinnek nevezett diákanyagán a ser szellemet serkentő hatására némi német íz is ragadjon rá. 1868-as, a scarisorai jégbarlangot is megörökítő naplóját már németül írja, nyelvgyakorlás végett is. Egyfajta németes „pedantériát” – atyja, s a kor erősen németes műveltsége mellett – két német származású nevelőjétől is elsajátíthatott. Az egyik Klette, a későbbi jónévű tájképfestő, Keleti Gusztáv – Keleti Károly öccse –; a másik pedig a „kis Krenner”, Krenner József Sándor, a Nemzeti Múzeum ásványtárának későbbi vezetője. Az apa, Eötvös József választása nyilván tudatosan esett e két, tehetségesnek látszó ifjúra, és ezáltal amellet, hogy fia művészi, humán, és reáltudományos hajlamainak kibontakozását szolgálta, és a német nyelvtudás tökéletesítését segítette, két ember pályáját s megmagyarosodását is támogatta.

Eleinte Keleti hatása is megfigyelhető, ami a rajzos kedvet illeti: 1868-as útja során a scarisorai jégbarlangról és környékéről, majd Inkey Bélával való tiroli útján az ottani tájakról készít remek képeket naplójában. A hegyek s a természet szeretete mégis, részben a későbbi pályáját is kijelölő személynek, Krennernek köszönhető, ki eleinte geológus-paleontológusnak indul, de már ekkor kiütközik mineralógiai érdeklődése, mint ezt Loránd 1864-ben, felvidéki „mineralógiai” útjukon vezetett naplója is bizonyítja.³⁷

---

mond? „Führer unnöthig, wenn man nicht auf die Fourcla will.” Berlepsch: Schweiz, p. 152. De ahol kellett, vagy lehetett, mindenütt fogadott szakképzett hegyivezetőt. Ezt az óvatosságát egész életében megtartotta. Később a Dolomitokban, nagy hegymászó bravúrait is híres helybéli vezetőkkel vitte végbe.

37) Zöld vászonkötésű napló az MTA Könyvtár Kézirattárában, az 1868-as naplóval

Az idővel való gazdálkodás

Eötvös Loránd önmagának, az idő beosztására, vagy az idővel való elszámolásra vezette naplóját, és ezzel sokban összefüggően pénzével való gazdálkodása végett írta szorgalmasan az egyes kiadásait költségkönyvébe. Jóllehet családtagjaihoz, főképp atyjához írt leveleihez is szüksége volt ezekhez, néha említi is, hogy most jegyzeteiből ír, s ezzel atyjának is igyekezett megfelelni, bizonyítani, hogy már nem (teljesen) gyerek, érett hosszabb önálló külföldi útra, s majd hosszabb külföldi tanulmányokra. Nemsokára valóban Heidelbergben találjuk, mint Helmholtz, Kirchhoff s Bunsen tanítványát.

Nagy tehetségű és híres ember fiának lenni nem könnyű feladat: ezt érzi apa és fiú is, nehéz megfelelni az atya s a világ elvárásainak. Tudta ezt Eötvös József is, akárcsak Széchenyi István Béla fia esetében. Lorándnak talán több szerencséje volt, atyjának némileg szerencsésebb sorsából és jobb természetéből is fakadóan. Természetesen az is biztos, hogy Eötvös Lorándnak különleges tehetsége és szorgalma volt, s szerencséjére – habár hosszabb ideig többek közt az Akadémia elnöke, s egy rövid ideig, megint atyja nyomában, miniszter is volt igazi színterévé a tudomány, a reáltudomány vált, ezzel némiképp megóvta magát, részben tudatos módon, szánt szándékkal, hogy örökre csak egy nagy ember fia maradjon.

Ami egész életünk helyes vezetését, s az önvizsgálatot is lehetővé tevő naplóvezetés módját illeti, mintha Loránd fogadta volna meg azokat az intelmeket,³⁸ melyeket a „legnagyobb magyar”, Széchenyi, Béla fiához³⁹ intézett. Hét pontba szedett intelmei közül az alábbi rész-

---

együtt. Krenner József Sándorról: Koch Sándor: A magyar ásványtan története. Bp., 1952. Akadémiai. pp. 54–59.

38) Vö.: Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. Összeáll., a szöveget gond., utószó és jegyz.: Fenyő Ervin. Bev.: Szigethy Gábor, ford.: Kovács Ilona, Soltész Gáspár, Váradi József. Bp., 1985. Magvető. 366 p. (Magyar hírmondó) (a továbbiakban: Fenyő: Széchenyi intelmei)

39) Széchenyi Béla ekkor 20 éves. Az atya fiában talán a legfőbb hibának érzi, mivel maga is gyakorta küszködött, önmagát ösztökélve: „A legtöbb dologban nincs meg Benned az igazi savoirfaire...” Később Széchenyi Béla 1877-ben nagyszabású, főleg Kínára terjedő tudományos expedíciót szervez, mely – főképp a magával vitt Lóczy Lajosnak köszönhetően – nagyjelentőségű tudományos eredményekkel fejeződött be.

letek lehetnek fontosak, hogy megértsük a naplóvezetés jelentőségét Loránd esetében: „Voltaképpen miért vezet az ember számadást? Először azért, hogy tisztán lássa, mije van; azután meg, hogy önmagát ellenőrizhesse! Nem igaz? Hogy ugyanis fokozatosan jobban és okosabban gazdálkodjék...”⁴⁰ A naplóírásról pedig a következők legfontosabb megállapításai: „Vajon kik azok és hol találhatók, akik csak önmaguknak vezetnek naplót, hogy idejüket a lehető legjobban kihasználhassák? Ilyenek még a legműveltebb emberek körében is csak nagyon kevesen akadnak. [...] Véleményem szerint minden embernek, aki írni tud, naplót kellene vezetnie. – mivel – Ha ... nem az a napló fő rendeltetése, hogy nyomtatásban megjelenjék, vagy hogy felolvassassék, hanem az idővel való gazdálkodás és az önellenőrzés, akkor egy szabólegény naplója egyéni szempontból éppen olyan értékes, mint amilyen értékes pl. Ferenc József ö császári felsége naplója lehetne a maga felkent személye számára. [...] Amellett, hogy okosan jártunk-e el vagy sem, a fő dolog, aminek egy naplóban elő kell fordulnia az, hogy följegyezzük, hol jártunk és milyen benyomásokat szereztünk.”⁴¹

1836-os nyugat-európai útján Eötvös József is vezetett naplót – ez elveszett, de jórészt ez alapján született meg a Karthausi.⁴² Majd 1864-ben, egyik legjobb barátja, Szalay László halálakor kezd újra az úgynevezett „gondolatok” folytatásába, rövidesen ehhez kapcsolódva a naplóírásba – részben Salzburgban, majd Münchenben –, amit, úgy tűnik, élete végéig vezetett.⁴³ Maga a naplóírás ténye nem különösebben érdekes, hisz ekkorra már gyakran a kisember is naplót vagy feljegyzéseket ír, a 19. század közepétől szórványosan már néhány tehetősebb parasztgazda is vezet efféle személyesebb feljegyzéseket.⁴⁴ Érdekesebb talán az időszakosság, az írás alkalmá:

---

40) Fenyő: Széchenyi intelmei, pp. 75–76.

41) Uo. pp. 87–91.

42) Sótér István: Eötvös József. 2. átd. kiad. Bp., 1967. Akadémiai. pp. 52–55, 91–92.

43) Vö.: Eötvös József: Naplójegyzetek – gondolatok, 1864–1868. Közzéteszi, bev. és jegyz.: Lukinich Imre. Bp., 1941. Akadémia. XXIII, 335 p., [1] t.; Eötvös József: Naplójegyzetek. 1870 augusztus [6]-tól kezdve 1870 november 30-ig. Közzéteszi és jegyz.: Czeglé Imre. = Történelmi Szemle 21 (1978) No. 2. pp. 364–411.

44) Francsics Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Vál. és sajtó alá rend. Vörös

nagyobb utazáskor mindig szokás, mint Lorándnál is látjuk, de nincs tudomásunk róla, hogy máskor is írt volna naplót. Egy-két jegyzet-füzete és költségkönyve még ismeretes, vagy természetesen az ingával végzett tudományos méréseinek adatolása, a hely és az idő pontos megjelölésével, de életének napról-napra vezetett „elszámolása” nem ismert, s majdnem biztosan állíthatjuk, hogy nincs is ilyen, hisz ifjontian is csak egyes hosszabb „geologicus”, „mineralógiai” vagy svájci, tiroli útján, majd Heidelbergben s Königsbergben vezetett hol bővebb, hol szűkebb szavú útinaplót.

Báró Eötvös József 1864-ben kezd újra a „gondolatok” írásába, majd egyre rendszeresebben naplót vezetni, s ebben az évben kezdi első naplóját fia is, azon a felvidéki úton, melyről szept. 3-án ezt jegyzi be Eötvös József saját naplójába: „Ma adtam először 150 frtot fiamnak, ki holnapután geologicus utazásra megy.”⁴⁵ Lorándnak már kora ifjúságában fontos szempont volt, hogy útjának legyen valami „tudományos színezete”.⁴⁶ És az első, 1866-os nagy, két hónapos külföldi utazása is némiképp valamiféle expedíció-láz nyomait is magán viseli, de ettől még csak amolyan, különösen az előkelő, arisztokrata családokban egyáltalán nem különös, sőt természetes, mondhatni kötelező európai, életre nevelő tanulmányútnak tekinthető. Érdekessége nem is ez. Legtöbb kortársa, vagy elődje, esetleg részben példaképe, mint Berzeviczy Albert, Szemere Bertalan, Wesselényi Polyxéna, vagy Széchenyi – ki útjai során megmászta a kis-ázsiai Olymposzt, azaz a Kesis-Dagh-ot, vagy az Etnát⁴⁷ – ha úgy adódott, kíváncsiságból, becsvágyból vagy kalandvágyból fölkapaszkodott néha egy-egy, olykor hajmeresztőnek tűnő csúcsra is, de elsődlegesen

---

Károly, Bp., 1973. Magvető. pp. 12–13.

45) Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1941. p. 37.

46) Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez Pest, 1868. augusztus 17.: „Ez utra rendkívül örülök; uti társaságom rendkívül mulatságos – a vidék hova megyünk érdekes és nagyrészt ismeretlen – s így az egésznek némi tudományos színezete lesz.” (OSZKK Levelestár). Ezen bihari utazásának eredményeképp született meg első tanulmánya, „A scarisorai jégbarlang”.

47) Gróf Széchenyi István naplói. 1. köt. Szerk. és bev.: Vízota Gyula. Bp., 1925. Magyar Történelmi Társulat. p. 399, 558, 622. (Magyarország újkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 10.)

nem ezért kelt útra. Loránd Magyarországon azon kevesek közé tartozik, részben az angolok példáját követve, kik a természet szeretete folytán, az igazi nagy hegyekben való gyönyörködés és azok megmászása miatt, vagyis az igazi hegymászásért indulnak útnak, s útja során minden más csak mellékes érdekességként jöhet számba. Ebbéli vágyának teljesülése fölött örvendve a Silvaplanai-tó partján ülve, talán épp naplóját írva, eszébe juthattak a tizenhárom évesen írt sorok:

„A tó fölött egy jégfödött hegy van
Sziklák földik hatalmas homlokát!
Lenéz... s a csendes, tükörtiszta tóban
Megnézi arczán csillogó havát -

Más oldalakról sziklafal keríti,
Mint kő medenczét a szép tó vizét,
S egy vízesésnek egyhangú beszédi
Kísérik a madárcák énekét!”⁴⁸

---

48) Eötvös Loránd: „Mi szép e táj... (Pest Salzburgból. Január 21 1862)”. 2–3. versszak. Egyetemi Könyvtár Kézirattár Ms H 1330 – Eötvös Loránd gyermekkori versei.

Eötvös 1864–1870 közötti természetismereti tevékenységéről és első tudományos dolgozatáról

*Dr. Kopek Gábor (1925–2005)
főgeológus emlékének*

„A víz, mind szilárd, mind folyékony, mind légnemű alakjában, a természet legcsodálatraméltóbb anyagai közé tartozik. (...) A melegségbeli mozgás minden oly hőmérsék mellett, mely 32 F., vagy 0 C foknál magasabb, elegendő arra, hogy a víz tömecseit merev testté való egyesülésökben meggátolja; 0 °C mellett ellenben e mozgás már annyira gyengül, hogy a tömecsek erősen kezdenek egymáshoz tapadni s szilárd testté egyesülni. Egyesülések azonban törvényszerű. Az itt jelenlévők közül nem egynek talán úgy látszik, mintha e jégdarab nem gerjeszthetne nagyobb érdeklődést és nem nyujtana több szépséget, mint egy darab üveg; de az üveg valóban oly viszonyban áll hozzá, mint a piaci lárma Händel valamely oratoriumához. A jég zene, az üveg lárma; a jég rend, az üveg zűrzavar. Az üvegben a tömecserek kibonthatatlanul összekuszált pamatot képeznek; a jégben pedig szép, rendes kelmévé vannak összeszöve.”¹

A jég

John Tyndall angol fizikus, egyetemi professzor vetítőbe helyezett jéglapokat világitott át, vetített ki hatalmas méretben, s ahogy lassan olvadni kezdett a jég a vetítőlámpa meleg sugaraitól, itt is, ott is egy-egy csillag jelent meg, majd mindegyik egy-egy hatlevelű virággá alakul, s láthatjuk amint a virág leveleinek szélei rovátkosakká válnak, s haraszthoz hasonlóan terjeszkednek szét az ernyőn. A

---

1) Tyndall, John: A hó mint a mozgás egyik neme. Ford.: Jezsovcics Károly. Az eredeti negyedik kiadásával összehasonlította, az előszót és függelékét írta: Szily Kálmán. Bp., 1874. KMTT. p. 160. (A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Könyvkiadó-vállalata 5.) (a továbbiakban: Tyndall: A hó mint a mozgás)

jelenség létrejöttének oka, hogy a fagyáskor a jég kis, légüres tereket zár magába, ekörül válnak láthatóvá a hó hatására a jég hatszögű kristályszerkezetének köszönhető szép virágok, melyek sokféleségükkel elkápráztatják a szerencsés csodálót.² Hasonló ehhez a hópehely is, ha mikroszkóp alatt szemléljük:

„A tökéletesen kiképződött hó nem szabálytalan halmazata a jégreszecséknek; ... Az atómk hatszögletű csillagokká rendezkednek. ... Ama hatlevelű virágok csodálatosan változatos alakúakká idomúlnak. ... Szépség szépségre van halmozva, mintha a természet rábízott munkájához fogván, abban örömet találná, hogy eszközei gazdagságát még a legszűkebb határok között is megmutassa.”³

Mégis hányszor láttunk most is, karácsony körül az üzletek falán három-, négy-, öt- vagy nyolcszögű hópehelyet vagy „szabályos” jégvirágot.

Igaz, ez a „virág”, vagyis a tudományban nagyon is számon tartott Tyndall-virág⁴ nincs regisztrálva a botanikában, növényhatározókban nem leljük, s nincs ma még – úgy hiszem – népszerű „hó- vagy jéghatározó”.

A fenti jégkísérlet kapcsán az angol professzor megjegyzi még:

---

2) Uo. p. 108.

3) Uo. p. 170. Hókristályok rajza p. 171.

4) A melegedő jégben mutatkozó virág-alakú figurákat nevezik feltalálójáról így. Magyarországon elsődlegesen Cholnoky Jenő foglalkozott a jég világgal. Lásd: Cholnoky Jenő: A jégvilág. A sarkkutatások története. 2., kieg. és átd. Kiad. Bp., [1930]. Singer és Wolfner. 231 p., [42] t. (A Föld titkai – Magyar Földrajzi Társaság 2.) Tyndall-virágról fénykép 5. kép. Hópehelyek felnagyítva kb. 8-szorosukra uo. 4. kép. Magáról a jelenségről lásd: pp. 31–32.

Legjobban mindazt, amit a jégről az idő tájt tudni lehetett, sok új megfigyeléssel kiegészítve, sok kérdést megvilágítva összegezte Cholnoky Jenő: A Balaton jege. In: A Balaton környékének fizikai földrajza. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. I. köt. V. rész. IV. szakasz.) Bp., 1907. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. pp. 1–103.

A Tyndall-féle virágokról lásd: p. 42. – Ennél sokak által jóval ismeretesebb a fény-sugár láthatóvá válásának oka, magyarázata, a Tyndall-jelenség.

„Éjszak befagyott tengerein a szilárd jégtakaró minden atómja e törvény szerint lelt helyet. A természet »építkezésében zene van«; a tudománynak pedig feladata: megtisztítani szerveinket, hogy hallhassuk a dallamot.”⁵

A jég világát kutatva Tyndall nyaranta rendszeresen hosszú hónapokra fölkereste az Alpokat, s itt elsődlegesen a jégárak⁶ szerkezetét és létrejöttét vizsgálta, hajmeresztő utakat járva, s nemcsak mint természettudós, az időjárás viszontagságaival is szembenéző, kiertartó kutató, hanem mint kiváló hegymászó is ismertté vált. Mint az első hegymászó társaságnak, az angol Alpin Clubnak (1857) is a tagja, ő jutott fel elsőnek az addig elérhetetlennek hitt Weissshornra.⁷ Főként a híres Morteratsch-jégáron végzett méréseket.⁸ (Ezen a területen halad át az egyik, már a rómaiak által is ismert útvonal, keresztül a Bernina-hágón, föl Ober-Engadinba, 1800 méter magasságba: arra a fennsíkra, hol Pontresina – S. Moritz – Silvaplana található, hófödte csúcsokkal övezett, csodálatos szépségű tavak között; Silvaplana után hatalmas, meredek szerpentin vezet le, nyugat felé, át a Maloja-hágón, északra pedig, Svájc szívébe, meredeken fölfelé a Julier-passon át jutunk.)

Azóta is, az 1860-as évektől, a jégárak haladási sebességének, a magashegyeken lévő hónak és jégnek s a hőmérséklet e régiókban történő változásának vizsgálata általánosan a tudományos kutatásokban, s újabban az ökológiában is fontos szerepet kap. Például a gleccsernyelvek visszahúzódása, az Alpok jegének (rohamos) csökkenése komoly kérdéseket tesz föl a ma kutatóinak. Divatos manapság – talán túlzottan is – riogatni a globális felmelegedéssel, de (állítólag) tény, hogy az Alpokban aggasztó a felmelegedés (tavaly 0,5–1 °C

---

5) Tyndall: A hó mint a mozgás, p. 108.

6) Jégár = gleccser. A magyar elnevezés Eötvös Loránttól ered. Lásd: Kis Domokos Dániel: Jégár. = Magyar Nyelv 95 (1999) No. 1. pp. 65–69.

7) Weissshorn (Zermatt környékén) 4512 m. 1861 nyarán érte el elsőnek a csúcst.

8) Morteratsch-jégár, DK-Svájc, a Piz-Bernina alatt. Belé „folyik” a Pers-jégár. Például 1864 nyarán végzett itt megfigyeléseket. Vö. Bewegung des Morteratsch-gletschers. Tyndall, John: Das Wasser in seinen Formen als Wolken und Flüsse, Eis und Gletscher. 2. kiad. Leipzig, 1879. pp. 112–115.

emelkedés?), hatására további lavinák, áradások, földcsuszamlások várhatók. A gleccserek, illetve gleccseryomok – akár például a ma valódi gleccserekkel nem rendelkező Tátrában vagy a Biharban is jól fellelhető nyomok – vizsgálata jól mutathatja a változásokat. Például érdemes összevetni a franciaországi Argentiere jégárról készült 1850-ben festett képet a napjainkban tapasztalható állapottal. Jól látszik a nyelv jelentős visszahúzódása.⁹ Hasonló érdekes adatokkal szolgálnak a Grönlandon végzett kutatófúrások jégmintáinak szelvényes feldolgozása, a jégbe zárt világ, vagy a jég foglyainak feltárása – divatos szóval: interdiszciplináris módszerekkel. (Glaciológia, meteorológia, vulkanológia, botanika: pollenanalízis stb.)¹⁰ Akár az őslénytant is ide vehetjük, nem egy mamutlelet került elő a jégből, vagy az antropológiát is említhetjük, hisz az Alpok jegében találták meg az „első hegymászót” azaz a halála, illetve megtalálása helyéről, az Ötztali-Alpokról elnevezett Ötzit; vagy újabban, ha igaz a hír, svájci régészek egy 5200 éves mohából préselt, 38-as lábméretnek megfelelő cipőbetétet találtak.)

A jégbarlang

Kevésbé ismeretesek ma is a jégbarlangok, illetve a bennük folyó állandó hőmérsékleti vizsgálatok, a vízbeszivárgás és a jég hízásának összefüggése, a tél és nyár közti különbség, s a jegesedést létrehozó hideg-meleg levegő cirkulációja. Vannak időszakos jégbarlangok is – ezek részben a föntről, valami kürtön, természetes nagyobb nyíláson keresztül behullott hó által keletkezett „jégvermek”, de vannak rendes, földalatti barlangok is, melyek, ha nagy szárazság van, s nincs meg a víz utánpótlása – akár a cseppkőbarlangoknál – a jégképződés megáll, vagy el is olvadhat. Ilyen például a Délkelet-Mongóliában, Dariganga mellett található barlang. 1971-ben számos szép kristályos

---

9) Humánökológia. A természetvédelem, a környezetvédelem és az embervédelem tudományos alapjai és módszerei. Szerk.: Nánási Irén. Bp., 1999. Medicina. 5–10. ábra, p. 185, 186.

10) Általános tájékozódásra lásd: A grönlandi kutatófúrások jégmintái. In: Czelnai Rudolf: A világóceán. Modern fizikai oceanográfia. Bp., 1999. Vince. pp. 172–176.

jégalakzat volt, de 3 évre rá, két száraz, meleg nyár után, az ott jártak nem láttak jeget. Később ismét megindult a jégképződés.¹¹

Mióta a Dobsinai jégbarlangot 2000 decemberében a világörökség részévé nyilvánították, még fokozottabban érdekessé vált a jég földalatti létének, kialakulásának, változásának és megóvásának kérdése.

Viszonylag ritkák az ilyen jelenségek, a jég csodálatos világának e földre zárt kis birodalmi. Viszonylag későn bukkantak jelentősebb jéggel telt üregekre, járatokra, vagy egész barlangokra. Ezt a Felvidék egyik ma már kevésbé ismert nevezetességének hajdani „világhíre” is igazolja:

A Szilicei jégbarlangról a XVIII. század közepén, Bél Mátyás jóvoltából, már az angol tudósok is hírt kaptak.¹² Természetesen Magyarországon is megjelent néhány latin és magyar nyelvű beszámoló még a XVIII. század végén s a XIX. század elején.¹³ Sőt egy angol geológus, Robert Townson 1793-ban hazánkba látogatva, személyesen is felkeresi ezt a helyet, s 1797-ben megjelenő könyvében le is írja az itt tapasztaltakat.¹⁴ A barlang bejáratának metszete is szerepel a 2. kötetben: „La Caverne de Lednitz, pres Szilitz.” A közeli Lednicről is nevezik a barlangot. – Townson mint Tatra-kutató, a Tatra korai külföldi tudományos leírója is jelentős, gazdag botanikai, meteorológiai és geológiai eredményeket ért el utazása során, megmászta a Lomnici-csúcsot, a Krivánt, és különböző légnyomás- és magasság-méréseket végzett. Kísérője Mauksch Tamás szepesbéli lelkész volt.¹⁵

---

11) Kopek Gábor főgeológus szóbeli közlése nyomán.

12) Bél, Matthias: Decas antrorum mirabilis Naturae glacialis alterius, alterius Halitus noxios eructantis ad R. Societ. scient. Lond. missa. (Philosophical Transactions of the London Royal Society, 1744. Vol. 41.) Vö. Horusitzky Henrik: A magyarországi barlangok s az ezekre vonatkozó adatok irodalmi jegyzéke. 1549–1913. Bp., 1914. Fritz. p. 8, 25. (A Magyar Királyi Földtani Intézet kiadványai 1.)

13) Molnár János: Szádellői és sziliczei barlangok. In: Magyar Könyv-ház VIII. köt. Pest, 1796.

14) Townson, Robert: Travels in Hungary. London, 1797. Robinson. XVIII, 1–494, [2], 495–506, [1] p.; 18 t. + mell. A könyv sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy két évre rá, 1799-ben franciául is kiadták: Voyage en Hongrie. Tom. 1–3. Paris, [1799.] Poignée. [4], XXII, 1–273 p., 1 t.; [4], 1–333 p., 1 t.; [5], 6–338 p., 1 t. A barlang leírását lásd: 2. köt. pp. 220–228. Idézi Bél Mátyást, pp. 222–223.

15) Vö. Neidenbach Ákos: Tátrai legendárium. Bp. 2000. Kornétás. p. 35, 138.

Eötvös első tudományos dolgozata 1869-ből

Ilyen híres jégbarlang volt még a XIX. században felfedezett Szkarisorai¹⁶ is, olyannyira, hogy Eötvös Loránd is erről írta 1869-ben első, tudományosnak számító dolgozatát, melyet a „Vasárnapi Ujság” közölt is.¹⁷ Eötvös ifjúkori „geologicus” utazásait kedves nevelője, a későbbi tudós mineralógus, Krenner József Sándor vezetésével tette meg, s velük volt Klette, azaz a későbbi híres tájképfestő, Keleti Gusztáv; a Loránd által készített egyik rajz aztán az ő igazításában kerül a Vasárnapi Újságba illusztrációként.¹⁸

Úti noteszában még több más jégalakzatot is megörökített, például az Oltár-t, a barlang lejárataát és alaprajzát, vagy a kiindulópontul szolgáló erdészházat.¹⁹

Még ezen 1868-as bihari utazását megelőzte egy felvidéki expedíció is, szintén Krennerrel. 1864 szeptemberében bejárták az Érc-hegységet, Káposztafalva (Kapsdorf, Hrabušice) környékét, melynek mostani, sűrűn látogatott nevezetessége, a „Szlovák Paradicsom” egy része sajnálatos módon (2000 októberében) leégett, majd több városkát várat felkeresve egész Schmecks-ig jutottak, azaz Ótátrafüredig. Dobsinán is időznek, bejárják a festői Sztracena-völgyet, több vaskohót, sőt egy üveggyárat is felkeresnek – mind-mind az erdő ádáz ellensége,

---

Egy francia szerző, híres mineralógus is leírja a barlangot, habár nem látogatta meg, s így Townson-ra hivatkozik. Beudant, F.-S.: Voyage mineralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818. Paris, 1822. Tom. 2. pp. 91–93. Azonban járt Dobsinán, Tiszolcon s környékét geológiailag részletesebben leírta: pp. 94–96.

16) Aranyosfői- vagy Szkerisorai-jégbarlangnak is hívják. (Ghețarul de la Scărișoara, Románia.) Újabb leírása: Mátyás Vilmos: Bihar-hegység. Turistakalauz. Bp., 1988. Sport. pp. 148–151. A barlang első leírója Szirtfi A.: A szkeriszórai jégbarlang. = Természetbarát [Kolozsvár] 2 (1847) No. 32. Később, többek mellett, Vass József ismertette: Vass, Josef: Eine Wanderung nach der Eishöhle bei Skerisora. = Verhandlungen und Mittheilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt 8 (1857) No. 10. pp. 162–170.

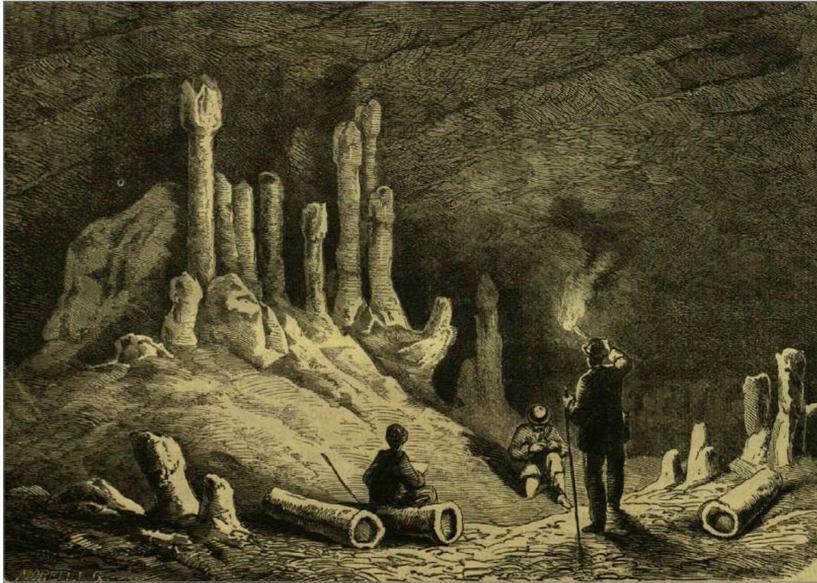
17) Eötvös Loránd [!]: A scarisorai jégbarlang. = Vasárnapi Ujság 16 (1869) No. 49. (dec. 5.) pp. 673–675. A jégbarlangot 1868. szept. 13-án látogatta meg.

18) Uo. p. 672. – Eötvös eredeti rajza közölve: Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Bárány Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó. p. 160.

19) A Disztityul erdészház rajza közölve uo. p. 165.

Eötvös Loránd rajza a scarisorai jégbarlangról

Eötvös rajza alapján Keleti Gusztáv által készült illusztráció a jégbarlangról – a Vasárnapi Újságban jelent meg (metszette: Morelli Gusztáv)

ha csak az üvegyártáshoz nélkülözhetetlen hamuzsirt említem is, melyért már a XVIII. század második felében jelentősen megritkultak a magyarországi bükkerdők.²⁰

Eötvösnek ez az első tudományos útja 1864-ben volt, a Sztraceni sziklakapun is áthaladtak, melyet az 1680-as években a meredek mészkő sziklafal átfúrásával hoztak létre a leleményes bányászok, s melyet sajnálatos módon a második világháború végén a németek robbantottak föl a gyorsabb áthaladás végett. Ezért is érdekes, hogy zöld vászonba kötött úti noteszében a murányi vár és a zlatnói üveghuta mellett ezt is megörökítette, hogy majd több, mint 30 évvel később a fotográfia segítségével rögzítse újra a maga, s barátai számára.

1864-ben Krenner és Eötvös habár a környék geológiai érdekességeit alaposan bejárta, töviről-hegyire megvizsgálta, a jégbarlang kimaradt! Ugyan Jókai Mór az 1884-ben folytatásokban a „Nemzet”-ben, majd 1885-ben öt kötetben megjelenő regényében, „A lőcsei fehér asszony”-ban már mint kevesek által a Rákóczi szabadságharcban is ismert természeti csodát emlegeti:

„A magyar föld természeti ritkaságainak Kohinoorja, a dobsinai jégbarlang még akkor csak kevés ember előtt volt ismerve. A kik tudtak róla, nehéz eskü alatt kötelezték magukat nem beszélni felőle másnak, mint a híveknek.”

„E jégbarlang bejárását a Gölnitz-völgy felől rég ismerték a dobsinaiak. Azt is tudták, hogy ott jég van. Nyári multságaik alkalmával odaerestették le a seres hordóikat, de leszállni bele csak e század utolsó évtizedeiben mert két fiatal tudós, a ki azután ez isteni remeket a világ előtt feltárta. A Rákóczy hadjárat idejében ez volt a találkozási rejteke a kurucz összekülvőknek.”²¹

---

20) Vö.: Kis Domokos Dániel: A zlatnói üveghuta. (Báró Eötvös Loránd 1864-es feljegyzései alapján). = Palócföld 52 (2006) No. 1. pp. 92–100.

21) Lásd: A jégbarlang. (XXXIV. fejezet.) In: Jókai Mór: A lőcsei fehér asszony. 2. köt. Bp., 1927. Révai. pp. 154–168. (Jókai Mór összes művei 72.) Az idézet helye: p. 154, 155.

Micsoda írói lelemény, de valójában csak 1870-ben fedezi föl Ruffiny Jenő bányamérnök néhány társával. A szenzáció bejelentésére sem kellett sokat várni:

„A dobsinaiak, kiknek határába esik, régi idők óta ismerik ezen úgynevezett jéglyukat (ducsa), s míg jégvermük nem volt, nyári időben innen hozatták súlyos betegek számára a szükséges jeget. Az e célra kiküldött bányászok azonban mindig csak a nyílás közelében, s az az előtt fekvő jeget aknázták ki. A járatnak mindjárt kezdetlegesen lejtős fekvése miatt mélyebben senki sem mert menni. A múlt nyár elején azonban a dobsinaiak, élükön Szontagh Márton bányaaigazgató és Ruffinyi urakkal, kötelek-, létrák-, kapák s fejszékkel fel-fegyverkezve, néhány ügyes bányász kíséretében leereszkedtek a föld mélyébe. A meglepetés nagyszerű volt.”²²

A kíváncsiság hamar többeket odavonzott, s miután a város képviselő-testülete a bejárat kiépítésére szükséges költségeket megszavazta, a barlang már annyira járhatóvá vált, hogy szinte alig a felfedezés után, 1870. augusztus 15-én egy férfiakból és nőkből álló nagyobb társaság is meglátogatta.

„Volt ez alkalommal (augusztusban!) korecsolyázás s természetesen a jégbe hűtött pezsgő mellett a jókedv sem hiányzott.”²³

S hála Dobsina város és a környék néhány jeles személyiségének, rövidesen a széles közönség előtt is megnyílt, a kor lehetőségeihez képest magas színvonalon, mondhatni „természetvédelmi” elvárásoknak is megfelelően, s rövidesen, a világon először, ez a jégbarlang kapott villanyvilágítást. Összehasonlításképp az azóta talán a kíváncsi, régi, bevett szóhasználatnál élve, „kémentazók” által ismertebb Eisesenwelt-et, Európa legnagyobb jégbarlangját a Tennen-hegységben,

---

22) Sz. M. [Szontagh Miklós]: A gömöri jégbarlang. = Természettudományi Közöny 3 (1871) pp. 39–40.

23) Uo. p. 40.

Werfen felett 1656 méter tengerszint feletti magasságban, csak egy 1879-es félbemaradt feltárási kísérlet után 1912-ben tárták föl, de csak az I. világháború után folytatódott a kutatás; s hol van még a nagyközönség. A másik pedig a Dachstein-csoportban található Rieseneishöhle. Ki hitte volna korábban, hogy még akadhatnak ilyen csodák, „új földrészek” a föld mélyén?

Nem véletlen, hogy a már korábban, 1864-ben Eötvös Loránnal a barlang megtalálási helye körül barangoló tudóst, Krenner József Sándort bízta meg a m. kir. Természettudományi Társulat, hogy a barlang teljes feltárását és szakszerű leírását elvégezze. Először 1873-ban a „Természettudományi Közlöny”-ben,²⁴ majd külön 1874-ben²⁵ számol be a végzett munkáról. Krenner az 1873. május 14-i szakülésen felolvasott „utazási jelentés”-ében a környéket így mutatja be:

---

24) Krenner József: A dobsinai jégbarlang. Utazási jelentés. = Természettudományi Közlöny 5 (1873) pp. 346–353. – a továbbiakban: Krenner: A dobsinai jégbarlang (1873)

25) Krenner József Sándor: A dobsinai jégbarlang. – Die Eishöhle von Dobschau. Bp., 1874. KMTT. 40 p., 6 t. – a továbbiakban: Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) – Ezután egyre jelentek meg az ismeretterjesztő vagy részben tudományos híradások a barlangról és környékéről (a felsorolás természetesen nem teljes, csak tájékoztató válogatás): A dobsinai jégbarlang. = Vasárnapi Újság 20 (1873) No. 38. (szept. 21.) pp. 455–456. (Krenner 1873-as felolvasását ismerteti. – Közli az ott is közölt két fametszetet is.); Vasárnapi Újság 21 (1874) No. 45. (nov. 8.) pp. 707–710. lásd: Krenner 1874-es kötete alapján. „A jég-terem” és a „Jéglugos” című kép megegyezik az ott közölt 6 tábla két képével: p. 708.; Legjobb ismertetése Pelech E. János: A Sztraczenai völgy s a Dobsinai jégbarlang. In: A Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve 5 (1878) pp. 248–307. [német nyelven is.] (A kötet végén Morelli G. [Gusztáv] illusztrációi: Straczenai völgy. Szikla-kapu.; Straczenai völgy. Éleskő.; Dobsinai jégbarlang. Részlet a Nagy teremből.; Dobsinai jégbarlang. Vízésés.); Fischer Miklós: A Dobsinai-jégbarlang physikai magyarázata. = Magyarországi Kárpátgyeget Évkönyve 15 (1888) pp. 161–199. (számos hőmérsékleti adattal.); [–]: A dobsinai jégbarlang. = Turisták Lapja 4 (1892) No. 5–6. pp. 159–163. (4 fényképpel.); Hanvai Ede: A dobsinai jégbarlang és környéke. Dobsina, 1900. Szerző kiad. 29 p., 1 t. (fényképekkel, a barlang keresztmetszeti vázlatával.) (a továbbiakban: Hanvai: A dobsinai jégbarlang); Ráth Zoltán (szerk.): A dobsinai jégbarlang. Emlékkönyv Dobsina bányaváros alapításának 600 éves évfordulójára. Putnok, 1927. Szerk. kiad. pp. 766–782. (a továbbiakban: Ráth: Emlékkönyv) (A kötetben több fénykép a barlangról); Droppa, Anton: Dobšinska l'adova jaskyňa. Bratislava, 1960. Šport. 112 p., 8 t. + 4 térk. mell.

„A felfelé kigyózdó út átvágja a triasz- és kőszén képlet homokkő- és pala-rétegeit, a gabbrót, váltakozva régi agyagpalákkal. Fent a hegygerinczen az út kétfelé ágazik; mi a szélesebb ágat jobbra oldalthagyva, utunkat a bal irányban folytattuk. (...)

A mész, mely nem sokára meredek falakkal környezi völgyünket, triasz-mész. Jól ismerjük. Szeret tréfát űzni a vízzel, miért ez boszút áll rajta. Szövetkezik hatalmas ellenségeinek egyikével, és e kettő folytonos együttes támadásainak ellenállni nem bírva, legyőzetik, szétromboltatik. Innen van, hogy ezen óriási mészsziklák bensejében számos üreget találunk, melyek azon behatoló szénsavtartalmú²⁶ víz által vájattak, mely a meszet feloldja. Gyakran e kiválás következtében elvékonyodnak az üregek tetőzetei, és beomlanak. A (...) dolinák nem egyebek, mint külső jelei ily földalatti üregek beomlásának.”²⁷

Mintha csak az 1864-es út folytatódna...

Krenner ugyan közös útjukról nem tesz említést, de az egykori nevelő, („a kis Krenner” – ahogy Eötvösék otthon nevezték), hajdani jeles tanítványa első szárnypróbálgatását, a szkarisorai jégbarlangról írt tanulmányát megemlíti, mint a magyarországi jégbarlangokat ismertető egyik írást.²⁸

A barlangot – mint már a korabeli „apróbb közlemények”-ben is olvashattuk – 1870 nyarán Ruffiny Jenő bányamérnök fedezte föl Láng Gusztáv m. k. honvédhadnagy és Méga Endre városi tisztviselő és dr. Fehér Nándor orvos társaságában. Fehér Nándornak köszönhető a barlang első tudományos ismertetése a „Természettudományi Közlöny” 1872. évi januári számában.

1870–71-ből már a barlangon kívül és a barlangban mért hőmérsékleti adatokat is közöl.²⁹ Ekkor még úgy tűnt, hogy a barlan-

---

26) A szénsav a növénylepelből származik (– Krenner jegyzete)

27) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1873) pp. 346–347.

28) A jégbarlangokról összefoglalóan írva említi, hogy a Vasárnapi Ujságban az erdélyi Szkarisorai jégbarlangot „b. Eötvös Loránd igen vonzólag írta le s egyszersmind először világította meg tudományos alapossággal.” Lásd: Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 19.

29) Fehér Nándor: A dobsinai jégbarlang. = Természettudományi Közlöny 4

got felfedezőjéről Ruffiny-barlangnak fogják hívni.³⁰ S már itt a szerkesztő³¹ ígéretet tesz, hogy a barlangot a legközelebbi füzet valamelyikében rajzban is szándékoznak bemutatni, melynek elkészítésére a főnti cikk szerzőjét kérték föl.³² S valóban, Krenner cikkét már két remek fametszet illusztrálja, az egyik a *jégbarlang átmetszetét*, a másik az egyik *jégoszlop alsó részét* mutatja.³³ Magát a metszés munkáját Morelli Gusztáv végezte. Kérdéses azonban, kitől is származik az eredeti rajz? – Az előzőekben említett szerkesztői ígéret nyomán Fehér Nándorra gyanakodhatnánk. Az 1874-es tudományos leíráshoz készített további 6 könyomatú tábla alapjául szolgáló rajzot viszont maga a szerző, Krenner készítette, ahogy ezt a szövegben meg is említi:

„Ottjártunkkor az előtérben egy sajátos jégképződmény, mely gyermeket tartó női alakot látszott utánozni, kötötte le a figyelmet. Rajzomban (III. tábla) e jégalak is elő van tüntetve.”³⁴

Így tehát, ahogy ezt is megemlíti,³⁵ a 73-as illusztráció is tőle ered.

(1872) pp. 10–13. (a továbbiakban: Fehér Nándor: A dobsinai jégbarlang) Lásd: A hőmérsékleti adatok, p. 12.

30) „Elismerésül a barlang fölfedezője nevére Ruffiny-barlangnak kereszteltetett, s ezen neve valószínűleg meg is marad vidékünkön.” Lásd: uo. p. 13.

31) A Természettudományi Közlöny szerkesztője ekkor Szily Kálmán és Petrovits Gyula.

32) Fehér Nándor: A dobsinai jégbarlang, p. 13.

33) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1873) p. 348, 349. A két fametszet újraközölve: Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 5. Itt megfordítva, mint a jégbarlang átmetszete É–D-i irányban; a jégalakzatot lásd: p. 7. (A harmadik metszet egy jégkristályt szemléltet: p. 15.)

34) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 9. – S a táblák mindegyikének alján, a bal sarokban: „Krenner del.” Krenner rajzairól Székely Kinga is beszámol: „A helyszínen készített ceruzavázslatai közül néhány a családi gyűjteményben még ma is megtekinthető.” Lásd: Székely Kinga: Művészi barlangábrázolások a XIX. századból. = Karszt és Barlang 30 (1990) No. 1. pp. 33–38. (az idézet helye: p. 36.)

35) „Lehetetlen leírni a sokféle alaku jégképződményeket, melyek az oszlopokat kívülről diszítik, sőt a rajz is, 2. ábra melyet a helyszínén vettem föl, csak homályos

Tehát míg a bihari utazáson Eötvös (illetve Keleti Gusztáv) rajzolt, akárcsak az 1864-es úton, 1873-ban, április 11-én, Krennerre várt e feladat. Vezetője Dobsináról a barlangba Fehér Nándor volt.³⁶

Az azóta bekövetkezett változásokat Eötvös – akárcsak a Dolomitokban tett túrákat, s az immár lányai, Ilona és Rolanda által végbevitt hegymászó bravúrokat – a fotográfia segítségével örökítette meg 1895 nyarán:

„A látogatók közt volt Frigyes kir. herceg is családjával és Eötvös Loránt[!] báró, kik a jégbarlangról többféle fotográfiát készítettek.”³⁷

Alighogy megnyílt a barlang, a környezetét is a látogatók magasabb igénye szerint alakították ki:

„Hogy az idegen vendégeknek a jégbarlang meglátogatása lehetővé tétessék, a jégbarlangot magába záró hegy tövében, egy üde forrás közelében csinos vendégházat építettek 5 lakószobával, a hol vezető is található, ki a látogatót a szükséges gyertyákkal s a többivel ellátja.”³⁸

Ezt a vendégfogadót is megörökítette Eötvös.

A képek némelyikén jól látszik a villanyvezeték illetve egy villanyoszlop részlete. 1886 óta van a barlangban villanyvilágítás. S egyes szebb jégalakzatokat kívánatra magnéziummal is megvilágított a vezető.³⁹ S hogy mit is érdemes tudni erről a barlangról, szövegben

---

fogalmat nyújthat az oszlopokat alkotó részekről, melyek a szemlélőnek, vagy akár a gyertyának minden megmozbanásakor más meg más alakot tárnak föl.” Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 7.

36) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1873) p. 346. Útitársa pedig Pestről Stürzenbaum József tanársegéd volt.

37) Turisták Lapja 8 (1896) No. 1–2. p. 48.

38) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 2. lábjegyzet. – „A Dobsinai jégbarlang és fürdő”, mint a „világ legnagyobb csodája” szerepel: Erdős József (szerk.): Magyar Fürdő-kalauz 1911. Bp., 1911. Engländer és Társa. p. 54.

39) Hanvai: A dobsinai jégbarlang, p. 4. De a rendes látogatási időn kívül petróleum-

és képekben bemutatva a főváros érdeklődő közönsége is tudomást szerezhetett:

1899. november 15-én az Uránia Magyar Tudományos Színházban Cholnoky Jenő előadása következik újabb témával: A dobsinai jégbarlangról. „Tudományos előadás vetített képekkel”, s a december 5-i, ugyanezen előadáson már „báró Eötvös Loránt[!] eredeti felvételei után készült vetített képekkel” került sor a felvidéki jégbarlang bemutatására.⁴⁰

A MMKM Országos Műszaki Múzeumában lévő mintegy 500 darab, Eötvös Loránttól származó, feldolgozatlan sztereo üvegnegatív illetve -dia között sikerült fellelni és beazonosítani 10 darabot, mely a jégbarlangot és környékét, (a Sztarzenai sziklakaput és a dobsinafürdői vendéglőt), ábrázolja. A bemutatott képek: „1. Dobsina város. 2. Sztraczenai völgy. 3. Sztraczenai kapu. 4. Sztraczenai völgy. 5. Barlang bejárata. 6. Barlang keresztmetszete. 7. I-ső bejárat I. oszlopa. 8. Dobsinai vendéglő. 9. A jégbarlang nagy terme. 10-12. Jégoszlopok. 13. Jégfüggöny. 14. Hóvirág. 15. Jégoszlopok. 16. Jég-orgona.”⁴¹

De mi van a jéggel? Milyen jégből is van a Kút, a Kápolna, az Oltár, a Lugas és a Beduin-sátor s a többi talán még névtelen s idővel akár más alakot öltő jégzsobor, s a Nagyterem sima jégtükre? Krenner mire jutott?

---

világítás mellett is meg lehetett tekinteni. Uo. p. 25.

40) Uránia Magyar Tudományos Színház Közlönye 2 (1900) jan.-febr. p. 62., illetve az 1900. febr. 6-i színlapon.

41) Ezekből nyolc kép közölve: Kis Domokos (szerk.): Eötvös Loránd, a tudós fotográfus. Hegymászás-történeti szaklektor: Neidenbach Ákos, fotográfia-történeti szaklektor: Kincses Károly, az előszót írta és a bibliográfiai részeket lektorálta: Gazda István. Bp., 2000. ELGI. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21.) A vonatkozó képek: pp. 133–138. – Arról, hogy Eötvös 1895-ben felvételeket készített a barlangban, többek is tudtak – pl. vö.: Székely, Kinga: The beginning of cave photography in the Carpathian basin. = Karszt és Barlang 32 (1992) pp. 109–112., Eötvösről: p. 111. –, azonban a képek 1899 óta csak újabban kerültek elő, s nyomtatásban 2001-ben jelentek meg először. Székely 1992-es tanulmánya nyomán meg kell említeni, hogy 1888–1889 között már H. Rückwardt is publikálta saját fényképeit Berlinben, s korábban, 1887. júl. 22-én Kozmata Ferenc fotográfus is meglátogatta a barlangot, majd Benky Dezső Budapestről, és 1888-ban Stefany nevű rosznyói fényképész.

„A mi e barlang jegének minőségét illeti, az víztisztaságú derült jég és vagy vannak légbuborékok vagy sem. A nagy jégtömeg mind a kétféle jégnek váltakozó rétegeiből áll, melyeknek képződése kétségtelenül hőmérsékleti viszonyokkal van kapcsolatban. Tyndall t. i. megmutatta, hogy ha a víz gyorsan megfagy, akkor a jég magába zárja a légbuborékokat; míg ha a fagyás lassan megy végbe, akkor a légbuborékok fagyás közben lefelé szoríttatnak és a teljesen tiszta, üvegszerű jégtábla alatt vékony réteget alkotnak. A légbuborék tartalmú jégrétegek tehát a hidegebb, az üvegszerűek ellenben a melegebb időszakban képződhetnek. Ezen felül a melegebb időbeli légbuborékoknak kissé több szénsavat kell tartalmazniuk mint a hidegebb időbelieknek. Jégkristályainkban fegyverzetlen szemmel nem lehetett buboréküregcséket észrevenni, de ezek nem is folyóvízből, hanem vízgőzből képződtek.”⁴²

A barlang állatvilágáról, ha egyáltalán lehet ilyenről bővebben beszélni, megfigyelték, hogy a véletlenül a barlangba tévedt tarka pillék a jégoszlopokon pihenőhelyet keresve, gyakran megmerevednek és odafagyva találhatók.⁴³

1895-ben, vagyis a fényképek készültékor a barlangot összesen

---

42) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) pp. 15–16. A továbbiakban részben Fehér Nándor 1872-es adataira (Fehér Nándor: A dobsinai jégbarlang) támaszkodik, illetve azokat egészíti ki. Ugyanitt hőmérsékleti adatokkal is szolgál. – Részletesen később Steiner Lajos: Hőmérsékleti viszonyok a Dobsinai jégbarlangban. In: Ráth: Emlékönyv, pp. 176–185. Innen is megtudhatjuk, hogy 1911 novemberében a Nagyteremben angol hőmérőházikót állítottak fel. Uo. p. 176. – A barlangban uralkodó légáramlási viszonyok igen fontosak a jégképződésben, s bár Krenner ekkor még nem ismerte fel a tartósan cirkuláló téli levegő hőelvonó hatását, a barlang úgynevezett légszák jellegét felismerve, helyes nyomon járt. Kessler Hubert: A örök éjszaka világában. Bp. 1957. Kossuth. p. 112. – Mégis félek, a mai napig igaz a megállapítás: „A Dobsinai-jégbarlang irodalma nem mondható kielégítőnek.” Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza. [Bp., 1937.] Franklin. p. 527. (A Föld és élete) (Magáról a barlangról egész röviden: uo. pp. 353–354.)

43) Krenner: A dobsinai jégbarlang (1874) p. 15. lábjegyzet.

Dobsinai jégbarlang, Nagyterem, 1895

3448-an látogatták meg: magyar 2355, osztrák 380, porosz 645, angol 28, olasz 18, lengyel 16, amerikai 4, svájci 3, holland 2, svéd 1.⁴⁴

1893 óta állandósultak a barlang „örök jéghegyei közt” a nyári korcsolyázások.⁴⁵ Eötvös is, amellett, hogy remek lovas volt, korának jeles alpinistája és rendszeresen biciklizett Budapest környékén, szeretett korcsolyázni is, állítólag feleségét, Horváth Gizellát is a városligeti Műjégpályán ismerte meg, vagy ott vált szorosabbá ismeretségük.

A régi jégünnepek, mondhatni remek bálok elmúltak rég, de ennek ellenére azóta is sokan keresik föl a természetnek ezt a csodáját; azt azonban ma már tényleg alig tudják, talán a gyerekek sem, hogy hajdan a barlangot még Dörmögő Dömötörék is meglátogatták.

---

44) Turisták Lapja 8 (1896) No. 1–2. p. 48.

45) Az 1905. évi tizedik nyári korcsolyázás izgalmai a dobsinai jégbarlangban. (Megjelent az 1905. évi Pesti Hírlap aug. 6. számában.) Közli: Markó Miklós: A régi mulató Magyarország. Bp., 1927. Thália-Kultúra ny. pp. 229–231.

„– Barlangszagot érzek. Még pedig milyen finom, hús barlangszagot!

Csakugyan előttük volt a híres dobsinai jégbarlang. ...

– Ej, no . . . hopp!

– Ujjujú . . . hopp!

Mind ez a no, no, ej no, ujjujú azért tört ki mackóink száján, mert beléptek a *Kisteremnek* nevezett tágas üregbe, melynek jégfalai a villamos világításban oly gyönyörűen szikráztak, hogy szinte elkáprázott a szemük. Még a nagy fitymálónak, Hörpentő bátyának is elakadt a szava bámulatában és elismerte magában, hogy ilyen barlang nincs Máramarosban.

A háromszoros *hopp* pedig arra vonatkozott, hogy mind a hárman elpottyantak a jégen.” ...

„A három mackó, a két öreg és a boc, fölkelt és szét-nézett. Oh, milyen szép látvány tárult eléjük!”⁴⁶

Dobsinai jégbarlang, A „kút”, 1895

---

46) Sebők Zsigmond: *Dörmögő Dömötör a dobsinai jégbarlangban*. Bp., 1921. Franklin. pp. 22–23. (Dörmögő Dömötör utazásai 4.) (Benedek Elek kis könyvtára 152–153.)

Jégoszlop. Jól látható a villanyvezeték, 1895

Eötvös Loránd báró, a hegyek ismerője

„Amint a szerelmet, úgy a hegymászási élvezetet is sokan és sokféleképpen definiálták, de éppen a sokféleség bizonyítja mindannyiunk helytelenségét. Amint egy embernek, ki soha sem volt s soha sem lesz szerelmes, nem tudnám megmagyarázni, miben áll a szerelem; úgy hallgatni vagyok kénytelen a sokszor hallott ellenvetésre – minek oda fel mászni, nem szebb e mindaz alólról, egy findzsa feketekávé mellett. Egynek úgy, mind a másiknak legfeljebb azt mondhatnám, próbáljátok meg. S nem hiszem, hogyha vala ki csak egyszer is életében keresztül lépdelt lihegő kebelrel s talán inogó térdekkel, hallgatag társak kíséretében, egyikén ama hó- avagy jégmezőknek, minőket 9–10 ezer láb magasságban találunk, s aztán elért céljához, egy égbe magasló csúcs, vagy hó-nyereghez, s körültekintett a föld különféle pontjaira, (mely oly magasból mindig csak szépnek látszik), nem hiszem, mondom, hogy még sokat kérdezősködnék definitió után.”¹⁾

A hegyek szerelmese – báró Eötvös Loránd

Miután 1866. szeptember 12-én Loránd az Alpok második legmagasabb hegyét, a Monte Rosát, annak legmagasabb pontját, a Dufour-csúcsot megmászta, barátjától, Kmoskó Sándortól kénytelen megválni, mert szegény Sándor a hóban való hosszas gyaloglás következtében, s mivel az erős szél kalapját elfújta, annyira átfagyott, hogy a továbbutazásra egyelőre teljesen képtelen. Szeptember 17-én, reggel 9 órakor, Loránd egyedül, lóháton indul kitűzött útjának folytatására, Hospice St-Bernard felé, csak egy Daniel nevű, jó kedvű francia vezetővel, az ekkor hirtelen rátörő magány keserűségét annyira átérzve, hogy vezetője vidám éneke sem tudja felderíteni. Az eső is nagy cseppekben eleredt, így Orsieres-től, kis pihenés után, St-Pierre-ig kocsin utaztak; a köd és sötétség estefelé a vándorokat

---

1) Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez, Heiligenblut, 1869. aug. 15.

Cantine de Proz-nál maradásra kényszeríti. Egyszer csak az éjben egy viharvert lovas bukkan elő öszvérháton – egy fiatal amerikai utazó, ahogy rövid angol–francia keveréknyelven folytatott beszélgetésük-ből kiderül –, James Neilson, kivel együtt ment tovább, a hóesésben, nagy kék esernyőkkel, egymást felváltva, egyikük ült az öszvéren s a másik a farkába kapaszkodott. – Ilyen körülmények közt értek a híres Szent Bernát kolostorba. Milyen jólesett a megérkezés, először a zárda híres kutyáitól fogadtatva, majd – a refektórium kandallója mellett felengedve – a vacsora, s végül a nyugovóra térés. – Magunk előtt látjuk Lorándot, amint másnap reggel, a régi, idegen könyvekben lapozgatva felfedezi atyja nevét, 1836. aug. 9-i dátummal, majd ahogy a kandalló andalító tüze mellett s a szomszéd templom orgonazúgásának hatására egyszerre látni véli atyját, amint fiatalemberként beírja nevét a könyvbe, s látja saját nevét is még nedvesen, de már sárgán, magát ősz hajjal: látva, hogy mindazt, mit eddig tenni akart, abból semmit sem végezhetett. Az álomból, e szomorú – fausti – jövőbelátó merengésből a betoppanó újdonsült amerikai barátja ébreszti a valóságra.²

Az apja ifjúkorával, saját bejegyzésével szembesülő ifjú meghatottságát látva, gondolom még ma is sokaknak egyik kedves fiatalkori olvasmányélménye jut velem együtt eszébe: „A karthausi”, s annak egyik része, melyben az apa – közvetett módon, a főhős szájába adva – hasonló úti élményeit örökítette meg.

„Atyám engedelmeiből nem utazánk egyenesen hozzá, hanem kis napjárásokban Bernbe, innen a fenséges Oberlandba, Lausanneba,

---

2) A Nagy Sz. Bernát-kolostor: Aostai Sz. Bernát a később róla elnevezett hágón alapította a ma is álló ágostonos rendházat, az Alpokon átkelő zarándokok megsegítésére. 1681-ben avatták szentté, majd 1933-ban XI. Pius – a korábbi híres hegymászó, majd az Ambrosiana könyvtárosa, s történész, Achille Ratti – az alpinisták védőszentjévé nyilvánította. XI. Pius évente megáldotta a hegymászók felszerelését és fohászt mondott értük: „...Oltalmazd ó Uram ezen szolgálóimat és tedd nekik lehetővé, hogyha a csúcsokra tartanak, a Mennyek magasságait is elérhessék.” Közli: Horn Károly Lajos: *Alpin hírek. = Turistaság és Alpinizmus* 43 (1931) p. 319. – Rattiról lásd: Aradi, Zsolt: *Pius XI. the pope and the man*. New York, 1958. Hannover House. pp. 79–84. Lásd: *Alpine Schriften des Priesters Dr. Achille Ratti (heute S. H. Papst Pius XI.)*. Gesammelt und herausgegeben von Giov. Bobba und Francesco Mauro. Berlin, 1925. Rudolf Mosse.

a lemani tón végig Genfben s Chamounyba. Mi boldog valék, – te, ki e vidékeket ismered, képzelheted; szép annak a föld, ki benne csak színét látja, s nem azon kis lényeket, kik később, mint a tisztának vélt cseppben microscopium által az infusoriumsereget, megláttuk, elundorodunk. Agg Jánosom, ki szíve örömeiben alig érzé a gyaloglás fáradságait, s az egész uton nem láta mást, mint engem, s hogy anyámhoz hasonlítok, velem örült; csak Armand nem változott, szomorú vala mint mindig, sőt mennyivel inkább közelegettünk a határhoz, annyival komolyabb. Meglehet, hogy a francia határ gyermekségének bús emlékeit ébreszté szívében, vagy hogy talán érzé, mennyire idegenné válhatik a föld, melyben születünk, ha nem vár senki reánk határai közt. S így értünk Chamounyba.

Van egy hely a Montblanc hegylánczában, melyet kertnek neveznek, – egy kis zöld mező ez, jegesektől körülfogva, melyet sok utas, habár az út fáradságos, s maga a látmány inkább különös mint szép, meglátogat. Ide mentünk mi is, nem lévén semmi inkább gyermekképzetemhez szóló, mint e kis zöld oasis e nagy jégpusztaság között. Kipihenve egy szikladarabon s beásva palaczkunkat neveinkkel, visszamenet már ismét a jégtengerhez közelítettünk, midőn a Montblanc csúcsán elébb mint egy kis füstoszlop, később mindig sötétebb nagy felleg vonula fel, vészszel fenyegetve, mely, még minekelőtte a jeges közepéhez érheténk, egész erejével kitört. Fenséges vala a látmány, de borzasztó. Körülöttünk a nagy fellegár, itt-ott egyes villámtól kettészakítva, szétfoszolva, gombolyogva s darabokra szaggatva a nagy szélvész csapásítól, alattunk sötétkéken a jeges, míg a zápor zúgva mosá hullámzó jegét, a szél ordítva futá át a völgyet, s a mennydörgés száz bércztől s sziklától visszalöketve, felhangozék hatalmas szavával.

Szívem szorúlt s mégis emelkedett, felmagasztalva valék, s elborzadtam, így sieténk tovább vezetőnk után, majd hosszú jégtáblákon végig, majd a nagy hasadékokon jégről jégre szökdelve, míg egyszerre, midőn egy szélesebben átugrom, lábam elcsúszik, hanyatlani kezdek, sötétkéken tátong a mélység alattam, botom ketté törik, és – Armand megragadva kétségbeesés adta erővel magához húz s megölelve fenntart. – Mentve valék. – Vezetőnk halványan állva mellettünk, agg Jánosom térdre borúlva imádkozott. – Én hallgatva

álltam közöttök, magamon kívül valék, mintegy álomból ébredve nézek le a mély hasadékba, mely előttem tátongott, s szívem elborzadt a halál sötét gondolatánál. – De mikor körültekintve barátomat látám mellettem, lángoló arczain az első örömsugárt, szemében a nem szokott cseppet, s mikor érzem a kezet, mely most remegve pihent az enyimben: akkor boldogság tölte el, akkor érzem, hogy élek, s általa élek, kit e földön leginkább szereték; s karjai közé borúlva, záporként omlottak ki örömkönyeim. – Ezt el nem felejem, – zokogék, s érzem, hogy e szó egy eskü vala. – A vész az alatt elvonúlt, ragyogva futá át egy napsugár a tájt, s a fehér Montblanc kilépe ködfátyolából, mintha ősz fejével megáldaná ifjú szövetségünket. Oh ez szép pillanat vala!”³

Eötvös Józsefnek ezen nyugat-európai útjáról a fenti regényidézeten kívül alig lehet valamit is tudni, természetesen azon kívül, hogy meglátogatta a Grand-Som (2033 m) lábánál majd 1000 méter magasan fekvő chartreuse-i karthauzi kolostort, melynek hatására, s egy igaz történetet feldolgozva írta meg első regényét. Ez időből való fennmaradt leveleinek kiegészítésére részben kortárs visszaemlékezésekre s anekdotákra vagyunk utalva. Kedves barátjához, Szalay Lászlóhoz írt, 1836. jún. 30-án kelt leveléből tudjuk, július vége felé vagy augusztus kezdetével Genfben lesz. Édesanyjához írt, német nyelvű két rendelkezésre álló terjedelmesebb levélből olvasom, hogy 1836. nov. 9-én, vagyis a levél keltekor, Bordeaux-ban van, járt már Marseille-ben, bejárta Provence szép tájékát, Toulont s a Re-i kikötőt is meglátogatta, és a benne elhelyezkedő Montebello sorhajót, mellyel Napóleon az angol hajóhad közepette újból elérte Franciaországot. Egy matróz segítségével, annak bárkáján, a legalábbis Eötvös gyenge gyomrának igen háborgó tengeren kiment, hogy a hajót megszemlélje.⁴ Bordeaux-ból visszatér Párizsba, következő levelét már innen küldi november 16-án, melyből útját illetően csak annyit olvashatunk, hogy egy Louis nevű emberrel van a francia fővárosban, ki jobb sze-

3) Eötvös József: A karthausi. Előszó: Voinovich Géza. 6. kiad. Pest, 1871. Révai. pp. 552–554.

4) Eötvös József: Levelek. Szerk., ford., bev. és jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1976. Szépirodalmi. pp. 106–111. (Eötvös József művei) Lásd főleg: pp. 109–110. (a továbbiakban: Oltványi: Eötvös levelek)

retett itt lenni, így Eötvös, mint írja, nem is bánta, egyedül járta be Dél-Franciaországot.⁵ Feltehetőleg útitársáról, gr. Forgách Lajosról van szó.⁶

1837. márc. 4-én már Londonban találjuk, egy Lady Helena Robinsonnak küldött, eredetileg franciául írt levele tanúsága szerint.⁷ Arról, hogy mit tett, hol, kinél fordult meg, alig tudni valamit. Csak azt tudjuk, de azt se teljesen biztosan, hogy itthoni társasági barátai minden biztatása ellenére is elfelejtett elmenni a híres párizsi jósnőhöz, Lenormand asszonyhoz. Mégis így keletkezett aztán az a rejtélyes hármas jóslat, melyet maga Eötvös József talált ki – az itthoni szépasszonyok kíváncsiságára, mit is mondott neki a nevezetes kártyavetőnő –, ha hinni lehet az anekdotának, melynek akkor még hihetetlennek tűnő első két része, hogy az apja, Eötvös Ignác tönkremegy, s hogy miniszter lesz, nem is olyan soká beteljesült, csak a harmadik nem, vagyis hogy föl fogják akasztani.⁸ – Hát majdhogynem ez az egy anekdota fűződik valamelyest Párizshoz.⁹

A párizsi híres jósnőnél tett látogatását Pálffy János „Magyarországi és erdélyi urak” c. munkájában¹⁰ tényként írja le, a jóslattal együtt: „A harmadik pont volt, hogy vérpadon fog elveszni. E már kellemetlenül hangzott; a két első jóslat betűszerinti beteljesedése után pedig vészesen és fenyegetőleg. Eötvöst, mint minisztert forradalmi időben csak lélektanilag lehet és szabad megítélni, kapcsolatban ama jövendöléssel, mely nem mese. Igen természetes, hogy az Eötvös költészileg élénk képzelmeire s ingerlékeny idegrendszerére mély s megrázó hatást kellett gyakorolni a szeme előtt fejlődő forradalomnak, melyből talán többnyire tudtán kívül működve lelkében, a

---

5) Uo. pp. 112–114., a hivatkozott rész: p. 112.

6) Uo. p. 699. jegyz.

7) Uo. pp. 114–116.

8) Egy jóslat báró Eötvös Józsefről. In: A magyar anekdotakincs. 3. köt. Gyűjt. és magyarázta: Tóth Béla. Bp., 1900. Singer és Wolfner. pp. 97–102. (a továbbiakban: Egy jóslat báró Eötvös Józsefről)

9) Hitelét tekintve érdekes, hogy a Pallas Nagy Lexikona Lenormand, Mária Anna címszó alatt megemlíti, hogy többek közt Eötvös József báró is meglátogatta. Lásd: Pallas Nagy Lexikona. 11. köt. Bp., 1895. Pallas. p. 421.

10) Kolozsvár, 1936. Erdélyi Szépművészeti Céh

jóslat két első részének valósulása után, a harmadik bizonyosan nem egyszer merült fel, s e benső küzdelme a léleknek a való és képzeletes között csak valamely küleseményre várt, hogy a kitörés válsága bekövetkezvén, határozott irányt és természetet adjon nem normális kedélyállapotának. Ezen külesemény bekövetkezett és döntött.” Mikor szeptember 28-án Lamberget megölték, határozta el végleg sógorával, Treforttal, hogy elhagyja az országot. Részben Münchenben élt, s majd csak 1850-ben tért vissza Magyarországra.¹¹

Egy másik nevezetesebb történet is kapcsolódik ezen utazásához, melynek érdekessége, hogy Eötvös Loránd is megerősítette, részben az ő nyomán ismeretes. A történet nagyobb hitele és a tömörség kedvéért most szóljon Tóth Béla helyettem:

„Báró Eötvös József először Franciaországot, aztán Angliát látogatta meg. Lelkének inkább volt rokona a francia, mint az angol; s mikor visszatért a kontinensre, a Dover és Calais között a Manche-csatornán (Pas-de-Calais) járó gőzhajón egy angol utas előtt lelkesen magasztalta Franciaországot.

– «La France est sublime», [Franciaország főséges], mondá.

– «Du sublime au ridicule il n’y a qu’un pas,» [A főségestől a nevetségesig csak egy lépés.] vágott vissza a hiúságában sértett angol élesen.

– «Le Pas-de-Calais, monsieur,» szólt nyomban Eötvös, magyar létére a legkitünőbb szójátékok egyikét csinálva meg a pas (lépés) s a Pas-de Calais (a Franciaországot Angliától elválasztó Manche-csatorna) szóból.

Az angol erre, a hagyomány szerint, tüstént párbajra hívta Eötvöst, ki meg is verekedett vele. Ez azonban mende-monda.

---

11) Lásd: Egy jóslat báró Eötvös Józsefről pp. 136–138. – A fenti anekdota bizonytalanságára vö. Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Bp., 1903. Athenaeum. pp. 33–34. 1. jegyz. Eötvösékről és Trefortékról – Trefort Rosty Ilkát, Eötvös Ágnes nevű feleségének húgát vette feleségül. – Erről az 1848-tól egy ideig külföldön töltött időről lásd: Trefort Ágoston önéletírása. Ford.: Barsi János. Szerk. és utószó: Csorba Csaba. Miskolc – Sátoraljaújhely, 1991. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár – Kazinczy Társaság. pp. 60–65.

Csak az az igaz, hogy Eötvös valóban megcsinálta e szójátékot és pedig a mondott körülmények között. Ennek bizonyosága Báró Eötvös Lorándnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, 1892. március 2-án kelt, hozzám, kéresemre válaszul intézett szíves levele, melyben ez van:

«A szóban forgó bon mot csakugyan atyámtól származik. Atyám azt többször el beszélte anyámnak, ki arra élénken emlékszik.»¹²

Mindez, hogy apa és fia utazását összehasonlítsuk, igen kevés, s nem sokkal több, mint amit Szinnyei is megír: „1836–37-ben beutazta Németországot, Svájcot, Hollandiát, Francia- s Angolországot.”¹³ Annyi azonban bizonyos, hogy 1836. aug. 9-én a Szent Bernhárd (Hospice St-Bernard) klostromban járt, s maga is, legalábbis a kortárs Wesselényi Polixénához¹⁴ hasonlóan – ami nem volt kis teljesítmény –,

---

12) Híres emberek híres mondásai. A magyarság szállóigéi. Gyűjt. és magyarázza: Tóth Béla. Reprint kiad. Bp., 1997. Laude. p. 150. Ugyanezt meséli el, mint Eötvös Loránd elbeszélését „Báró Eötvös József és az angol” címmel, in: A magyar anekdotakincs. 2. köt. Gyűjt. és magyarázza: Tóth Béla. Bp., 1899. Singer és Wolfner. p. 209.

13) Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 2. köt. Bp., 1893. Hornyánszky. 1346. has. Kicsit bővebben, s hogy külföldi útján Trefort Ágoston lett volna az útitársa lásd: Ferenczi Zoltán id. műve pp. 32–34. – Ez mindenképp ellenkezni látszik a tényekkel, hisz Trefort, ki valóban hatalmas európai utat tett 1836. máj. 9. és 1837. febr. 7. között, de Eötvösénél jóvalta nagyobb utat járt be, s visszaemlékezéseiben az 1837-es évszám alatt – vagyis már jóval az utazás után – említi, hogy Marczibányi Liviusz házában ismerkedett meg „Eötvös Pepivel”. Lásd: Trefort Ágoston önéletírása, p. 36., továbbá útjáról: pp. 32–34. Vö. Sötér István: Eötvös József. 2. átd. kiad. Bp., 1967. Akadémiai. pp. 45–46. Az ifjú Eötvös Józsefről az első ismert rajzot Párizsban jártakor Pierre Claude rajzolta köre. Ferenczi id. műve p. 304. jegyz., maga a kép a 60. oldal után. Megismerkedett Victor Hugo-val, Lamartine-nel, Guizot-val és Chateaubriand-nal. Uo. p. 33. Vö. Sötér id. műve p. 47. – Eötvös útján kétségtelenül naplót vezetett, majd átdolgozott formában tervezte is a kiadását. Lásd Sötér id. művében „A Svájci útinapló” (pp. 52–55.) és az „Útinapló és aforizmák” (pp. 91–92.) c. fejezeteket.

14) Wesselényi Polixéna 1835-ben tett itáliai és svájci utazása során megkerüli a Mont Blanc-t, ahogy maga írja: „Az én vágyásom is a Mont Blanc tetejére felmenés lett volna; de úgy határoztuk, hogy azt csak megkerüljük. Ehhez is kevés asszony

bejárta az Alpok, Oberland s a Montblanc környékét. S ha nem is oly fokon, mint majd fia, ő is szerette a hegyeket, s könyvtárának jegyzékéből is kitűnik, hogy más természettudományok mellett különösen a földrajzot, s még inkább a botanikát nagyon kedvelte.

A budapesti Egyetemi Könyvtárból Alexander von Humboldt négy növényföldrajzi munkáját is kikölcsönözte,¹⁵ s jegyzetfüzeteiben

---

fog, mert némi fáradsággal jár.” Júl. 23-án „a Sz. Bernhárd nevezetes klastromát” is meglátogatja, a külföldiek vendégkönyvében az ő nevének is ott kellett lennie. Majd Courmajeur-ból 25-én a Col de la Siegne, s másnap a Bon-Homme tetejére, majd a Nant Bourant-ra jutnak. Majd Gervais után, 27-én Chamonix következett, hol megint vezetőt és ösvért fogadva, a Mont Anvert-re mentek, megnézték a Mer de Glace-t. Lásd: Paget Jánosné Wesselényi Polyxéna: Olaszthoni és schweizi utazás. 2. köt. Kolozsvár, 1842. Lyceum ny. p. 136. (új kiadása: Bp. 1981) Maga a vonatkozó fejezet: IX. szakasz. Mont-Blanc körüli vándorlás. 2. köt. pp. 128–165.

15) Az Egyetemi Könyvtárból 1854. jan. 24-én Unger „Versuch einer Geschichte der Pflanzenwelt” című botanikai könyvét vette ki, melyet csak 1858. okt. 30-án adott vissza. Az Alexander Humboldt által írt négy könyv: Voyage aux régions équinoxiales; Essai sur la Geographie der Pflanzen(!); Recueil d’observations; Plantes equinoxiales. Ezeket 1857. máj. 23-án kölcsönözte ki és 1858. okt. 28-án adta vissza. Lásd: Bényei József: A gondos kutató. In: Bényei Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi. Debrecen, 1996. Csokonai. pp. 29–31. (Csokonai história könyvek), a hivatkozott rész: p. 29. – 1865. júl. 22-től 24-ig Poggenorff asztronómiai „Annales”-ének két kötetét, majd okt. 2-ig a párizsi „Comptes” 1841. évfolyamát és Schumacher „Astronomia Nachrichten” c. értesítőjének 1836/37. 1840/41. és 1842/43. évi kötetét vette ki. Uo. p. 30.

Eötvösék könyvtárában megvolt: Alexander von Humboldt: Central-Asien. Aus dem französischen übersetzt und hrsg. von Wilhelm Mahlmann (Berlin, 1844) c. kötete – Eötvös Loránd possessori bejegyzésével. Valószínűleg fiának vette meg Eötvös József, vagy az ő könyve került Lorándhoz, habár míg József többnyire egész életében beleírta nevét a könyveibe, Loránd csak ifjabb korában követte ezt. Lásd: Eötvös József könyvtára. Szerk., bev. és a mutatókat összeáll.: Gángó Gábor. Bp., 1995. Argumentum. p. 274., Eötvös Loránd könyveire vonatkozóan lásd: p. 272.

Itt kell megemlíteni, hogy a máig egyik legismertebb német természettudós, Humboldt, mint utazó és az Andok első jelentős hegymászója is világhírű: 1799 júniusában Tenerifén megmászta a Pico de Teyde 3700 m magas csúcsát, majd az expedíció során, 1802-ben, Dél-Amerikában újabb vulkánok következtek, a Pichincha, a Cotopaxi, az Antisana és az Ilinica. Jún. 9-én pedig a 6310 méteres Chimborazon 5810 méterig jutottak föl. Legyőzése végül csak Whympernek sikerült 1880-ban. Lásd: Cholnoky Jenő: A Föld megismerésének története. Bp., 1932. Magyar Földrajzi Társulat. pp. 297–299. A beteg Humboldt-ot Eötvös sógora, Rosti Pál meg is

különféle virágfajtákról találunk hosszú listákat, majd fia tanácsára, immár 1870 nyarán Darwint kezd olvasni.¹⁶ Természetesen a kor szokásai szerint és származásának megfelelően, legalábbis jó átlagszinten, Eötvös József is lovagolt és vívott.¹⁷

A kihívó csúcok leküzdése, valamiféle romantikus kalandvágy és kíváncsiság ekkorra már magyar arisztokratáink némelyikét komolyabb hegymászásra ösztönözte, így például Széchenyi 1818. nov. 3-án megmászta a kis-ázsiai Olimposzt, azaz a Kesis Dagh 2500 méter magas csúcsát, 1819. ápr. 18-án pedig, naplója tanúsága szerint az Etnán volt.¹⁸ De egy másik magyar utazó neve is ide kívánczik: Tessedik

---

látogatta Berlinben 1858. nov. 1-jén. Lásd: Kincses Károly: Rosti Pál 1830–1874. Az „Úti jegyzetek Amerikából” hasonmás kiadásához. Bp., 1992. Balassi. p. 19. (a továbbiakban: Kincses id. mű)

16) Eötvös József 1870-ben Darwint kezd olvasni, aug. 11-én Karlsbadból írja fiának: „Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez.” Lásd: Oltványi: Eötvös levelek, p. 662. Vö.: Eötvös József: Naplójegyzetek. 1870 augusztus [6]-tól kezdve 1870 november 30-ig. Közveteszi és jegyz.: Czeglé Imre. = Történelmi Szemle 21 (1978) No. 2. pp. 364–411. (a hivatkozott rész: p. 370.) (a továbbiakban: Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1978) – A szóban forgó mű: A fajok eredete (Origin of Species. 1859.)

17) Konkrét adatom nincs, hacsak igen közvetett nem veszek, Tóth Béláét: „Én, ki benne már a mély költőt s a nagy gondolkozót ismertem – írja Tóth Béla –, alig tudnám ezt elhinni, ha nem emlékezném, hogy néhány év előtt egy akadémiai ülésen mellettem állva, mosolyogva így szólt hozzám: – No, nézze csak, mennyi fiatal vendégünk van! Itt hallgatónak már két óra óta a nagy melegben... Istenem! engemet ebben a korban semmi sem lett volna képes ilyen helyen tartani.

Tehát az ifjú Eötvös lovagolt, vívott, táncolt, pezsgőzött és udvarolt, mint a többi fiatal báró.” Lásd: Egy jóslat báró Eötvös Józsefről, pp. 98–99. – Kétségtelen, hogy a lovaglás, vívás tanulása szinte elkerülhetetlen volt a kor embere számára, különösen egy báró esetében.

18) Gróf Széchenyi István naplója. 1. köt. Szerk. és bev.: Viszota Gyula. Bp., 1925. Magyar Történelmi Társulat. pp. LXX–LXXI, 399–402., p. XCI, 558, 594, 622. (Magyarország újkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 10.) Habár a XIX. század első felében csak a magyar arisztokraták kis száma, s né Eötvös József 1870-ben Darwint kezd olvasni, aug. 11-én Karlsbadból írja fiának: „Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez.” Lásd: Oltványi: Eötvös levelek, p. 662. Vö.: Eötvös József: Naplójegyzetek. 1870 augusztus [6]-tól kezdve 1870 november 30-ig. Közveteszi és jegyz.: Czeglé Imre. = Történelmi Szemle 21 (1978) No. 2. pp. 364–411.

Ferenc – Tessedik Sámuel fia – 1827 szeptemberében a Pireneusokban túrázott, s szept. 22-én megmászta a Pic-du-Midi de Bigorre nevű híres csúcsot.¹⁹ S a későbbi, kisszámú, igazi alpinistán kívül Loránd néhány világgjáró kortársát se feledjük, ha csak összehasonlításuk is megemlíteni: Kelet-Afrika első igazi felfedezője, Teleki Sámuel gróf, 1887. okt. 21-én elsőként jutott föl a Kenya-hegyre, 4680 méter magasba, egész az örök hó határáig, s már előbb, jún. 20-án 5310 méterig halad a Kilimandzsárón, megelőzve mindenkit, aki előtte itt járt. Majd feltárja a Rudolf- és Stefánia-tavat és a nevét viselő működő vulkánt.²⁰ A másik pedig egy hozzá hasonló, elszánt tudós kutató, később barátja is, Lóczy Lajos, ki elsődlegesen Ázsia egyes kevésbé ismert területeinek kutatásában, majd a Balaton „felfedezésében” tűnt ki. Ő is külföldön, a zürichi egyetemen tanult, ezalatt bejárva Svájc hatalmas hegyeit is, készült a tudományra, s képességet szerzett a kitartó, elmélyült munkához és kellő szívósságot a tudományos

---

(a hivatkozott rész: p. 370.) (a továbbiakban: Eötvös J.: *Naplójegyzetek*, 1978) – A szóban forgó mű: *A fajok eredete (Origin of Species. 1859.)* mely más elszánt utazónk a nyugat-európai, elsősorban az angol turistákat követték, ami az Alpokat illeti, de nálunk, a Magas-Tátrában már a XVII. század közepétől rendszeresebb kirándulásról és hegymászásról is beszélhetünk, sőt ekkor már a hegység lábánál fekvő egyik faluban a tanító rendes turistavezetéssel foglalkozott. „Egész rendes turistáskodás volt tehát itt kifejlődve 1630–1650 közt s ezzel a külföldet alaposan megelőztük. Hiszen ekkor még az Alpokban híre sem volt a rendes turistáskodásnak!” Lásd: Cholnoky: *A Föld megismerésének*, p. 297.

Minderről részletesebben lásd még: Neményi Vilmos, Szepesi: *Az ősi Szepesség*. Előszó: Lukács György, bev.: Vikár Béla. Bp., 1943. Singer és Wolfner. pp. 198–202. és Speer, Georg Daniel: *Magyar Simplicissimus*. Szerk. és bev.: Turóczi-Trostler József, ford.: Varjú Elemér, jegyz.: Benda Kálmán. Bp., 1956. Művelt Nép. pp. 82–93.

19) Tessedik Ferenc utazása Franciaország déli részeiben. Pesten, 1831. Trattner és Károlyi. pp. 91–100. – Az útleírás ezen részének nagy érdeme, hogy más egyéb történet, hiedelem és anekdota mellett tudományos igényű összehasonlításokat tesz, a legfrissebb szakirodalom ismeretében. A kötet érdekessége még, hogy saját rajzai illusztrálják, a címlapon a fent nevezett csúcscsal.

20) A Rudolf és Stefánia tavakhoz Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban. Leírta kísérője Höhnel Lajos. 1–2. köt. Bp., 1892. Ráth. – Az egész út leírása: 1. köt. pp. 260–282.; Kilimandzsáró: 1. köt. p. 281.; 1887. okt. 17. – okt. 25-ig tartó túrája, a gróf saját elbeszélése alapján: 2. köt. pp. 14–22.; A Kenia hegymászása: 2. köt. p. 21.

expedíciók során gyakran felmerülő nehézségek elviseléséhez, leküzdéséhez.

A Svájcban élő Schindler-Escher – kivel később Loránd is találkozik – visszaemlékezik arra a szép és felejthetetlen élményre, mikor Eötvös József vezette őket a Schneebergen²¹ A „Novella” címet viselő elbeszélésében pedig így vall kirándulásairól Eötvös:

„Egyes veszélyesebb helyek kivételével egész útam vezetõ nélkül tevém, jó szeren csémre bízva magamat s azon ügyességre, melyet a róna lakója is, miután a hegyek között sokat gyalogolt, sajátjává tesz, s mely õt ösztönszerűleg többnyire a helyes ösvényre vezet.”²²

Eötvös József tehát 1836-ban bejárta Nyugat-Európát és Svájc magas hegyeit, jégárjait is; feltehetőleg többször is járt a Schneebergen s nyilván a Raxon, valamint több ízben megfordult Tirolban, Win-

---

21) Loránd „Úgy találom, amennyire legalább is visszaemlékezni tudok, hogy igen hasonlít a Mamájára. Mily kicsiny volt akkor, mikor még Ön engem oly szívélyesen a Schneebergen körülvezetett.” Zürich, 1866. aug. 21. Schindler-Escher [keresztneve nem ismeretes] Eötvös Józsefhez. Az idézetet Szilárd József fordította németből, lásd: Szilárd József: Eötvös Loránd ifjúsága, iskoláztatása, felkészülése hivatására. = Fizikai Szemle 33 (1983) No. 6. pp. 213–225. Az idézett levél: pp. 217–218. (a továbbiakban: Szilárd: Eötvös ifjúsága)

A levélben említett édesapja valószínűleg nem más, mint Gaspar Schindler-Escher, vagy talán magával a levélíróval lenne azonos? Gaspar „zürichi polgár” mint Eötvös József barátja, gyűjtést rendezett és „Svájcból a szükölködök számára ismét 9000 frankot (4153 frt. oszt[rák]. ért[ékben].) kaptam...” – írja Csatóri Lajosnak, mely levélhez mellékelve mindjárt 100 frt-ot küld, hogy az örkényi szükölködök közt belátása szerint szétossza, kérve, hogy a helybeli elöljárók által aláírt elismervényt küldjön, melyben azok a jótéteményt a fent nevezett polgárnak megköszönik. Lásd: Eötvös József Csatóri Lajosnak 1864. április 30. Oltványi: Eötvös levelek, p. 373.

1857. július 29-én pedig Gasteinből írja Eötvös József Vachott Sándornak: „...magam a fürdőket nem használom, a jövő hét kezdetén ismét útra indulok, s a heteket, melyek alatt nõm és sógorném itt maradnak, Tirol s talán Svájcnak egy részét fogom beutazni. Jóformán nincs tervem – mi talán az életben és mindenestre kellemes utazásnál a legjobb...” Lásd: Oltványi: Eötvös levelek, p. 283.

22) Eötvös József: Naplójegyzetek – gondolatok, 1864–1868. Közzéteszi, bev. és jegyz.: Lukinich Imre. Bp., 1941. Akadémia. p. 187. (a továbbiakban: Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1941)

dischmatrei környékén, Gosauban, Salzburgban, egyedül s később családjá körében. Ezáltal ő is, ha nem is a kimondott hegymászók szűk körébe, de úgy hiszem teljes joggal az „igazi turisták” társágába sorolható. Svájci benyomásait otthon, a Svábhegyen az úgynevezett „Karthausi lak”, egy „eredeti” alpesi házikó is megőrizte számára.

Akkor, az 1870-es évek közepén a fogaskerekű állomásfőjénél álló vendéglő volt Eötvös József, vagyis eredetileg vőtársa, Trefort Ágoston villája. A Karthausi-völgyben lévő „Karthausi-lak” pedig kávézó lett. Ez később Schunda V. Józsefé, a kor híres hangszergyárosáé lett, s a legenda él tovább:

„Gyöngéd pietással vette át azt az egyszerű kis házat, a hol báró Eötvös József fényes költői fantáziájából a mélabús szerzetes megszületett.” „A kis karthausi ház immár karthausi villává bővült, de a kegyeletes tulajdonos tiszteletben tart minden talpalatnyi helyet, a hol valamikor báró Eötvös József elmélázva járt; a tulajdonos aranyos betűkkel jelölte azt a szobát, a hol ez a saját maga szerezte fölírás hirdeti mindörökké, hogy a nagy magyar géniusz valamikor ott üldögélt:

Fáradt valék s pihenni jöttem
E falak árnyéka alá
Mint a munkás, kit a dél heve ellankasztott,
A fa alatt megnyugszik.
Báró Eötvös József.”²³

---

23) A Schunda V. József cs. és Kir. Udvari Hangszergyár története. 1848–1898. A cég 50 éves fennállása alkalmából 1898. január hó 20. és 21-én a Budapesti Vigadó termeiben rendezett jubiláris hangszerkiállítás és hangverseny emlékeül. Bp., 1898. Buschman. pp. 30–31. (az idézet helye: p. 31.)

A „Pallas Nagy Lexikoná”-ban is még „Svábhegy” címszó alatt (TH-V.= Thirring Gusztáv aláírással) egyebek közt ez áll: „Karthausi-házikó (melyben Eötvös József báró a Karthausit irta)” (lásd: Pallas Nagy Lexikona. 15. köt. Bp., 1897. Pallas. p. 285.), s csak a Révaiban toldja meg azzal, hogy „a téves néphit szerint” (Révai Nagy Lexikona. 17. köt. Bp., 1925. Révai. p. 227.)

Az egykori Karthausi-lak ma is áll: Budapest, XII. ker. Karthausi u. 14., ami természetesen nem azonos az Eötvös-villával, habár a Budapest lexikonban (Bp., 1993. 1. köt. p. 378., fénykép: p. 379.) ezen a néven található meg. Lásd: Siklóssy László: Svábhegy. A svábhegyi nyaralásnak száz esztendő s a Svábhegyi Egyesület ala-

Gyermekkorára emlékezve Eötvös Loránd, mikor 1890-ben apja mellszobrát leleplezték, egyebek közt így gondolt vissza régi otthonára:

„Még inkább, mint az emberekre, emlékezem a kies tájék egyes részleteire. Mindenekelőtt az a völgy, melyet a kegyelet karthausi völgynek nevezett el és a melyhez egész legendát fűzött. Minden legendában van valami igaz, ha nem is egyezik meg a történeti hűséggel. Elmondom hát ennek a völgynek a történetét. Ez a ház, a melyben ma lakomázunk, 1848-tól 50-ig épült s az első évben két családnak, atyám és Trefort családjának, szolgált. Hat kis gyerek lármázott akkor e helyen, s atyám nyugalmas dolgozó helyet akart magának teremteni, akkor és e célból épült az a kis «svájci ház». Abban a «Karthausit» atyám nem írta, mert az már akkor régen meg volt írva, de igenis dolgozott, több művén. Ez sem tarthatott soká, mert mi gyermekek megnőttünk s abban a völgyben ütöttük fel mulató tanyánkat. Akkor tehát atyám nekünk hagyta azt s visszatért dolgozni e háznak – mely most vendéglő – nyugati sarokszobájába.”²⁴

---

pítésának negyven esztendő emlékére. Bp., 1929. Athenaeum. pp. 71–72. Magából a följebb lévő Eötvös-villából, melyet Eötvös József halála után a Karthausi-lakkal együtt a család eladott, később étterem lett, így is megőrizve nevezetességét (uo. pp. 139–142.). Sőt turistatörténeti vonatkozása is van: 1888. aug. 2-án, illetve 5-én itt alakult meg a Budapesti Hegyvidéki Turista Egylet, Mérő János vezetésével, melyből négy év múlva alakult a Svábhegyi Egyesület. Az egyesület helyisége is eredetileg az Eötvös-villában volt, honnan 1896-ban, az újonnan épült Svábhegyi Nagyszállóba költözött (uo. pp. 191–192.). Vö.: Egan Ede – Varga Imre: Budapest-Svábhegyi-Egyesület jubiláris évkönyve 1888–1913. Bp., 1914. Budapest-Svábhegyi-Egyesület. pp. 7–10, 32–33. – Az Eötvös-villa ma már nincs meg: 1960 körül lebontották.

Keleti Gusztávról, mint a Svábhegy tájfestőjéről, az Eötvös-villa és a Karthausi-lak megörökítőjéről lásd: Rózsa György – Seenger Ervin: A budai oldal városkép-ábrázolásai. Budapest műemlékei II. Szerk.: Pogány Frigyes. Bp., 1962. Akadémiai – Zrínyi. p. 132.

Az Eötvös-villa képét lásd: Eötvös József nyaralója a Svábhegyen. Klette Gusztáv [a későbbi Keleti Gusztáv] aquarellje. 1850-es évek. MTKCS, 11824. ltsz.

24) Bárány Eötvös József szobra a Svábhegyen. = Vasárnapi Ujság 37 (1890) No. 28.

Eötvös Loránd – atyja, Eötvös József naplójegyzete szerint – 1866. aug. 1-jén ment el svájci útjára.²⁵ Ez a fiú első hosszabb külföldi útja, melyet gyakorlatilag egyedül tett meg, honnan okt. 1-jén tért vissza. Édesapja, egyik leányával, Loránd testvérénjével, Jolánnal elébe ment Párkányánáig. – Ennek az útnak most minden levele, melyet Loránd küldött, megvan, ennek bizonyítéka az 1-től 22-ig terjedő folyamatos, saját kezétől származó levélszámozás is. Egy, a levélből ki nem derülő barátjának, feltételezésem szerint Lengyel Bélának vagy még inkább a későbbi útítársnak, Inkey Bélának írt úti beszámolójával együtt összesen 23 levél dokumentálja szépen ennek az érdekes útnak csaknem minden fontosabb állomását, följegyzésre és megjegyzésre méltó eseményét, élményét. Ezekkel a levelekkel nemcsak a svájci út tárul elénk teljességében, hanem a két Eötvös, apa és fiú meghatóan kedves és meghitt kapcsolatára is újabb bizonyítást szerzünk. Loránd későbbi, 1871-ig terjedő levelezése is az utazó, hegymászó ifjú s az aggódó, de fia hegymászó sikereit büszkeséggel tekintő bölcs édes-apa, vagy a tudós politikus író apját mindig tisztelettel, sőt gyakran őszinte, túláradó rajongással szerető ifjú és a fiát megértő jó barát atya meghitt, baráti viszonyát ábrázolja.

Loránd első hosszabb „tudományos” útjának egyik bizonyítékát is az édesapa – régi, még gyermekkori legkedvesebb barátjának, Szalay Lászlónak az elvesztésekor megkezdett – naplója őrzi.

1864. szept. 3-án, az e napon betöltött ötvenkettedik születésnapjáról is megemlékezve írja:

„Ma adtam először 150 frtot fiamnak, ki holnapután geologicus utazásra megy. Ha gyermekeimre nézek, elfeledek minden keserűséget, melyet életemben találtam; de látni fogom-e Őket felnőve boldogan? Őszi napjaim eljöttek s sokszor fárad-

---

(júl. 13.) pp. 453-454. (az idézet: p. 454. 1–3. has.) Lásd még: A „Karthausi-lak” a Svábhegyen. = Vasárnapi Ujság 22 (1875) No. 39. (szept. 26.) pp. 611–612. (A XII. kerületi Eötvös parkban álló bronz mellszobor Stróbl Alajos alkotása. A kő talapzaton lévő felirat szemből: Eötvös József báró. A talapzat alján, jobbra: Steenger Béla körfaragó. A talapzat jobb oldalán: 1890. július 6-án; a bal oldalon: Emelte az istenhegyi nyaraló közönség.)

25) Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1941. p. 187.

tan, kimerülve érzem magamat. Ha isten még néhány évet ad s csak közepszerű egészséget s alkalmat, még sokat tehetnék s gyermekeim boldogságán kívül nincs semmi, mit annyira kívánok.”²⁶

Majd a viszontlátás feletti boldogságát is megörökíti: – Svábhegy, szeptember 28.

„Ma jött meg fiam utazásából. Flegler, ki éppen nálam volt s a gyermekek végzetlen örömét látta, melyel testvéreket fogadták, mondta, hogy boldog apa vagyok s neki igaz a van.”²⁷

Ezen felvidéki „mineralógiai” tudományos utazáson a szakma későbbi kiválósága, Krenner Sándor vezette, kit nevelő tanárául fogadtak a szülők, s egy másik, korábbi nevelője, Keleti Gusztáv ment még vele. Útjukon Vác mellett elhaladva, a Naszályt is említi Loránd sötétzöld vászonkötésű jegyzetkönyvecskébe följegyzett, ekkor még igen részletes földrajzi leírásokat tartalmazó naplójában; Losonc és Tiszolc közt a zlatnói üveghutát is fölkeresték, Murány várát is megnézik, Kapsdorf, azaz Káposzta-falva, a mai Hrabušice környékén kirándulnak, majd Schmecks, vagyis Tátrafüred²⁸ következik, s Alsó-Kubin mellett Árva várát is megcsodálják. Beszterce-

---

26) Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1941. pp. 37–38.

27) Uo. p. 65. – Alexander Flegler (1804–1892) német történétíró, előbb Zürichben volt gimnáziumi tanár, később pedig Nürnbergben a Germanisches Museum öre, ki-vel Szalay László révén ismerkedett meg 1849 után, s kettejük, főleg Szalay hatására megtanult magyarul. Uo. p. 52. jegyzet, vö. Oltványi: Eötvös levelek, p. 809. jegyzet.

28) Kiss Lajos szerint eredetileg a szlovák Smokovec szóból alakult Schmecks-nek hívott helyet az ottani savanyúforrást hasznosító gyógyintézettről Tátra-fürdőnek kezdték nevezni 1839-től, majd Balatonfüred analógiájára Tátrafüredre keresztelték. Három helyet foglal magába, Ó-, Új- és Alsótátrafüred. Lásd: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 3. kiad. Bp., 1983. Akadémiai. p. 635.

Nem tudom, nem a Schmecks név volt-e mégis előbb? Ez a névadás Csáky István gróffal áll kapcsolatban, ki a savanyúforrás körüli telepet 1797-ben megalapította, három kis házat, s egy kápolnát építtette. Vö.: Wünschendorfer Károly: Tátrafüred a multban és jelenben. In: Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve 2 (1875) pp. 294–325. (az idevonatkozó rész: pp. 294–304.)

Selme- és Körmöcbánya sem maradhat el. Gyakorlatilag bejárják a Gömör-Szepesi-Érchegység és az Alacsony-Tátra egy részét. Napról napra följegyzi a barométer állását s a hőmérsékletet: például a Garam forrásánál a víz hőmérséklete 1864. szept. 11-én reggel 9-kor 6,4, a levegőé 15,3.²⁹

A leveleket olvasgatva, majd első írását, A scarisorai jégbarlangról szóló cikkét s azután az elszórva, itt-ott megjelent rövid megnyitó, ünnepi beszédeit vagy Tyndall-fordítását lapozgatva, feldereng előttünk az utazó, a hegyászó, az igazi turista alakja. Először a Monte Rosán, nagy hófúvásban, a lenyűgöző kilátásban gyönyörködve, majd atyjára gondolva, a jövőbe pillantva jelenik meg, később pedig ott látjuk a scarisorai jégbarlang egyik termében, amint épp az egyik érdekes alakzatú stalagmitcsoportot rajzolja le, szemben talán Krenner Sándor barátja s gyakorta útitársa, s egy fáklyával vagy fenyőfacsóvával világító ember, a helybéli vezető, vagy maga Keleti Gusztáv, Loránd másik korábbi nevelője képzelte magát a rajz utánaigazításakor az ifjú mellé.

Báró Eötvös Loránd – a hegyászó

Már csaknem a halálos ágyán, súlyos betegen is ifjúságára, vidám külföldi tanulóéveire és magashegyi túráira gondolhatott vissza jólesően, mikor az ifjúság egy kedves kis csoportja meglátogatta; a fiatal, lelkes kollégistákat látva, még utolszor lélekben megifjodva, talán érezte, hogy apjának, báró Eötvös Józsefnek, legalábbis részben igaza volt, mikor még 1870. márc. 19-én, a képviselőházban kelt levelében ezt írta neki:

„Feladatom alig más, mint hogy a jövő építményeinek helyet csináljak, és a haladásnak útjait egyengessem, s mert végre mindenkinek személyes indokra is van szüksége, mely őt buzdítsa, én azzal vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod mívemet, és így a magyar kultúrának és tu-

---

29) MTA Könyvtárának Kézirattára Ms. 5097/47.

dományosságnak megalapítása ha nem is az én, legalább ket-
tőnk nevéhez lesz kötve.”³⁰

1895-ben, Eötvös Loránd korábbi kezdeményezésére végül az új miniszter, Wlassics Gyula által létrejött az Eötvös József Collégium. 1918-ban első kurátorának, az akkor már nagybeteg Eötvös Lorándnak közelgő 70. születésnapjára az igazgató, Eötvös talán legkedvesebb tanítványa, Bartoniek Géza olyan alap létesítését kezdeményezte, melynek kamataiból az év folyamán a kollégiumban készült legjobb dolgozat jutalomban részesíttessék. Az alap elfogadásra talált, s az üdvözlőbeszédeket amúgy sem kedvelő kurátor tiszteletére július 27-én a tanári testület hat növendék társaságában megjelent előtte, bejelentve, hogy e napot ennek az alapnak a létrehozásával kívánták emlékeztetéssé tenni, s a majd megjelentetésre kerülő disszertációk, engedelmeivel, az „Eötvös-füzetek” címet viselik majd. Mikor a háború miatt rövid szabadságidő többnyire fényes vizsgaeredményei kerültek szóba, megjegyezte: „Látják, ez a jól berendezett tanulással szerzett tudásnak eredménye: az nem felejtődik olyan könnyen, mint a »készülés« hevenyészve összehányt adathalmazza.” – „De reményelem mulatnak is” – szolt a kérdés, mire elmondták a diákok, hogy éppen az előző napon keresztelőt tartottak. Eötvös és a tanárok csodálkozására elmondták, hogy egy bizonyos Dudich a fronton sem hagyott föl a bogarászással (mikroszkopizált). Még a 3500 méternél is magasabb Adamellón is! A lövészárokban talált egy új bogarat, melyet a biztonság kedvéért elküldött egy osztrák bogarásznak, E. Reitternek, s mire Dudich – a későbbi világhírű tudós – szabadságra hazajött, különnyomat várta, mely a bogarat Bythinus Dudichi néven lajstromozta be a bogarászat annaleseibe. Ezt a bogárkeresztelőt barátai kis lakomával ünnepelték meg.³¹

---

30) Oltványi: Eötvös levelek, p. 648.

31) Bartoniek Géza emlékezése a nagybeteg Eötvös Loránd egy boldog napjára. Lásd „Az Eötvös Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége” kiadásában megjelenő Szövetségi Évkönyv 2. évfolyama (1922–23) 13–15. oldalán. Újra kiadva: Eötvös Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Sajtó alá rend. és bev.: Környei Elek. Bp., 1964. Gondolat. pp. 320–322. (a továbbiakban: Környei)

Ifj. Dudich Endre: Nagysallótól Aggtelekgig. Száz éve született Dudich Endre pro-

A jó tanár még hetvenévesen sem felejtette el a tudományos életre készülõ fiatal éveit, de a Heidelbergben szombatoként összejövõ „physikalischer Verein”-t sem, hol a vígan mulató diákok mérsékeltén söröznek, de mértéktelenül énekelnek.³² S a jó hegymászonak megdobbán a szíve, ha nagy hegyekrõl hall említést, olyanokról, mint a 3554 méteres Adamello.³³

Már tizenhat évesen, 1864. szept. 5–28. között „geologicus” utazásra megy. Két év múlva, a gyermekkori ausztriai benyomások után már messzebb kívánczik.

1866. aug. 1. Elindul svájci útjára, elõször hagyja el hosszabb időre az apai házat, elõször megy egyedül külföldre. Ekkor alig múlt 18 éves. Születésnapj ajándék lehetett ez az utazás. Hosszú, két hónapos útjáról okt. 1-jén jött meg.³⁴ Bejárta Ausztrián keresztül utazva Svájcot, az Alpok egy jelentõs részét, beleértve a Franciaországba nyúló Montblanc környékét is, s Észak-Itália néhány felejthetetlenül szép vidékét; a Comoi tavat átszelve, Bellaggiót érintve késõbb a milánói dóm tetejérõl figyelte meg egyik fõ úti célját, az Alpok magasságra nézve második, központi fekvése következtében a kilátást tekintve elsõ hegyét, a Monte Rosát. Már aug. 26-án Kmoskó Sándor karlsruhei barátjával megmássza a Pontresina melletti 3266 méter magas Languardot, majd szeptember 7-én a 2941 méteres Eggischhornra

---

fesszor. Elõadás a Gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány Baráti Körének estjén, az MTA körtermében, 1995. május 25-én. [Kézirat.] Az elõadás szövegében olvashatjuk: A keleti frontról „1916 tavaszán kezdõdõ TBC-vel és tífuszos lázzal kerül vissza Magyarországra. Felépülése után a cs. és k. kerékpáros-zászlóaljhoz osztják be, és az olasz frontra kerül, az Alpokba. Ott is makacsul gyûjt tovább, még a gránáttölcsérek-bõl is. Ebbõl a gyûjtésbõl egy a tudományra új bogárfaj is került elõ, amelyet Reitter (elsõként) róla nevezett el: a *Bythinus Dudichi*.” – Az adatért, s hogy a kéziratot megtekinthetem, ezúton is köszönetet mondok Kopec Gábor geológusnak.

32) Hivatkozik rá: Fröhlich Izidor: Báró Eötvös Loránd emlékezete. In: Fröhlich Izidor (szerk.): Báró Eötvös Loránd emlékkönyv. Bp., 1930. Akadémia. pp. 18–79. (a továbbiakban: Fröhlich: Eötvös Loránd emlékezete)

33) A terület az elsõ világháborúig Dél-Tirolhoz tartozott, az olasz–osztrák határ 1914-ben É–D-i irányban jött le, a határt az Ortler, délebbre az Adamello-csoport képezte, egész az Etsch (ma Adige)-völgyi hegységig, illetve a Garda-tóig.

34) Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1941. p. 187, 221.

jut föl, végül pedig szept. 12-én Svájc legmagasabb hegyére, a Monte Rosára.³⁵

Az útra nyilván apja is fölkészítette, a svájci hegyek közé valószínűleg az ő példája is vezérelte. Eötvös József könyvei közt keresgélve 4 Svájccal foglalkozó, komolyabb műre bukkanunk: Ezekből P. Feddersen: *Geschichte der Schweizerischen Regenerationen von 1830 bis 1848*. már megjelenési dátumát tekintve is, Zürich, 1867, kiesik. Marad három, ezeket nagy valószínűséggel Loránd is forgatta, különösen az első kettőt:

---

35) Mindez olvasható leveleiben és az úton vezetett naplóban, azaz a „lila notesz”-ben. Bucsek olvasta a levelek egy részét legalábbis, s az úti noteszt, 1866-os útjáról atyjának küldött utolsó leveléből idéz is. Lásd: Bucsek Henrik: Eötvös Loránd a hegymászó. = *Fizikai Szemle* 19 (1969) No. 8. pp. 243–246. (a továbbiakban: Bucsek: Eötvös a hegymászó)

A forrás leelőhelyét nem tünteti fel. Nyilvánvaló, hogy a naplót nem a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Országos Geofizikai Szakkönyvtárában, a leveleket pedig még nem az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában láthatta, hanem még maguknál az örökösöknél, pontosabban Návay Györgynél.

Azt a levelet, melynek – a csaknem Goethe-fordításnak is tekinthető – sorát idézi, „feléledve testben és lélekben, érzek magamban erőt az élet fáradságaival szembezállni”, abból az 1866. szept. 25-én, Luzernből kelt levélből való, melyet csak 1995-ben vett meg a Széchényi Könyvtár egy aukción, érdekes módon Návay György 1962. ápr. 21-i nyilatkozatával, mely szerint több más térkép mellett 6 darab levél is – mint néhai Eötvös Loránd örököse – törvényes örökségként jutottak birtokába.

A számunkra érdekes 6 levél:

[Poschiavo], Hotel Croce Bianca 29/8

Airolo 3/9

Riffelhaus sept. 11.

Zermatt sept. 13.

Sion sept. 19.

Luzern sept. 25.

A nyilatkozat mellett pedig egy elismervény ugyane napon, Návay György aláírásával, mely arról tanúskodik, hogy a fõnt megnevezett levelekért és térképekért négyszáz forintot felvett. A szept. 13-án Zermattból keltezett levél is, melyben Loránd a Monte Rosa megmászásáért bocsánatot kér atyjától, szintén ezek közt van. Bucsek Henrik hagyatékában megvan ennek a levélnek saját kezű kézírásos és gépírásos másolata, javításokkal, s a hozzáfűzött megjegyzésekből, például „szeretném ha egy lapon elférne”, úgy tűnik, publikálni szándékozott, talán a *Fizikai Szemlében* megjelenő tanulmányában.

Die Schweizerlands Geschichte für das Schweizervolk. von Heinrich Zschokke. Fünfte wohlfeilste Originalausgabe. Mit Fortsetzung der neuen Geschichte. Aarau 1834. Heinrich Remegius Sauerländer.

(„Eötvös Jozsef” [!] posessori bejegyzésével.)

Die Schweiz. Ein Handbuch zunkhst für Reisende. Mit einem Anhang, enthaltend die Beschreibung der interessantesten Punkt der Nachbarlande der Schweiz. Von L. v. Bollmann. Mit 3 Stahlstichen und 1 Karte. Stuttgart Hoffmann'sche Verlag: Buchhandlung. Zürich, Franz Hoffmann. 1837.

(„Eötvös Jozsef” posessori bejegyzésével.)

Schweizerkunde. Land, Volk und Staat, geographisch-statistisch, übersichtlich-vergleichend dargestellt. Unter Mitarbeiterschaft der Herren Redaktor Gengel und Professor Gustav Vogt in Bern, Professor Dr. Alois von Drelli, und Herrmann von Marschall in Zürich herausgegeben von H. A. Berlepsch. Braunschweig, 1864. C. A. Schwetschke und Sohn.³⁶

A megjelenés dátumát tekintve, nem tudva, Eötvös József mikor szerezte be az egyes köteteket, az első – Zschokke – esetében az sem kizárt, hogy már az ő nyugat-európai útja előtt megvolt, felhasználta talán a készülődéskor, de ami valószínűbb, hogy az első két kötetet ezen útja során vette meg.

Az úton több ismerőssel, családi baráttal is találkozik: Apja régi ismerősei, barátai közül a zürichi gyárigazgató Schindler családjánál több napot is eltöltene, majd, már útja vége felé, immár egyedül utazva, végre sikerül találkoznia az egykor Magyarországon élő Ribordyval, ki a pesti egyetemen tanult, s Seilern Crescence, Széchenyi későbbi felesége gyermekeinek volt a nevelője.³⁷ Schindler Escher

---

36) Eötvös József könyvtára. Szerk. bev. és a mutatókat összeáll.: Gángó Gábor. Bp., 1995. Argumentum. p. 269. (948. sz.), p. 64. (82. sz.), p. 233. (802. sz.)

37) Louis-Gaspard Ribordy (1815–1887) svájci jogász, politikus és újságszerkesztő. Tanulmányait a pesti egyetemen fejezte be, az 1840-es évekig Magyarországon élt. 1842. aug. 11. „FAGYLALDA. Ribordy a kedvenc!” – írja Széchenyi a naplójában. Lásd: Széchenyi István: Napló. Vál., szerk., a ford. ell., jegyz. és utószó: Oltványi Ambrus. Ford.: Jékely Zoltán, Györfly Miklós. Előszó: Sótér István. Bp., 1978. Gon-

majd Ribordy is Eötvös Józsefhez írt levelében ad hírt fiáról, mindketten igyekeznek megnyugtatni az aggódó szülőket.³⁸ S egyik alkalommal, mint majd Tirolban is, Markusovszkyékkal – Markusovszky Lajossal és feleségével, a Zalaegerszegre való Kis Zsófiával hozza össze a véletlen, kik nagy sajnálatára épp előttük járták meg a Piz Languard-ot. (1866. aug. 25-i levél.) Markusovszky Lajos, a közismert orvos, többek közt az Orvosi Hetilap alapítója és tulajdonosa, maga is nyarait részben tudományos utakkal töltötte, közben majd mindig két-három hetet az Alpokban töltött. Mint az Eötvös és a Trefort család háziorsosa, jól ismerte Eötvöséket, kik barátjuknak tekintették. Nyugat-európai útjainak orvostudományi szempontból fontos vonatkozásait az Orvosi Hetilap hasábjain tette közzé, innen is tudjuk, hogy 1858 júniusa és augusztusa között a következő helyeken fordult meg: Bécs – Prága – Lipcse – Muggendorf – Párizs – London.³⁹ 1859 júliusában Hirschler Ignác, Czermák János és Korányi Frigyes társaságában a Felvidék jelentékenyebb városait és nevezetesebb fürdőit látogatták meg.⁴⁰ A Liptó megyei Csorba szülötte Svájc havas hegycsúcsait s kékesen csillogó jégárjait biztos lépéssel járta be, s a strasbourgi katedrális tornya legmagasabb korlátjának párkányára kiülve, szédülés nélkül gyönyörködött a kilátásban.⁴¹ 1860 szeptemberében Wildbad majd Kreuznach fürdőről szóló úti töredékét ol-

---

dolat. p. 979., lásd még: p. 809.

Eötvös József két levelében is megemlíti: Szalay Lászlónak, 1838. jan. 5. (Oltványi: Eötvös levelek, p. 123.), ugyanannak, 1841. jún. 6. (Oltványi: Eötvös levelek, p. 141.) Lásd még: Ribordy Eötvös Józsefhez. Sion, 1866. szept. 23. (Szilárd: Eötvös ifjúsága, p. 218., Szilárd József fordítása franciából.)

38) A leveleket Szilárd József nyomán lásd az 1866-os levelezésben: Szilárd: Eötvös ifjúsága, pp. 217–218.)

39) XYZ [Markusovszky Lajos]: Uti töredékek. I–XVI. = Orvosi Hetilap 2 (1858) No. 45–48., Uo. 3 (1859) No. 22–24, 35–38, 46–47, 49–51.

40) Markusovszky Lajos. In: Az orvosi tudomány magyar mesterei. Bp., 1924. Markusovszky Társaság. pp. 65–93., különösen p. 74.

41) Uo. p. 88.

vashatjuk.⁴² 1862 nyarán ismét Londonban jár.⁴³ 1867-ben Bécsben és Boroszlóban van.⁴⁴ „Egy nyári kirándulás” alkalmával Kaprina-Töplícéről ad hírt.⁴⁵ 1869 augusztusában pedig Gasteinben találkozik vele Loránd, s együtt kirándultak a Kötschachthalban. (1869. aug. 15-i levél.) Jövőre pedig Windischmatrei-ből írja atyjának, hogy a rossz idő dacára sem unatkozik, mert ott találta Markusovszkyékat. (1870. aug. 26-i levél.)

Markusovszky a szabadságharc alatt törzsorvosként működik Görgey táborában. Görgeynek az ácsi csatában szerzett súlyos fejszét később Lumniczer Sándor, a hadügyminisztériumi egészségügyi osztály vezetője javaslatára ő kezelte. A beteget elkísérte Aradra, vele volt Világosnál is, s a fegyverletétel után követte Nagyváradra, hol a kiújult sebet meg kellett operálnia, majd vele ment egész Klagenfurtig. Az ide internált Görgeyt később is gyakran meglátogatta, nyári tiroli vagy svájci útjai során, ki a „jó derék Markót”, ahogy nevezte, mindig nagy szeretettel fogadta.⁴⁶

„Dr. Markusovszky Lajos barátom (belső baráti körben röviden «Markó») e nyáron nősült meg és nászútját fiatal nejével Gastein felé vette.” Innen szeptember első felében meglátogatták Görgeyt Karinthiában; majd Görgey István így folytatja a visszaemlékező sorokat: „Mily édes, mily megható lehetett a viszontlátás most 1855-ben, hat viszontagságos esztendő után, a közben megszaporodott száműzött család és másfelől Mari néni, feleségem, Markusovszky (bátyám «utolsó Mohikánja») és kedves neje közt. - Markusovszky volt Arthur barátjai közül az utolsó, ki 1849-ben tőle búcsút vett. A hű «Markó» kijelen-

---

42) Uti töredékek X. Z.-től. I–III. = Orvosi Hetilap 4 (1860) No. 44. 865–870., No. 46. 905–910. has., No. 49. 961–966. has.

43) -ky: Uti naplóból. I–VII. = Orvosi Hetilap 6 (1862) No. 31. 611–614. has., No. 34. 675–678. has., Uo. 7 (1863) No. 4. 75–78. has., No. 14. 275–278. has., No. 17. 337–341. has., No. 20. 399–402. has., No. 21. 421–424. has.

44) Uti naplóból. = Orvosi Hetilap 11 (1867) No. 38. 673–676. has.

45) Orvosi Hetilap 14 (1870) No. 41. 691–694. has.

46) Vö. Görgey István, id.: Görgey Arthur a száműzetésben. Bp., 1918. Akadémia. p. 135.

tette volt neki Nagyváradon, hogy elkíséri Szibériába – az orosz orvosokra nem bízta a fejét nyílt sebével, mikor néhány napig úgy álltak a dolgok, hogy Paskievics magával viszi Arthurt. A beállt fordulat után pedig Markusovszky elkísérte Klagenfurtig bátyámat, hol egy megbízható orvos kezelésére bízhatta. – Markusovszkyné kellemes új ösmeretség volt. És mindnyájan megszerették.⁴⁷

A szabadságharc után Markusovszky hazahozta remek, harcokban is kipróbált sárga lovát, s egy titkos baráti társaság jött létre a szabadban tett közös lovaglásokból, távol a kérnek fürkésző szemétől s hallgatkozó fülétől, többek közt Lumniczer Sándorral, Balassa Jánossal, ki korai haláláig Eötvös József orvosa is volt a kiegyezés után; ez az elsődlegesen a volt szabadságharcos orvosokból alakult csoport a „Faculté de médecine a cheval” nevet kapta.⁴⁸

---

47) Uo. p 131.

Görgey útja Klagenfurtig lásd: Görgeyné emlékiratai. Közl. németből ford.: Adorján Andor I–XVI. = Az Est 2 (1911) No. 38. (febr. 15.) – No. 54. (márc. 4.) A vonatkozó részek, főképp „Markusovszky (!) doktor, Artur hűséges orvosa és kísérője” márc. 1. p. 7. 4. has., p. 8. 1. has.; márc. 2. p. 9. 4. has. és márc. 3. p. 11.

Később Görgey István a következőket jegyzi meg: „Mikor bátyám a katastropha után tizennegyed évre, serdülő leányának magyar egyházi confirmatiója végett nejét a két gyermekkel a hazába küldte: akkor régi barátaira - a sebét kezelt két orvosán, dr. Markusovszky Lajoson és dr. Lumniczer Sándoron kívül nem sokakra számíthatott.” Görgey István id. műve p. 293. Ez azzal is magyarázható ebben az esetben, hogy Markusovszky apja evangélikus lelkész volt. Mikor pedig 1865. jún. 3-án egy hatalmas jégverés gyümölcsöskertjét elverte, másnap, jún. 4-én Vitringből kelt levelében maga Görgey Arthur öccsének ezt írja: „Isten neki! Csak azokat kímélje meg a sors jégverése, a kik életem kertjének magannyi kedvencz fái, bokrai, virágjai, bimbói - s a kik közt kedves Emmáddal együtt te is díszlesz ... meg a mi jó derék Markónk (Dr. Markusovszky Lajos)” Levelét végül ezzel zárja: „Küldesd meg kérlek valamelyik könyvkereskedővel Báro Eötvös József legeslegújabbán a nemzetiségekről írt művét, még pedig minden új, szükségtelen adósságszinálásom ki kerülése végett postán utánvétel mellett.” Uo. pp. 306–307.

48) A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban Markusovszky utazásaival, túráival kapcsolatos személyes feljegyzés, napló vagy akár magánjellegű levelezés nem található, így a közvetett adatokból inkább csak következtetni lehet (– a szerző megj.)

Őt is az évi kemény munka meglehetősen lekötötte, hogy aztán nyaranta hosszú utakat tegyen, részben ismét a tudomány szolgálatában, de főleg, hogy a tiszta hegyi levegőben, az égbenyúló bércek közt kiszellőzze a betegszobák nyomott levegőjét s új energiát szívjon magába. Az orvosokra általában amúgy is jellemző természet-szeretetet s az ezzel járó utazási szenvedély talán Görgey egy másik kedves, ámbár távolba szakadt barátjára, egykori szárnysegédjére, ahogy maga nevezte, a „hű lélekre”, Duka Tivadarra a legjellemzőbb.⁴⁹ Eötvös Loránd később egyik akadémiai beszédében, Kőrösi Csoma Sándorra emlékezve kiemeli az ő jelentőségét is.⁵⁰

Ami a turista orvosokat illeti, gondoljunk csak néhány igazi hegymászóra, Zsigmondy Emilre vagy Téry Ödönre s Lumniczer Sándorra, ki „szabadidejét korábbi éveiben utazásokkal, később a hegyek között, leginkább a Magas-Tátrában töltötte, melynek minden hegyét-völgyét bejárta. Legszebb napjai közé azokat számította, melyeket tátrafüredi nyaralójában családja körében töltött.”⁵¹

---

49) „hű lélek” – Görgey Arthur Görgey Istvánnak. Viktring 1864. ápr. 23., melyben Duka rövid látogatásáról ad hírt. Görgey István id. műve p. 300. – Duka Tivadar eredetileg jogot végzett, majd 1853-ban Londonban szerezte meg orvosdoktori oklevelét. Katonaorvosként került Indiába, Kőrösi Csoma Sándorról ő írta meg az első tudományos művet: *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös*. London, 1885. Magyarul: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Bp., 1885.

50) Emlékszavak Kőrösi Csoma Sándorról. A Magyar Tudományos Akadémia összes ülésén, 1900. ápr. 30. „Egy lelkes társunk, angol állampolgár, szívében mégis magyar ember, kit sorsának viszontagsága és kutatása ugyanazon égbe nyúló hegyek tövébe vezetett, amelyeknek lábánál Kőrösi alussza örök álmát: Duka Tivadar, aki virágot hintett a sírjára, aki később összegyűjtötte az ő írott műveit, s azokat nyilvánosságra hozta, aki a tudományos dicsőségnek több nyelven is lelkes hirdetője lett, azért, hogy emléke soha feledésbe ne mehessen, alapítványt tett azzal a rendelkezéssel, hogy három évenként nyilvános összes ülésünkön foglalkozzunk Kőrösi emlékével és az ő tudományszavával. Ma először gyűltünk össze az alapítvány rendelkezése szerint, s ma úgy, mint a jövőben is, ahányszor e célra össze fogunk jönni, nem feledkezhetünk meg a magyar nyelv mellett a magyar orvostól sem, kinek szíve úgy mint ezé, messze földön s idegen nemzet szolgálatában nem szűnt meg dolgozni a szülőhazáért. Ez ünnepek az ő haza szeretetének is ünnepei lesznek.” Lásd: Akadémiai Értesítő 11 (1900) p. 331. Lásd még: Környei id. mű p. 253.

51) Dr. Lumniczer Sándor. 1821–1892. = Vasárnapi Ujság 39 (1892) No. 7. (febr. 14.) pp. 113–114. különösen p. 114. 2. has.

1866-os útja végén, a látott ismerősök közül még Asbóthot kell kiemelni; vele hazatérte előtt nem sokkal találkozik, szeptember 27-én, Karlsruheban, hova Kmoskó Sándort ment meglátogatni, s ott, illetve a közeli Baden-Badenben említi meg naplójában: „Játék-Asboth.” Asbóth János a pesti Műegyetemen tanulmányait kénytelen abbahagyni, mivel 1863-ban összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt haditörvényszék elé állították. Ezután Svájcban és Németországban folytatta s fejezte be műegyetemi tanulmányait. Münchenben majd Zürichben tanult, majd élményeit, fiatal éveit ellenére jó kritikai érzékkel, eleven stílusban örökítette meg, immár Karlsruheban írt könyvében (Egy bolyongó tárcájából. 1–2 köt. Pest, 1866). 1866-ban Párizsba ment, hogy nagybátyjával, Asbóth Sándorral, az Egyesült Államok tábornokával, s meghatalmazott miniszterével találkozzék, s ekkor parancsóri minőségben belép a Klapka-légióba. A kiegyezés után hazatér.⁵² Ez a részben kényszerű távollét, nyugat-európai tartózkodás is hozzájárulhatott, hogy később is utazási kedve nem lankadt, 1880-ban Egyiptomba és Palesztinába megy, 1884-ben Afrikába, később pedig mint a közös pénzügyminiszterre kinevezett Kállay Béni kísérője, bejárta Boszniát és Hercegovinát.⁵³ Svájcról szóló könyve⁵⁴ sokszor jól egészíti ki a nálánál mindössze három évvel fiatalabb Loránd útját, illetve az azt megőrkítő, itt-ott szűkszavú, vagy kevésbé érthető levelezést és naplót. Akár a mi utazónk is írhatta volna ezeket a sorokat:

„Előttünk feküdtek az ország részletes térképei, földirati és statisztikai lemásolásai, kötve vérvörösbe – Bädecker és Berlepsch! (...)”

---

52) Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 1. köt. Bp., 1891. Hornyánszky. 269–270. has.

53) Uo., jelentős, tudományos igénnyel írt munkái még: Párisból (Pest, 1867); A Zaharától az Arabiáig. Utazás Egyiptomban és Palestinában (Bp., 1883. Utazások Könyvtára II. köt.); Bosznia és Hercegovina. Uti rajzok és tanulmányok. 1–2. köt. (Bp., 1887); Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina (Wien–Pest–Leipzig, 1898)

54) Uo., jelentős, tudományos igénnyel írt munkái még: Párisból (Pest, 1867); A Zaharától az Arabiáig. Utazás Egyiptomban és Palestinában (Bp., 1883. Utazások Könyvtára II. köt.); Bosznia és Hercegovina. Uti rajzok és tanulmányok. 1–2. köt. (Bp., 1887); Reiserouten in Bosnien und der Herzegovina (Wien–Pest–Leipzig, 1898)

Itt, mint minden protestáns országban, a nép által szentesített törvény: hogy vásár- és ünnepnapon templom után minden ember az unalomnak szentelje óráit.

E törvény ellen, és mivel itt a nép a felség, egyszersmind az országos souverain ellen akartunk mi most pártot ütni.

Azonban átláttuk, hogy célunk kivitelére Zürichből okvetlen távoznunk kell. Mert itt maradván, teljes lehetetlenség hogy az ember ne unja magát.

Tanácskoztunk tehát a »mikép«-ről. Kirándulás tehát. De hová? – Mindenki előállott a maga tervével: Schaffhausen, Greifensee, Zug, Baden stb.”⁵⁵

Majd Loránd 1869. aug. 5-től szept. 2-ig tartó tiroli útja következik, erre a kirándulásra *Inkey Béla*⁵⁶ barátjával kelt útnak; a Königsbergből küldött néhány levelében tervezett svájci útja végül ide vezetett.⁵⁷ Hegymászásaikat írásban, sőt kedves rajzokban is megörökítette

---

55) Uo. 2. köt. pp. 16–17.

56) Inkey Béla (Palini) (1847–1921) jogot végzett, majd Freibergben a szász kir. bányászakadémián 1871 és 1874 közt hét félévet töltött. Később a Földtani Intézet főgeológusa lett, az akadémia levelező tagja. 1875-ben Szabó József egyetemi tanárral tanulmányútra ment Szerbiába, Törökországba és Görögországba. Már korábban is bejárta az Alpok több részét, egyikét, Tirolt, Eötvös Loránddal, majd Erdélyt és a Magas-Tátrát. Később beutazta Német-, Francia-, Svéd-, Spanyol- és Olaszországot, hol főképp a vulkanizmust kutatta, 1906-ban pedig Mexikóban a X. nemzetközi geológiai kongresszuson vett részt, s innen Észak-Amerikán át tért haza. Útjai során kiváló nyelvtudása is jól jött, csak nem egyformán tökéletesen beszélt németül, franciául, angolul és olaszul. Művei közül itt csak a Loránd korábbi útjaival is némiképp összefüggésbe hozható két könyvét említem: Nagyág földtani és bányászati viszonyai (Bp., 1885); Az erdélyi havasok az Oltszorostól a Vaskapuig. Geotektoniai vázlat (Bp., 1889. Székfoglaló értekezés. Értekezések a természettudományok köréből. Vol. XIX. No. 1.); Loránd nővére, Jolán 1870. júl. 8-án feleségül ment Inkey Istvánhoz, Béla családjának egyik távolabbi rokonához, így tiroli útítársával távoli rokonságba is került.

57) Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez Königsberg, 1869. jún. 4. Ebben a levélben írja, hogy vágya egy svájci utazás, melyet 4–6 hétre tervez, s a levél szerint Inkey Béla kérdezte tőle, hozzá írva, hogy nem lenne-e augusztus elejére tervezett svájci útjában útítársa. (OSZK Kézirattár Levelestár) (A levél ezen részét lásd a „fekete” notesz előtt, illetve Loránd levelei közt.)

szükszavú, lényegre törő kis, fekete útinaplójában. Ezeket az adatokat kevés számú, de igen érdekes, családtagjaihoz írt levele egészíti ki. Barangolásuk során többek közt 18-án a Gross-Glocknert, 25-én a Gross-Venedigert mászták meg.

Loránd útitársáról, barátjáról idézzük Pálfy Móric megemlékező szavait:

„A vagyonos földbirtokos, akinek módjában lett volna az élvezetek poharát fenéig üríteni, egész életében igénytelenül és egyszerűen élt s élvezetét az önként vállalt vagy a sorstól részére kiszabott munkában lelta. Azt hiszem, hogy legtöbb gyönyörűségét utazásaiban találta.” ... „Inkey Béla nem volt közlékeny természetű s aki vele csak ritkán érintkezett, nem ismerhette fel, hogy a tartózkodó, csendes, kevés beszédű, a nyilvános szerepléstől vagy a zajos társaságtól visszahuzódó ember lelkében mily meleg érzések vannak, agyában mennyi mély érzésű fenkölt gondolat kering s csak legközelebbi hozzátartozói tudták, hogy ezen érzések és gondolatok olykor szárnyra is keltek s a zajos társadalmi élettől visszavonult tudós a költészet gyönyöreiben keresett élvezetet.”⁵⁸

1870-ben pedig ismét Kmoskó Sándorral s egy bécsi jó barátjával indul útnak, levele tanúsága szerint aug. 23-án Pestről Windisch-Matrey-ba. Megmászta újra a Gross- Venedigert, hol „a szép kilátásért ott hagyta, ha nem is egész, legalább arca bőrét”. Majd ezt az immáron utolsó, részben közös útjukat is megörökítő kései naplójában az öreg Eötvös így folytatja a csúcsról Salzburgba megérkező fiának leírását:

Apja jún. 8-án kelt válaszában nem tanácsolja fia svájci tervét, habár szabad akaratára bízta a végső döntést. (Oltványi: Eötvös levelek, pp. 595–597.) Majd Loránd Königsbergből jún. 12-én keltezett levelében válaszol atyjának, hogy tanácsát követve végül lemond az útról, július második felére ígéri, hogy otthon lesz. (OSZK Kézirattár Levelestár. A levél Pekár Dezső 1925-ből való gépirásos másolata.)

58) Lásd: Pálfy Móric: Inkey Béla I. tag emlékezete. Bp., 1924. Akadémia. p. 14. (Akadémiai emlékbeszédek. Vol. XVII. No. 10.)

„Nem láttam soha amerikai indiánust, de ha a vörösbőr elnevezés találó, úgy nézhetnek ki, mint most Lorándom. Szalonban e vörös arc, melynek félbőre lehámlék, úgy hiszem nem igen tetszenék, én nem győztem reá nézni. Valóságos képe a fiatal erőnek és férfiaságnak.”⁵⁹

Ily előzmények után találta meg a számára olyannyira kedves vidéket, az akkor még Dél-Tirolhoz tartozó – ma észak-olaszországi – Dolomitokat. Ezt a különleges, vöröses színű, sűrűn csipkézett mesés sziklabirodalmat választotta nyaralóhelyéül. Az egyetemi katedra, az Akadémia elnöki posztja, az intenzív közéleti tevékenység s egy ideig a miniszteri bársonyszék, ezeknek a lényétől olykor meglehetősen idegen körülményeknek a következtében felgyülemlett feszültség kipihenésére a Dolomitok szívében található kis helyen, Schluderbach (ma Carbonin) festői vidékén találta meg azt a kellemes magányt, mely érzést helyette már édesapja megfogalmazott:

„Sokat vándoroltam fiatalabb koromban, s bármi megelégedve éreztem magamat a szűk, de szerető körben, hol napjaim folynak, vannak időszakok, midőn a vándorlási vágy most is erőt vesz rajtam. Nem mintha kíváncsiságom ösztönözne, s új helyek s emberek ismeretsége után vágyódnám: hanem csak azon élvezetért, melyet sok ideig egy helyen tartózkodva, helyzetünk változtatásában s az utazás egyszerű, de érdekes eseményeiben találunk. Sőt ha tőlem függ, én inkább oly helyeket keresek fel, melyeket már bejártam, mint egészen ismeretlen vidékeket; legjobban érezve magamat akkor, ha vándorlásaim közt rég mult napok emlékeivel találkozom, s egyes pontokon azon érzelmek s gondolatok visszhangjai ébrednek lelkemben, melyeket ugyanazon vidék gerjesztett bennem, midőn azt évek előtt láttam.

Ez az, mi nekem az Alpeseket mindenk fölött kedvesekké teszi. Vannak talán szebb vidékek a világon, vannak bizonyosan nyájasabbak, s olyanok, hol az, ki a mult emlékeit keresi,

---

59) Eötvös J.: Naplójegyzetek, 1978. p. 384.

vagy újabb korunk hatalmas kifejlődésén gyönyörködik, több érdekes dolgokat találhat; de engem vágyaim mindig e bércekhez vezetnek vissza...⁶⁰

Eötvös Loránd hű maradt a hegyekhez. Negyven éven át majd minden nyarát itt, az égbeszökő csipketornyok közé ékelt, Cortina d'Ampezzótól északkeletre eső csendes völgyben lévő üdülőhelyen töltötte, egész 1914-ig. Több, korábban elérhetetlennek hitt csúcson első megmászója, s mint fényképész, valószínűleg nagybátyjától, Dél-Amerika egyik első magyar ismertetőjétől és fényképésztől, Rosti Páltól kapva kedvet, járta a kiszögellő toronyóriásokat, itthoni, vetítettképes előadásaival honfitársaiban is felkeltve az érdeklődést. Rosti mint turista sem lebecsülendő, sőt az elért magasság tekintetében túltett Loránd öccse mellett sok más híres magyar hegymászon is: 1857. december 24-én, csaknem elsőnek, feljut a mexikói Popocatepetl 5452 m-es, hóval és jéggel borított vulkáni kúpjára. Ő az első magyar fényképező turista, s egyúttal az első magyar amatőr fényképész is.⁶¹

---

60) Eötvös József: Novella. In: Eötvös József: Téli vásár. Bp., 2010. Fapadoskönyv. p. 227.

61) Rosti Pál: Uti emlékezetek Amerikából. Pest, 1861. Heckenast. 10, 198, 4 p., 16 t. Lásd: XVII. A Popocatepetl meg mászása; egy éj a kráteren. pp. 172–180. Valóban dec. 24-én ér föl a kráterhez (pp. 176–179.), majd ott éjszakázva másnap felkapaszkodik a kráter lehető legmagasabb pontjára (pp. 179–180.). Rosti könyvét egyik nényének ajánlja: „Növéréremnek Báró Eötvös Józsefné született Rosti Ágnesnek testvéri szeretettel ajánlva”. – Lásd: Gaál István: Az első magyar fényképező túrista. = Erdély 22 (1913) No. 6. pp. 89–96.

Gaál Rosti Uti emlékezetek Amerikából c. könyvéhez készített fényképek kapcsán kérdéssel fordult Eötvös Lorándhoz, ki készséggel válaszolt, melynek vonatkozó részét e tanulmányában idézi is: „Nagybátyám, Rosti Pál mexikói felvételei 1856 és 1859 között a régi collodium eljárással készült eredeti felvételek. Nem nagyítások, amint hogy akkoriban ilyenek még nem is készültek. Az expositió ideje akkor még félóráig is eltartott. Jóformán ő volt az első, aki kedvtelésből, tehát mint amatőr végezte ezt az akkoriban fáradságos műveletet. Eszköze egy nagy kamara volt, lencséje egy 8 cm, majd egy még nagyobb méretű lencsecombinatio, melyek Párisban készültek. E lencsákat vetítésekre ma is használom.” Uo. p. 95.

Fényképezési technikájáról, hogy feltehetőleg papír negatívot használt, lásd: Kincses Károly: Rosti Pál 1830–1874. Az „Úti jegyzetek Amerikából” hasonmás kiadásához. Bp., 1992. Balassi. pp. 23–24. – A kötetben lévő képeket Klette Gusztáv rajzol-

Eötvös az év többi részében is sportolt, pestlőrinci villájából gyakran lóháton nyargalt be az egyetemre, kiváló lovas hírében állt. Élete végéig rendszeresen lovagolt, később lányaival együtt, a Nemzeti Lovardában. Még halála előtt három évvel is részt vett a gyáli falkavadászaton, egész a Lovardából lovon ment s jött vissza.⁶² Szerette a hosszabb lovas túrákat, majd később barátaival hosszú biciklitúrákat tett. Egy ízben lányaival, Rolandával és Ilonával egész a Dolomitokig kerékpáron jutott el, kikkel immáron hármásban folytatta csodálatos túrateljesítményeit.⁶³

A kor szokása szerint Eötvösök is vezetővel másztak, akár a híres Whymper, a Matterhorn „búskomor” megmászója, s legnagyobb túraín általában Tyndall is, a Weisshorn meghódítója. (Ez alól ebben az időben talán csak a Zsigmondy testvérek, Emil s az idősebb Ottó,

---

ta köre az eredeti fényképek alapján: „A műmellékletek nagyobb részét, e fényrajzok után másolva, hazánkfia, Klette Gusztáv úr készíté. Kedves kötelességemnek ismerem őszinte hálámat nyilatkoztatni e fiatal művésznek, ki hűn ragaszkodva a fényrajzokhoz, a helyzet helyes felfogása, a rajz mesteri kivitele, az ábrák festői elrendezése által oly képeket szerzett, melyek a valóságnak teljesen megfelelnek s valódi műbecsessel bírnak.” Rosti: Uti emlékezések. Előszó. Vö. Kincses id. mű p. 25.

Az 1890. ápr. 30-án megnyíló amatőr-fotografiai kiállításon az első teremben, mint „első magyar amateurrépeket”, Rosti képeiből is kiállítottak néhányat; pontosabb adat hiányában feltételezhető, hogy a Rosty Ágnesnek adott díszkötésű fényképgyűjtemény-példányból, mely eredetileg 47 darabot tartalmazott, a ma hiányzó nyolc került kiállításra. Vö. Kincses id. mű p. 20. – Rosti az album egyik példányát Alexander von Humboldt-nak nyújtotta át, mire hálából színezett metszetű portréját dedikálta az agg tudós, 1858. nov. 1-jén, Berlinben. Kincses id. mű p. 19.

62) Pekár Dezső: Báró Eötvös Loránd. A torziós inga ötven éves jubileumára. Bp., 1941. Kis Akadémia. p. 69. (Kis Akadémia könyvtára 48.) (a továbbiakban: Pekár) – Az 1856-ban, gróf Károlyi György, gróf Szapáry Antal és báró Wenckheim Béla által alapított Nemzeti Lovarda tagja volt, melynek épületét 1857-ben építették föl, az VIII. ker. Esterházy (ma Puskin) u. 32–36. sz. alatt, s mivel szintén ebben az utcában volt az egyetem Fizikai Intézete, s benne Eötvösök lakása is, a napi testedzés, a lovaglás lehetősége számára ideális közelségben volt. Lásd: A Nemzeti Lovarda elnökségének nyomtatott felhívása. MTA Könyvtár Kézirattára Ms 5090/352.

63) Pekár id. mű p. 70. – Pauer Jánossal rendszerint Tétényre kerékpároztak, uo. p. 69. Ezt a kerékpáros túrát Benedek Istvánék követték, melynek – az ő esetükben – a sport mellett a pénzihiány volt legfőbb oka. Benedek István: Csavargás az Alpokban. Bp., 1963. Gondolat. p. 156. skk.

és Déchy Mór kivétel.) Az „ungarischer Baron” – ahogy a helyiek hívták Eötvöst – elsődlegesen Michael Innerkoflerrel, a később „Dolomiten König”-nek, azaz a „Dolomitok királyának” nevezett híres hegylíderrel együtt jutott a csúcsra, 1877. július 21-én a Zwölferkofelre (3091 m),⁶⁴ 1878. július 20-án a Rotwand (2788 m) tetejére.⁶⁵ 1879. július 25-én az Elferkofel (3115 m) csúcsán hárman vetik meg elsőként a lábukat, Eötvös mellett ott áll Michael Innerkofler s Franz Happacher, a sexteni falusi nótárius, ki mint jó turista, Eötvös szűkebb schluderbachi baráti köréhez tartozott, s neki köszönheti, hogy, természetesen a vezető igen magas díját állva, meghívta erre a nagy sikerrel járó útra. Leone Sinigaglia a csúcsra vezetett sikeres utakat így összegzi:

„Az Elfer első megmászója, 1879. július 21-én, Michele Innerkofler: vele volt testvére, Johann és Eötvös báró; de Johann megsebesült a fején egy kőtől, s Eötvös báróval az első sziklanyeregben várakoztak, míg Michele egyedül elérte a csúcst. Négy nap múlva Eötvös báró, Michele Innerkoflerrel és Franz Happacherrel, véghezvitték az Elfer első turista megmászását; s július 27-én a bécsi dr. Fikeis ment föl Johann Innerkoflerrel. Ezt a fölmenetelt aztán még jó néhányan megismételték, többek közt a kiváló magyar alpinista nő, Tauscher-Géduly Hermina 1881-ben.”⁶⁶

---

64) Gröger, Gustav – Rabl, Josef: Die Entwicklung der Hochtouristik in den österreichischen Alpen. Wien, 1890. p. 174. (a továbbiakban: Gröger–Rabl) és Sinigaglia, Leone: Ricordi alpini delle Dolomiti. Bollettino del Club Alpino Italiano. Anno 1893. Vol. XXVII. N. 60. Torino, 1894. pp. 71–171. (a továbbiakban: Sinigaglia)

65) Gröger–Rabl id. műve p. 175.

66) Sinigaglia id. műve p. 114. „La prima ascensione dell’Elfer é dovuta a Michele Innerkofler, il 21 luglio 1879: con lui erano il fratello Johann e il barone Eötvös; ma Johann ferito al capo al da una pietra, dovette attendere sulla prima forcella col barone Eötvös, mentre Michele da solo raggiungeva la punta. Quattro giorni dopo il barone Eötvös, con Michele Innerkofler e Franz Happacher, compieva la prima salita turistica dell’Elfer; e il 27 luglio vi saliva il dott. Fikeis di Vienna con Johann Innerkofler. Tale ascensione fu poi parecchie volte ripetuta, tra altri dalla valente alpinista ungherese Hermina Tauscher-Géduly nel 1881”

Az első mászás ténye: Euringer, Gustav: Sextener Hochtouren. = Zeitschrift des

Egy másik alkalommal a südliche Bullkopfra (2854 m), majd 1879. július 26-án⁶⁷ az Einserspitze (2699 m) tetejére jutnak, s még 1877-ben a Cima Cadini vagy Höchste Cadinspitze csúcsára, mely 2841 méter magas, a nem tiroli hegymászók közül jutott fel elsőként.⁶⁸ 1884. július 19-én, mint első megmászót üdvözölhette a Croda da Lago 2717 méter magas magányos sziklacsúcsa.⁶⁹ A Schwalbenkofel és a Cresta Bianca első megmászója is ő volt.⁷⁰ Majd Mihael Innerkoflernek a Monte Cristallón 1888 augusztusában bekövetkezett tragikus halála után egy ideig a Dolomitokban nem mászott hegyet. Augusztus 20-án Innerkofler két diákot vezetett a hegyre, s visszafelé a teljesen veszélytelen-

---

Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein. Jahrgang 1882. Band XIII. Wien, 1882. pp. 280–295. (pontos hely: p. 285.) és Gröger–Rabl id. műve p. 177. Feltehetőleg félreértés okán Franz Happachert is mint vezetőt tünteti föl.

Franz Happacherről lásd: Bucsek: Eötvös a hegymászó, p. 245. 1. has.

S a sikeres feljutáshoz az előzetes vizsgálódásokat és a sikertelen kísérleteket is hozzászámítva a vezetői díj összesen mintegy 400 fit volt. Gröger–Rabl id. műve p. 177.

67) Lásd: Bucsek: Eötvös Loránd a hegymászó, p. 245. 2. has.

68) Witzenmann, Adolf: Die Gruppe der Cadinspitzen in den Sextener Dolomiten. = Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenverein. Band. 33. (1902) pp. 381–413. (különösen a p. 395.) (a továbbiakban: Witzenmann); Vö. Euringen: Sextener Hochtouren. pp. 280–295., Eötvösről p. 282. jegyzet és p. 284, 285, 289.

69) Gröger–Rabl id. műve p. 211. Tévesen 1883. júl. 19-e szerepel. – Sinigaglia id. műve p. 92.: „un bel giorno, il 19 luglio dello stesso anno, il barone Roland Eötvös di Buda-Pesth (compagno dell’Innerkofler in parecchie prima ascensione) e Michele Innerkofler ponevano primi il piede sulla Punta Nord della Croda da Lago. Pochi giorni dopo arrivano a Cortina Émil e Otto Zsigmondy e col loro amico Köchlin compivano, senza guide, il 30 luglio, la seconda ascensione della Croda: tanto essi, quanto il signor T. W. Wall che colla guida Alessandro Lacedelli di Cortina fece, il 6 agosto dello stesso anno, la terza ascensione, non seguirono fedelmente la via dei primi salitori ed ebbero per questo a lottare con più gravi difficoltà.”

Ezt a csúcst maga a fõnti sorok szerzõje is megmászta, új útvonalon, ez az ún. via Sinigaglia. Egy negyedik útvonalon jutott föl Jankovics Marcell, lásd: Az Alpések. Bp., 1911. Hornyánszky. p. 98. (a továbbiakban: Jankovics: Az Alpések) – Természetesen az első megmászás útját via Eötvösnek nevezik, de az igazán ismert „út” mégis a Tofane di Rozes-re vezető, mely nevét immár az Eötvös-lányokról, Ilonáról és Rolandáról kapta. Lásd: Jankovics: Az Alpések, pp. 60–61.

70) Hensch Aladár: Báró Eötvös Loránd dr. = Turistaság és Alpinizmus 10 (1920) No. 1. p. 10. (a továbbiakban Hensch Aladár)

nek tűnő jégáron haladtak, mikor elől menve alatta hirtelen beszakadt egy átvezető hóhíd. Előrebukott, fejét beütötte a hasadék túloldalán a jégbe, minek következtében azonnal meghalt.⁷¹

1890-ben a Dansk Tourist Forening akkori titkára, Christensen Lars, Linhart József és Téry Ödön társaságában az akkori Bosznia-Hercegovinába utazott, s a Narenta völgyében fekvő Jablanicáról az akkor még turisták által alig ismert Penj hegységben, az Idvár és Ráma völgyben kirándult. Augusztus 20-án, körülbelül 1000 m magasan a szabadban való éjjelezés után, a Penj (1916 m) és Cetinje (1996 m) csúcsát mászták meg.⁷²

Majd 1892 nyarán ismét a Dolomitokban találjuk.⁷³
A mindenkori magyar alpinista nagy példaképét, Eötvös Lorándot, a híres hegymászó, Bucsek Henrik így méltatta:

„Nevéhez főleg a Cadin csoport feltárása fűződik, de igen nagy szerepet játszott a Sexteni Dolomitokban is. Neve a Dolomitok történelmében épp oly halhatatlan, mint Grohmann, Standtner, Winkler és az Innerkoflerek neve.”⁷⁴

---

71) Bucsek Henrik előadása Eötvös Lorándról a Magyar Földrajzi Társaság hegymászó csoportjának szakülésén, 1962-ben. Kézirat. 34. fol. (főleg. 19. fol) (magángyűjtemény). Az előadásról: (palotai): Eötvös Loránd, az alpinista. = Egyetem Lapok 4 (1962) No. 14. (ápr. 7.) p. 2. Vö. Karloczai, Janos: Wissenschaftler und Bergsteiger. Zum Andenken an Baron Roland v. Eötvös. Kézirat, 1969. 3. fol. (magángyűjtemény) E kettő szerint 1886. A Vasárnapi Ujság szerint 1888-ban: Báró Eötvös Loránd a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke. = Vasárnapi Ujság 36 (1889) No. 19. (máj. 12.) pp. 297–299. (p. 299.) S ezt erősíti meg Gröger–Rabl id. műve is: „1888., 20. August. Michael Innerkofler, der berühmteste Bergführer der Dolomiten, verunglückt beim Absteige vom Monte Cristallo.” A két fiatal turista, akiket vezetett: Gustav Dimroth és Rudolf Wiesbeck (p. 241.) – ugyanitt a baleset részletes leírása is olvasható.

72) *[Klasz Pál]: Báró Eötvös Loránd. = Turisták Lapja 6 (1894) No. 6–9. pp. 81–85., Eötvös eddigi túráiról részletes összefoglalás: p. 84. – A vidékről lásd: Nicolics Sándor: Turistáskodás Bosznia-Hercegovinában. = Turisták Lapja 17 (1905) No. 1–3. pp. 11–23.

73) Bucsek: Eötvös Loránd a hegymászó, p. 244. 2. has és p. 245. 2. has.

74) Uo. p. 244. 2. has.

Ahogy Adolf Stois írja:

„Ő azon szerencsések közé tartozott, akít a szerencse oly sikerek eléréséhez segített, melyek sok elődjének kívánság-lajstromán szerepeltek.”⁷⁵

1892. július 10. Végre megbékélve a megváltozhatatlanban, kibékülve a nyugodt hegyekkel, az elhunyt Michael nagybátyjával, Johann Innerkoflerrel, az írni-olvasni nem tudó, fékezhetetlen természetű embernek tűnő vadorzóval a szelíd professzor az eddig érintetlen északnyugati Cristallo-csúcsra jut föl.⁷⁶ Olyannyira visszanyerte önbizalmát, hogy rövidesen felcseperedett leánykáival kezd az újabb hódításokhoz.

1895-től lányaival, Rolandával és Ilonával érte el hegymászósi-kereit, mindig kedves schluderbachi üdülőhelyéről indulva. Eleinte édesanyjuk igen aggódott, most már nemcsak férjét, hanem lányait is féltette. Eötvösné, Horváth Gizella, Horváth Boldizsár igazságügyminiszter lánya, csak ritkán fordult meg Scluderbachban, csak néha-néha kísérte el férjét nyaralásaira. (Az amúgy is zárkózott asszony visszavonultságát csak fokozta, mikor első kislányuk, Jolánka 1879 januárjában meghalt agyvelőgyulladásban.)⁷⁷ Volt is némi igazság az anyai féltésben, hisz a lányok ekkor még csak 16 és 18 évesek, s különben sem hallott nagyon olyat a világ, főleg a századforduló Magyarországon, hogy egy nő sziklát másszon, s talán még ma is, a mégoly ügyes alpinista hölgyek is elcsodálkoznak, ha látják, milyen hosszú szoknyában, rendes női viseletben másztak.⁷⁸

Vezetőik ez idő tájt: Giovanni Siorpaes (Il Santo, a szent), Antonio Dimai (Deo, Isten) és Agostino Verzi.⁷⁹ 1896. augusztus 31-én, Pietro

---

75) Stois, Adolf: Die Erschlisser der Berge. Idézi Bucsek: Eötvös Loránd a hegymászó, p. 244. 2. has. Az eredeti hiányában tőle vettem át (– a szerző megj.)

76) Bucsek 1962-es előadása, 20–21. fol.

77) Ezt a kissé túlzó anyai féltést már a bevezető tanulmányban is említettük.

78) Itt azért meg kell említeni néhány magyar alpinistánő-kortársukat: Egenhoffer Teréz, Téry Etelka, Jankovics Agát, Tauscherné Geduly Hermina.

79) Barcza Imre: Híres magyar hegymászók. Báró Eötvös Loránd. = Turisták Lapja 39 (1927) No. 7–8. pp. 145–146. (a továbbiakban: Barcza Imre id. munkája) –

és Giovanni Siorpaes és Josef Innerkofler-Schluderbach vezetésével, elsőként jutnak a Cima Cadin di Misurina (2651 m) csúcsra,⁸⁰ szeretett édesapjukkal, „Kispapával”, ahogy otthon hívták.

A sikeren fölbuzdulva a két kisasszony néhány nap múlva titokban elhatározza, hogy egyedül indulnak el: éjjel kimásztak az ablakon, hegymászókötéllal és a szükséges kellékekkel felszerelve, s néhány óra múlva már javában másztak, mikor véletlenül épp arra vezetett túrát Antonio Dimai, ki észrevéve a felelőtlen ismerősöket, nyomukba szegült, majd, még mielőtt esetleg valami baj történhetett volna, sikeresen hazairányította a leánykákat.⁸¹

1896. szeptember 13-án a Cimon di Croda Liscia (2570 m) következett, most is elsőként, Pietro Siorpaes és Josef Innerkofler vezetésével.⁸²

1900. július 21-én pedig Giovanni Siorpaes vezetésével Eötvös Ilona bárónő a Forcella della Neve (2491 m) tetején.⁸³ S ez év augusztus 30-án feltehetőleg Eötvösék a harmadikok, kik feljutottak a Cadin della Neve (Schneekarspitze, 2751 m) csúcsára, Antonio Dimai, Pietro és Giovanni Siorpaes vezetők társaságában.⁸⁴ Szeptember 1-jén elsőnek jutnak fel a Cima Cadin della Neve-től keletre eső sziklatornyra, a Cresta Longán a Campanile Antonio-Giovanni-ra (2710 m körül) az Eötvös lányok, Antonio Dimaival és Giovanni Siorpaes-szal. A két kiváló vezető keresztnévéről nevezik el.⁸⁵

Szeptember 15-én pedig lányaival, Rolanda és Ilona baronesszekkel – Giovanni Siorpaes, Augustino Verzi és Andreas Piller vezetőkkel – a Gemelli (Zwillinge) magasabb, északi csúcsát mászták

---

Mindhárom ampezzói hegyi vezető, akárcsak a híres Menardiak. Lásd: Terschak, Emil: Illustrierter Führer durch Ampezzo. (Mit Übersichtskarta von Ampezzo.) Bozen. [é. n.] p. 38.

80) Witzenmann id. mű p. 413.

81) Vö. Bucsek 1962-es előadása, 22. fol.

82) Witzenmann id. mű p. 405.

83) Uo.

84) Uo. p. 410.

85) Uo.

meg.⁸⁶ 1902. augusztus 6-án új útvonalon érik el, Giovanni Siorpaes és Agostino Verzi vezetővel, a Cresta Longa-Kammes-t.⁸⁷

Ehhez, az 1902. esztendőhöz fűződik az is, hogy két tisztelője, Adolf Witzenmann geológus és Josef Innerkofler megmászva a Cima Cadini egyik addig névtelen, s nehezen megmászható csúcsát, a tudós fizikaprofesszor és merész hegymászó iránti tiszteletből Cima Eötvösnek nevezték el.⁸⁸ Maga Witzenmann a csúcsra jutást és a csúcs leírását a következőképp adja elő „Die Gruppe der Cadinspitzen in den Sextener Dolomiten” című tanulmányában:

„Cima Eötvös (Eötvösspitze, Zweithöchste oder Südwestliche Cadinspitze), 2837 m. [Cadin Cima Eötvös, DNY-i csúcs. K. D. D.] Csak néhány méterrel alacsonyabb, mint a csoport tetőpontja, és ettől a Hoche Scharte [‘Mély Hasadék’] választja el, ennek a csúcsnak déli irányában a Marajakar felé lejtő fala a legnagyobb függőleges kibontakozása a csoportnak. Sokkal kevésbé magasak azok a falai, melyek északnyugatra és nyugatra a Nevaio és a Forcella di Nevaio felé szakadnak le. De mégis, erről az oldalról nézve, a Cima Eötvös az egyik legmagasabb egyenrangú hegyalaknak mutatkozik.

Ezt a csúcsot tartottam arra érdemesnek, hogy az Eötvös nevet maradandóan abban a szép hegységben megőrizze, melyben viselője negyedszázad óta kutatva és feltárva tevékenykedik. Sőt ehhez a névhez fűződik a nagyon híres Dolomitzinnék, a Zwölfer, az Elfer, a Croda da Lago és még sok másnak, és magának a Cadin-csoport több csúcsának első megmászása.”⁸⁹

(...)

---

86) Uo. p. 399.

87) Uo. p. 412.

88) Harkay Pál: Eötvös Loránd, a hegymászó. = Föld és Ég 15 (1980) No. 3. p. 79. 2. has.; vö. Witzenmann id. mű pp. 400–402., illetve említve még a 405. oldalig, fénykép p. 400.

89) Witzenmann id. mű p. 400. – A második bekezdést idézi: Degregorio, Ottone: Croda da Lago: Via Eötvös. = Corvina 3 (1940) No. 9. p. 644. (a továbbiakban: Degregorio id. munkája)

„A Cima Eötvös elérését a Schneekar [hószakadék] felőli oldalon először a szerzőnek és Josef Innerkofler-Schluderbach-nak ez év szeptember 10-én sikerült végbevinnie.”⁹⁰

S a Croda da Lagóra vezető híres mászóút is az ő nevét viseli: Via Eötvös. 1884. július 19-én Michael Innerkoflerrel ezen az „úton” hódítja meg a csúcst.⁹¹

Zsigmondy Emil könyvében pedig – mely már csak a kötélszakadás miatt bekövetkezett tragikus halála után jelent meg – így ad hírt a nagy eseményről, azután, hogy Michael Innerkofler senkinek se szólna elindult e feladat véghezvitelére:

„Néhány nappal később láthattuk Eötvös bárót, ki az effajta első expedícióin állandóan vele volt, és Michel Innerkoflert diadalmas arckifejezéssel hazafelé igyekezni. Az öreg Santo Siorpaes, az ampezzói vezetők szeniorja, már tudta, mit is jelent ez. A Croda elesett. »Avete fatto la Croda«, ezek voltak szavai.”

A csúcsra vezető útról kérdezve pedig: „Meredek, nagyon meredek” felelte Eötvös. A Croda da Lagót nem sokkal később Ludwig Purtscheller, Zsigmondy Emil és Zsigmondy Ottó is megmászta, s ahogy Emil visszaemlékezik, ott találtak egy kisebb kődarabbal egy sziklalaphoz erősített üvegcsét, melynek tartalmát minden bizonnyal a sikeres feljutás feletti örömeikben itták meg, s benne Eötvös névjegyét, a sziklapon pedig vörös olajfestékekkel Innerkofler monogramját.⁹²

---

90) Witzenmann id. mű p. 401.

91) Degregorio id. munkája pp. 641–644. Kimondottan erről a csúcsról még lásd: Kristóf Sándor: Croda da Lago (2709 m) Báró Eötvös Loránd emlékének. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 10. pp. 161–163.

92) Zsigmondy, Emil: Im Hochgebirge. Leipzig, 1889. Duncker Humblot. p. 201, 202. Eötvösék nyoma a csúcson pp. 206–207. Zsigmondy még e fejezet végén megjegyzi, hogy Cortinában az a hír járta, hogy ők mászták meg először a csúcst, pedig ezt Eötvös báró és M. Innerkofler vitte keresztül, de az ampezzóiak előtt vagy nem vált ez ismeretessé vagy az elbeszélésnek nem tulajdonítottak hitelt. Uo. p. 209.

Eötvös tagja volt a *Club Alpino Italianonak* és a *Deutscher Österreichischer Alpenvereinnak*, de aktív tevékenységet nem fejtett ki; a szervezetek inkább csak zavarták a magányt vagy csak a szűk, igazi baráti társaságot kereső, aktív pihenésre és igazi elmélyülésre vágyó embert. Elbeszélésekből tudjuk, hogy túrái előtt tervet nem csinált soha. Mindig valami belső, hirtelen elhatározással indult neki egy-egy útjának.⁹³ Hegymászásai előtt vezetőivel mindig felkereste a kis schluderbachi kápolnát, majd indultak a Rosengarten, Pala vagy Brenta-Langkofel csoportok valamelyikébe.⁹⁴ Vezetői a szerény, de kiváló képességekkel megáldott, őket is meglepő nagy testi erővel rendelkező bárót igen megkedvelték, ki hálás is volt nekik, mindig bőkezűen jutalmazta őket. (Pedig a vezetői díjak, az egyes utak tarifája, igen borsos volt.)⁹⁵

Midőn rövid időre, hogy egyfajta családi hagyománynak és elvárásnak is megfeleljen, apja nyomdokában 1894-ben a Wekerle-kormányban elvállalja a vallás- és közoktatásügyi tárcát,⁹⁶ a Vasárnapi Ujság a magánember alakjából is érdekes részleteket villant föl:

Lásd még: Bucsek Henrik följegyzései. Ezek közt kérdőjellel szerepel, hogy lányaival járt a Cordillerákban. Lásd: magánygyűjtemény. Sajnos ennek magam sem jutottam nyomára.

93) Barcza Imre id. munkája p. 145.

94) Uo. p. 146.

95) Jankovics a következő adatokkal szolgál, melyek körülbelül 1902 körül lehetnek érvényesek: Nyáron a vezetők keresete „nagyon jó, bár a nyújtott szolgálatok nemcsak megérik árúkat, hanem megfizethetlenség; p. o. könnyebb kirándulások díja 16–20 kor. (p. o. Cristallo, Pelmo), - az igazi kemény dolomittúrák díja 80–150 kor. közt változik, p. o. Punta di Fiammes, Col Rosa 80–80 kor.; Pomagagnon, Croda da Lago (via Pott Pompanin), Kleine Zinne Nordwand 100–100 kor.; Tofana (via Eötvös), Campanile di San Marco, Antelao délről 120–140 kor.” Jankovics: Az Alpések, p. 58. Ugyanitt Eötvös kedves vezetőiről rövid jellemzések.

96) Az első Wekerle-kormányban, (1892. nov. 19. – 1895. jan. 15.) gróf Csáky Albin egészségi állapotára való hivatkozással lemondva 1894. jún. 10-én, júl. 15-től ő lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ekkor, júl. 10-én – mivel Csáky mellett megromlott egészsége miatt Tisza Lajos gróf nem láthatta el a királyi személye körüli tárcát és Bethlen András gróf földművelésügyi miniszter is, személyi okokból lemondott – a kormány új királyi megbízás és kinevezés folytán lépett hivatalba, Tisza Lajos helyét Andrássy Gyula gróf, Csákyét pedig átmenetileg a honvédelmi miniszter, Fejérváry Géza báró töltötte be. Lásd: Bölöny József: Magyarország kormányai 1848–1975.

„A közoktatásügyi miniszter mint turista. Báró Eötvös Loránd közoktatásügyi miniszter kedvtelései között talán az első helyet foglalják el a turista élvezetek. Évenként, ha az iskolai szünidők megkezdődtek, pontosan megjelent Tirolban, hol valóságos törzsvendégnek tekintik. Itt aztán kedvére áldoz a turistaság örömeinek. Neki egyetlen sziklahegy sem megmászhatatlan; a vezetők ismerik őt mindenütt. Már hajnali 3 órakor felkel s a nélkül, hogy utját előre bejelentené, megindul a hegyek felé, honnan csak a déli harangszó veti haza. Akkor gyorsan átöltözködik s mintha mi sem történt volna, leül a table d’hôte-hoz a vendégek közé.

Legnagyobb paszsiója, ha a Bedecker szerint utazó vendégek által elmeséltheti csodás kalandjaikat. Ilyenkor nagy áhitattal hallgatja a mesés történeteket s minden kérdésével csak megerősíteni igyekszik a hallgatót abban a hitben, hogy az egy naiv, soha sem utazott turistával áll szemközt, a ki okulni vágyik a hegyek hőszainak előadásából. Nem kisebb örömmel játszik a báró a mezőn a kis gyerekekkel. Sárkányt készít nekik papirosból, meghintáztatja őket, vagy pláne kis lovakra ültet közülök egynehányat s a játék közben mindig egyaránt kitűnik a gyermekekhez való őszinte ragaszkodása, mint rendkívüli testereje. Ritka ereje különben sokszor feltűnt a tiroli vezetőknek is, annál is inkább, mert a báró egyáltalán nem robusztus alak.

Ha rossz az idő, a báró rendszeren belül a szobájába s matematikai munkákon dolgozik. Szívesen hallgatja a zenét is, és ha egyáltalán nem lehet a szabadban tartózkodni, akkor összehozza az egész vidék cziterásait és dalosait s kórusban énekelte velük a szép tiroli dalokat, melyek az ő szeretett hazájának dalaitól annyira különböznek.”⁹⁷

Bp., 1978. Akadémiai. p. 52, 186. és Vasárnapi Ujság 41 (1894) No. 24. p. 394. Eötvösről mint miniszterről uo. pp. 394–396.

97) Vasárnapi Ujság 41 (1894) No. 24. p. 405. 2. has

S többek közt Pekár Dezsőtől – kiváló tanítványától és munkatársától – tudjuk, hogy sportruhát sohasem öltött, utcai hosszúnadrágban, zakóban mászott hegyet s így ült a lovon is.⁹⁸

Az Eötvös lányok már az 1890-es évek végétől egyedül, apjuk nélkül is másznak, jól bevált vezetőikkel, a féltő és büszke atya lentebbről távcsövön figyelte a mászást, többször le is fényképezve őket. 1903. augusztus 4-én a Cadin-csoportban a Torre del Diavolóra jutnak föl.⁹⁹

A Cadin-csoportról „Úttalan utakon” című könyvében a nagy hegymászó, az – ahogy ő szerette nevezni – „Alpesek” rajongója, dr. Jankovics Marcell így ír róluk:

„Az utóbbi években Eötvös Rolanda és Ilona bárónők léptek a legnemesebb értelemben vett alpinizmus hívei közé és egymást követték bámulatra méltó páratlan túráik, melyeken sorát kerítették nem csak az ügyesség és erő határát képező vállalkozásoknak (Kleine Zinne Nordwand, Schmitt Kamin), hanem sikerrel foglalták el az eddig lehetetlennek hitt, érintetlen falakat is. (p. o. Tofana via Eötvös.)”¹⁰⁰ (Jankovics könyvét nekik ajánlotta: „Eötvös Rolanda és Eötvös Ilona bárónők ő méltóságainak”.)

Az Ampezzótól nyugatra eső Tofana-csoport egyik meredeken leszakadó, hosszú sziklafalának közepén húzódik a híres Via Eötvös. Az Alpokban is, déli falának arányait tekintve párját ritkító egyik csúcsának megmászását, a szemtanú, Jankovics Marcell örökítette meg, s valahogy így, az igazi szakértő lelkesülségével tekinthetett lányai után maga Eötvös Loránd is:

„Mindig emlékezetes marad az a szép ragyogó augusztusi nap (1901), mikor két fiatal magyar hölgy párját ritkító bátorsága

---

98) Pekár id. mű p. 70.; Cholnoky Jenő: Eötvös Loránd báró emlékezete. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 6. p. 101.

99) Degregorio id. munkája pp. 642–644.

100) Jankovics Marcell: Úttalan utakon. Pozsony, 1903. Eder. p. 8.

és akadályt nem ismerő energiája megtörte a Tofana di Roces falának varázsát. Erre a munkára csak a hegyek és természet rajongó szeretete adhat jogot, erőt és hivatást, – és ennyi lelkesedést csakis a teremtés oly művéből lehet meríteni, mint a minő a Tofana di Roces. Ritka szép nyári nap volt, mikor a föld pompázik színeinek és kincseinek pazar ékességével; az ég is mosolygott a csillogó mozdulatlan levegőn át, mintha örömmel pártfogolná a bátrak vállalkozását.

Midőn Cortina karcsú campanille-je alatt a viharedzett vezetők csoportja meglepetve emelte kezét szemeihez, mikor a világ minden részéről odakerült vándorok ámulva adták egymásnak a távcsöveket és mindenki susogta azok nevét, a kik ott a szédületes magasságban bebizonyították, hogyan kell a lehetetlent lehetségessé tenni, csak lelkesedni kell a kitűzött célért és merni, – igaz büszkeséget éreztem a magyar név hallatára; s midőn estefelé Pocol és Falzarego közt jelezte egy örömtűz a csúcshoz elérését, úgy éreztem magam, mint a bajtárs, ki a győzelmes csata hírére hallja, melyen a vele rokongondolkodásúak legyőzték az aránytalanul hatalmasabb ellenfelet.”

Déli, hatalmas, rendkívül meredek, kilométernyi hosszú falának a közepén vezet föl az azóta is híres sziklamászó „út”, a via Eötvös.¹⁰¹ E hegymászóbravúrok leghűségesebb és legavatottabb krónikásától tudjuk, hogy Antonio Dimai, Agostino Verzi s Giovanni C. Siorpaes vezetőkkel nemcsak ezt a csúcst mászták meg elsőként, a Croda di Misurina, Croda Liscia, Torre Giovanni, Campanile Antonio-Giovanni, Punta Agnelo, Croda Rotta és il Gobbo is az ő nevükhöz fűződik.¹⁰² A Cadin hegycsoport északnyugati ágának három testvértornya közül az egyiket, a Gobbo, vagyis a „Púpos” csúcsát 1902. július 20-án mászták meg.

---

101) Uo. pp. 27–28.; Jankovics: Az Alpeselek, pp. 60–61.

102) Jankovics: Úttalan utakon, p. 28.

„...a szikár középső torony, mely 2622 méter magasra szökik fel, a Torre del Diavolo. Neve jellemzi ez orom egész egyéniségét. Ez a kővé változott démon évek során át nem akart meghajolni e hegycsoport lelkes és elszánt bámulói előtt.” (...) „1903 augusztus 4-én a Torre del Diavolo ormán hullámosan lengett az esti szellőben az apró lobogó. Az Eötvös-bárónők és vezetőik (Dimai Antonio, Verzi Scéco és Baldassare, Siorpaes C. Giovanni) tűzték azt oda fel. Ki hitte volna?! Megvolt, megtörtént a lehetetlen.”¹⁰³

Ennek az útnak az az érdekessége és nehézsége, hogy az elsőnek, ki a biztosító kötelet viszi föl, először a Gobbora kell feljutnia, majd onnan a kis ólomsúllyal ellátott zsineget kell átvetni úgy, hogy a szomszédos, magasabb sziklafalon kiálló sziklavállon megakadjon, majd ennek segítségével a vastag manilakötelet át lehet húzni. Ilyen biztosíték mellett lehet aztán „átrepülni” a Torre del Diavolo „hasára”, s folytatni fölfelé a mászást, illetve a többinek kötéllel biztosítani a tökéletesen függőleges, igen sima torony falán a közvetlen feljövetelt.¹⁰⁴

A Kleine Zinne északi falának megmászását Jankovics 1902. augusztus 6-án vitte végbe. A Tre Cime di Lavaredo azaz a Drei Zinnen harmadik, legkisebb (2881 m) külön álló ormát vették be utoljára: 1881. július 25-én a sokat emlegetett Michael Innerkofler az érdem, kinek a torony déli oldalán sikerült feljutnia.¹⁰⁵ Majd Jankovics a két bárónő ugyanezen útját követhette néhány nap múlva nyomon:

„Rendkívül érdekes látvány e túrát végignézni, különösen ha valaki már az egész utat ismeri. Pár nappal később Eötvös Roland és Ilona bárónők tették meg ugyanezt az utat Dimai, Verzi és Siorpaes G. vezetése alatt; én a törmelék egy nagy

---

103) Jankovics Marcell: Sasfészek. Bolyongások a legmagasabb hegyeken. Bp., 1906. M. Turista-Egyesület. p. 44, 46.

104) Vö. Uo. pp. 46–51. és a jobb megértéshez a képek: p. 48, 49., valamint a Torre del Diavolo útja melléklet könyvének végén.

105) Az északi falat először csak 1890. júl. 8-án mászták meg, Innerkofler Sepp és Veit vezetőikkel dr. Helversen.

kőtömbjéről figyelemmel kísértem minden mozdulatot. A sziklán tapadó apró alakok minden fordulatát szabad szemmel lehetett észrevenni és minden szót meg lehetett érteni a kristálytisza levegőben. Hogyan összetanultak e bátor alpinisták e hegyekkel, – igazán ismerik e sziklahomlok minden egy vonását! – Valósággal magam is ismételten átélvezem a túra minden szépségét.”¹⁰⁶

1908. augusztus 11-én a lányok a különösen nehéznek tartott déli falon, illetve déli peremen másszák meg a Grohmann-csúcsot. (3111 m).¹⁰⁷

A lányok először maguk se hitték, hogy ilyen magasra jutnak, atyjukat követve, sőt először igen kedvetlenül kísérték el a Dolomitoikba, hogy később annál nagyobb legyen mindhármuk öröme. Az első benyomásról árulkodik az egyik Eötvös lány, talán Ilona, meghatóan kedves korai vallomása, melyet feltehetőleg a vonaton ülve, immár Dél-Tirol felé robogva, vagy még otthon, indulásra készülődve kispapa régi úti naplóját böngészve írt föl ceruzával egy kis papírdarabkára:

Hogy szeressen, hogy kedveljen
Schluderbachba elmegyek
Ha a szélvész összetép is
S rám omolnak a hegyek.¹⁰⁸

---

106) Jankovics: Úttalan utakon, p. 49.; Jankovics „Az Alpesekek” c. könyvébe is bevette a Dolomitoikról szóló részt, e jegyzetet azzal egészítve ki, hogy 1909. aug. 18-án Komarnicki Gyula dr. és Komarnicki Román a Kleine Zinne északi falát vezető nélkül mászta meg (p. 83.). Útjukat megörökítették a Mecsek-Egyesület 1909. évi évkönyvében (pp. 72–94.).

107) Karloczai, Janos: Wissenschaftler und Bergsteiger. Zum Andenken an Baron Roland v. Eötvös. Kézirat, 1969. 3. fol.

108) MTAKK Ms 5097/46. Eötvös Loránd 1868-as útinaplója, mely egyebek közt az Erdélyi Érchegeységbe tett utazását is tartalmazza. Ebben található külön papírdarabon ez a kis versike.

Eötvös Loránd és lányai, Ilona és Rolanda első, illetve jelentősebb mászásai

Év, hó, nap	Hegy	Magasság	Vezetők és vezetettek
1877	Cima Cadini = Höchste Cadin- spitze	2841 m	Michael Innerkoller, Eötvös (mint nem tiroli, elsőként)
1877. júl. 21.	Zwölferkofel	3091 m	M. Innerkofler
1878. júl. 20.	Sexteni Rotwand	2788 m	M. Innerkofler
1879. júl. 25.	Elferkofel	3115 m	M. Innerkofler, Franz Hapacher
1879. júl. 26.	Einserspitze	2699 m	M. Innerkofler
1879?	Südliche Bullkopf	2854 m	M. Innerkofler
1884. júl. 19.	Croda da Lago	2717 m	M. Innerkofler
	Schwalbenkofel		M. Innerkofler
	Cresta Bianca		M. Innerkofler
1890. aug. 20.	Penj-hegység Penj Cetinje	1916 m 1996 m	Útitársai: Christensen Lars, a Dansk Tourist titkára, Linhart József és Téry Ödön
1892. júl. 10.	ÉNY-i Cristal- lo-csúcs		Johann Innerkofler
1896. aug. 31.	Cima Cadin di Misurina	2651 m	Giovanni Siorpaes, Pietro Sior- paes, Josef Innerkofler-Schlu- derbach; Eötvös, Rolandával és Ilonával
1896. szept. 13.	Cimon di Croda Liscia	2570 m	Pietro Siorpaes, Josef Inner- kofler; Eötvös, Rolandával és Ilonával
1900. júl. 21.	Forcella della Neve	2491 m	Giovanni Siorpaes; csak Ilona
1900. aug. 30.	Cadin della Neve = Schneekar- spitze	2751 m	Antonio Dimai, Pietro és Giovanni Siorpaes; Eötvös, Rolandával és Ilonával (ők itt a harmadikok)
1900. szept. 1.	Campanile Anto- nio- Giovanni (a Cresta Longán)	2710 m	Antonio Dimai, Giovanni Sior- paes; Rolanda és Ilona

1900. szept. 15.	Gemeni = Zwillinge É-i csúcsa		Agostino Versi, Andreas Piller
1901. aug. 8.	Tofana di Rozes déli fala azóta Via Eötvös	3225 m	Antonio Dimai, Agostino Verzi, Giovanni Siorpaes, Rolanda és Ilona elsőként
1902. júl. 20.	Gobbo		Rolanda és Ilona
1902. aug. 6.	Cresta Longa-Kammes (új útvonalon)		Agostino Versi, Giovanni Siorpaes
1902. aug. eleje	Kleine Zinne (a Drei Zinnen = Tre Cime di Lavredo legkisebb csúcsa)	2881 m	Antonio Dimai, Agostino Versi, Giovanni Siorpaes; Rolanda és Ilona – nem első mászás (1881. július 25-én M. Innerkofler elsőként)
1903. aug. 4.	Torre del Diavolo	2622 m	Antonio Dimai, Scéco és Baldassare Verzi, Giovanni Siorpaes; Rolanda és Ilona
1908. aug. 11.	Grohmann-csúcs D-i fal	3111 m	vezetők?; Rolanda és Ilona
	Punta Agnelo		Rolanda és Ilona
	Croda Rotta		Rolanda és Ilona
1901?	Torre Giovanni		Rolanda és Ilona
Egyéb jelentősebb mászásaik és túráik			
	Számos más, a Dolomitokban lévő csúcs első megmásása, pl.: Malmolanda	3342 m	
1866 aug.	Alpok: Piz Languard	3226 m	Kmosko Sándor barátjával
1866 szept.	Monte Rosa	4638 m	Kmosko Sándor barátjával
1869 aug.	Grossglockner	3798 m	Inkey Béla barátjával
1869 aug.	Gross-Venediger	3660 m	Inkey Béla barátjával
1915–1917 nyár	Magas-Tátra, Tarpatakfüredről: Gerlahfalvi-, Jégvölgyi-, Tátra-, Lomnici-, Tengersizem-csúcs.		

Eötvös Loránd mászóútajairól részletesebb hiteles leírással nem találkoztam, így csak, Jankovics jóvoltából, lányai mászásairól nyertünk némi fogalmat, gondolatban azért az apát is odaképzelve.

Schluderbachi nyarai során a Croda da Lagón, a Sorapison, a Zinnéken 15-ször, a Monte Cristallón 19-szer volt. Az évek múlásával, immár öregedve, ha már csak távolból is, mindig nagy figyelemmel kísérte lányai sziklamászását, akkor is, mikor 1908-ban Antonio Diamival elsőnek jutnak fel a Grohmann-csúcsra.

„Ha semmi előtt nem hajlunk meg, de az öregség meghajlít bennünket, – mondta s megszorította kezemet, megsimogatta arcomat, úgy éreztem, mintha megáldott volna.” – Így emlékezik vissza ifjú korára, az időződő tudós hegymászóval való találkozására Barcza Imre. Tőle, ki Jankovics mellett a hegymászásban követője és személyes ismerőse is volt, tudjuk jóformán mindazt – a Vasárnapi Ujság néhány írását leszámítva –, amit e zárkózott, szerény emberről, mint turistáról a szigorú tényeken kívül tudni lehet, azt a néhány vallomásszerű szót, mit e Magyarországon akkoriban csodaszámba menő hegymászó fizikaprofesszor báró mondott.¹⁰⁹ (Állítólag első egyetemi előadására is nem annyira a téma iránti érdeklődés vezette a hallgatók nagyobb részét, hanem a kíváncsiság, hogy lássák ezt a különös dolgot, hogy egy igazi báró, a nagy Eötvös fia, előadást tart az egyetemen, ami ezelőtt még sohasem fordult elő.)¹¹⁰

Egyetemi előadásain szerényen, gyöngéden beszélt, mintha „regélne a fizikáról” s mint Cholnoky Jenő megjegyezte, „nem volt könnyű megérteni, mert annyi gondolat tódult mindig agyába, hogy nehéz volt azokat visszaszorítani és mérsékelni. De beszélgetés, vitatkozás közben szinte csodálatos világosan tudta magát kifejezni.”¹¹¹ Tudományos kutatás közben, pontos műszereit figyelve mosoly alig jött ajkára, csak akkor változott meg, mikor végre a nyár kezdetén a hegyekbe ment.¹¹² Hans és Clementine Ploner, a kis schluderbachi

---

109) Lásd: Barcza Imre id. munkája pp. 144–146. és Cadin Cima Eötvös. (DNY-csúcs 2837 m), uo. pp. 146–147.

110) Fröhlich: Eötvös Loránd emlékezete, pp. 39–40.

111) Cholnoky Jenő: Eötvös Loránd báró emlékezete. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 6. p. 103.

112) Barcza Imre id. munkája p. 144.

szálloda tulajdonosai már várták. Most, más eredeti forrás híján, az Eötvösnek is tudomására jutó egyik mászást idézzük föl, arra gondolva, hogy hasonló körülmények között ő is épp ezt az utat járta:

„A Cadin imádatával és rejtelseivel lelkemben, indultam a Cadin-csúcsok birodalmába. Bízató hangulatban kapaszkodom, a majdnem lépcsőzetesen felszökő sziklákon a Tocchágó felé. De merre irányítsam lépteimet a glecserek között? A mosolygó nap siet segítségemre s megvilágítja a glecsereken látható sűrűke nyomokat. A Forcella Alta di Cadin hómezején a nyomok mélyebbek, ketté ágaznak s a balra ágazó nyomokból megállapítottam, hogy ez a jártabb, tehát az vezet fel a látogatottabb legmagasabb Cadin-csúcsra, míg jobbra egy alig látható nyomocska vezetett a sziklafal alá, a Cadin Cima Eötvös beszállásához. Kötél kibontva, könnyedén, minden felesleges terhet a beszállásnál hagyva, csöndben indultam el a csúcs felé.

Mint valami szentélybe, úgy lépek e meredek sziklakéménybe, a sziklákat is úgy fogom meg, mint valami ereklyét. Testem mint a nád hajlik a sziklarepedésben. Neki vetem hátamat a kéménynek s nyomulok előre. Ez a mérközés igazi lelki és testi mérközés. Egy kiugró sziklatömböt átkarolva, kúszom felfelé. Azután rövid pihenőt tartok. Semmit a véletlenre bízva, mindent a körültekintő helyzetre. Mint a kézműves a finom műszerrel, úgy bánok a kőzettel. Újból átfonom karom a kéményt elzáró sziklatömbön, erősen ráhajolok, azután egy haránt kőlapon vetődöm át. Helyzetem mindinkább bonyolultabb. A falat hirtelen csupa gyöngéd kőzet váltotta fel.

De lassan-lassan túl vagyok rajta s hálás tekintettel nézek vissza.

No-no! ugyancsak megborzongattál. Vígán tovább s a hódítási vágy ellenállhatatlanul ragadott magával a csúcs felé.

Az álom valósággá vált. Fénylő tekintettel fogadott a csúcs, ujongva járom körül a kőrakást s lelkem megtelik az öröm sugaraival.

Elkáprázott a szemem valósággal elmerül a hegyek szemléletében s amint állok, könnyű átlátszó ködök szállingóznak, majd nagyobb felhő tömegek alakulnak, melyek lassan vontatva letelepednek a csúcsokra.

Egyik öröm a másik után, egyik gerinc a másik után tűnik el. A felhők országútja lett a hatalmas csúcsok koronája.

Előttem a magashegyi viharképek nagy színjátéka. A cikkázó

villámok, mint valami tüzes kígyó vágat egyik csúcstról a másikra. Isten veled Cadin Cima Eötvös. Feltártad szépségeidet, megértettelek, megszerettelek s most jöjj elő hű kötelem! s lassan-lassan függesz-kedem lefelé, kisebb falon a kémény felé.

Alig érem el a kéményt, a vihar utolért, máris a csúcs körül viaskodott. A nagykémény iszonytató hangokat adott. A helyzet egyre fenyegetőbbé vált. A kőhullás megkezdte csatározását, s ide-oda ütődve rohant lefelé.

Meghúszom magam egy kiálló szikla alá és várom a nagy hegyi zivatar tova száguldását. A vihar tova száguldott, a Cadin visszanyerte régi arculatát, a levegőég ismét azurkék, ismét melegen süt a leáldozó nap; s hol függeszkedve, hol kúszva, összeszakadt lábszárakkal, megtépázott ruhával kerültem lejjebb-lejjebb, míg végül elértem a beszállást, a Forcella Alta di Cadint.

S amikor a szép misurinai völgyben Schluderbach felé ballagtam, már elnyújtózkodott az esti homály.

Az öreg Ploner bácsi nagy kíváncsisággal kérdezte, – hol jártam? – A Cima Eötvösön! – Ah!

S ezzel odasietett a tudós báróhoz és megsugta neki, egy magyar hegymászó volt ma a Cima Eötvösön.

Tipegve jött vissza az öreg, hogy a báró úr óhajt velem beszélni.

A legenda övezte Eötvös Loránt (!) előtt állok. Arcomba gyült minden vérem. Szemembe szökkent egész lelkem, igézet fogott el.

Mintha valami édes álomból ébredtem volna, szótlantul állok, szótlantul nézek szelíd szemébe.

Kis szünet után, halkán beszél a hallgatag tudós.

Némán nézem gyöngédséggel teli szép klasszikus arcát.

»Már kiöregedtem, – mondja – de most is lelkesedem a hegyekért, ép úgy mint fiatal koromban, mikor az előítéletekkel szembeszállva, kerestem és találtam fent a magas hegyek között emelkedett, kellemes és nyugalmas pillanatokat.«¹¹³ Majd a beszélgetést ezzel fejezte be: »nekem ez az ezerarcú Cadin örökszép gyönyörűségem.«¹¹⁴

De ha már a komoly falmászás megerőltető volt, akkor sem mon-

---

113) Uo. p. 147.

114) Uo.

dott le a túrákról, s míg lányai a Marmolata, a Monte Antelao nehéz déli falain kapaszkodnak fel, ő a túloldalról, a könnyebbik úton ér föl figyelve lányai ügyességét. Részben kissé zárkózott természetéből, s talán a természetet vizsgáló ember óvatosságából is adódóan jellemző volt rá, hogy csak néhány, olyan vezetővel túrázott, kikkel teljesen összeszokott, majd ezekkel a tulajdonképp műveletlen, egyszerű emberekkel a kapcsolata csaknem mindvégig megmaradt, szinte azt mondhatjuk, életreszóló barátságot kötött velük. Agostino Verzi hegyi vezető naplójába egyik közös útjukról szerencsésen visszatérve, ezt írta: »Mindahhoz a dícsérethez, amit Agostino azoktól kapott, akik magukat rájabízták, csak annyit akarok hozzáfűzni, hogy ötvenkét éves és kilencvenkilós vagyok. Agostinót tehát nemcsak mint a pehelysúlyúak és hölgyek vezetőjét illeti dícséret, hanem mint a nehézsúlyúak vezetőjét is. 1900. július 17-én.«¹¹⁵

Valójában igazi „kiöregedésről” ekkortájt még szó se volt, csak a térdremegtető, inakat próbáló meredélyeket hagyta már érintetlenül, másoknak engedve a felfedezés ezen különös ügyességet és kitartást próbáló élvezetét. Úgy 1902-3 körül számára befejeződtek a nagy első megmászások. De a Croda da Lagóra vezető híres út, melyet megtalálva először jutott föl a csúcra, az ő nevét viseli: ez a Via Eötvös. (Habár a híresebb, szintén e nevet viselő út a Tofana di Rozes-en van, s sziklamászó lányai fényes bravúráját hirdeti.) A Cadin-csoport egyik hegyes ormát is tisztelői – még életében – róla nevezték el: Cima Eötvös. Vagyis nemcsak mint kutató fizikus, mint egyetemi tanár, főrendiházi tag, az akadémia elnöke és művelődéspolitikus vált ismertté, nemcsak a tőle elválaszthatatlan fizikai fogalmak és híres mérőeszköze (Eötvös-törvény, Eötvös-állandó, Eötvös-inga, Eötvös-hatás, Eötvös módszer, Eötvös-kísérlet) viseli az ő nevét, vagy intézménynevek, (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eötvös Loránd Fizikai Társulat), hanem, más egyéb mellett (Eötvös Loránd emlékérem, Eötvös Loránd fizikai tanulmányverseny), egy különös földrajzi név: Eötvös-kráter, a Hold túlsó, a Földről láthatatlan oldalán. S ha nem is oly módon, mint kedvenc hegysége kapta a nevét, a Dolomitok

---

115) Harkay id. munkája p. 79. 2. has. – Maga a napló a Cortina D’Ampezzóban lévő turistamúzeumban található – Neidenbach Ákos szíves közlése.

Dolomieu-ról, de Krenner József Sándor, több közös geológiai-mineralógiai útjukra emlékezve az egyik kőzetet róla nevezte el 1895-ben *Loranditnak*.¹¹⁶ S ha a tudományban – Einstein nyomán – a „fizika fejlődéseként” emlegetik, legalábbis mi, turisták őt a „Dolomitok bárójának” vagy egyszerűen a „hegyek szerelmesének” nevezhetnénk.

1914-ben kitört az emberi gyűlölség pusztító „Krakatoája” és „Mont Pelée-je”, s „Déltirol hegyeit a háború fúriái elvették a hegymászóktól.”¹¹⁷ Már Plonerék is hiába hívták Eötvösüket Schluderdachba, a háború miatt meg kellett válniuk e rőzsásvörös rododendronokkal körülfont, fenyvesekkel övezett csodálatos dolomit sziklavilágtól, a mormoták kedves figyelmeztető füttyszavától, mely oly emberien hangzik, s az ismerős, nemeslelkű vezetőktől, „Deo”-tól és „Scéco”-tól – a jó „Santo”-tól már 1909-ben elszakította a halál –, s Ploner bácsitól, az öreg fogadóstól. A ma arra a vidékre vetődő turista talán hiába keresi azt a követ vagy sziklát, melyen egykor a „magyar

---

116) Krenner József Sándor: Lorandit, új Thallium-ásvány Allcharról Makedóniában. = Matematikai és Természettudományi Értesítő 13 (1895) No. 3. pp. 258–263.; SZT. H.[Szerényi Hugó]: Lorandit. In: A Pallas Nagy Lexikona. 11. köt. p. 656

117) Hensch Aladár id. mű p. 10. – Krakatoa vagy Krakatau szigetvulkán Jáva és Szumátra között. 1883-ban egy hatalmas erejű kitörés a kis sziget legnagyobb részét elpusztította, az ezzel együtt járó tengerrengéssel bekövetkező 36 méter magas szökőár 36 ezer embert pusztított el. Vö. Lóczy Lajos: A Krakatau vulkánnak 1883-ik kitörése. = Földrajzi Közlemény 14 (1884) pp. 17–38.; Mont-Pelée, vulkán a Martinique-szigeten, az Atlanti-óceánon. A forró gázkitörés 1902-ben 29 ezer embert pusztított el. E két dühöngő vulkán Eötvös 1903-as akadémiai megnyitó beszédében – („Változhatatlan mértékegységek. Elnöki beszéd a Magyar Tudományos Akadémia közülésén 1903. máj. 10.”) így szerepel: „A gyűlölség ember és ember között, nemzet és nemzet között, ez a koronként szunnyadó, de újra meg újra egész nyersségében kitörő, romboló erő sokkal inkább veszélyezteti a tudományos erősséget, mint a Krakatoa vagy a Mont-Pelée. A múltak keserű tapasztalataiból vonva következtetést a jövőre, bizony alig remélhetjük, hogy az emberiség ezentúl minden megszakadás nélküli folytonosságban haladhasson művelődésének közös céljai felé.” Lásd: Környei id. mű p. 168. Idézi, némi pontatlansággal, Hensch Aladár id. munkája pp. 10–11.; ugyanitt mondja Eötvös, kicsit előbb: „Valóban azok a hatalmas erők, melyek Földünk lassú lehülése közben felszabadulnak, a kergét egy helyen folytonosan emelve vagy süllyesztve, egy másik helyen hatalmas kitörésekkel elrombolva, már egy emberöltő alatt olyan változásokat létesítenek, melyek még térképeink görbe vonalainak is más irányt adnak. A Krakatoa, a Santorin, Mont-Pelée rombolásai mélyen vésődtek emlékezetünkbe.” Lásd: Környei id. mű p. 167.

báró” megpihent; sziklatornyok, hegyrészek robbantak föl, semmi-sültek meg, ma mindenütt alagutak, ágyúállások, lövészárkok jelzik egy korszak s egy letűnt birodalom határait, és itt-ott összeszedhetetlen tömegben még néha most is az akkor eldobott konzervdobozok és egyéb alkatrészek mint háborús mementók teszik gyakran háborgozgatóvá az amúgy csodálatos tájat. A hegymászók gyakorlatilag a mai napig azokat a biztosított utakat, „viaferrátákat” használják, melyeket az ott állóháborúra berendezkedett katonák voltak kénytelenek létrehozni, nem egyszer a hegyeket addig csak hírből halló, szerencsétlen alföldi fiúk, sziklamászókat megszégyenítő bravúrokat hajtva végre.

A hegymászó választott földi paradicsomából kitaszítva sem maradt tétlen: 1915–16-ban a Tátra szürke gránittömegét kereste föl, Tarpatakfüreden vert tanyát, s immár 68 évesen lányaival megmászta a Jégvölgyi-csúcsot, a Gerlahfalvi- és a Tátra-csúcsot, a Fecske-tornyot, s a Jordán-úton fölkapaszkodott a Lomnici-csúcsra, mely annyira megtetszett neki, hogy a Tátra Monte Cristallójának kezdte nevezni.¹¹⁸ Gyakran indult útnak fel az Öttöhoz, a Bástyára, a Kis-Viszokára vagy a Tengersizem-csúcsra.¹¹⁹ A kistarpataki Tüzelőkö volt kedvenc helye, hová mindig vagy félkiló mogyoróval ment ki, s miután elszórta, kíváncsian leste kis távolságból az odajövő mormoták vidám lakomáját.¹²⁰ S mint hajdanán az ifjú Lorándot hol a híres festővel, Libay-val, hol pedig hazánk nagy zeneszerzőjével, Mosonyival hozta össze a véletlen, most itt a Tátrában, a meghitt Tarpatakfüredet választva nyári lakásul, gyakran találkozott, szűkebb baráti körét alkotva, a Tátra festőjével, Katona Nándorral s Kodály Zoltánnal.¹²¹

---

118) Hensch Aladár id. munkája p. 11.; vö.: Pekár id. mű p. 70.

119) Jász Géza: Eötvös Loránd báró. = Turisták Lapja 32 (1920) No. 3–4. p. 54. B. Eötvös leányaival a Kétágúhegyre indul. Dr. Téry Ödön fényképe. Uo. p. 53. (Eötvösök e Pilisben lévő kedvelt sziklamászó gyakorlóléhről lásd: A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza. Szerk.: Thirring Gusztáv. Bp., 1929. Turistaság és Alpinizmus. pp. 74–75. (Részletes magyar utikalauzok 2.)

120) Bucsek 1962-es előadása, 27. fol.

121) Katonára és Kodályra vonatkozólag uo. – Kodály maga is komoly turista: „A hegyek utáni vágy mindig élt bennem, de csak nagysókára elégíthettem ki. A Kis-Kárpátok láncát Galántáról messze kékellőnek, Nagyszombatból kissé közelebbinek

Már ifjú korában az Alpok jégárjain, olykor térdig érő hóban és fogvacogtató hideg szélfuvatagban megedződve, később a földkéreg belsejének szerkezetét kutatva az új torziós ingával a Balaton jegén is kísérleteket végzett, s míg ő hét közben az egyetemen tanított, Cholnoky Jenő helyettesítette, ki akkor amúgy is a jég világát kutatta. 1901 januárjában a Balaton átlagban 40 cm vastagságú, jóformán sima jegének különböző pontjain felállított ingával – helyesebben mondva csavaros mérleggel, vagy ahogy Eötvös nevezte, „graviméterrel” – folytatták a méréseket, melyre a Balaton-kutató Lóczy Lajos, Eötvös kérésére, készséggel megtette a szükséges rendelkezéseket. Az észlelések jegyzésére dr. Cholnoky Jenő, dr. Kövesligethy Radó és báró Harkányi Béla vállalkozott.¹²²

---

láttam, de csak évek múlva tiporhattam. Akkoriban nem volt szokás kirándulni. Diák-társaim sose mozdultak ki a városból. A szülőtulajdonosok gyermekei nyáron szuhai szőlőkben laktak, ott mint vendég én is megfordultam, de messzebb menni, pláne gyalog, nem volt szokás. Egyik társamra mint csodabogárra néztünk, mert vakációban körüljárta a Balatont. Még később is, mielőtt Svájcba juthattam, és sokat bolyongtam hegyeink közt, magános utaimon egyetlen egyszer találkoztam három debreceni diákkal, a Gyömbér tövében, de a tetejére nem mentek.” Lásd: Kodály Zoltán: Születtem Kecskeméten. In: Kodály Zoltán: Visszatekintés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok III. Közread.: Bónis Ferenc. Bp., 1989. Zeneműkiadó. p. 590. – Kodály 1908 nyarán Svájcba utazik, s onnan az Alpokon át gyalog egész Milánóig elmegy. Lásd: Eöszte László: Kodály Zoltán életének krónikája. Bp., 1977. Zeneműkiadó. p. 43. – Svájcban többször is megfordult, az első világháború kitörésének híre is itt éri: „1914 nyarán a legelsőrendű lelki és testi dispositióban töltöttem néhány hetet Svájcban. A háborúüzenet napja Zermattban talált. Egy két nap alatt kiürült az egész hely, nekünk is búcsúznunk kellett a leghatalmasabb hegylátványoktól, mert bezárták a szállókat.” Lásd: Kodály a Léner-vonósnégyesnek, Londonba. Budapest, [1924.] febr. 8. In: Kodály Zoltán levelei. Szerk.: Legány Dezső. Bp., 1982. Zeneműkiadó. p. 59. 109. levél.

122) Eötvös Loránd: A Balaton jegén 1901 és 1903-ban végzett megfigyelések. In: Eötvös Loránd: A Balaton nivófelülete s azon a nehézség változásai. Erre vonatkozólag az 1901 és 1903. években a jég hátán végzett megfigyelések. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei I. k. A Balatonnak és környékének fizikai földrajza I. rész. A Balaton környékének földrajzi leírása, orográfiaja és geológiája. Geofizikai függelék II.) Bp., 1908. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. pp. 26–27. (a továbbiakban: Eötvös: A Balaton jegén); Környei id. mű p. 160.

„Vándorlásaink a jégen, a nehézségek legyőzése egy-egy jég-torlasz, vagy hasadáson való átkelésnél, a berendezkedés az új tanyán, a hosszú téli éjszakáknak csupán az összehúzódó jég dübörgése által megzavart csendje, a küzdelem a viharokkal és szélfúvásokkal s a még kellemetlenebb olvadás veszélyeivel, mind megannyi esemény, mely szinte feledhetetlenül vésődött emlékezetünkbe.”

E szép szavakkal gondolt vissza ezekre a napokra Eötvös Loránd.¹²³ Cholnokyt hétvégeken felváltotta Eötvös, ő készséggel viszonzta a segítséget, Cholnoky hőmérőit tervei szerint helyezte át, s jegyezte föl az adatokat. Péntek este még együtt töltöttek néhány órát a jégen – a méréseket a napsütés okozta zavarok miatt csak éjjel lehetett végezni –, s aztán csak a geológus Cholnoky, otthoni ügyeinek intézésére az éjjeli gyorsal utazott föl Budapestre, mely mint Eötvöstől megtudta, kevésbé nyomja a síneket, mint a vissza, Budapestről Siófokra jövő gyors, mivel nyugatról keletre halad, vagyis a Föld forgásával megegyező irányban s forgási sebességénél gyorsabban mozog, s így a centrifugális erő következtében kevésbé hat rá a gravitáció.¹²⁴ Ha talán kicsit többet időzünk gravitációs méréseinél, annak legfőbb oka (azok tudományos jelentőségét sem hagyva figyelmen kívül) jelen esetben az, hogy ifjúkori leveleit és naplóját leszámítva ezekkel kapcsolatban maradt ránk az a mindössze néhány rövid részlet, melyeket némileg turista útleírásnak is tekinthetünk: 1901. máj. 12-i akadémiai beszédét ezekkel a szavakkal fejezi be:

„Azzal a kíváncsisággal, mellyel az utazó, ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatonon. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen a jég sima tükre alatt; nem láttam, s nem is fogom látni soha, csak

---

123) Eötvös: A Balaton jegén, p. 3.; Környei id. mű p. 160.

124) Cholnoky Jenő: Eötvös Loránd báró emlékezete. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 6. p. 103. – Cholnoky Jenő: Balaton. Bp., [1936]. Magyar Földrajzi Társaság. 10. fejezetében, „A Balaton télen”, emlékezik vissza a viszontagságos körülményekre (pp. 145–146.). Lásd: 76. ábra. MÉRŐ-ÁLLOMÁS A BALATON JEGÉN. [Cholnoky fénykép-felvétele.] Uo. p. 104. után.

eszközöm érezte meg, és mégis mily nehezen váltam meg tőle, mikor a jég olvadása gyorsan partraszállásra kényszerített. Amikor onnét eljöttem, s különösen amikor megfigyeléseim adatait rendezve az ilyenmű kutatások helyességéről meggyőződtem, akkor új és nagyobb vállalkozás terve érlelődött meg agyamban.

Itt lábaink alatt terjed el, hegyek koszorújával övezve, az Alföld rónasága. A nehézség azt lesimítván, kedve szerint formálta felületét. Vajon milyen alakot adott neki? Micsoda hegyeket temetett el és mélységeket töltött ki lazább anyaggal, amíg létrejött ez az aranykalászatot termő, a magyar nemzetet éltető róna?

Amíg rajta járok, amíg kenyerét eszem, erre szeretnék még megfelelni, erre kérek támogatást.”¹²⁵

Baltoni méréseiről, ezekről a tudományos eredményekhez vezető élményeiről bővebben is megemlékeznek:

„1901. január 25-ikén már Siófokon voltunk, s a befagyott nagy tó jegére léptünk.

Felszerelésünk két házikóból és egy, az eszközökkel és egyéb szükségességekkel megrakott szánból állott, melyeknek továbbszállítására a jégen nyolc derék Balaton-parti halász vállalkozott. Az egyik házikó vízhatlan ponyvából készült, s arra szolgált, hogy abba az eszközt felállítsuk. A másik fából volt egybeállítva s lakásul berendezve, melyet egy nagyobb petróleumkályha kellemesen melegített. A házikókat szántalpakon szállítottuk egyik állomásról a másikra, s az állomásra érve, a jégbe vágott lékeken át fektetett rudakhoz kötöttük le, biztosítva így viharok és hófúvások ellenében.

(...)

Az 1902-iki nyelhe tél nem nyújtott alkalmat az észlelések folytatására.

---

125) A Föld alakjának kérdése. Elnöki beszéd a Magyar Tudományos Akadémia közülésén 1901. május 12. = Akadémiai Értesítő 12 (1901) No. 6. p. 269.; lásd még: Környei id. mű pp. 151–160.

1903 január vége felé azonban megint erősebb, bár az 1901-iki-hez képest gyenge jégkéreg fődte a Balatont.

(...)

Felszerelésünk az 1901-ikihez képest, még egy külön, a műszerek elhelyezésére szolgáló kocsival gyarapodott, melyet a jégen szántalpakra helyeztünk.

Boglárnál léptünk a jégre. Szándékunk volt a Balatonon Révfülöp irányában áthatolni. E kísérletünk az eszköz drótjának véletlen leszakadásából származó késedelem miatt, a közben beállott enyhébb időjárás és a jégnek megbízhatatlansága folytán megghiúsult. E helyett a part közelében Boglártól Fonyódig és tovább Balaton-Berény felé haladtunk észleléseinkkel.

Újra a déli szél volt az, amely a jégen végzett munkának már február 14-ikén véget vetett, s mely ezúttal fenyegetően intett a távozásra. A déli szél ugyanis nyomásával egy a part közelében Berénytől majdnem Boglárig húzódó repedés mentén elszakította a jeget, s az óriás jégtáblát az északi, már jégtől ment partra toltá át.

Állomásunkat szerencsére e repedés és a part között állítottuk fel, de nagy volt ijedelmünk, mikor az elúszó jégtáblán mágneses megfigyelései által visszatartott dr. Steiner Lajos társunkat segédkező embereivel a víz szélén eredménytelenül partot keresni láttuk. Már sötétedett, mikor őt és társait egy, a szomszédos nádas rejtekéből előhúzott lélekvesztőn, több sikertelen kísérlet után, a mind messzebbre távozó jégtábláról biztos partra szállíthattuk. Másnap még a parton végeztünk egy megfigyelést, és haza kellett térnünk.¹²⁶

Később pedig maga Eötvös írja a torziós ingával végzett munkálatairól egyik szaktanulmányában, eredetileg németül: többek közt Pekár Dezsővel 1910 júliusában „a tengerszint felett több mint 1500 méter magasan fekvő dél-tiroli (gemärchi) Cimabanche fensíkra

---

126) Eötvös: A Balaton jegén, pp. 26–27.; Környei id. mű pp. 161–162.

költöztünk, amely a Croda Rossa és Monte Cristallo nyúlványai között elterülve, vízválasztót képez az Adriai- és a Fekete-tenger között.”¹²⁷

Majd később az ezen a területen végzett méréseit így részletezi:

„1910 nyarán táboroztunk a Cimabanche fensíkon, mely a Monte Cristallo (3199 méteres) vonulatai és a Croda Rossa (3148 m) között fekszik, iránya általában nyugat-keleti, vizsgált részén kb. 60 fokos szöggel fordul északról kelet felé. A völgyfenéknek a mintegy fél kilométer szélességű, tűrhetően sima része, ahol megfigyeléseinket végeztük, 1520 méteres középmagasságban fekszik tengerszint felett.

A völgyfenéket görgeteg-tömegek, felül finom görgeteg-homok is, vegetációt éltető humusz, mocsaras rétek és egy kicsiny tó, a Lago Bianco alkotják. Széleinél 20-40 fokos dőlésű, erdős, éles vonalú hegyoldalak ereszkednek a csaknem vízszintes talajú területre.

Ilyen nagy közelségben hatalmas hegytömegekhez különösen nagy gradiens-értékre lehetett számítani. A föld alatti rendelkezéseket a látható tömegek ilyen nagy anomáliáitól megfigyelés és számítás alapján itt már lehetetlen volt különválasz-

---

127) Eötvös Loránd: A torziós ingával végzett munkálatokról. A m. k. kormány megbízásából lefolytattuk az 1908–11-es években. In: Eötvös Loránd tudományos és művelődéspolitikai írásaiból. Vél., bev., jegyz.: Bodó Barna. Bp. – Bukarest, 1980. Európa-Kriterion. p. 149. Alapszöveg: Über Arbeiten mit der Drehwaage. Ausgeführt im Auftrage der Kön. Ungarischen Regierung in den Jahren 1908–1911. Verhandl. d. XVII. alig. Konferenz der internat. Erdmessung in Hamburg, 1912. pp. 427–438. és újra kiadva: Roland Eötvös gesammelte Arbeiten. Hrs von P. Selényi [Selényi Pál]. Bp., 1953. Akadémia. pp. 277–292. Magyar fordítás: Bodó Barna id. mű p. 165.; Selényi Pál id mű p. 279.

Az általam használt, illetve olvasott szöveg: Über Arbeiten mit der Drehwaage. Ausgeführt im Auftrage der Kön. Ungarischen Regierung in den Jahren 1909–1911. Bp., Hornyánszky, 1912. (Klny. Bericht an die XVII. allgemeine Konferenz der internationalen Erdmessung). Az idézett részek: p. 3, 14.

Eötvös beszámolója szerint az ebben az időben vele dolgozó munkatársak a következők voltak: „Szerencsés voltam abban is, hogy miként korábban, olyan kipróbált munkatársak önzetlen, odaadó segítségére számíhattam, mint a hű dr. Pekár Dezső és Fekete Jenő urak, valamint Oltay Károly úr, akikhez még 1909-ben és 1910-ben Garcsár Sándor úr és 1910-ben és 1911-ben Rybár István úr társultak.” Uo.

tani. Ezért munkánkat arra korlátoztuk, hogy a helyi értékeket meghatározzuk, miként ezek a torziós ingás megfigyelésekből közvetlenül adódnak. Így egész vizsgálatunknak megerősítő kísérlet jellege volt inkább, mint az ismeretlen kutatásé. E célból negyven állomáson végeztünk megfigyeléseket.”¹²⁸

Ezek voltak 1864 óta az igazi „geologicus” vagy immár geofizikai utazások.

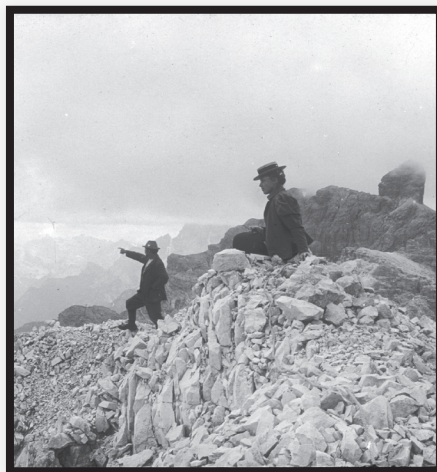
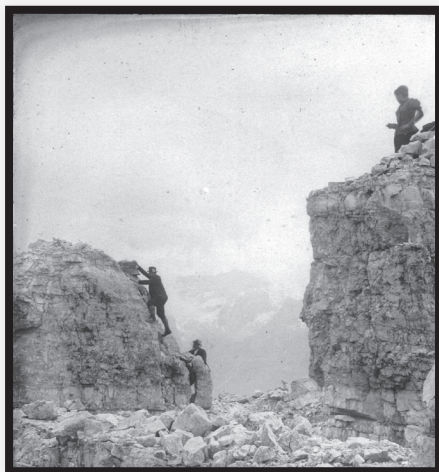

M. Innerkofler sírja

---

128) Uo. pp. 164–165.; vö. Selényi id. mű p. 289.

Eötvös üvegnegatívjaiból ¹

Cristallo

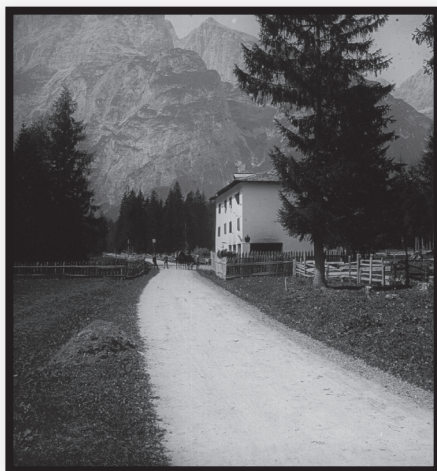
1) Az üvegnegatívok a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Országos Geofizikai Szakkönyvtárában találhatóak.

Misurina, „mászóiskola”

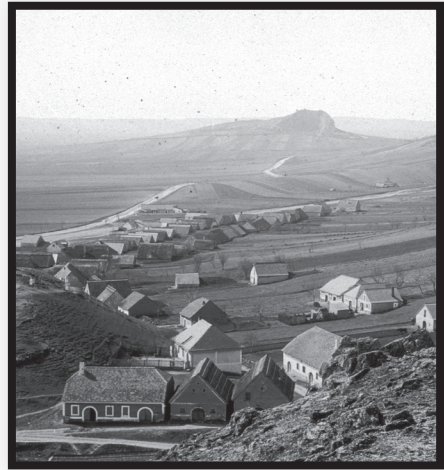
Schludersbach

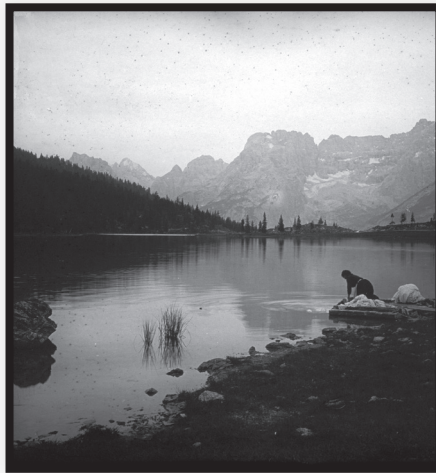
*Olasz-Osztrák határ
Dél-Tirol*

Visegrádi Fennsík

Budaörsi kő-hegyről

Misurina tó, szemben a Sorapis

Lelki találkozások a Nagy Szent Bernát Kolostorban

(1836 – 1866 – 2002)

Báró Eötvös József és fia –

Plósz Katalin M. Georgia Boldogasszony iskolánővér –

Jean-Marie Lovey prieur de Hospice du Grand-Saint-Bernard

Eötvös Loránd 1866-ban, 18 évesen jár először a kolostorban, melyről apjának hosszú levélben számol be:

„[Szeptember] 17-én reggel 9 órakor Sándortól [Kmoskó Sándortól] csakugyan elváltam, s igazán kedvetlenül, magányosságom teljes érzetében indultam a Bernhard Hospis felé. Útközben még francia, Daniel nevű vezetőm éneke és fecsegései sem vidítottak fel, s szomorúságom tetőpontját érte el, midőn a sokáig a Nappal küzködő fellegek nagy cseppekben kezdtek aláhullani; ez Orsiéres-nál történt, kissé pihentünk, s délután Bourg St Pierre-ig kocsin mentünk. – Kissé kitisztult, s 6-kor indultunk, de mire 7 órakor a Cantine de Proz-ig értünk, a köd és sötétség már egészen körülvettek. Maradni szándékoztunk, egyszerre (Wer reitet so spät durch Nacht und Wind)¹ egy sötét alak közeledik felénk; öszvéren egy fiatal amerikai, James Neilson. Mindezt a Cantine egy sötét zugában vehettem csak ki, midőn az újonnan érkezettel félig angol, félig francia beszélgetésbe ereszkedtem. Útja ugyanaz volt, mint az enyim, s elhatároztuk, hogy öszvéren együtt megyünk fel, mégpedig igen sajátságos módon, egyik ráül, a másik a farkába kapaszkodva kergeti. Tervünket kivítettük, s nem hiszem, hogy képzelhettek komikusabb alakot, mint minket folytonos havazás közben vezetőink kolosszális kék esernyőivel kezeinkben a hegyen feltrappolva.

---

1) Goethe: Erlkönig.

Célunkat elértük, s 2 óra helyett már egy múlva, 8 ¼-kor előtünk fénylettek a zárda ablakai. Csak aki hó, szél és hideg által gyötörve lépi át e vendégszerető küszöböt, elégedhetik meg kirándulásával; ily körülmények között a hosszadalmas út unalmai teljesen feledésbe mennek.

A zárdába lépve, melynek fekvését és szokásait ismered, a szeretetreméltó kutyák által bejelentve, szeretetre méltó barátok által üdvözöltettünk; ezek előbb éjjeli szállásunkra, azután a Refektórium kandallója mellé vezettek; ott melegedtünk fel s utóbb vacsoráltunk. – A körülbelül 10 idegenből álló társaság 9 óra után eloszlott, s meglegedettségem teljes volt, midőn hideg szobámból magas ágyamba mászhattam.

18-án reggel az egyedül még itt tiszteletben tartott régi idegen könyvekben lapozgattam, s ott csakugyan megtaláltam nevedet 1836. aug. 9. dátummal. A kandalló tüze, a szomszéd templom orgonahangjai képzeletemet felizgatták, láttam, hogy írod a könyvbe nevedet; látom aztán az én még nedves nevemét sárgán, s hozzá magamat ősz hajakkal, mindazt, mit addig tenni kötelességemnek tartom, s miből még semmit sem végeztem – elborzadtam; előttem mosolyogva Neilson állt: »You have cold we will eat something« – s újra az érzéki világ embere voltam; Faustot idézhettem: Die Tasse klinget, »die Erde hat mich wieder!«²

---

2) Goethe: Faust, I. rész, 4. fejezet. Éjszaka. Jékely Zoltán fordításában: „A könnyem hull, vagyok megint a földé.” Első részét Eötvös Loránd alakította az alkalomhoz, vagyis: „a csésze cseng...” – Svájci és tiroli útja során rendszeresen fejből idéz a Faustból. Apa és fiú nagy irodalmi élménye Goethe. Hogy jobban értsük a 18 éves ifjú költői lelkületét, érdemes ezt a részt teljes terjedelmében idézni:

FAUST

Hatalmas égi dallamok!
Kutatjátok, ki porba mászik?
Puhább ember-lelkekhez szóljatok.
Jól hallok bár a Hirt, hitem hozzá hiányzik.
Ó, hit! A csoda legszebb magzatod.
Szivem ama szférákba nem repeshet,
honnét a szent hír idecseng;
s mégis, az egykori gyermekszív belereng,
és visszahív, hogy új életbe kezdjek.

Lemenetelünk éppen oly víg, mint érkezésünk, mert a rossz idő további terveimet megghiúsítva visszamenetelre kényszerített, – mely nagyon víg volt – a most már közös öszvér majd előttünk, majd alattunk szaladt, egész Cantine-ig, hol vezetőnket és egy más kocsit találtunk. Innét estig bedöcögtünk Martigny-ba.”³

*

E sorok írójának képzeletét is felizgatták, mikor a Patrona Hungariae Gimnázium ódon falai között Dzordzi nővér, a kedves, de szigorú fizikatanár sejtelmes mosollyal átadott egy levelet. „Na! mit szólsz hozzá, ezt neked adom.” – Hozzáteszem, jeles Eötvös-kutató volt, több eredeti levél volt a birtokában. Erre már, mint Plósz Sándor igazságügy-miniszternek és egyúttal Eötvös Loránd barátjának dédunokájaként megérintette a téma.⁴ Eötvös Loránd levelei után kutatva a „Fizikai Szemle” hasábjain találkoztam először a nevével, így jutoztam el hozzá, s kerestem föl már jóval korábban. Szinte minden Eötvös-rendezvényen találkoztunk, olykor felkerestem az iskolában, ahol

---

Akkor Nagyszombat csendjén ért utól
az égi szerelemnek csókja engem;
a nagyharang szavát sejtelmesen figyeltem,
s imádságom gyönyör forrása volt;
egy tiszta és megfoghatatlan
sóvárgás hajszolt erdőn, réten át,
s míg könnyem ömlött bő patakban,
megépült bennem egy világ.
Tavaszi-ünnep szabad boldogságát jelenték
az ifjunak e dallamok:
s ez a feltámadó, érzékeny gyermek-émlék
most végső lépésemtől visszafog.
Ó, égi dal, csak zengj, zengj mindörökké!
A könnyem hull, vagyok megint a földé.

3) Eötvös Loránd apjához, Sion, 1866. szept. 19

4) Minderről maga is beszámolt: Plósz Katalin: Eötvös Loránd elveszettnek hitt levelei. = Fizikai Szemle 42 (1992) No. 2. pp. 41–51. Életéről Vantsó Erzsébet: Plósz Katalin, 1939–20015. = Fizikai Szemle 66 (2016) No. 2. pp. 69–70.

tanított, s melynek rendtagja volt. Beszámolt egy nagy Eötvös-könyv tervéről, s az általa rendezett kamarakiállításra – számos jeles fizikus, tudós mellett, mint például Marx György, kihez jó baráti kapcsolat is fűzte – engem is meghívott.

Már rég megjelent első Eötvösről szóló könyvem, mikor ez a bizonyos találkozó volt. S ez, amit átadott nekem, nem volt más, mint a Nagy Szent Bernát kolostor akkori rendfőnöke, Jean-Marie Lovey prior válasza, melyben megküldte az 1836-os illetve az 1866-os év vendégkönyvének vonatkozó részéről készült fénymásolatot. Mindig vártam, mikor küldi újabb tanulmányát, ezzel s az Eötvös Lorándról szóló nagyobb, régtől dédelgetett összefoglalóját, de sajnos előbb egyre súlyosbodó betegségéről, végső visszavonulásáról, majd halálhíreről kellett értesülnöm.

Hospice du Grand-Saint-Bernard
CH - 1946 BOURG-ST-PIERRE
027/ 787 12 36

Le 09 mars 02

Sehr geheimer Schwester Katalin,

In unseren Gastbücher, in Archiv, habe ich die zwei Notizien gefunden. Die Fotocopien sind heraussgezogen von Gastbuch No 2866 / 9 Seite 19 und Gastbuch No 2866 / 17 Seite 314

An die Seite 19, der französische Text ist der folgende :

*Je quitte le Grand-St-Bernard le cœur plein de reconnaissance le 11 août 1836
M. Corbin, née Le Bailly France
Le Baron Joseph d'Eötvös Hongrie*

En espérant avoir répondu à votre attente, je vous souhaite une bonne réception des documents et un bon chemin vers la Lumière de Pâques.

Avec mon cordial bonjour.

Jean-Marie LOVEY, prior.

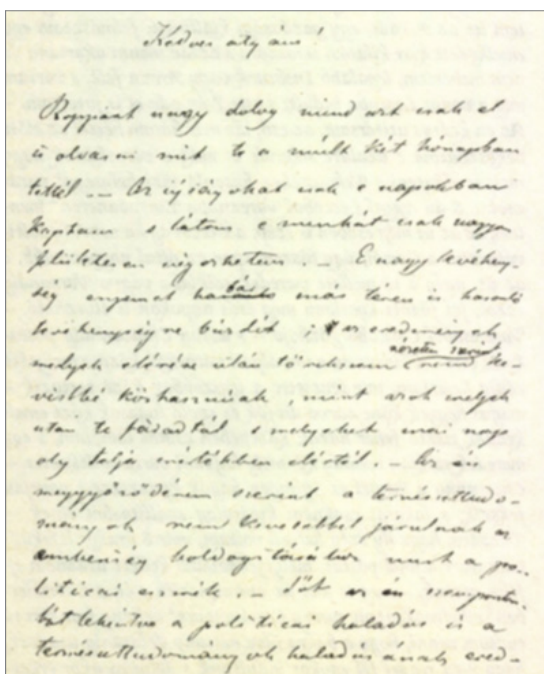
A sok értékes beszélgetésért, s az itt bemutatott dokumentumokért is hálával és köszönettel emlékezem rá.

Sajnos az Eötvös útibeszámolójában szereplő amerikai nem szerepel a vendégkönyvben, helyette viszont jónéhány ma is számon tartott, illusztris vendég neve megtalálható:

Isaac Bell Jr., vagyis az ifjabb (1846–1889), a későbbi üzletember és diplomata, holland nagykövet New Yorkból.

Henry Allen Wedgwood (1799–1885) angol ügyvéd, Josiah Wedgwood (1730–1795), a világhírű Wedgwood kerámia „atyjának” unokája.

Rowley Bindow Turner (1842–1917) Londonból, a későbbi híres kerékpáros.

Kedves anyám!

Reggiant nagy dolgy mind azk csak az
is okosom mind te a miult két hónapban
teltél -- Az igazság csak a napokban
kaptam s látom a munkát csak nagy
fáradtsággal végzettem -- Ennyy levelegy
szó anyamot hármasz más tizen is kaptam
beszélgetésem birtok ; & az eredmények
melyek előbbre utam töltéssem ^{észtől} ke-
visebbi körhármisak, mint azok melyek
utam te fátadtal s melyek csak nagy
oly helye mitőlben előtél. -- Az én
szeggyőrdésem szerint a természetes-
menny ok nem kevesetből járulnak az
ambeniny boldogtalanságunk a po-
litikai eremle. -- Lát az én szempont-
ból lehetne a politikai haladás is a
termésuttmenny ok haladásának ered-

Eötvös Loránd 1868. dec. 15-én édesapjához írt levelének részlete elsőként
Plósz Katalin adta közre

A zlatnói üveghuta, Eötvös feljegyzése alapján

„Ma adtam először 150 frtot fiamnak, ki holnapután geologicus utazásra megy. Ha gyermekeimre nézek, elfeledek minden keserűséget, melyet életemben találtam; de látni fogom-e őket felnőve boldogan? Őszi napjaim eljöttek s sokszor fáradtan, kimerülve érzem magamat. Ha isten még néhány évet ad s csak közepszerű egészséget s alkalmat, még sokat tehetnék s gyermekeim boldogságán kívül nincs semmi, mit annyira kívánok.”¹

Báró Eötvös Loránd 1864 szeptemberében kisebb geológiai-mineralógiai utazást tesz két nevelőjével, a későbbi tudós mineralógussal, Krenner József Sándorral és a rövidesen közismert tájképfestő Keleti Gusztávval.² (Eötvös Loránd ekkor 16 éves múlt. Kicsit korábról nem egy meglehetősen jól sikerült verse ismeretes.³ Érdeklődése, egyik nevelője hatására ekkor még főleg a geológia s az ásványtan felé fordul.) Útjukon Vác mellett elhaladva, a Naszályt is említi Loránd sötétzöld vászonkötésű jegyzetkönyvecskébe följegyzett, ekkor még igen részletes földrajzi leírásokat tartalmazó naplójában; Losonc és Tiszolc közt a zlatnói üveghutát is fölkeresték, majd a festői látványt nyújtó Sztracenai völgyet, a híres sziklakapun is áthaladnak. Murány várát is megnézik, Kapsdorf, azaz Káposztafalva,

---

1) Báró Eötvös József 1864. szept. 3-án, az e napon betöltött 52. születésnapjáról is megemlékezve írta ezeket a sorokat. Lásd: Eötvös József: Naplójegyzetek – gondolatok, 1864–1868. Közvetési, bev. és jegyz.: Lukinich Imre. Bp., 1941. Akadémia. pp. 37–38.

2) Az utazás részletes naplója is megvan, sötétzöld vászonba kötve. MTAKK Ms 5097/47. (a továbbiakban Eötvös-napló, 1864), s egy másik, 1868-as naplókötet elejére is bejegyezte ezen útjának egyes állomásait. Vöröslelila bőrkötésű jegyzetfüzet. MTAKK Ms 5097/46. (a továbbiakban: Eötvös-napló, 1868)

3) Verseiről lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó. pp. 68–69. Itt egy verse is közölve: „Mi szép e táj...” uo. pp. 45–46. Eötvös gyermekkori versei, műfordításai 1861–1864-ig, kis kötetbe másolva megvannak az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: Ms H 1330.

a mai Hrabušice, környékén kirándulnak, majd Schmecks, vagyis Tátrafüred következik, s Alsó-Kubin mellett Árva vára. Beszterce-, Selmec- és Körmöcbánya sem maradhat el.⁴ Gyakorlatilag bejárják a Gömör-Szepesi-Érchegység és az Alacsony-Tátra egy részét. Napról-napra följegyzi a barométer állását s a hőmérsékletet: Például a Garam forrásánál a víz hőmérséklete 1864. szept. 11-én reggel 9-kor 6.4, a levegőé 15.3.⁵ A napló így kezdődik:⁶

„Sept. 5.–10. indulás. Duna jobb partján eleinte harmadkori képletek, melyekből egyes Jura csúcsok magaslanak ki; (...) Vácznál egy harmadkori képződmény, a Naszál emelkedik ki.”

Egy későbbi naplójának elejére is érdemesnek tartotta, hogy ezen útjának főbb állomásait feljegyezze. Itt így kezdődik:

„Sept. 5. Pest – Vác, onnét kocsin Balassa Gyarmat,
6. Gyarmat – Losoncz, onnét Zlatnoba Zahn üveg
gyárába.
7. Zlatno
8. Zlatno – Tiszolcz (gyalog).”⁷

Elérkeztünk hát az üvegyárhoz. A helységről utazónktól nem sokat tudhatunk meg, csak a hely részletes geológiai leírását adja:

„7. Zlatno. – Egy völgyben fekszik, mely hegyek által körbezárva; melyek csillámpalából állanak; ezek némely helyeken egy többé vagy kevésbé elmállott chloritpalába mennek át. – Ez a chlorit pala némely helyeken majdnem zsirkővé alakult át, és bizonyosan okszeresen kezelve egy igen kitűnő anyagot nyújtanak tűzálló olvasztó tégelyek készítésére. – Mint

---

4) Eötvös-napló, 1864., ezt kiegészíti az 1868-as Eötvös-napló első lapján lévő emlékeztető bejegyzés az 1864-es útról.

5) Eötvös-napló, 1864. utolsó két lapján táblázatba írva az egyes helyeken felvett mérési adatok.

6) Eötvös-napló, 1864.

7) Eötvös-napló, 1868.

ismeretes az angolok sósavval keverik ez anyagot, mely a könnyen olvadó részeket föloldja és a tűz álló részek (magnesia, agyag, timföld) maradnak hátra. A HCl eltávolítja különösen az alkaliákat a vasat és meszet.- ezen chloritpala aranyat is tartalmaz magában. – Az agyagos talajföldekben igen nagy hegyi kristály jegeczek; különösen a szántás alkalmával találatnak; melyek az üveg készítéséhez használhatnak. – A csillámpalában találtunk egy érdekes átalakulatot (pseudomorphia) és pedig limonit pirit után;”⁸

A tulajdonosról, Zahn úrról itt egy árva szót se szól. A ma viszonylag kevésbé ismert helyről nehéz valamit kideríteni. Zlatno néven csak egy másik, a Bars megyében lévő kis, mindössze 250 katolikus lakost számláló szlovák faluról szól Fényes Elek. S habár a hely nem azonos az itt tárgyalttal, s természetesen üveghutáról még csak említést se tesz, mégis egy esetleges huta mondhatni egyik legfőbb kelléke itt is adva volt: „Fő gazdagsága roppant erdejében áll.”⁹ A vidék adottságai-ból ítélve hasonló lehetett a mi helységünk is. Az üveggyártáshoz szükséges hamuzsirt vagy tengerparti növények vagy bükkfa hamujából nyerték, ezért a magyarországi huták is nagy bükkerdőkbe települtek.¹⁰ „A Kali üveghez hamuzsír használatik és ez az elégett fának hamujából nyeretik: közönséges kidolgozás által” – jegyzi meg Eötvös, ezen üvegfajta előállításának részletesebb tárgyalása után.¹¹ A hely „Cseh-Brézóhoz tartozó üveggyártelep Nógrád vármegye losonci járásában” – tudhatjuk meg a Pallas Nagylexikonából.¹² Erről a Cseh-Brezóról meg azt találjuk a nagyjából korabeli, 1851-es, „geographiai szótár”-ban, hogy „Bél Mátyás azt írta, hogy ezen a környéken itt

---

8) Eötvös-napló, 1864.

9) Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik. 2. köt. Pest, 1851. p. 327.

10) Borsos Béla: A magyar üvegművesség. Bp., 1974. Műszaki Könyvkiadó. p. 7, 8. (a továbbiakban: Borsos Béla id. mű)

11) Eötvös-napló, 1864. Lásd a vonatkozó naplórészlet teljes terjedelmében a tanulmány után.

12) A Pallas Nagy Lexikona. 16. köt. Bp., 1897. Pallas. p. 1162.

és Uhorszkán van a leszebb asszonyi nem.”¹³ Pedig a zlatnói híres üvegyár már 1807 óta töretlenül működik, *Zahn János György* üvegyáros vezetésével.¹⁴ Tehát nem a véletlen vezette utazóinkat e helyre, s nem csak a környéken állítólag pártját ritkító szebbik nem miatt. Ez a huta az öblösüveg minden nemének előállításában a maga korában, így az 1860-as években is, kiemelkedően magas szinten állt, olyannyira, hogy az átlátszó szivárvány színekkel játszó, úgynevezett *iris-üveget*, melyet a felület mesterséges oxidációja által állítottak elő, ez az üvegyár hozta először forgalomba. Ezt az üvegfajtát a gyár kitűnő vegyésze, a Lengyelországból hazánkba települt *dr. Pantotschek Valentin Leó* tanár találta fel 1856-ban.¹⁵ Az eredetileg orvos végzettségű gyógyszerész, mint vegyész egyúttal a magyarországi fotográfia egyik legelső képviselője, ő volt az első, ki még az 1840-es évek elején daguerrotípiával, később, az 50-es években fotográfiával foglalkozott.¹⁶ A köszörülés és csiszolás terén is élen járt Zahn üvegyára.¹⁷ Itt készülnek az első magyar tükrök és üvegfestmények. Fehér csiszolt üvege még a híres cseh üveggel is felvette a versenyt.¹⁸

Az üveghuták helyének kiválasztásában az erdős terület mellett a másik legfontosabb a nemesfémhánya közelsége, hiszen az ott elő-

---

13) Fényes id. mű 1. köt. p. 206.

14) Telkes Simon: Üvegiparunk. Ipari monographia, különös tekintettel a termelésre, munkás-, vám- és külkereskedelmi viszonyokra. Bp., 1895. Kilián. p. 29., részletesebben p. 37. Az 1893-as, 1894-es állapotról: pp. 83–85. (a továbbiakban: Telkes Simon id. mű)

15) Pantotschek, másutt Pantocsek, 1837-ben jött át Krakkó vidékéről a Zlatnó melletti Óhutára, 1893. szept. 11-én halt meg 83 éves korában Zlatnón, hol kegyeletből és hálából Zahn J. György végrendelete szerint (meghalt 1873. nov. 20-án) az ottani Zahn családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Telkes Simon id. mű pp. 25–26. Ő találta fel még 1849-ben az üvegpénzt is, de technikáját magával vitte a sírba. Uo. p. 25.

16) Tőle származnak az első ilyen felvételek. Lásd: Borbás Vince szócikke. In: A Pallas Nagy Lexikona. 13. köt. Bp., 1896. Pallas. p. 775.

17) Telkes Simon id. mű p. 25.

18) A Pallas Nagy Lexikona. 13. köt., Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Bp., 1905. Hornyánszky. 267–268. has. 1887-ben átalakították a gyárat, ekkortól az „Egyesült magyarhoni üvegyárak részvénytársasága” alá tartozott. Vö. Telkes Simon id. műve pp. 84–85.

kerülő anyagok egy részét fölhasználták az üveg előállításához. Az első ismert magyar üveghuta, Teplice is Selmecebánya és Körmöcbánya között fekszik.¹⁹ Zlatnóhoz nagy, híres, régi bánya nincs egészen közel. Még ÉK-re Breznóbánya van a legközelebb. Tőle É-ra, majd ÉK-re viszont több vashánya és vashámor található. Talán elég a kissé távolabb eső Dobsinát említeni. De magáért beszél Murányhuta (Muránska Huta), mely azonban faszúke miatt már korábban beszüntette működését.²⁰ De már Zlatno neve is, 'zlatno', 'arany', 'aranyos', – mint a XIX. század végén nyert újabb magyar neve is magyarázza, *Kisaranyos*²¹ – nemesfém jelenlétére utal. A hely bemutatásakor, mint olvastuk, utazónk is említést tesz némi arany létezéséről, s kiderül, hogy a hely igen alkalmas az üvegyártáshoz szükséges nyersanyagok helybeni előteremtésére. Később a Kokovára²² vezető út leírásánál is utal arra, hogy a kőzet aranyat is tartalmaz.

Az üveghuták helyének oka részben fordítva is igaz: ezek adták a bányáknak az ezüst és arany szétválasztásához szükséges királyvizet²³ tartalmazó „választóüveget”.²⁴

Ami az üveg előállításának korai időszakát illeti, nincs okunk a szégyenkezésre: Az első ma ismeretes üvegekészítéssel foglalkozó magyarországi mester: Olasz Antal budai polgár, 1419-ből. Ugyaneb-

---

19) Borsos Béla id. mű p. 36. 3. has.

20) Telkes Simon id. mű p. 5.

21) Feltehetőleg az 1898 és 1912 között lezajlott országos helységnévrendezéskor magyarosított név. Vö. Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerk.: Lelkes György. Bp., 1992. Balassi p. 9.

22) A Kokova nagyközséghez tartozó Új-Antalvölgy is említésre méltó üvegyártelep volt, melyet 1810-ben vagy 1825-ben Forgács Antal gróf alapított. Lásd: Telkes Simon id. műve pp. 34–35.

23) 1 térfogatrész tömény salétromsav és 3 térfogatrész tömény sósav elegye.

24) Korai, szép példa erre Sparrendorfí Karabath György hutája: a Lang Jánostól vásárolt teplici üveghutát Mária királyné, II. Lajos özvegye minden kiváltságával és szabadalmával neki adományozta. Alig egy évre rá Karabath felajánlotta megvételle a teplici házát, meleg fürdőjét és ezt a bizonyos üveghutáját I. Ferdinánd királynak. Ez, mint mondja az eladó, már 200 éve a selmeci és körmöci bányáknak szolgáltatja a fent nevezett „választóüveget”. Ez a Teplice a Bars megyei Skleno-Teplicével azonos. Korabeli német neve: Glashüttenbad. Telkes Simon id. műve p. 36. Takáts Sándor alapján.

ből az időből Bártfáról ismeretes egy Hannus nevű üveges. Olasz, azaz itáliai, ekkor még csaknem magától értetődik, hiszen onnan, elsődlegesen Velencéből jönnek az üveges mesterek.²⁵ Ez az 1419-es adat rendkívül korai: Nyugat-Európában csak későbből vannak adatok: Ausztria, 1428; Nyugat-Európában XV. századi adat másutt nem ismeretes,²⁶ velencei modorú üveggyártásról csak a XVI. századból vannak adatok, pl. Nürnberg 1531, Kassel 1583, Köln 1607, Antwerpen 1537-49, Brüsszel 1622.²⁷

Az optikai lencse is már ismeretes volt hazánkban a XV. században. A budai vár ásatásaiból már szemüveg is előkerült. Mégis ez azért ekkor még ritkaságnak számított, ehelyett továbbra is a napjárásához igazodtak, vagyis a fényes nappalokat használták a tudósok is inkább az olvasásra, írásra. A csillagászati megfigyelések, a távcső használata ekkor még szinte alig ismeretes, csak külföldi, itáliai közvetítéssel.²⁸

A török idők pusztításai természetesen ezen a téren is nyomot hagytak. Jelentős huták voltak a XVII. században – s részben maradtak is – Szklenón, később, 1630-tól Újbányán, (üvegcsűr) hol Ulmb Mihály volt az első üvegesmester. *Azonban a XVII. század közepére, a technikai fejlődés következtében s részben a magyarországi török megszállás miatt is, a velencei üveggyártók korszaka hanyatlik, a vezetést gazdasági és művészeti téren a cseh és sziléziai üvegvidék veszi át.*²⁹

Ugyanakkor a XVII-XVIII. században a főúri uradalmak középontjában, bizonyos fokig „főúri passzióként” is létrejönnek és sikerrel működnek újabb huták: a Batthyányaké, Batthyány Kristóf „üvegányája”, a Pálffyaké, majd a Rákócziaké Regécen, Füzéren,

---

25) Borsos Béla id. műve. p. 37. 2. has.

26) Írja Borsos, de Telkes szerint Belgiumban az első üveghuta – hogy milyen, nincs megírva – 1438-ban keletkezett. Telkes Simon id. műve p. 15.

27) Borsos Béla id. műve. p. 37. 3. has

28) Magyarország története 3/1. Bp., 1985. Akadémiai. pp. 602–603. (Péter Katalin által írt rész.)

29) Borsos Béla id. mű p. 46. 1. has.

Háromhután, vagy akár Munkácson is és Parádon.³⁰ Az is igaz, hogy mint Károlyi Sándor Száldobágyon, részben, vagy egészen, már cseh mesterekkel dolgoztatnak.³¹ Az üvegekészítés iránti főúri érdeklődés egyik példája Bercsényi Miklós: az ungvári Krajnán üveghutája volt, ezért, néhány más természettudományi, vegyészeti munka mellett meghozatta Antony Nety *De arte vitraria* című művét.³²

Az egyes híres fürdőhelyek környékén is, részben a fürdőhely szükségleteinek kielégítésére s a vendégek örömeire települtek újabb huták, például Csehországban: Karlsbad, Franzensbad, Marienbad; a Felvidéken: Bártfa, Pöstyén, Trencsén-Teplic. A XIX. század elejéről maradtak fenn szebbnél-szebb ivó- és emlékpoharak.³³

Bár az üvegyártásban, mint általában az ipar többi ágazatában is, főként a csehek vették át a vezető szerepet, a káliüveg készítéséhez szükséges hamuzsír előállításában hazánk, *főleg a jó természeti adottságoknak, a nagy bükkerdőknek köszönhetőleg*, elől járt. A fahamuból nyert hamuzsír³⁴ az üvegyártás (mellette a szappanfőzés és

---

30) Uo. pp. 46–47. Az egyes huták rövid áttekintésére lásd: Telkes Simon id. mű pp. 1–12.

31) A Zemplénben a regéci (1698-tól) és a füzéri (1742-től működő) uradalmi üveghuta, a Partiumban a Károlyi Sándor alapította száldobági üveghuta (1722-től a harmincas évek végéig) ablakok és táblaüvegek mellett már palackokat, és egyéb, művészi igényeket is kielégítő tárgyakat is előállított. (Magyarország története. 4/1. Bp., 1989. Akadémiai. p. 641. Heckenast Gusztáv által írt rész.) A XVIII. század második felében indul meg a köznemesi és polgári háztartások edénykészletének átalakulása. Kezdenek megjelenni a főnemesektől látott díszes üvegcancsók és poharak. Szaporodni kezdenek az üveghuták. 1786-ban Korabinsky Mátyás lexikona 39 működő üveghutát említ. Kérdéses, hogy ezek közül melyek működtek már manufaktúraként. (Magyarország története. 4/2. Bp., 1989. Akadémiai. p. 1013. Heckenast Gusztáv által írt rész.)

32) Thaly Kálmán: A székési gróf Bercsényi család. 1525–1835. 1. köt. Bp., 1885. MTA Történelmi Bizottság. p. 249.

33) Borsos Béla id. mű p. 170. 2. has., p. 171. 1. has. A fürdők XIX. század második felének ásványvíz palackozására szolgáló üvegeinek szükségleteire, zöld és barna üvegek előállítására vonatkozó részletes statisztikai adatokkal szolgál Telkes Simon id. mű pp. 117–118.

34) K_2CO_3 = kálium-karbonát. Az olcsó szóda-előállítás eljárása ekkor még nem volt ismert, helyette az elégetett fából nyert hamuzsírt olvasztották össze kvarchomokkal és mésszel üveggé. Vö. Römpp, Hermann: Vegyészeti lexikon. A magyar

a textilipar) egyik fontos nyersanyaga volt. A Habsburg Birodalom többi országát is főleg ezzel látták el, s jelentős volt a Nyugat-Európába irányuló export is. Ennek következtében száz év alatt mintegy 4 millió hold erdőt irtottak ki Magyarországon.³⁵ De ne feledjük, hogy a hamuzsír előállításához szükséges bükk mellett az üvegyártás mellett az ipar mindegyik ágához rengeteg tüzelőfára is szükség volt. Ahogy 1864-ben Eötvös is, hazafiúi reménnyel telve megjegyzi:

„A magyar üveg különösen szép és jó, többnyire Kalit tartalmazván magában: s már nagyobb piacokról is kezdik; már az az előtt oly nagy hírű cseh üveget kiszorítani pl. Bécsben: mivel csehországban a gyárnokok a tüzelőfa drágasága miatt nem versenyezhetnek. —”³⁶

A cseh üveg vezető szerepe azért mégis megmaradt. A fa drágasága valódi ok volt, ennek kiküszöbölésére fűtőanyagként már az 50-es évektől kezdik a kőszént használni.³⁷ A csehek másik előnye később a jó kvarchomok-lelőhelyek közelsége volt³⁸, s a kiépülő

---

kiad. Főszerk.: Polinszky Károly. 4. köt. Bp., 1984. Műszaki Könyvkiadó. „Üveg” címszó, pp. 837–841.

35) A XVIII. sz. első felében a Dunántúlon, 1756-ban itt 40 huta működött, a Felvidéken még csak 8; a XVIII. század második felére viszont már a Felvidék és Erdély erdősegeinek jelentős kipusztítása is sorra került. Magyarország története. 4/1. Bp., 1989. Akadémiai. p. 641. (Heckenast Gusztáv által írt rész.)

36) Eötvös-napló, 1864.

37) Telkes Simon id. műve p. 71. S még 1895-ben is ezt írja: „Hogy általában mily óriási Csehország üvegipara, kitetszik onnan is, hogy gyártmányai nemcsak nálunk, hanem messze túl a tengeren is el vannak terjedve, sőt azok saját elnevezésük alatt fordulnak elő a világkereskedelemben. A cseh üvegyárakban azonban nemcsak közhasználatú és fénnyüzési tárgyakat készítenek, hanem tudományos és oktatási célokra szolgáló üvegcsikkeket is, melyek készítésével ott több ezer házimunkás foglalkozik. Ilyen nagyszerű üvegiparról, de még az olyanról sem, mint a minő részben Morvaországban, részben Sziléziában és Styriában van, mi magyarok csak álmodni sem merünk, és mégis féltékeny szemmel nézik osztrák szomszédaink minden ipari mozgalmunkat, noha az eddig csak a legszerényebb körben mozog, és csak a legszükségesebbekre terjeszkedik.” Uo. p. 121.

38) Uo. p. 170

úthálózat, vasútvonal is³⁹, míg ugyanez kevésbé mondható el a hajdan még célszerűen, mint láttuk, a bányavárosok és nagy erdőségek közelébe, ugyanakkor sokszor nehezen megközelíthető hegyek közé települt magyarországi hutákról. Eötvös méltatlankodva jegyez meg egy magyar furcsaságot:

„A Natron üveghez sziksót (Soda) használunk föl, mely vagy Aglia vagy észak Amerikából szállítatik ide, mivel hazánkban ajtónk előtt található sziksókat a még eddigi rossz kezelés mellett, vagy tisztátlansága vagy nagy ára miatt nem használhatják.”⁴⁰

Akár az úgynevezett nátrontavakra is gondolhatott, vagyis a szikes tavakra, melyek vizében nagy mennyiségű nátriumsulfát⁴¹ és szóda van oldott állapotban.

Eötvös ezen 1864 szeptemberi útjának egy kis részletével nyomon követhetjük a korabeli üveggyártás részleteit, az egyes üvegfajtákhoz szükséges nyersanyagokat, s szép rajzai is segítik a hajdani üvegfújás és táblaüveg készítésének jobb megértését. A művészi kivitelű áruk, kristálypoharak, csiszolt üvegek még ma is sok tekintetben így, vagy hasonlóan készülnek, mint Zlatnón, az 1860-as évek egyik leghíresebb magyarországi üveggyárában. De mindemellett hazánk egyik jeles tudósának szellemi fejlődését is dokumentálja e naplórészlet, hogyan vált a természettudományok iránt is igen fogékony író, költő, államférfi Eötvös József fiából természettudós, s nagyszerű, kísérletező tanár. Láthatjuk, hogy az üveg előállítása is már igen korán az érdeklődésének egyik fontos része volt, később sok tekintetben *Than Károly* kémiai laboratóriumában, lombikok, kémcsövek – ezen igen finom kidolgozást igénylő hőálló üvegek -társaságában válik

---

39) Uo. p. 22. A cseh üvegipar előnye még, hogy külön-külön gyártják még az egyes üvegfajtákhoz szükséges nyersanyagot is, az egyes gyárak csak egy bizonyos üveget állítanak elő, illetve egyfajta üvegre szakosodnak. Ez is összefügg a jó közlekedési, szállítási viszonyokkal. Uo. p. 45.

40) Eötvös-napló, 1864. – Szóda, azaz nátrium-karbonát, NaCO

41) NaSO₄

vegyésszé,⁴² majd Heidelbergben *Robert Wilhelm Bunsen*nél vehet részt üvegtechnikai gyakorlatokon, hogy aztán itthon, a budapesti egyetemen, az elméleti fizika épületében az ő javaslatára jöhessen létre, *Kiss Károly* vezetésével az első üvegtechnikai intézet.⁴³

Talán nem is teljesen véletlen, hogy később, 1950-től az a Bucsek Henrik volt az üvegtechnika tanára, ki gyakorlatilag az elsők közt mutatta be Eötvöst, mint a Dolomitok egyik legjelesebb hegymászóját, s mint a magyarországi turizmus egyik korszakalkotó egyéniségét, ő, ki maga is a magyar hegymászás egyik kiemelkedő, jeles alakja lett.⁴⁴

---

42) Than Károly „A szénéleg-kénegről” írt tanulmányát ezzel fejezi be: „Végre köszönetemet fejezem ki b. Eötvös Loránd és Lengyel Béla uraknak azon szives fáradozásukért, melylyel a kísérletek kivitelében segítségemre voltak, és a mely lehetővé tette, hogy számos foglalatosságaim daczára e vizsgálatok rövid idő alatt eszközöltettek.” *Értekezések a Természettudományi Osztály köréből*. Vol. I. No. 7. Pest, 1867. Akadémia. p. 12. Eötvös Loránd 1868. ápr. 3-ával kezdődőleg, Than Károssal és Lengyel Bélával is kisebb utazást tesz, Siklós várát is megőrökíti naplójában. Eötvös 1868. A napló tele van kémiai feladatokkal, kérdésekkel, megjegyzésekkel. Sajnos nem adatott meg, hogy az Eötvös Loránd és Eötvös József közti teljes levelezés és Loránd ifjúkori naplói is egy kötetben kerülnek kiadásra, Plósz Katalin többéves lelkiismeretes munkája gyümölcseként.

43) Kiss Károlyt még 1882-ben Than Károly, mint az I. kémiai intézet igazgatója, asszisztensnek vette maga mellé, hogy előbb a gyógyszerészek laboratóriumi dolgozatainál majd később a rendes előadásoknál segédkezzen. Látva Than a kémiai, fizikai üvegeszközök szerkesztésében való ügyességét, külföldi, elsődlegesen taneszközkészítő üvegtechnikai műhelyekbe küldte továbbképzésre. 1886-ban Than és Eötvös javaslatára Trefort, az akkori miniszter a budapesti egyetem kebelében működő üvegtechnikai laboratóriumot állíttatott fel, berendezésével és vezetésével Kiss Károlyt bízta meg. Ő volt az első, ki rendszeres vizsgálatokra állandó röntgen-laboratóriumot szerelt föl. Lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 6. köt. Bp., 1899. Hornyánszky. 361. has.; „A Budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem tanrendje az MDCCC-MDCCCI tanév első felére” (Bp., 1900) szerint: „Üvegtechnikai gyakorlatok; chemikusok és physikusok részére 12 órás kurzusban; későbbben megáallapítandó órákban. Dr. Kiss Károly, az üvegtechnikai intézet igazgatója, középiskolai rendes tanár.” (...) „Állami üvegtechnikai intézet. VIII. ker. Eszterházy-utca 1. szám” (azaz a mai Puskin utcában). A tárgy részletes leírása is szerepel id. mű p. 46. Erről a tudomány szolgálatában álló, nemzetközileg is elismert eszközöket gyártó intézetről, „tanműhely”-ről még vö. Sághegyi Lajos: *A magyar üvegesipar története*. Bp., 1938. Budapesti Üvegesek Ipáregyesülete. pp. 310–311.

44) Bucsek Henrik (1906–1997) 1934-ben alapított önálló üvegtechnikai vállalatot. 1950-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán az

Eötvös útjai kapcsán meg kell említeni, hogy a vidéket később is felkereste, az azóta felfedezett (1870) Dobsinai jégbarlangot is, s lent, a mélyben fényképeket is készít róla, akárcsak fent, a nagy hegyekben, a Dolomitok sziklaszfinxeiről, hajmeresztő csúcsairól, melyek néme-lyikét ő mászta meg elsőnek. Ami a hegyeket illeti, a róluk készült XIX. századi fényképek, tájképek, mint például a franciaországi Ar-gentiére jégárról készült 1850-ből való festmény, nemcsak a ma glaci-ológusainak⁴⁵ adhatnak összehasonlítást, hanem az erdő, a hegyvidék változásait is jól mutathatják, mint akár id. Markó Károly csodálatos tájképei. Eötvös Lorándnak a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Országos Geofizikai Szakkönyvtárban vagy az Országos Műszaki Múzeumban őrzött, összesen mintegy 2300 darab, főként sztereo üvegdia és -negatív lemezének feldolgozása, meghatározása ilyen szempontból is érdekes. Csak néhány példát ragadok ki, a Gellért-hegy, a Budai-, a Visegrádi-hegységből és a Börzsönyből. Jól látható ezeken a zömmel a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiből szár-mazó képeken a hegyeinkben, sőt a hegyeink csúcsáig, a kopárság szinte általánossága, melynek oka már főképp nem az üveggyártás és a hamuszír előállítás miatt következett be, mégis a meggondo-latlan fakitermelés akkor is megvolt, illetve még mindig meglátszott az eredménye;⁴⁶ s ne feledjük, sok helyen, hol ma telepített erdő, vagy

---

üvegtechnikai műhely vezetőjeként dolgozott és tanított egész 1981-ig. 1924–1944 között a „Turisták Lapja”-nak munkatársa. A Magyar Természetbarát Szövetség Hegymászó Bizottságát 1956-tól 8 évig vezette. Sok hegymászással foglalkozó cikke jelent meg, ő adta ki Komarniczky Gyula „A Magas-Tátra hegyvilága” (Bp., 1978., 2. kiad.: 1985) c. könyvét a szerző halála után. Eötvösről írt cikke: Bucsek Henrik: Eötvös Loránd a hegymászó. = Fizikai Szemle 19 (1969) No. 8. pp. 243–246.

45) Humánökológia. A természetvédelem, a környezetvédelem és az embervédelem tudományos alapjai és módszerei. Szerk.: Nánási Irén. Bp., 1999. Medicina. pp. 185–186. 5–10. Vö. Rác Lajos: Éghajlati változások a középkori és kora újkorú Eu-rópában. In: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kósa László Bp., 1993. Orpheusz. pp. 67–86., a jégárok változásáról: p. 77.

46) Az erdő fáját a Duna közelében elszállításra, tűzifának, és egyéb célokra vágták ki, a mélyebben fekvő falvak környékén mész- és szénégetésre használták fel a fát. A Pálosok pilismaróti uradalmát lehet említeni, vagy az Óbuda-visegrádi koronauradal-mat, melybe a Pilis-Visegrádi-hegységen kívül a Börzsöny legnagyobb része is bele-

park van, régente szőlő volt, s főleg a filoxéra-, majd a peronoszpóra-járvány után maradtak a kipusztult szőlőskertek helyein kopár lejtők. Ilyen szőlők még a Gellért-hegyen is voltak bőven, akár a többi napsütötte hegyoldalon. A fásítás hiánya ma is megfigyelhető ott, hol most is uralkodik a szőlő, akár balatoni fürdőhelyeink némelyikéről is elmondható ez, mind a mai napig, példának csak Alsóörsöt említem. De nézzünk ki a turista Eötvössel a Salamon-torony felől a Börzsönyre, a hegy tetejéig sehol egy fa.⁴⁷ S ma? ...

Ki-ki induljon útnak, ellenőrizze a változásokat, – akár mint Eötvös hajdanán, kamerával – s mérlelje, vagy legalább gondolkozzon el, mi változott, miért s mit lehetne még változtatni?

Zlatnó és üveggyártása

Részlet Eötvös Loránd 1864-es naplójából⁴⁸

„7. Zlatno. – Egy völgyben fekszik, mely hegyek által környezteték; melyek csillámpalából állanak; ezek némely helyeken egy többé vagy kevésbé elmállott chloritpalába mennek át. – Ez a chlorit pala némely helyeken majdnem zsírkővé alakult át, és bizonyosan

---

tartozott. Magyar Eszter: Erdőgazdálkodás a 18. századi Magyarországon. In: Európa híres kertje, pp. 152–154.

47) A képekből megjelent válogatás, mely 240-et tartalmaz: Kis Domokos (szerk.): Eötvös Loránd, a tudós fotográfus. Hegymászás-történeti szaklektor: Neidenbach Ákos, fotográfia-történeti szaklektor: Kincses Károly, az előszót írta és a bibliográfiai részeket lektorálta: Gazda István. Bp., 2000. ELGI. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21.) A Gellért-hegy: 179. (26). p. 144.; Budai-hegyek: Óbuda, a hajdani trinitárius kolostor, 190. (195) p. 149.; s a bizonyos, említett kép: Visegrád, Salamon-torony 203. (1101) p. 157.

Szemben, a Duna túlsó oldalán, a Börzsöny lenyúló hegyhátaiban sehol egy fa, egész a csúsig. Így volt ez már korábban is, egy metszet alapján is: Salamon tornya Visegrádon. L. [Ludwig] Rohbock delt. F. Hablitschek sculpt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Lauffer és Stolp bizománya Pesten. Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. 111 acélmetszettel, rajzolta Rohbock Lajos. 1–3. köt. Pest, 1855–1864. Lange. De akár az „Európa híres kertje” címlapján szereplő id. Markó Károly festményének felhasználásával készült címlapra is hivatkozhatnánk. Eredeti-je: Id. Markó Károly: Visegrád. 1828. Magyar Nemzeti Galéria.

48) Sötétzöld vászonba kötött jegyzetkönyv. MTAKK Ms 5097/47.

okszeresen kezelve egy igen kitűnő anyagot nyújtanak tűzálló olvasztó tégelyek készítésére. – Mint ismeretes az angolok sósavval keverik ez anyagot, mely a könnyen olvadó részeket föloldja és a tűz álló részek (magnesia, agyag, timföld) maradnak hátra. A HCl eltávolítja különösen az alkaliákat a vasat és meszet.- ezen chloritpala aranyat is tartalmaz magában. – Az agyagos talajföldekben igen nagy hegyi kristály jegeczek; különösen a szántás alkalmával találtak; melyek az üveg készítéséhez használtatnak. – A csillámpalában találtunk egy érdekes átalakulatot (pseudomorphia) és pedig limonit pirit után; az alak (...)

Üveggyártás

Ha mi, kovát vagy Quarzot (SiO) összeolvasztjuk Kali vagy Natronnal, nyerünk egy üveget, mely tehát nem más mint egy kovasavas só. – Ha mi ugyanazt tesszük, csak az al Kali helyett meszet vagy Magnesiát veszünk; akkor is üveget nyerünk. – De e két üveg nem lényegesen különbözik egymástól, az első ugyan igen könnyen olvasztható tűzben; de forró vízben is. – A másik ellenben forró víz által megtámadhatlan, de igen nehezen olvasztható a tűzben. – Látjuk tehát, hogy egy üveg nem felel meg tökéletesen az igényeknek, de megfelel akkor ha e két kovasavas sót összeolvasztjuk, mi által kettő kovasavas sókat nyerünk, ez a mi közönséges üvegünk. Ha mi kovasavas óloméleget vegyítünk tűz segítségével által az előbbiekkel, nyerünk egy igen szép fehér, víztiszta üveget, mely a világossági sugarakat igen nagyon törli; de azon kellemetlen tulajdonsággal bír, hogy nagy lágyságánál fogva igen sok karczolásnak van kitéve, és főleresztett savak (eczet sóska bor sav az étel s italban) megtámadják, a mi az egészségre, mint az ólomról tudatik, károsan hat. pl. a belgiumi s angol üveg. – A Kaliüveg kékes, a Natron sárgás színnel bír; az első sokkal olvaszthatlanabb, mint a második, az ólom üveg legkönnyebben olvad. – Az egyes alkotórészek finoman összetörve bizonyos arányokban tégelyben tétetnek az üveg kemenczébe; huszonnégy órai tűznek kitéve, melynél az anyag megolvad, mivel a quarz igen kemény anyag; össze porlasztása az által segítették elő, hogy vörös izzásnak tétetve hirtelen hideg vízbe dobatik. – Így számtalan repedések támadnak, s a quarz könnyebben összetörhető. –

Ha már az anyag olvasztva van vascsővel úgy nevezett pipával, egy kis mennyiség a tégelyből kivéttetik, és a munkás által gömb alakúvá fúvatik és ebből most vagy szabad kézzel kidolgoztatik, vagy pedig, a mi kényelmesebb és biztosabb, mintákba fúvatik. A minták majd agyagból a közönséges üvegedényeknél, majd fából a finomabb edényeknél, vannak készítve. – A legfinomabb tárgyakhoz sárga réz minták használatnak. –

Táblakészítés

A táblakészítés igen egyszerű módon az által történik, hogy a pipával üveggömb fogatik, mely ingás által a centrifugális erő következtében hengerré válik, a két vég le lesz vágva a henger fölmetszetve és bizonyos kemenczékben; az úgynevezett nyújtó kemenczékben kinyújtva, és aztán még fával kisimítva. – A táblának azon oldala, mely lesimíttatott, mindig fényesebb, mint a másik. A koczkás tábláknál a még lágy üveg henger mintákba fúvatik. –

Ha az ember az üveget, a mint a munkás kezéből kikerül; meg hagyná hűlni, az oly rideg lenne, hogy a levegőnek legcsekélyebb hőváltoztatásánál magából repedne; ennek kikerülésére bizonyos kevésbé fűtött kemenczékbe tétetik. – Ezen kemenczének neve hűtő kemencze (Khülofen) melybe hűtendő edények nagy vékony falakkal bíró tégelyekbe tétetnek. – Az edények igen lassan hűlnek itt meg, kivéttetnek s aztán szalmába tétetnek. –

A tüzelő fáról előbb a víz tartalma elhajtatik, mivel ha az[t] nem tennénk, a fának elégetése alkalmával igen sok füst is fejlődne, mely az üvegtárgyakat tisztátalanítaná. – Ezen szárítás bizonyos kemenczékben történik, úgynevezett aszaló kemenczékben; melyek melegségüket az üveg kemenczékben már nem használható lángoktól nyerik.

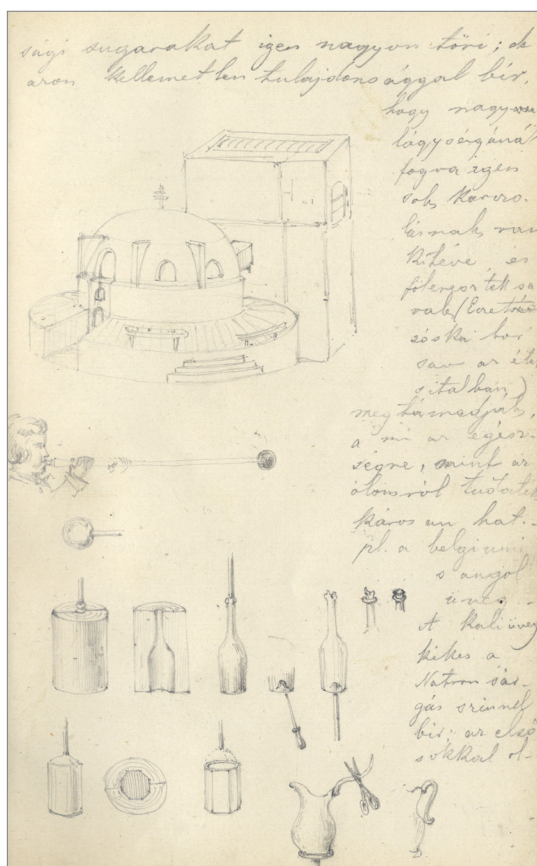
A Kali üveghez hamuzsír használtatik és ez az elégett fának hamujából nyeretik: közönséges kidolgozás által. –

A Natron üveghez sziksót (Soda) használunk föl, mely vagy Anglia vagy Észak Amerikából szállítatik ide, mivel hazánkban ajtónk előtt található sziksókat a még eddigi rossz kezelés mellett, vagy tisztatlansága vagy nagy ára miatt nem használhatják.

A magyar üveg különösen szép és jó, többnyire Kalit tartalmaz-

ván magában: s már nagyobb piacokról is kezdik; már az az előtt oly nagy hírű cseh üveget kiszorítani pl. Bécsben: mivel csehországban a gyárnokok a tüzelőfa drágasága miatt nem versenyezhetnek.–

8. – Utunk Zlatnától Kokováig a régi jegeczes palák követtek, csak a völgy talpán diluvialis és alluvialis képletek találtattak, melyek többnyire ezen kőzetnek elmállási termékei; és melyek úgy mint azok, aranyat tartalmaznak; – (...)

Eötvös-naplórészlet

(Eredetije az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában)

Üvegfajták előállítás, illetve összetevői

Obszidián

láva-, achátüveg vagy vulkáni üveg; előfordulhat fekete, barna, szürke, zöldes, vöröses, kékes színben.

Összetétele:¹

kovasav	74,70%
agyagföld	13,72%
vasoxid	1,01%
vasoxidul	0,62%
magnézia	0,14%
mész	0,78%
nátron	3,90%
káli	4,02%
víz	0,62%
kénsav	0,40%

Napjainkban a közönséges ablaküveg összetétele:

Az üveggyártás nyersanyagai:

szóda (Na_2CO_3)
nátriumszulfát (Na_2SO_4)
hamuzsír (K_2CO_3)
mészke (CaCO₃)
mínium (Pb_3O_4)
törmelék üveg.

Kalciumnátriumüveg:

mész, szóda és kvarc összeolvasztásával, szóda helyett szulfátot (Na_2SO_4) is alkalmaznak, faszén hozzákeverésével.

Így táblaüveget és közönséges öblös üvegtárgyakat készítenek.

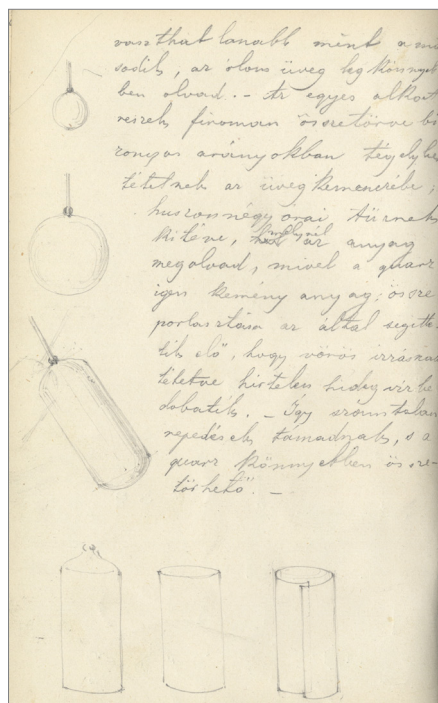
1) Whitfield amerikai vegyésznek a Yellowstone-parkbeli obszidián vizsgálata alapján átvesszi: Sághegyi id. műve p. 7.

Kalciumkáliüveg (cseh kristályüveg):

mész, hamuzsír és kvarc keverékéből.

Finomabb, mint a nátriumüveg, leginkább finomabb és csiszolt üvegtárgyakat készítenek belőle, nehezebben olvad, mint a nátriumüveg, ezért ebből készítették a laboratóriumi elégtő csöveket.²

A nagy üvegtáblákat és az úgynevezett tüköruveget a XIX. század végén már nem fújták, hanem hengerelték. Az egyszerűbb üvegtárgyakat újabban már a fújás helyett sajtolták.

Eötvös-naplórészlet

(Eredetije az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában)

2) A kalciumnátrium- és a kalciumkáliüveg összetevőiehez és előállításához, illetve a XIX. század végének üvegyártásához Vö. P. L. [Petrik Lajos]: Üveg. Gyártása. In: A Pallas Nagy Lexikona. 16. köt. Bp., 1897. Pallas. pp. 562–565. – A modern üvegyártás alapjaihoz lásd: Römpf „Vegyszereti lexikon”-át!

Eötvös mint a fotográfia tudományának kiváló ismerője

Báró Eötvös Loránd több, korábban elérhetetlennek hitt csúcs első megmászója és amatőr fényképész valószínűleg nagybátyjától kapott kedvet, hogy fényképezőgéppel járja a kiszögellő toronyóriásokat, s vetített képes előadásain, kiállításokon honfitársaival is megossza élményeit.

Rosti Pál és Eötvös bizonyára sokat beszélgettek az utazásról, a fényképezésről. A fiatal Eötvös láthatta a fényképi felvételekből összeállított albumot, olvasta a könyvet – „Uti emlékezetek Amerikából” –, amelyet édesanyjának dedikált Rosti Pál: „nővéremnek Báró Eötvös Józsefné született Rosti Ágnesnek testvéri szeretettel ajánlva”, de arra sajnos nincs konkrét adatunk, hogy a fényképezés mesterségét is magától Rostitól tanulta volna el. Már csak azért sem valószínű a feltételezés, mert mint tudjuk, Rosti Párizsban az akkori idők tájfényképezésére legalkalmasabb Le Gray-féle viaszpapír eljárást sajátította el, amit néhány évvel később a kollódiumos nedves, majd a félszáraz eljárás teljesen kiszorított a gyakorlatból. Ráadásul Eötvös Loránd megmaradt képei kivétel nélkül a még későbbi zselatinos szárazeljárás termékei. Így bármilyen jó volna Rosti fantasztikus fényképtudását egyenesen Eötvösre származtatni, ezt a jelen adatok birtokában nem tehetjük. Történtek persze kísérletek ennek felderítésére. Horváth Árpád szerint Eötvös németországi egyetemi tanulmányai alatt sajátította el a fényképezést. A szerző szerint Jedlik Ányos és Petzval József tanítványaként is sokat beszélgethettek a fotózásról, hiszen a két tudós a legelső kameratulajdonosok közt volt Magyarországon. Kankowszky Ervin is ezt állítja. Más szerzők feltételezik – bár pont ugyanúgy nincs adat rá, mint arra, hogy Rostitól tanult –, hogy a festészet, grafika és a fotó iránt is érdeklődő nevelője, Keleti Gusztáv taníthatta meg erre. De térjünk vissza Rostira!

Hegymászásban Rosti magasabbra jutott, mint unokaöccse Loránd és sok más későbbi híres magyar hegymászó: 1857. dec. 24-én felmászott a mexikói Popocatepetl 5452 m-es, hóval és jéggel borított vulkáni kúpjára. Karácsony este ért föl kísérőivel a kráterhez,

ott éjszakázott, majd másnap felkapaszkodott a kráter legmagasabb pontjára. Eötvös ezt a magasságot soha nem érte el. Éveken át dédelgetett egy hosszabb utazást, tutajjal lehajózni a Vág vagy a Garam felső folyásától egész az Al-Dunáig. Sokszor emlegette ezt a tervét, de végül sohasem valósította meg. Ennek a talán még gyermekkori álmoknak is egyik fő ihletője a rajongásig szeretett „Pabló” nagybácsi, azaz a mexikói és közép-amerikai útja révén tréfásan így hívott Rosti Pál lehetett, ki 1862-ben Birly Istvánnal óriási sportteljesítményt vitt végbe, Ellida nevű evezőshajójukkal Rotterdamtól Pestig eveztek. Birly szépkivitelű, saját rajzaival illusztrált könyvben számolt be kettjük élményeiről.

Rosti fényképezési munkássága még tartogat néhány nyitott kérdést, még mindig sok a megalapozatlan, vagy téves állítás vele kapcsolatban. Mindjárt az első és a legközhelyszerűbb: Gaál István mint az „első magyar fényképező turistáról” ír róla, s ez a kitétel több szerzőnél megjelenik változatlan formában. Ezt a megállapítást minden szempontból a kor romantikus túlzásának tekinthetjük, hiszen a szakirodalom majd féltucatnyi emberről tudja, hogy a fényképezés feltalálásától 1856-ig eltelt tizenhét esztendőben útiképeket készített. Az már csak árnyalja a képet, hogy Rosti a legkevésbé sem volt turista a szó ma használatos értelmében, sőt, sokkal inkább a tudományos célú utazók, kutatók egyik korai jelesének tartjuk.

Gaál az „Uti emlékezetek Amerikából” című könyvhöz készített fényképekkel kapcsolatban kérdéssel fordult Eötvöshöz, ki készséggel válaszolt:

„Nagybátyám, Rosti Pál mexikói felvételei 1856 és 1859 között a régi collodium eljárással készült eredeti felvételek. Nem nagyítások, aminthogy akkoriban ilyenek még nem is készültek. Az expositio ideje akkor még félóráig is eltartott. Jóformán ő volt az első, aki kedvtelésből, tehát mint amatőr végezte ezt az akkoriban fáradságos műveletet. Eszköze egy nagy kamera volt, lencséje egy 8 cm majd egy még nagyobb méretű lencsecombinatio, melyek Párisban készültek. E lencséket vetítésekre ma is használom.”

A család fontosnak tartotta, hogy Rosti Pál képeit a szerző korai halála után is népszerűsítse. Az 1890. április 30-án megnyílt amatőr fotográfiai kiállításon az első teremben, mint „első magyar amateurképeket”, Rosti képeiből is kiállítottak néhányat. Pontosabb adat hiányában feltételezhető, hogy ezek a négy díszes albumba rendezett „Fényképi gyűjtemény” Rosty Ágnesnek ajándékozott példányából származtak.

Wartha Vince, a Photo-Club Magyar Amatőr Fényképezők Országos Egyesületének 1901. márc. 29-én tartott rendes közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszédében a fotózás fejlődését taglalva a magyarok közül Petzval József említése mellett (aki 1840-ben teoretikus alapon, számítással megalkotta az első „portrait-objektivet”) kiemelte:

„Nagy meglepedésünkre, sőt büszkeségünkre szolgálhat, hogy az első kiváló amateur magyar ember volt, Rosty Pál, Eötvös Loránd báró ur ő excellentiájának nagybátyja. Az itt kiállított unikumot képező képek 1857-ben készültek Mexikóban. Szinte hihetetlen az a bámulatos eredmény, melyet Rosty elért e képekkel, melyek már nagy méretüknél fogva is imponálók. Milyen fáradságos, küzdelmes lehetett e képek felvétele, ha az akkori nehézkes felszerelést elképzeljük s meg kell vallanunk, hogy a képek nagy része annyira tökéletes, hogy azok még ma is, a fényképező tudomány előrehaladt korában is, szinte utánozhatatlanok.”

Ilyen előzmények nyomán alakult ki Eötvös életre szóló kapcsolata a fényképezéssel. Konkrét adatokkal azonban egyelőre nem rendelkezünk, hogy mikor, milyen géppel kezdte, kitől tanult, mely eljárásokkal ismerkedett meg, és ismeretlenek legkorábbi képei is.

*

Eötvös fennmaradt fényképeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy szinte mindegyik sztereó felvétel: diaposzítívok és néhány negatív. Számszerűen legnagyobb részük utazásainak helyszíneit, hegymászó

élményeit örökítette meg. Szinte minden utazására magával vitte valamelyik fényképezőgépet, melyek a kor legjobb angol kamerái közül kerültek ki. Fotográfus masinája, Pekáréhoz hasonlóan valószínűleg Suther-gép lehetett, 18 darab, 9×18 cm-es sztereoszkóp üveglemezt tartalmazó külön táskával. Eötvösnek a statív, a gép és a nehéz lemezek cipelésére egy-egy nehezebb túrához külön embert kellett fogadnia. Fényképezőgépe sajnos nem maradt ránk, de megvan ma is működő sztereoszkóp nézője.

A sztereó fényképezés, vagy miként annak idején nevezték: „tömörlátvány” ekkor élte második virágkorát. Az első, 1850-es évekbeli divathullám után a századfordulón majd két évtizedes virágzása indult meg. Elsősorban műkedvelő fényképészek, utazók használták, mint például Hopp Ferenc, de az első világháborús harctéri eseményeket Balogh Rudolf is sztereógéppel örökítette meg néha. De kevesen tették meg azt, amit Eötvös, hogy példának okáért gellérthegyi ultrasztereoszkopikus városképén a két felvevőgépet több méter távolságra állította fel egymástól, így valószínűtlenül megnövelve a szemtávolságot, képe elképesztő térértetet kelt a szemlélőben. „Olyan ez az eset, mintha egy rettenetes óriás nézné a lefotografált vidéket, akinek szemei egymástól pár méter távolságra vannak.” A tett nagyszerűségéhez azt kell tudni, hogy akkoriban kétféleképpen tudtak térélmény szimulálására alkalmas sztereoszkopikus felvételt készíteni. A két szemünk által látott két, egymástól kicsit különböző képet – melyet az agyunk segítségével alakítunk egy, ámde térbeli képpé – vagy két, ugyanabban a tengelyben elhelyezett fényképezőgép azonos pillanatban vagy kis időintervallumon belüli két expozíciójával, vagy egy géptestbe épített két, egymáshoz szinkronizált felvevőobjektívvel készítették el. Eötvös mindkét módszerrel fényképezett, ami egyrészt próbára tette fizikusi, mechanikusi, fényképészi tudását, másrészt igényelte kutató, kísérletező szellemiségét. Nevéhez fűződik az egyik legkorábbi holdfényes tájkép, amelyet másfél óras expozícióval vett fel. Hevesy Iván szerint az 1870-ben [?] készült, a Monte-Cristallo havas lejtőjét ábrázoló felvétel komoly fejtörést okozott a kor fizikusainak, optikusainak, fotókémikusainak, mert „a képen két, az első fényrendbe tartozó csillag jól kiexponálódott – másfél óra alatt egy-egy fekete csíkot hagyott a negatívon – úgy azonban, hogy az egyik

csillag fénylő vonalát sem szakítja meg a közbül esett távíródrót sötét vonala, amelynek pedig meg kellett volna törnie a csillagpályát.”

Jelentős mennyiségben találhatóak Eötvös fotós hagyatékban geofizikai expedíciók színhelyein, az egyes munkafázisokról és a terepmunka nehézségeiről készített felvételek: egyebek mellett a Ság-hegyen, az Alföldön, Arad környékén, a Fruska Gorán s a Balaton jegén felvett fotográfiák. Természetesen az egyes mérések fázisait – mint például a mágneses variációkat is – fotografálás segítségével regisztrálta, miként ez Pekár Dezsőnek írt leveléből is kiderül:

„Kedves Barátom! A mágneses variációk fotográfiáival ki-
mondhatatlan örömet szerzett nekem. Bámulatosan élesek, s
így hiszem, az eredeti üveglemezen tett mérésekkel még egy
másodpercnyi eltérések is felismerhetők lesznek. Kérem foly-
tassa e fotografálást... Schluderbach, 1900. jul. 27”

A hagyaték harmadik része pedig bepillantást enged az Eöt-
vös-család életébe, mindennapjaiba. Eötvös képei – érdekességük
és nem egy esetben művészi kvalitásuk mellett – sorba rakva,
meghatározva – végső soron egy élményekben gazdag, tudós élet
képes útinaplóját eredményezik. Ezek a fényképek is azt mutatják,
hogy a művészet iránti érzékenység később is megmaradt nála, s aho-
gyan apja egyik levelében írja: „Senki nem tudja jobban, mint én,
hogy bár verset nem firkálsz, költő vagy.”

*

Eötvös már ifjan vonzódást mutatva a természet szépségei s a ge-
ológia, mineralógia iránt, egyik ilyen „geologicus útján”, 1868. szept.
13-án, két nevelője, a későbbi tudós mineralógus Krenner József Sán-
dor és a nemsokára elismert tájképfestő Keleti Gusztáv társaságában
felkereste a szkarisorai jégbarlangot. Erről írta meg első, tudományos
igényű tanulmányát. Le is rajzolta a jégbarlangot, amelyet aztán Ke-
leti utánigazításában a „Vasárnapi Újság” közölt.

Ezt megelőzően az alig 18 éves ifjú hosszú Alpok-béli csavargá-

sa közben, svájci, észak-itáliai és kelet-franciaországi útja egyes állomásain vásárolt fényképekkel örvendeztette meg hétről-hétre az otthon levőket, majd az 1869 nyarán Inkey Bélával tett tiroli útján szerzett élményeit a naplóbejegyzéseken kívül remek rajzokkal is megörökítette. A következő években – úgy 1877-től – már fényképezhetett is. Ezután a naplóírásról és a természet utáni rajzról végleg lemondva, a dobsinai jégbarlangot már a fényképező kamera segítségével örökítette meg, akárcsak későbbi magashegyi túráinak és mászásainak egy-egy különösen szép vagy érdekfeszítő részletét.

*

1888-tól a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti osztályának elnökeként, majd 1891-től a Magyar Turista-Egyesület első vezetőjeként saját felvételein túl segítette a turista és műkedvelő fotográfusokat is. Az egyesület által rendezett 1890-es „amateurfotografiai kiállítás” rendezőbizottsága 1889. máj. 28-án jött létre, elnökül dr. Wartha Vincét, alelnöknek világosvári Bohus Lászlót, titkárnak Kalecsinszky Sándort választották, de a bizottság névsorában is csupa jól csengő nevet találunk: báró Andreánszky Géza, báró Eötvös Loránd, Gothard Jenő, Halaváts Gyula, lovag Kneusel-Herdliczka Arnold, Konkoly Thege Miklós, Krenner József Sándor, Lóczy Lajos, Oláh Gusztáv, Schafarzik Ferenc, Téry Ödön és Thirring Gusztáv. A tárlat nagy sikert aratott, jún. 13-án a király is megtisztelte látogatásával. Többek közt a már említett Rosti-féle első magyar „amateurképek”, a Kállay Béni által a Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályának ajándékozott boszniai tájképek, dr. Pápai Károly szibériai felvételei, Lóczy Lajos képei, Téry Ödön Árva várát ábrázoló képe, Déchy Mór Himalája-felvételei voltak kiállítva, a szakfotográfusok termét nem számítva. A király látogatásakor a könyvtárhelyiségben Eötvös átnyújtotta Ferenc Józsefnek a „Turisták Lapja” díszkötésű példányát, s a tudományos felvételeknek szánt utolsó teremben a tömegvonzás megfigyelésére szolgáló fotografiai készüléket magyarázta el: „Eszközök a tömegvonzás jelenségeinek megfigyelésre a fotografia segélyével.” Az Andrássy úti Múcsarnokban 1890. április 30-án megnyíló kiállításnak 131 kiállítója akadt, köztük Mária Teré-

zia főhercegnő, s Ferdinánd toszkánai herceg. A zsűri tagjai közt Eötvös mellett ott találjuk a Kaukázus világhírű kutatóját, Déchy Mórt is. Az amateur-fotografiai kiállítás megnyitóján Wartha Vince mondott először beszédet, amire Eötvös a következő beszéddel válaszolt:

„Tisztelt elnök úr! Tisztelt kiállítási bizottság! A Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya nehéz feladat teljesítését bízta önökre, a mikor néhány hónappal ezelőtt e kiállítás rendezésére hívta fel önöket. Minden kezdet nehéz s akkor még nem tudtuk, csak sejtítettük, hogy már is vannak elég sokan a mi kedves hazánkban olyanok, a kik a fotografiával, ezen művészettel párosult tudománnyal, vagy tudománnyal párosult művészettel foglalkozni szeretnek. Az eredmény, melyet ma önök felmutatnak, mutatja, hogy sejtelmünkben nem csalódtunk. Fáradozásukat el nem tagadható siker koronázta, mert siker már az is, ha biztosan elindultunk s bátorságunk a haladásra biztat – és hogy ne lennénk bátrak, mikor már ez első lépésünkben is oly magasan álló védnökünk van a ki nemcsak nevének fényével s hatalmával pártfogol, hanem mint kiállító maga is kijelöli az utat, melyet követnünk kell. És most tisztelt vendégeinkhez s mindazokhoz fordulok, kik e kiállítást megtekinteni fogják s arra kérem őket, tekintsék azt annak, a mi lenni akar, s a minek lennie kell, amateurök kiállításának. Amateurök rendezték azt, amateurök hordták össze tárgyait s ezért a gyakorlat remekei mellett itt látjuk a kezdő tapogatózó kísérleteit, de jó vagy gyengébb, minden darab a mely itt van szeretettel és a foglalkozás iránti lelkesedéssel készült. Ez a lelkesedés szigorú kritika helyett inkább támogató tanácsot érdemel. Ezzel az első magyar amateur-fotografiai kiállítást megnyitom.”

Mária Terézia főhercegnő elismerő oklevelet adott át Eötvös részére. A Fényképészek Köre első kiállításában is tevőlegesen részt vett.

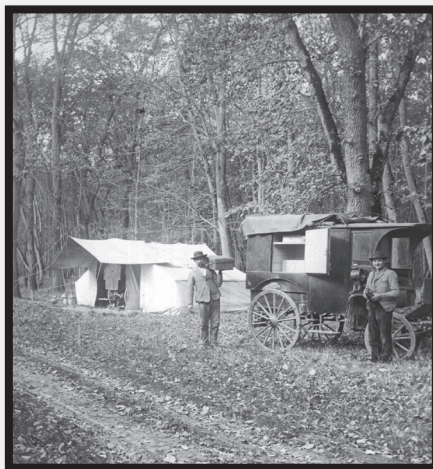
Válogatás Eötvös saját maga készítette terepi felvételeiből¹

Menekülés az árvizből, Felvinc környéke, 1912

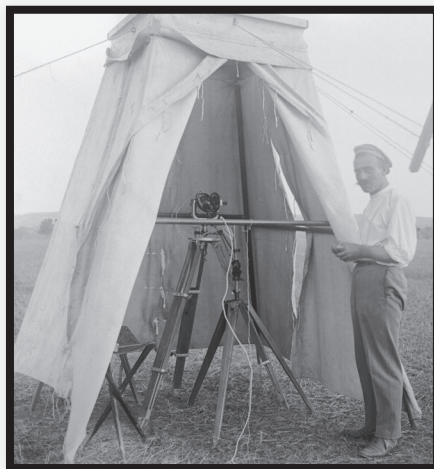
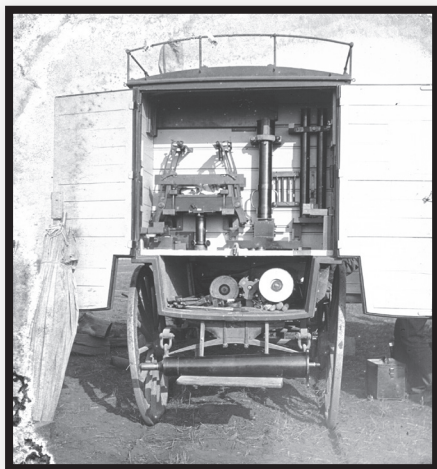

*Műszerkocsik az Egyetem udvarán,
1900 körül*

*A Futtaki vadaskertben,
a Fruska Gorától északra, 1903*

1) A fényképeket mindenfajta javítás nélkül adjuk közre. Az eredeti üvegnegatívak a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Országos Geofizikai Szakkönyvtárában találhatóak.

Műszerkocsi a szétszerelt ingával

*Lakó- és műzersátor a Balaton jegén, 1901
A háttérben halászok húzzák a hálót*

„Elnök jelenti, hogy báró Eötvös Lórántnál [!] a M. Tudományos Akadémia elnökénél küldöttség tisztelgett, ki is az akadémia dísztermét a legnagyobb készséggel engedte át teljesen díjmentesen a kiállítás céljaira.”

1899-ben maga is kiállított az Aradi Amateur-Club kiállításán Aradon.

*

Három évvel később, 1899. máj. 1-jén jelent meg a „Fényképezési Szemle” első száma, Pejtsik Károly szerkesztésében és kiadásában. Ez lett egy ideig az amatőrök rövidesen megalakuló egyesülete, a Photo-Club hivatalos közlönye. A havonta megjelenő lap októberi, 6. számában már „az amatőr fényképezők egyesüléséről” olvashatunk:

„ma már azzal mindnyájan tisztában vagyunk, hogy a fényképezés mint művészet a modern törekvésekben olyan tényezővé vált, melyet egyszerűen mellőzni, képtelenség. De tisztában vagyunk azzal is, hogy a fényképezésnek mint művészetnek, izlést nemesítő hatását csakis úgy érvényesíthetjük, ha az megfelelő keretben léphet fel. Ha ezt a keretet megtaláljuk, úgy fáradozásunk nem fog kárba veszni és bőségesen megtermi gyümölcsét – mert a nagyközönségnek a fényképezés művészetére iránt való érdeklődése, ismereteinek gyarapodásával – négyzetes arányban fog lenni.”

Az első találkozó a Damjanich utcai m. kir. állami felső építő-ipariskola helyiségeiben folyt le 1899. szept. 25-én. Ezen az ún. „előértekezleten” Hatvani Gaál Adorján megnyitó beszédében, melyben az egyesület fontosságát hangsúlyozza, az előzményekről is megemlékezik:

„nem az első kísérlet ez a mai, hogy Budapesten amatőr fényképész-egyesületet alakítsunk, mert négy vagy öt évvel ezelőtt, szerény igényekkel és szerény viszonyok között, már

élt tiszavirágéletet egy hasonló egyesület, mint a hatalmas, sok tagot számláló magyar turista-egyesület egyik szakosztálya. Ennek az egyesületnek, apróbb bajain kívül, nagy hibája is volt, mely annak prosperálását már eleve kérdésessé tette. Nem volt az egyesületnek állandó otthona, a hol tagjai jól érezhették volna magokat s idejüket a komoly munkának szentelhetnék volna. Szolgáljon ez a körülmény nekünk tanulságul s a mostan alapítani szándékolt egyesülésnél – okulva a tapasztalatokon – induljunk ki mintegy fordított sorrendben; előbb otthont kell szereznünk s csak azután gondoskodjunk annak benépesítéséről.”

Mi is volt ez az emlegetett fotós csoportosulás? Az Eötvös Loránd által vezetett Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya által 1890-ben rendezett amatőr-fotográfiai kiállítás sikerén fölbuzdulva Téry Ödön 1891-ben az újonnan létrejött Magyar Turista-Egyesületben egy amatőr-fotográfiai kör létesítését javasolta. A Budapesti Osztály „függelékeként” 1893. december 21-én meg is alakult a Műkedvelő Fényképészek Osztálya, elnöke Wartha Vince, titkárai Kalecsinszky Sándor és Fialowski Lajos lett. A következő három évben azonban a Műkedvelők nem hallattak magukról, míg végül 1896-ban nem túl dicsőséges múltat maguk mögött hagyva, föl is oszlottak.

„Lehet, hogy egy fotográfiai műterem és laboratórium felszereléséhez szükséges anyagi eszközök hiányán múltott, hogy csak névleg létezett az Osztály, de valóságban nem működött; avagy lehet, hogy a turista-egyesület védszárnyai alatt felcseperedett amateurség időközben annyira megizmosodott, hogy nem érezte szükségét a további dédelgetésnek s a maga lábán akart járni.”

Az újabb próbálkozás azonban sikerrel járt, s az elhatározásnak megfelelően a megválasztott szűkebb bizottság tagjai (Ábrányi Sándor, Hatvani Gaál Adorján műépítész tanár, Kovács Károly építész, Remete Lajos f. v. tisztviselő és Széchy Gyula festőművész) megfelelően előkészítették a Photo-Club, Magyar amatőr fényképezők

országos egyesülete 1899. okt. 29-i alakuló közgyűlését. Az előzményeket tekintve nyilván nem véletlen, hogy a Club elnöki tisztere a Magyar Turista-Egyesület Eötvöst váltó aktuális elnökét, dr. Wartha Vince egyetemi tanárt, miniszteri tanácsost kérték fel, aki ezen tisztelet elfogadta.

Az Egyetem tér 5-ben, az akkori Kaplony (ma Henszlmann Imre) utca sarkán épült gróf Andrássy-féle bérpalotában, a manzárd tetőtérben alakították ki a klub helyiségeit, „a hol a tagok részére kitűnően szerkesztett világítású műterem, teljesen felszerelt laboratóriumok, olvasóterem és a nagy kiállítási terem áll rendelkezésre. A villamos és gázvilágítással, vízvezetékkel ellátott helyiségekben felvételeket, nagyításokat, reprodukciókat és mindennemű másolatokat kényelmesen készíthetni. A sötét szobában hat – teljesen felszerelt – munka-asztal álland a tagok rendelkezésére. A felmenetet lift teszi kényelmessé.”

A műhelyben két hivatásos szakférfi állt a tagok rendelkezésére: Zamboni Károly festőművész és fényképész és Funk Antal. A hivatalos megnyitót 1900. febr. 10-én tartották. A Club hivatalos közlönye a „Fényképészeti Szemle” lett.

Nem sokkal a megalakulást követően, decemberben, a klubnak már körülbelül hetven tagja van, s a „Fényképészeti Szemle” egyúttal örömmel adja tudtára a régebbi tagoknak, hogy „legujabban báró Eötvös Loránd úr, a M. Tud. Akadémia elnöke is tagjaink sorába lépett”. 1900 áprilisában a tagok közt találjuk Eötvös régi barátját, dr. Lengyel Béla egyetemi tanárt is, ekkor lépett be Andrassy Géza gróf, júniusban pedig Konkoly Thege Miklós miniszteri tanácsos, a Kir. Meteorológiai Intézet igazgatója. Illusztris névsorral találkozunk, ha a tudomány és a művészet nagyjait valamint az arisztokrácia tagjait keressük a klub tagjai között. A felsoroltakon kívül Bíró Lajos, Hopp Ferenc, Xantus János, Teleki Sándor gróf, Eszterházy Mihály gróf is az első belépők közt volt.

*

A magyar fotográfiára, később pedig a mozgófilm fejlődésére serkentőleg ható Uránia Magyar Tudományos Színház felállításában is szerepe volt Eötvösnek, elsősorban mint a Magyar Tudományos

Akadémia elnökének. Az első népszerűsítő, a nagyközönség számára könnyen elérhető tudományos előadást 1897. márc. 8-án tartották az Operaházban.

„Rendkívüli disz előadás a Poliklinika építendő kórháza javára. Kirándulás a holdra. Scenikailag kiállított előadás Dr. Mayer M. Vilmostól. Szövegét fordította gr. Csáky Albinné. (A berlini 'Urania' tudományos színházban 350-szer került színre.)”

A szövegmagyarázatot Mihályfi Károly, a Nemzeti Színház tagja tartotta, a zeneszámokat pedig Kerner István karmester vezénylete alatt a M. Kir. Operaház zenekara adta elő. S mindjárt az első felvonás egy immár 1999-ben sokunk által észlelt jelenség bemutatásával kezdődött: I. jelenet: Teljes napfogyatkozás a földről nézve. II. jelenet: Teljes napfogyatkozás a világűrből nézve. A magyar sajtó, „mely a kulturális kérdéseket mindenkor finom érzéssel, nagy tapintattal és hazafias szempontból tárgyalta, nem is késett lelkesedéssel szólni e mozgalomról, melynek élén gróf Csáky Albinné és báró Eötvös Loránd állottak”, Wlassics Gyula kultuszminiszter, és Berzeviczy Albert társaságában.

Eötvös maga is érdeklődött a mozgóképek iránt, de a Tudományos Színház előadásain kívül csak egy ma zugmozinak nevezett filmszínházba járt, ahol senki sem ismerte – emlékezett vissza Pauer János „kisakadémista”.

Az Uránia Tudományos Színház mellett létrejövő Tudományos Egyesület sorban megalakuló 33 szakosztálya közül háromnak a létrehozásában Eötvösnek is tevőleges szerep jutott. 1899. máj. 18-án alakult meg a Csillagászati szakosztály, amely a csillagászatot, asztrofizikát, geodéziát és meteorológiát foglalta magába, tagjai közt – részben majd a torziós ingakísérletek kapcsán is – Eötvös közelebbi munkatársaival, Konkoly Thege Miklóssal, mint a szakosztály elnökével, Kövesligethy Radóval, mint előadóval, Harkányi Bélával, ekkor mint az ógyallai csillagvizsgáló obszervatórával és Steiner La-jossal, a Meteorológiai Intézet asszisztensével találkozunk. A máj. 20-án megalakult Fizikai szakosztály elnöke Schuller Alajos mű-

egyetemi tanár, előadója Klupathy Jenő egyetemi magántanár, a tagok közt találjuk Bartoniek Gézát, az Eötvös Collegium igazgatóját, Beke Manó egyetemi m. tanárt, Pekár Dezső egyetemi tanársegédet, Szily Kálmán akadémiai főtitkárt és Teleki Domokos grófot.

Máj. 28-án alakult meg a bennünket leginkább érdeklő Photographiai szakosztály. Elnökéül Rakovszky Géza országgyűlési képviselőt választották, előadó Pauer Géza festőművész, a „Vasárnapi Újság” műv. munkatársa, Bohus László báró, Forgách István gróf, mindannyian koruk ismert műkedvelő fényképészei, Gothard Jenő csillagász és asztrofotográfus, Hopp Ferenc a Calderoni és Tsa. cég tulajdonosa, Horthy Pál festőművész, ipariskolai tanár, Josipovich Géza, Kalecsinszky Sándor dr., Kovács Aladár műegyetemi tanár, Konkoly Thege Miklós miniszteri tanácsos, Morelly Gusztáv iparművészeti tanár, Pejacsevich István gróf, Petrik Lajos technológiai ipariskolai tanár, Sármay József honv. huszár százados, Téry Ödön dr. orsz. egészségügyi felügyelő.

A Photo-Club színe-java itt van, egyúttal származást és foglalkozást, tudományos előmenetelt tekintve ez a legvegyesebb szakosztály, ami a magyar amatőr fényképezés ez idő tájt érvényes sajátosságait is tükrözi valamelyest: „az amatőr-fotograf-kiállításban egyszerre találkozunk főhercegekkel, iparosokkal, tudósokkal, a magas aristokratia tagjaival, zenetanárokkal, néptanítókkal, magánzókkel stb., kiknek művei mind szépen megférnek egymás mellett a nélkül, hogy a rangkülömböset éreztetnék egymással!” Egyrészt itt találjuk azokat, akik szakmájuk révén is szorosabb kapcsolatban állnak a technikával, optikával – mint például a Calderoni és Tsa. optikai cég tulajdonosa –, s természetesen azért anyagilag is megengedhetik maguknak ezt a még kissé luxusszámba menő kedvtelést. A másik csoportba a tudósok tartoznak, akiknek – mint például a geológusoknak vagy csillagászoknak – a fényképezés jó segítség a tudományos megfigyelésekben.

A harmadik csoport az arisztokráciából érkezik, ők az érdeklődésen és kedvtelésen túl valamelyik tudományágban olykor alaposabban is elmélyülnek. E típus talán túlzottan kirívó, s ezért nem tipikus példája Eötvös Loránd, aki ekkor az Akadémia elnöke, ezért összeférhetlenség miatt érthető módon egyik szakosztályban

sem vállal tagságot. Ami a Photographiai szakosztály tarkaságát illeti, némileg hasonló volt a helyzet az Eötvös által 1888–1891 közt vezetett Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályával, majd a Magyar Turista-Egyesülettel, melynek alakulásától, 1891-től 1899-ig állt az élén. A demokratikusság ezekben a turista egyesületekben talán még inkább kitűnt, bár az igen nagy anyagi áldozatokat követelő Urániának is ez volt egyik fő célkitűzése. Sokakat egyaránt megtalálunk az Urániában és a Magyar Turista Egyesületben: például Thirring Gusztávot vagy Téry Ödönt.

Az Uránia története elválaszthatatlan a négy Pekártól: Gyula író, s a három testvér: Dezső geofizikus volt, Eötvös kiváló munkatársa, művének folytatója, Mihály – ez idő tájt az élettan asszisztense és Károly. Különösen nagy szerepet játszottak az ifjú cimborákból álló úgynevezett „Pekár-féle Balatoni Asztaltársaság”-ból – talán nem véletlenül szintén 1899-ben – megalakuló tudományos társaság, a Kis Akadémia létrehozásában.

Eötvösnek szoros kapcsolata volt az ifjú tudósokkal, a dec. 2-án az első előadással megalakuló Kis Akadémia tagjaival. Ezt a baráti alapon, az ismereteknek „kölcsonös tanítás útján” történő bővítését szolgáló hetenkénti alkalmakat örömmel és lelkesedéssel fogadta és támogatta. Eötvösnek a baráti összetartást is szolgáló előadások, az azokat követő vacsorákon vidáman vitakozó, eleven ifjúság talán a hajdani, heidelbergi „Physikalischer Verein”-t juttatta eszébe, ahol a Helmholtz és Bunsen tanítványaiból alakult társaság vele együtt „minden szombaton összegyűl, mérsékelten iszik, de mértéktelenül énekel”.

Amikor a Klug Nándor élettan-professzor által az Élettani Intézetben felajánlott tanteremből az első 15 előadás után kiszorultak, Eötvös készségesen ajánlotta föl a Fizikai Intézet kis tantermét, sőt néha a nagytermet is átengedte, hacsak nem kellett előkészíteni a kísérleteket a másnap reggel 8-kor kezdődő előadásra. Így tehát a „kisakadémistáknak” 1900. ápr. 23-tól az 1910/11-es tanévig itt volt az állandó székhelyük. Eötvös egyúttal fölhatalmazta tanársegédjét, Pekár Dezsőt, hogy az Intézet költségére gondoskodjék az előadások összes szükségletéről. Pekár többek közt olyan „episzkopikus” vetítő berendezést szerkesztett, amellyel ki lehetett vetíteni a könyvek-

ben lévő képeket. Sőt mikor a Fizikai Intézet szerzett egy intenzív fényű higanygőz lámpát, Eötvös ajánlatára Pekár mutatta be a Kis Akadémián e lámpa spektrumát, és 1900. nov. 19-én megtartotta „A spectroscopról” című előadását.

Eötvös Loránd mindössze egyetlen előadást tartott, két részre osztva, 1908. febr. 10-én és 17-én: „A nehézségi erőre vonatkozó vizsgálataim” címmel. Pekár viszont később is beszámolt Eötvös eredményeiről: 1912. márc. 3-án és 10-én tartotta meg „A báró Eötvös Loránd-féle geofizikai mérésekről” című előadást.

*

Pekár Dezső visszaemlékezése jól kiegészíti és alátámasztja az eddig elmondottakat.

„Eötvös kitűnő fotografus volt. Már a múlt század utolsó évtizedében sztereoszkopikus eszközével pompás felvételeket készített, különösen a dél-tiroli Dolomitokban. Ugyanis évről évre rendszeresen Schluderbachban töltötte a nyári szünidőt, és két leányával együtt nagy túrákat tett a környező hegyekben. Eközben vette fel a dolomitok festői részleteit és nem egyszer hajmeresztő hegymászási jeleneteket, még pedig többnyire állványra állított kamrával, aránylag kis diafragmával és hosszabb expozícióval. Éppen ezért képei rendkívül élesek voltak, úgy, hogy egy előadása alkalmával a diapozitívokat 5×5 méter nagyságban vetíthettük. Professzorom velem is megkedveltette a fényképezést. Én hívtam elő felvételeit és készítettem a csaknem kizárólag diapozitív másolatokat.

Később egy Zeiss-féle kitűnő vetítő lencsével, de egyébként hevenyészett laboratóriumi egybeállítással, több mint száz 40×50 cm-es nagyított papír képeket készítettünk. A nagyítások fényképészeti kiállításokon pályadíjakat nyertek és több közülük most is Schluderbachban a régi Ploner-féle hotel termeit díszíti. Mint jó fotográfust hívtam meg Tangl Károllyal együtt Győrök Leó adriai vitorlás bolyongásaira, s e felvéte-

leimet mutattuk be az 'Adriai partvidék' című előadásunkban 1900. március 5-én."

Jó néhány kép megmaradt erről a Ravennáig elkalandozó, hosszabb vitorlásútról is, Eötvös Loránd hagyatékaként, de ezek – akárcsak a torziós ingával végzett expedíciókon készült egyéb fotók java része – nagy valószínűséggel Pekár munkái. Az 1902 februárjában a Photo-Club által rendezett kiállításon Pekár is részt vett „Öböl Lussin-szigetén” című brómezüst kidolgozású képeivel.

*

Eötvös Loránd ekkorra már amatőr fényképészként is elismerést szerzett magának. Gyakorta állította ki fényképeit, vagy tartott vetítést az Uránián kívül is, mindig nagy sikert aratva. A Magyar Turista-Egyesület szokásos felolvasásainak egyikén, az 1899/1900-as évadban Eötvös a „Dolomit-hegységéből” hozott élményeiről számolt be. Egy másik alkalommal, a Photo-Club híradása szerint:

„a Club pénteki estélyein – az ügyünk iránt való lelkesedő tagok – örvendetes érdeklődéssel szoktak részt venni. Mindjárt az első estélyen lehetett alkalmunk dr. báró Eötvös Loránd ur Öngyméltósága páratlan turista-felvételeiben gyönyörködnünk, melyekből egy egész sorozatot a vetítő lámpából mutatott be; egy másik sorozatot pedig bromezüst-papírra készített óriási nagyításokban volt szives közszemlére bocsátani.”

„A Club pénteki estélyei, a tagok szorgalmas látogatása mellett, mindinkább nyerne érdekességükben. Előadások, felolvasások, vetítő- és stereoskop-képek bemutatása stb. stb. vannak ez összejevetelek programján. Tagjaink örvendetes kedvteléssel láttak hozzá a vetítő-képek készítéséhez, melyekből minden Club-estélyre kerül egy-egy csoport bemutatásra.”

*

1901-ben a Photo-Club Rexa Dezső szerkesztésében megjelenő új közlönyében olvashatjuk:

„A Photo-Club március és április havi összejövetelein különösen vetítésekkel foglalkoztunk. Említésre méltó Eötvös Lóránt [!] báró collectiója, melylyel különösen a kőd és felhőtanulmányait mutatta be. Eltekintve a képek kvalitásától, különösen az tette az estét rendkívül érdekessé, hogy Eötvös báró minden egyes képhez magyarázattal szolgált.”

„A második estély [május 19.] programja ép oly érdekes volt, mint az előzőké. Báró Eötvös Loránd tagtársunknak remek diapositivjeiben gyönyörködtünk. Körülbelül másfélszáz vetítő és stereoskop diapositiv képet láttunk, amelyeknek mindegyike élénken bizonyítja, mennyire mestere a fényképezésnek Eötvös báró.”

Az ekkor vetített képek zöme is bizonyára a Dolomitok sokszor félelmetes, mégis megkapó szépségű vidékén készültek, bizonyságául annak, hogy a „magyar báró”, a „budapesti professzor” – ahogy a helybéliek hívták – valóban a „hegyek szerelmese” volt.

A Photo-Club 1902 februárjában nagyszabású kiállítást rendezett. Erről a Kiss József elnökletével működő Fényképészek Körének hivatalos közlönye, a „Magyar Fényképészek Lapja” így ad hírt:

„Mindjárt az első teremben feltűnnek br. Eötvös Loránt [!] remek kivitelű nagy méretű tájfelvételei, melyekből a többi termekben is láthatunk egy-egy példányt. A nyomatok brompapíron készültek. Sajátságos színezésük művészi hatást kölcsönöz nekik. Br. Eötvös Loránt amatőr felvételeit olvasóink sokkal jobban ismerik, semhogy azokat bővebben ismételnem kellene.”

A kiállítás tárgymutatója szerint: az I. teremben az „Átkelés a Misurina tavon”, a „Boita esése télen” és a „Drei Zinnen” címet viselő brómezüst nagyításait állította ki, míg a III. teremben a „Grossglockner csúcsa”, az „Alpesi kaszáló”, a „Rivai kikötő”, a „Sorapiss

csúcsáról Marmolata felé”, „A Torre Giovanni első megmászása”, a „Drei Zinnen”, az „Einser”, a „Kilátás a Marmolata gerinczéről Vernel-felé”, az „Erdei részlet Schluderbachnál”, a „Piz Popena”, a „Kilátás a Cristallin felé”, a „Monte Pelmo”, „A Cadincsúcs első megmászása” című képeket láthatta a jelentős számú érdeklődő.

*

Eötvös a tudományos megfigyelésekben is fölismerte a fényképezés jelentőségét. A kísérletek sokszori, ugyanazon időben történő pontos regisztrálásánál igen fontos szerepet kapott kamerája. Már 1896-ban, a németországi híradásokkal csaknem egy időben, Röntgen új találmányának, az X-sugárnak a kipróbálására lefényképezett „egy vastag dobozban elhelyezett két kulcsot, egy óraláncot és egy ollót”. A „Természettudományi Közlöny” 1896. januári számában Wartha Vince „A Röntgen-féle új fajta fotografiákról” beszámolva közreadta azt a felvételt, amit Eötvös a saját kezéről készített, alig egy héttel azután, hogy a sajtóban megjelent a hír: W. C. Röntgennek Würzburgban sikerült olyan tárgyakat lefényképeznie, amelyek a felvétel közben fényt át nem bocsátó anyagokkal voltak bevonva. A kép azóta is fel-feltűnik a sajtóban, a „Fotó” 1981-ben adott hírt arról, hogy a Nemzeti Múzeum leendő őriző helye e páratlan felvételnek. Pekár Dezső, Eötvös egykori tanársegédje így emlékezett vissza a későbbi ilyen irányú kísérletekre:

„Az 1905 [?] év végén megjelent bizonytalan újsághírek alapján Eötvös buzdítására végeztük Klupathy Jenővel együtt azokat a kísérleteket, amelyekkel Magyarországon az első Röntgen képeket előállítottuk. Jómagam pedig az első sztereoszkopos Röntgen felvételeket az egész világon.”

Az egyik legkorábbi hazai röntgenkép, amely Eötvös Loránd kezéről készült az 1896-os év elején, s a Természettudományi Közlöny 1896. évi januári számában jelent meg

A természetszerető Eötvös elnöki tevékenysége

A Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya, majd a Magyar Turista Egyesület élén

1888. dec. 28-án a Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy-termében az eddig Iglón székelő egyesület küldötteinek közgyűlésén megalakítják a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályát. Az osztály örökös tiszteletbeli elnökévé Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi minisztert választották, elnökévé pedig Eötvös Loránd báró egyetemi tanár, főrendiházi tagot. I. alelnök: Lóczy Lajos műegyetemi tanár, II. (ügyvivő) alelnök: Téry Ödön, titkár: Thirring Gusztáv. A helybeli választmány tagjai is a kor közismert kiválóságai, közülük többnek neve ma is ismerősen cseng. Néhányat kiemelve, mindenekelőtt Krenner József Sándor és Markusovszky Lajos neve tűnik fel, az Eötvös család két hű barátja, továbbá Márki Sándor, Ballagi Aladár, Görgey István, Kogutowicz Manó, Posewitz Tivadar és báró Liphay Béla.

Báró Eötvös Loránd elnöklete alatt az új osztály az egyetem fizikai intézetében 1889. jan. 5-én tartotta választmányi ülését. Itt szóba került egy „megindítandó folyóirat ügye” – a „Turisták Lapja. Folyóirat a turistaság és honismeret terjesztésére” –, melynek 1889. évi 1. számában születésére visszaemlékezve, egyebek közt a következőket írja:

„Elnök meleg szavakban üdvözölte a megjelenteket” – majd egyéb ügyek megvitatása után – „...megbeszéltetett az Osztály munkaprogramja, melynek kapcsában Lóczy Lajos alelnök azt indítványozta, hogy az Osztály Budapest vidéke turisztatérképének elkészítése végett forduljon a bécsi katonai földrajzi intézethez, melytől ily térképnek olcsó áron való elkészítése remélhető.” ... „Elnök azon indítványát, hogy az Osztály a turistaságot érdeklő nyilvános előadásokat tartson, a mely célra a fizikai intézet nagytermét rendelkezésre bocsátja, a választmány egyhangúlag, köszönettel elfo-

gadta. Ugyszintén elfogadta Hoffmann Sándor indítványát, hogy egy irányasztalnak a Jánoshegyen való felállítása iránt a fővárosi tanácsnál lépéseket tegyen. Elhatározott továbbá, hogy a választmány vasúti kedvezmények elnyerése iránt a közlekedésügyi minisztériumnál lépéseket tegyen s hogy a Magyarországra vonatkozó úti könyveket gondos revízió alá vegye. Végül a titkár jelentette, hogy az osztály tagjainak száma 312.”¹

S már rá nem sokkal Baross Gábor közlekedésügyi miniszter bevezeti az úgynevezett zóna-rendszert, hogy „a turistaság egészséges fejlődésnek indulhasson”.²

Ugyanez év május 3-án Eötvös Lorándot az Akadémia elnökévé választották. A „Turisták Lapja” is utólag üdvözölte a hírt, hozzáfűzve:

„Tudományos foglalkozása közepette azonban nem feledkezett meg a nemes sportokról sem. Kiváló előszeretettel hódolt és áldoz most a turistaságnak a jelenben is.”³

A „Vasárnapi Ujság”-ban megjelent terjedelmes életrajz az Akadémia új elnökéről, mint turistáról ekképp ad először hírt:

„Mint a magyar Kárpát-egyesület budapesti osztályának elnöke is nem kevés buzgalmat fejt ki. Már gyermekkorában kiváló előszeretettel tanúsított a természet és annak szépségei iránt s egyike volt a legmerészebb turistáknak. Bejárta az országot s egy ily útja alkalmából ismertette a «Vasárnapi Ujság» 1869-iki folyamában a biharmegyei «scarisorai jégbarlangot», melynek vonzó és alapos leírása mellett akkor bemutatott rajzát is maga készítette lapunk számára. De bejárta a külföldnek természeti szépségekben gazdag helyeit is, így

---

1) Turisták Lapja. Folyóirat a turistaság és honismeret terjesztésére. Szerkesztik: Téry Ödön, Thirring Gusztáv. Kiadja a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya. Bp., 1889. I. évf. No. 1. pp. 20–22.

2) Turisták Lapja 2 (1890) No. 1–2. p. 15.

3) Turisták Lapja 2 (1890) pp. 120–121.

különösen sokat járt az Alpeselek vidékén, Tirolban, a hol oly csúcsokat járt be, melyeket addig hozzáférhetetlennek tekintettek s ő utána sem igen akadt vállalkozó megmászásukra, így a múlt évben oly szerencsétlenül járt Michael Innerkofler vezetővel a Dolomitok körében a Zwölferkoflt, Eilferkoflt, a Sextus Rothwandot, az Einsert, a Certa Biancat s utoljára a sokszor emlegetett Croda di Lagót. A «magyar bárót» ott mindenütt jól ismerik. Ő volt az, ki a Kárpát-egyesület budapesti osztályának egyik választmányi ülésén indítványozta, hogy az osztály a természet iránti kedv ébresztésére és fokozására minden vasárnap rendezzen kirándulásokat a főváros kevésbé ismert környékére, mely terv oly életrevalónak bizonyult, hogy a kirándulások már eddig is nagy népszerűsége tettek szert s mindig többen vesznek bennük részt. Az ő lelkesedésének köszönhető nagyrészt, hogy a budapesti osztálynak alig négy havi fennállása óta már is több mint hétszáz tagja van.⁷⁴

E híradást pontosítja és jól kiegészíti egy 1894-ben, ismét a „Turisták Lapja”-ban megjelenő, az akkor vallás- és közoktatásügyi miniszterre kinevezett Eötvöst köszöntő cikk egyik terjedelmes lábjegyzete:

„Báró Eötvös Lorándot – ki már kora ifjúságában megismerkedett hazánk szebb vidékeivel – későbbi külföldi utazásai közben az Alpok bűvös világa bilincselte le és sorozta be hívei közé. Hazánkban tett utazásai közben sem járt, a már azon időben is szélesre taposott utakon, hanem vissza nem rettenve a fáradalomtól s nehézségektől alig ismert vidékeket látogatott meg. Így még a 60-as évek végén a Bihar-hegységet s innét átmenve az Erdélyi Érczhegységbe, meglátogatta a még ma is alig ismert Skerisorai jégbarlangot is. Az Alpok, jelesül a Déltiroli Dolomitok nagy és szerencsés hódítót nyertek benne, ki nem egy, de sok olyan csúcs első megmászását végezte el a melynek ostromlása sok másoknak nem sikerült.

---

4) Báró Eötvös Loránd a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke. = Vasárnapi Ujság 36 (1889) No. 19. (máj. 12.) p. 299.

Ezen kiváló eredmények tették a magyar báró nevét – sok turista író egyszerűen csak der ungarischer Baron-nak nevezte – ismertté és egyúttal irigyeltté.⁵

Az imént idézett „Turisták Lapja” első száma már február közepén megjelent.⁶ A tervezett budapesti turistatérképet Lóczy Lajos közreműködésével Kogutowicz Manó térképész rajzolta meg.⁷ A „Kirándulók kalauza a szentendrei vasút mentén” címen kiadott könyv a közönség számára mindjárt a kezdetekben jó segítséget nyújtott.⁸ Csáky Albin gróf, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter megígérte, hogy Dobogókőn egyszerű menedékkunyhót fog építtetni és szintén a Pilisben a mexikói erdőöri lakban vendégszobát rendeztet be uradalmi költségen. Végül a Hoffmann-kunyhó megnyitását engedélyezte turisták számára.⁹ Sajnos a dobogókői kis menedékház még egy ideig váratott magára. Nem sokkal a megalakulása után, illetve az azt követő években a Budapesti Osztály kezdeményezte az iskolai karavánok meghonosítását és a diákszállók létesítését, turista karácsonyfa-ünnepélyeket rendezett, az első 1889. dec. 29-én Pilis-szentkereszten volt. Felkarolta a turista-fotográfusokat is, az 1890-es „amateurfotografiai kiállítás” nagy sikert aratott, melyet a király is megtisztelt jún. 13-án.¹⁰

---

5) *[Klasz Pál]: Báró Eötvös Loránd. = Turisták Lapja 6 (1894) No. 6–9. pp. 83–84. – Eötvösnek az 1890. jan. 25-én tartott közgyűlésen mondott „elnöki megnyitó” beszédét lásd kötetünkben! Vö. A Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályának közgyűlése. = Vasárnapi Ujság 37 (1890) No. 6. (febr. 9.) p. 94.

6) Thirring Gusztáv: A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja. In: A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913. Szerk.: Déry József, Thirring Gusztáv. Bp., 1914. Magyar Turista-Egyesület. p. 10. (a továbbiakban: Thirring Gusztáv id. mű)

7) Uo. p. 12.

8) Uo. p. 12.

9) Uo. p. 13

10) Uo. p. 14. Részletes leírása: Turisták Lapja 2 (1890) No. 7–8. pp. 269–271. Innen lehet tudni, hogy egyebek közt a Rosti-féle első magyar amatőr képek, Kállay Béni által a Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályának ajándékozott boszniai tájképek, Pápai Károly szibériai felvételei, Lóczy Lajos képei, Téry Ödön Árva várát ábrázoló képe, Déchy Mór Himalája-felvételei voltak kiállítva, a szakfotográfusok termét nem számítva. A könyvtárhelyiségben Eötvös a királynak átnyújtotta a Turisták Lapja dísz-

Már 1889. máj. 28-án létrejött a kiállítás rendezőbizottsága: elnöke az a dr. Wartha Vince lett, aki Budapesten alighanem az első amatőr volt, ki szárazlemezre képet „varázsolt”; alelnök világosvári Bohus László, titkár Kalecsinszky Sándor; a bizottság tagjai is csupa azóta is ismert név: báró Andreánszky Géza, báró Eötvös Loránd, Gothard Jenő, Halaváts Gyula, lovag Kneusel-Herdliczka Arnold, Konkoly Thege Miklós, Krenner József Sándor, Lóczy Lajos, Oláh Gusztáv, Schafarzik Ferenc, Téry Ödön és Thirring Gusztáv. Az akkori Andrassy úti múcsarnokban 1890. április 30-án megnyíló kiállításnak 131 kiállítója akadt, köztük Mária Terézia főhercegnő és Ferdinánd toszkánai herceg.¹¹ A taglétszám rohamosan nőtt, ez a dolog társadalmi jellegéből is adódhatott, s oly személyek hatásának is köszönhető, mint Eötvös Loránd, annyira, hogy az alakuló ülésen 237 tag négy hónap elmúltával 635 volt, s az 1890. évi közgyűlésen a titkár, Thirring Gusztáv Téry Etelka személyében már az ezredik tagot jelenthette be.¹² De a harmadik év körül már erősen kieleződött a budapesti osztály és az Iglón székelő központ közti ellentét. Thirring Gusztáv a későbbi taglétszám-növekedés elmaradásával kapcsolatos válságról így vélekedett:

„Ezt a krízist a Budapesti Osztály és a Magyarországi Kárpát-Egyesület között kifejlődött ellentét idézte fel. A Budapesti Osztály, ez a fiatalos tetterőtől duzzadó új alakulás, a M. K. E. inkább konzervatív irányú központjának működését a Turisták Lapjában ismételve bírálólag tárgyává tette, kivált pedig az egyesület szervezetét kifogásolta, mely az Osztályoknak

---

kötésű példányát, s a tudományos felvételeknek szánt utolsó teremben a tömegvonzás megfigyelésére szolgáló fotografiai készüléket magyarázta meg. Uo. pp. 269–270.

11) Kemény Ferenc: Fotografiai mozgalmak a Magyar Turista-Egyesületben. In: A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913. Szerk.: Déry József, Thirring Gusztáv. Bp., 1914. Magyar Turista-Egyesület. p. 168. A zsűri tagjai közt természetesen Eötvös mellett ott találjuk Déchy Mórt is (uo. p. 169.) Vö. Az amateur-fotografiai kiállítás megnyitása. = Turisták Lapja 2 (1890) No. 5. pp. 155–157. – kiállítással kapcsolatban lásd még [Réthy László]: A M. K. E. Budapesti Osztálya amateur-fotografiai kiállításának érmei. = Turisták Lapja 3 (1891) No. 2. pp. 29–31.

12) Thirring Gusztáv id. mű p. 14.

szabadabb működését gátolta és az egyesületnek a szó szoros értelmében országos egyesületté való alakulásának nem kedvezett.”¹³

Az egyre elmérgesedő viták hatására Posewitz Tivadar már 1890. február 22-én indítványt nyújtott be a központi választmányhoz az anyaegyesületi alapszabályok megváltoztatása és a központi vezetőségnek Budapestre való áthelyezése tárgyában. Ennek hatására május 4-ére Szőnyey Kálmán, a Róth Samu halálával megüresedett központi vezetést ideiglenesen ellátva, Kassára értekezletre hívta össze az egyes osztályokat. Mire a március 26-án tartott ülésén a Budapesti Osztály bizottságot küldött ki az új alapszabálytervezet kidolgozására Eötvös Loránd elnökle mellett, majd az így elkészített tervezetet elfogadva a kassai értekezletre Téry Ödönt, Thirring Gusztávot és Straub Móricot kérték fel. A Kassán május 4-én előterjesztett alapszabály-tervezet lényege, melynek kidolgozásában Eötvös is részt vett, a következő:

„a M. K. E. országos jellegű egyesületté alakul át Budapest székhellyel; az egyesület egymástól független és autonóm osztályokból áll (minden tagnak valamely osztályhoz kell csatlakoznia), melyek saját vagyont gyűjthetnek és csakis szellemi irányítás tekintetében vannak a központi választmány alá rendelve. Az osztályok minden tag után egy forintot fizetnek a központba, melyért az egyesület havi folyóiratát (az évkönyv megszűnik) kapják. A központi választmány, az elnökön kívül, 14 tagból (köztük 5 tisztviselő) áll. A közgyűlés évenként váltakozó helyen tartandó s azon osztályok tagjaik létszámával arányban (minden 20 tag után egy szavazattal) szavaznak.”¹⁴

Ezzel gyakorlatilag a budapesti osztály vette volna át a vezető szerepet, s ez érthetőnek is tűnik, figyelembe véve, hogy az eredetileg a

---

13) Uo. p. 16.

14) Uo. pp. 16–17.

Felvidéken, derék cipszerek által létrehozott egyesület akkorra már országos méreteket öltve Lőcsén, majd Iglón valószínűleg csakugyan nem felelt meg annak, amit egy modern értelemben vett egyesülettől el lehetett várni, mely már túlnőtt a természeti kincseiben sok tekintetben vitathatatlanul felülmúlhatatlan Felvidék, ezen belül is főleg a Tátra turistáinak támogatásán. Az országos mérvű szervezési feladatok ellátása, az adminisztratív ügyek intézése is, csak a kapcsolatrendszereket figyelembe véve is, a vallás- és közoktatási minisztérium, és egyéb feltehető támogatók és pártolók szempontjából is, központnak a főváros látszott a legalkalmasabbnak.

Hosszas vita után részben elfogadták a javaslatot, de végül is, némiképp érthető módon, a helyi érdek és hiúság közbeszólt, a Szepességben nagy ellenkezésbe ütközött a korábban már a többség által gyakorlatilag belátott újító szándék.

Végül a hosszasan húzódó vitának az volt a vége, hogy a Budapesti Osztály kivált a Magyarországi Kárpát-Egyesületből. Az 1891. szeptember 5-én tartott választmányi közgyűlésen kelt jegyzőkönyv a következőképp rögzítette:

„Elnök előadja, hogy a központnak folyó évi augusztus 2-án tartott közgyűlésén, a Budapesti Osztály javaslatai elvették; hogy tehát kívánságaink nem teljesítettek, a mennyiben sem a központ át nem hozott, sem az új szervezés, melyet óhajtottunk, meg nem történt. Ennek eredményeként tehát levonandó a következtetés, azaz, hogy szavunkat beváltva, a központtól szakadjunk el, az érintkezést szakítsuk meg, s a szükséges leszámolást eszközöltessük.”¹⁵ (A kilépésre, illetve az új egyesület létrehozására a következő nyomtatványt körözték: Felhívás a „Magyar Turista-Egyesület” megalakítására.)

Majd a fentiek értelmében szeptember 29-én, este ½ 6 órakor a Kir. M. Tudományegyetem fizikai intézetében tartott rendkívüli

---

15) A Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya. Jegyzőkönyv. = Turisták Lapja 3 (1891) No. 8. p. 220. – Ekkor az Osztály I. alelnöke Lóczy helyett Staub Móric volt.

közgyűlésen döntöttek végleg az elszakadásról, illetőleg egy új egyesület létrehozásáról.

„Célünk a magyar turistaság emelése lévén – kezdi beszédét Eötvös – feltett szándékunk volt e cél elérése végett mindent elkövetni. E cél elérésében azonban akadályok merültek fel; mint osztálya – egy Budapeستől távol székelő egyesületnek – éreztük kezünk megkötött voltát, éreztük a szabad rendelkezési jog hiányát, mely különösen abban nyilvánult, hogy vagyont alapítanunk, s gyűjtenünk nem volt szabad. Mindezen nehézségeket pedig egy központ okozta, mely kiváló objectumát távol a fővárostól cultiválja, ez által csak a lokális turistaságot mozdítja elő. Mi mindezt csak erősbödésünk alkalmával vettük észre. Oly helyzetben voltunk mint – hogy hasonlatosan éljek – az államok, melyek alakulásánál kezdetben mindenütt az absolut kormányforma dívott, s csak később, midőn a szabadság érzete felkeltetett, alakultak át oly módon, hogy a szabadság érvényre jutott. Vagy hogy egy újabb időből vett hasonlattal éljek, gyarmatosai voltunk a Tátrának, adót fizettünk – a nélkül, hogy ezzel szemben szabadságunk lett volna. Törekvéseinkben, melyek az önállósítást célozták, nem voltunk magunk, hanem az osztályok nagyobb része is mellénk sorakozott; így alakult meg azután a tervezet, mely szerint teljesen önálló osztályok, s csak ezek egységes vezetése céljából, felettük központi választmány létesíttessék. Hogy az eddigi helyzet s az önállósításunk esetén beálló helyzet közti különbség szembe-tűnő legyen, csak azt kívánom felemlíteni, hogy eddig a központnak volt vagyona s az osztályoknak nem volt, ezután pedig éppen megfordítva állandó a dolog, azaz: hogy a vagyonnal az osztályok fognak rendelkezni, míg a központ ilyennel nem bír.”¹⁶

Majd Münnich Aurél, szót kérve, helyesli a kilépést s az új egyesületet, s annak maga is tagja kíván lenni, de mint szepesi ember,

---

16) Az 1891. szeptember 29-én felvétellett jegyzőkönyv szövege uo. pp. 221–224. Az idézet helye: p. 222.

ismeri az ügy élére állt ottani vezérférfiakat, „kiket a legjobb akarat, a legtisztább szándék vezérel”, s ezért kéri a budapesti tagokat, ne lépjenek ki a Kárpát-Egyesületből, „mivel ezen kilépés nem feltétele annak, hogy a Turista-Egyesület létesüljön.”¹⁷

Eötvös ezt el is fogadja, illetve megerősíti. Pattantyús Ábrahám Márton, a „Vágvölgyi Alosztály” és id. Tirts Rezső, mint a „Szittnya-Osztály” küldötte az elhangzottakkal egyetértésben csatlakozását jelentette be osztálya nevében. Mindezek után a tagok együttes felállásával kimondják a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályának feloszlását.

Eötvös Loránd mindezt a következő szavakkal fejezte be:

„Végül tisztelt közgyűlés az utolsó szó legyen a köszönet szava; köszönjük az anyaegyesületnek, hogy védőszárnyai alatt tartott, míg annyira megerősödtünk, hogy önállókká lettünk. Köszönjük ezt annál is inkább, mivel a Magyarországi Kárpát-Egyesület jó hangzású neve tette azt lehetővé, hogy az eddigi eredményeket elértük. Ezért szavazzunk az egyesületnek köszönetet. (...)

Én pedig részemről köszönöm a bizalmat, mellyel minden törekvésemben támogattak; legjobban igazolja egyetértésünket az, hogy határozataink – ha voltak is viták – rendszerint mégis egyhangúlag hozattak; köszönöm ezért ismételve a bizalmat, mellyel irányomban viseltettek s a melyért – érzem – mindig kötelezettségben maradok.”¹⁸

A közgyűlés hangos „Éljen Eötvös Loránd” felkiáltásokkal ért véget.

Így jött létre a Magyar Turista-Egyesület, melynek elnökéül közfelkiáltással báró Eötvös Lorándot, szavazás eredményeképpen pedig alelnöknek gróf Teleki Gézáat választották meg. Az ügyvezető alelnök Téry Ödön, s a titkár Thirring Gusztáv maradt. A jegyző Lupkovich Egyed lett. A központi választmány tagjai pedig: Forster

---

17) Uo. p. 223.

18) Uo. p. 224.

Gyula, Lukse-Fábry Béla, Görgey István, Márki Sándor, Markusovszky Lajos, Staub Móric, Inkey Béla, Wartha Vince és Nagy Dezső.¹⁹ Markusovszky és Inkey – ők ketten az igazi, régi barátok, mindkettővel nemegyszer együtt volt vagy többször is találkozott az Alpok hegycsúcsai és jégárjai közt.

Az egyesület szervezetét tekintve a példa a híres Deutscher und Österreichischer Alpenverein volt. Ennek értelmében az egyesület a gyakorlati működést teljesen az osztályoknak engedte át, magának a központnak csak a szellemi vezetés és irányítás volt feladata. A központ mindössze egy kevés tagból álló választmány volt, tehát mint önálló szervezet vagy anyaegyesület, mely külön tagokkal rendelkezne, nem létezett.

Maga a Budapesti Osztály november 21-én alakult meg, december 27-én a Mátra Osztály, 28-án a Szittnya Osztály és 1892. január 2-án a Vasvármegyei Osztály, majd többek közt május 15-én az Egyetemi Osztály.²⁰ Alig egy év alatt már 11 osztálya volt az egyesületnek, összesen 2663 taggal.²¹ 1893. december 21-én ismét új osztály alakult, a Műkedvelő fényképészek köre. Majd 1894. jún. 17-én a Borsodi Bükk Osztály, 1896. márc. 8-án pedig a Kassavidéki Osztály kezdte meg működését. A taglétszám így 1896 közepére 2968 főre emelkedett.²²

1894. június 23-án a Tanítói Osztály – mely még az elsők közt alakult 1892. február 4-én – nagy létszámú küldöttségben tisztelt Verédy Károly kir. tan. elnök vezetése alatt a Magyar Turista Egyesület elnökénél, közoktatási miniszterre történt kinevezése alkalmából. Eötvös a köszöntő szavakra így felelt:²³

---

19) Thirring Gusztáv id. műve p. 22.

20) Később, február 4-én a Tanítói Osztály, febr. 14-én a Tátra-Osztály, márc. 13-án a Kőszegi Osztály, április 27-én a Fiumei Osztály, május 15-én az Egyetemi Osztály és augusztus 14-én a Túrócvarmegyei Osztály. Lásd uo. p. 23.

21) Uo.

22) Uo. p. 24.

23) Moussong Géza: Báró Eötvös Loránd. = A Magyar Turista-Egyesület Tanítói Osztályának Közleményei. 1 (1894) No. 8. (aug. 15.) p. 52. Eötvös még az alakulólésén 50 fírt átnyújtásával, mint egyetemi tanár a Tanítói Osztály első alapító tagja lett, lásd uo. p. 52.

„Mindenkor örömmel gondolok arra az alkalomra, midőn Önök között az alakuló közgyűlésen részt vehettem s jól esik tudnom azt, hogy buzgóságukhoz némi kis részben magam is hozzájárulhattam. Az Osztály működését azóta is szakadatlan figyelemmel kísértem s azt tapasztaltam, hogy a Tanítói Osztály mindenkor lelkesen felelt meg kitűzött céljának, működését elismerésre méltóan folytatja, úgy, hogy összes osztályaink között éppen a Tanítói Osztály egyike azoknak, mely a legdicsegetesebb működésével bebizonyította, hogy méltóan tölti be hivatását.

Örülök, hogy így nyilatkozhatom a Tanítói Osztály működéséről, mert az iskola az, mely leghivatottabb a hazafiasság felélesztésére s terjesztésére. Már pedig a turistaság nemcsak a testet s lelket edzi, hanem a hazafiasság szolgálatában is áll, a mennyiben hazánkat óhajtja megismertetni, megkedveltetni úgy társainkkal, mint az idegenekkel. Az iskolának máskülönben is szolgálatára van a turistaság, mint azt Önök igen jól tudják s éppen ezért szívesen veszem működésüket e téren is, kívánom, hogy Osztályunk minél szebben felvirágozzék.”

Az M. T. E. működésének egyik kiemelkedő eseménye a már 1888 óta tervezett „Báró Eötvös Loránd-menedékház” felavatása volt. 1888. szeptember 24-én Ballagi Aladár, Téry Ödön és Thirring Gusztáv Dobogókőről lejövet Pilisszentkereszten, Prokop Géza közalapítványi főerdész klostromkertjében Budváry János helyi plébános és Matyók Bence pomázi főszolgabíró vetette fel azt az ötletet, hogy mivel egy nap alatt nehezen megjárható Dobogókő, s a turizmus jobban fellendülne, ha valahol nyugovóra hajthatná fejét a vándor, jó lenne Dobogókőn egy kis menedékházat építeni.²⁴ S habár a vallás- és közoktatásügyi minisztérium elhatározta, hogy megépíti a házat, ez akkortájt nem valósulhatott meg, s a tervezéstől számítva majd sok évre rá, miután 1897 júliusára a szükséges pénz, tervrajz és minden készen állt is, csak az újabb nehézségek leküzdésével, végül Prokop

---

24) Pfinn József: A Dobogókő és menedékháza. = Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7. pp. 91–103.

Géza és neje közbenjárásával az esztergomi Eggenhofer József cége fejezte be a munkát, Pfinn József tervei alapján.²⁵

Később a Tanítói Osztály háláját egy díszesen festett oklevél átnyújtásával is emlékeztetéssel tette:²⁶

A
MAGYAR TANITÓK TURISTA EGYESÜLETE
tudomására adja mindenkinek
a kit illet, hogy a mai napon tartott közgyűlésben
NAGYMÉLTÓS ÁGÚ
BÁRÓ Dr EÖTVÖS LORÁND
URAT
a Magy. Tud. Akadémia elnökét, a főrendiház
tagját, tud. egyetemi tanárt stb.
mint a tanítók s turisták igaz lelkes barátját, mély
tisztelete és szeretete jeléül, egyhangúlag és
lelkedéssel választotta

Védnökévé.

Minek erejéül ezen általunk aláírt és
egyesületünk pecsétjével ellátott okiratot
kiadtuk.

Budapesten, az 1897. évi február hó 18.-án
tartott közgyűlésünkből.

Verédy Károly
kir. tan. elnök.

Moussong Géza
ügyvivő alelnök.

Romhányi Sándor
egyes. titkár.

Tarczal Viktor

25) Uo. p. 102.; Plökl Antal: Menedékházaink. In: A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913. Szerk.: Déry József, Thirring Gusztáv. Bp., 1914. Magyar Turista-Egyesület. pp. 103–124. A dobogókői Báró Eötvös Loránd-menedékházról: pp. 103–117. (a továbbiakban: Plökl Antal id. mű)

26) MTAKK Ms 10.710/29

Végre 1897. november 17-én vette át az építés lebonyolítására kiküldött bizottság az új házat, mely mintegy 10–14 személy kényelmes elhelyezésére alkalmas, két szobából állt, egy kisebb a nők s egy külső, nagyobbacska a férfi turisták számára nyújtott kellemes szállást. Majd ezt a szerencsére ma is álló faházikót az ötlet születésének immár tizedik évfordulóján, 1898. június 5-én avatták föl.²⁷

A kirándulók nagy tömege a Nyugati pályaudvaron gyülekezett, egyszerre Eötvös Loránd is föltűnt a gyülekezők közt. A vonat 6 óra 15-kor indult, megtömve a lelkes turisták zsvajgó csapatával. Az Állatkert és a millenniumi kiállítások kísérőjeként 1896-ban felépített, középkort és a török idöket idéző mulató és szórakoztató épület-együttes, az Ős-Budavára integetett a vonat ablakán kihajolóknak. (Az Egyesület, versenyen kívül, az ezredéves országos kiállításon is részt vett, állítólag szép sikereket könyvelve el, nagy érdeklődéstől kísérve.)²⁸ Palota-Újpest akkori állomáson még néhány arra lakó kapaszkodott a turistákhoz; Téry közben megpróbálta számba venni a lelkes résztvevöket, közel kétszázig jutott. Nagy-Maros felső állomásán a Vágvölgyi Osztály vezetője, Pattantus Ábrahám Márton lepte meg a társaságot, osztálya meleg üdvözlét hozva. Néhány perc múlva a vonat megállt az ún. „dömösi hajlatban”, s ekkor a szembensö dömösi parton megdördültek az üdvözlö mozsarak, mire Dobogóköröl hallatszott a válasz, a méltó ágyúdörgés. A révnél egy nagyobb s egy kisebb komp, s három ladik vitte szakadatlan az embereket, többszöri forduló kellett, s a megérkezőket újabb ünnepi ágyúdörgések köszöntötték. A társaság beözönlött a dömösi Falk-féle kocsmába, hol hála Falk bácsi előrelátó gondoskodásának, valahogy mindenkinek jutott valamiféle hely. Rövidesen a titkár kürtje indulásra szólított.

„Báró Eötvös Loránd központi elnök, a dolomitok hírneves megmászója, itt is meg mutatta, hogy igazi turistavér folyik ereiben, nem volt képes a nehezebben mozgó nagy tömeg mérsékelt menet-ütemét betartani, s dr. Téry Ödön alelnökkel, dr. Pattantus Ábrahám Mártonnal, Brunckhorst Alberttel s

---

27) Uo. és Pfinn József id. munkája p. 99.

28) Thirring Gusztáv id. műve p. 32.

még néhány turistával csakhamar megelőzte a zömöt, s mintegy elővédként vezette a társaságot.”²⁹

S miután az Egyetemi Osztály által foglalt forrást Prokop Géza feleségéről „Erzsike-forrás”-nak keresztelték, fölértek a csúcsra, s itt Dobogókőn kezdetét vette az ünnepség. Kontra Kálmán főszolgabíró a ház első lépcsőjére állva a pomázi járás nevében – melyhez Dobogókő is tartozik – köszöntötte az egybegyülteket, majd Ellinger Ede az Eggenhoffer-cég nevében néhány szó kíséretében átadta a menedékház kulcsát Téry Ödönnek, a Budapesti Osztály alelnökének, ki sajnálatát fejezte ki, hogy elnökük, Teleki Sándor gróf Boszniában léte miatt nem lehet jelen, s csak táviratban üdvözölhette a jelenlévőket. Majd ünnepélyes beszéd kíséretében átadta a közhasználatnak a házat, miközben lehullt a feliratot eltakaró lepel, melyen ez olvasható: *Báró Eötvös Loránd-menedékház*.

„Az éljenzés, a zaj rögtön megszűnt, – mondja a korabeli krónikás – midőn báró Eötvös Loránd szólni kezdett. Egyszerű, meleg, szívhez szóló hangon beszélt, s különösen azt emelte ki, hogy bár a megemlékezés mindig és minden formában jól esik, mégis rendkívül hálás a mai megemlékezésért, egyrészt, mert e menedékházat, mely az ő nevét viseli, igazi, őszinte barátai emelték, a kik vele egy gondolkozásúak, másrészt, mert e hajlék nem díszes palota, hanem egyszerű faalkotmány, a felírás is egyszerű rajta s idő múltán le fog onnan kopni, a házikó is elkorhad s az emléknek csak emléke fog megmaradni és éppen ez az, a mi legjobban tetszik neki.”³⁰

---

29) Hf.[?]: A „Báró Eötvös Loránd-menedékház” felavatása. = Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7. pp. 103–110. Az idézet helye: p. 106. – innen veszem a többi is, lerövidítve s némiképp átalakítva (– a szerző megj.)

30) Uo. pp. 108–109. – Szerencsére azért nem történt így, pedig csak kis híja volt. Pápa Miklós 1969. ápr. 20-án a Dobogókőn rendezett emlékünnepeken még ezt mondhatta: „A felirat sajnos, valóban lekopott. A házikó azonban megmaradt. Jókarban és eredeti formájában élte át a hosszú évtizedeket s évekkel ezelőtt kérésünkre védett sporttörténeti emlékké nyilvánította a műemléki hatóság. Meg kell becsülnünk elődeink alkotó tevékenységének ezt a szép emlékét.” Pápa Miklós: Eötvös Loránd a hegymászó. = Természetbarát Híradó, 1969. No. 4. p. 4.

Az egykori avatás hatalmas mulatsággal folytatódott, Prokopné öngyása lucullusi ebédet tálaltatott, volt ott özcomb, szarvas- és őzgerinc, nyúlpecsenye pástétommal, pörkölt, sütemény. Végül pedig hat óriási tortát hozott elő a szűkebb rendezőség, mellyel Eötvös Loránd lepte meg a vendégeket. Törley ajándékként a Promontorból való remek pezsgőben sem volt hiány, s Ludwig Vilibald nagymarosi pincéjéből került elő hasonló nedű. Sörrel és borral a Budapesti Osztály gondoskodott.³¹ A résztvevők a kihozott vendégkönyvben mindnyájan megörökítették magukat, a következő bejegyzés alatt:

Isten nevében 1898. június 5.
A Menedékház felavatásához adja Isten nagy áldását.

S a nevekkal teleírt lap közepétől kicsit lejjebb olvasható a ház névadójának az aláírása:

b. Eötvös Loránd

Az 1980-as évek elején már igencsak rogyadozó, beomlott ház felújítását, Magyarország első menedékházának a sorsát egy lelkes, önzetlen csapat vette kezébe, Mészáros János vezetésével. A „Báró Eötvös Loránd menedékház” felújítása 1983. ápr. 30-án kezdődött és már – hála a kitartó elszántságnak – szept. 28-án, a munkálatok elvégzésével be is fejeződött, eredeti formájában visszakerült rá a felirat, s az 1984. jún. 2-i ünnepélyes felavatás óta az épület turistamúzeumként várja a látogatókat. Lásd: Hegedős Mihály: Bemutatjuk a Múzeumot. = Turista Magazin, 1984. No. 8. pp. 8–9. – A ház történetéről, főképp az újabb időről lásd: Mészáros János: A menedékházról a múzeumig. 1–2. = Turista Magazin, 1984. No. 5. pp. 6–7., No. 6. pp. 8–9.

Mészáros János 1988-ban – részben a nagy elődök példáját követve – megalakította a „Téry Ödön Turista Baráti Társaság”-ot, majd 1990-ben a „Magyar Sportturisztikai Szövetség”-et. 1992-ben példájával személyesen is hozzájárult a Magyarországi Kárpát Egyesület újraélesztéséhez, s a mai napig részt vesz az Eötvös Loránd emléket hirdető BEAC-Maxik szervezésében. Az újabb turistaegyesületekről lásd: Bánhidi Attila: Újjáalakult a Magyarországi Kárpát Egyesület. = Turista Magazin, 1992. No. 10. pp. 24–26.; Mészáros János: A BEAC Maxi története. = Sportturisztikai Híradó, 1998. No. 5. pp. 5–6.

31) Hf.[?]: A „Báró Eötvös Loránd-menedékház” felavatása. = Turisták Lapja 10 (1898) No. 5–7. p. 109.

Sőt néhányan az éjszakát is ott töltötték, ezen „vállalkozásukat” a vendégkönyv következő lapján meg is örökítették:

„A dobogókői menedékház megnyitott 1898, június 5-én. Egy kis társaság, mely akadályoktól nem riad vissza, veszélyt nem ismer, de szereti a természetet, a mellett a jó kedv, vidámság állandó utitársuk bármerre: megtették azt a nagy rekordot, hogy elsőnek tették próbára a „Loránd” salont úgy is mint estebédlő úgy is mint hálószoba. Mindenkép bevált. A hölgyek teljes meglelégedéssel vannak eltelve a „női szalon” kellemes volta iránt. [Igaz, hogy minden irányban való megnyugtatásukra a „prics” alatt levő pincze ajtó vasreteszét el kellett zarnunk, nehogy valami kéretlen látogató „merüljön” föl a pincze mélyéből.] Mi szinte csak szépet és jót mondhatunk a magunk éjjeli nyugodalmáról, kivéve, hogy egy kis szentlászlói fiú egész éjjel szuszogott – ott szedtük föl a ház előtt este, ahol elaludt és szülejétől elszakadt. A napfelkelte itt is »jónak bizonyult« és mindenkinek melegen ajánlható.

1898. június 6-án, reggel

½ 5 óra 8° R.

Kiss János
Balogh Ernő Szépligeti Győző
Rösler Irma
Kiss Margit³²

---

32) A nagyalakú, barna, tiszta bőrbe kötött vendégkönyv ma is látható a helyreállított menedékház első kiállítótermében. Fedelén, aranyozott betűkkel:

„M. T. E. B. O. [Magyar Turista-Egyesület Budapesti Osztálya]

Báró Eötvös Loránd Menedékház. [45°-os szögben, középen]

1898. jun. 5.”

A könyv 1897. dec. 24-i bejegyzéssel kezdődik, egy karácsonyi versikével. – Itt mondok köszönetet Szabó Lajosnak, a Testnevelési és Sportmúzeum igazgatójának, hogy a tárlóban lévő vendégkönyvet átnézhettem, s a Menedékház örének, valamint Szepessy András barátomnak, ki szakadó esőben is szívesen jött velem erre a némi tudományos színezetet is öltő, Eötvös Loránd nyomában vezetett – kétszemélyes – túrára.

A fővároshoz közel fekvő Pilisbe és Visegrádi-hegységbe vágások száma rohamosan kezdett növekedni, így megérett egy újabb turistaház terve, melyet tulajdonképp a kis menedékház helyébe terveztek. Végül az első menedékház közvetlen szomszédságában épült föl a mindenki által jól ismert, kőből épült emeletes turistaház, mely 1906. jún. 3-án nyitotta meg ajtaját, s ennek is a „Báró Eötvös Loránd-menedékház” nevet adták.³³

Mint az Egyesület fontos cselekedetét, egy másik, a mai napig eredeti rendeltetése szerint működő híres menedékházat is meg kell említeni, melynek lelke, fő mozgatója most is Téry Ödön volt: ez a Magas-Tátrában lévő öttavi Téry-menedékház, melynek röviddel a befejezte után az avatása 1899. aug. 21-én zajlott le.³⁴ Eötvös, ki amúgy se kedvelte a nagy csoportban való hegymászást, s ki ekkorra már a közélet több területéről a visszavonulást fontolgatta, s az Egyesület elnöki posztjáról is hamarosan leköszön, nem vett részt az ünnepségen, de Schluderbachból barátját ez alkalomból nagy szeretettel köszönti:³⁵

---

33) Plökl Antal id. munkája p. 112.; vö. Bányai Aladár: A dobogókői II. báró Eötvös Loránd-menedékház felavatása. = Turisták Lapja 18 (1906) No. 6–10. pp. 108–116. – Bucsek Henrik, mint a hegymászóbizottság elnöke, a Magyar Természetbarát Szövetség elnökségéhez intézett 1959. szept. 30-án kelt levelében a Hegymászóbizottság nevében a dobogókői [újabb] turistaházban Eötvös Loránd emléktábla elhelyezését javasolja, hisz az évben volt Eötvös halálának 40., s a következő évben, vagyis 1960-ban 10. évfordulója, hogy a budapesti Tudományegyetemet róla nevezték el. „A javaslat szerint a dobogókői turistaház előterében elhelyezett márványtábla hirdetné Eötvös Loránd hegymászó érdemeit. Ezzel a hegymászásnak és természetjáró mozgalmunknak is propagandát fejtenénk ki, egyúttal azonban azt is tudatná a tábla, hogy miért éppen Eötvös Lorándról nevezték el a házat illetve a turistaház-telepet.” – Amikor a Vendéglátóipari Vállalat vette birtokába a turistaházat, elnevezését megszüntette, ezért a Magyar Természetbarát Szövetség Hegymászó Bizottsága már 1958-ban azt indítványozta, hogy Eötvös halálának közelgő 40. évfordulójára állítsák vissza az eredeti nevet és helyezzenek el egy emléktáblát, de ez akkor nem történt meg, s még hosszú-hosszú ideig váratott magára. Bucsek Henrik előadása Eötvös Lorándról a Magyar Földrajzi Társaság hegymászó csoportjának szakülésén, 1962-ben. Kézirat. 26. fol. (Magángyűjtemény)

34) Plökl Antal id. munkája p. 119.

35) A levél teljes szövegét lásd: Turisták Lapja 11 (1899) No. 8–12. p. 170.

„Dr. Téry Ödön úrnak
a Magyar Turista-Egyesület ügyvivő alelnökének
Budapesten.

Kedves barátom!

István napján, a magyar ünnepen tartja a M. T. E. közgyűlését, a reá következő napon avatja fel az Öttó katlanában a „Téry-menedékházat”. Egyesületünk Budapesti Osztályának évek során át nem csüggedő fáradozása lehetővé tette végre, hogy zászlónkat kitűzzük a Lomniczi-csúcs tövében. Kijelölve ekként az út irányát, melyen a magyar ember magyar földön járva, közelebb juthat az éghez és mindazokhoz az eszmékhez, melyeket az ember képzelete mint Istent oda a magasba helyez el.

Szép ünnep lesz ez a felavatás, a leghevesebben s legörömteljesebben a te szíved fog dobogni, hiszen az a vágyad teljesül, mely az álomból a te biztatásodra vált előbb tervvé s végre most valóvá. Képzelheted mennyire sajnálom, hogy e szép órában nem foghatom meg baráti jobbodat s nem szoríthatok kezét mindazokkal a lelkes társainkkal, kik ez alkotásban részesek voltak.

Téged kérlek arra, fejezd ki mindannyiaknál e feletti sajnálkozásomat, téged kérlek, mondd meg a közgyűlésen és a házfelavatásnál egybegyülteknek, hogy a Cristallo tövében is a Tátra körül egybegyült társaimra gondolok s a mikor majd ti barátságos lakomához ültök, akkor én itt távolban a Magyar Turista-Egyesület felvirágozására és a Téry-menedékház rendíthetlen fennmaradására fogom üríteni poharamat.

Isten áldjon téged és barátainkat.

Schluderbach, 1899. aug. 10.

Eötvös Loránd.”

Sajnos a tátrai kalauzügy kapcsán Eötvös végül megvált elnöki tisztétől. 1899 januárjában a Magyarországi Kárpát-Egyesület a tátrai kalauzügyet, vagyis a hegyivezetők képzését, oktatását és működtetésüket a Sziléziai Osztálynak Boroszlón székelő kalauzügyi

bizottságának engedte át, így a Tátra magyar részének kalauzügye és a magyar honos kalauzok fölötti fegyelmi jog is idegen kézbe került volna. Ez ellen erélyesen tiltakozott a Magyar Turista-Egyesület, félve, hogy ezáltal végleg elveszti a magyar turizmus minden befolyását a Tátra fölött, és ez talán a magyar vezetőket is kellemetlenül érintheti. Ugyanakkor elismerte a Sziléziai Osztály helyes szándékát, hogy meg kell újítani a Magyarországi Kárpát-Egyesület által már egy ideje elhanyagolt kalauzügyet.³⁶ Az ezzel kapcsolatos éles viták és cikkváltások a Turisták Lapjában jól van dokumentálva, mindaz a hosszan tartó huzavona és kellemetlen vitasorozat, mely teljesen elmérgesítette a Magyar Turista-Egyesület és a Magyarországi Kárpát-Egyesület 1888-as szakadás óta amúgy sem felhőtlen viszonyát.³⁷

A vádak ellen tiltakozik a Magyarországi Kárpát-Egyesület elnöksége, válaszként ők is régi sérelmeket hánytorgatnak fel, a kiválást, s az 1896. évi országos kiállítás alkalmával nyert „szomorú tapasztalatok” felemlítése mellett a kalauzügyet saját belügyüknek tekintik. (A kalauzügy újjászervezése a Magas-Tátra magyarországi részében.)³⁸

A két magyar turistaegyesület között feszülő ellentét feloldására,

---

36) Thirring Gusztáv id. munkája p. 26.

37) A kalauzügy újjászervezése a Magas Tátrában. = Turisták Lapja 11 (1899) No. 5–7. pp. 75–87., különösen pp. 80–85. Az írás ezzel zárul: „Egyesületünknek, mely mindenkor az ügy érdekét szolgálta első sorban, nem lehet feladata, hogy a Sziléziai Osztály elé, melynek működése utóvégre is legjobb akarat és tehetség szerint, egy mindnyájunkra nézve fontos ügynek rendezésére irányul, gáncsot vessen. A Magyar Turista-Egyesület - nézetünk szerint - még az elől sem fog kitérni, hogy adott körülmények között azt munkájában lehetőség szerint támogassa. De tenni fogja ezt mindig azon keserű tudatban, hogy azért, mert a Magyarországi Kárpát-Egyesület nem tudott rendbe szedni 20–25 embert, ezen ügy is idegenek kezébe került. Ezen tény pedig szomorúan jellemzi hazánk turistaviszonyait.” Uo. pp. 86–87. – Vö. a Magyar Turista-Egyesület központi választmányának 1899. júl. 3-án tartott közgyűlésén Döri Gyula jegyző felszólalását. Uo. p. 113.

38) A Magyarországi Kárpát-Egyesület elnökségének nyilatkozata. = Turisták Lapja 11 (1899) No. 8–12. pp. 178–179. Még a kérdés jobb megértéséhez lásd: A Magyar Turista-Egyesület központi választmányának „Válasz”-a. Thirring Gusztáv titkár és Wartha Vince alelnök aláírásával (uo. pp. 181–188.) és a többi ebben a tárgyban keletkezett dokumentum, mint például a Sziléziai Osztály elnökének válasza stb. (uo. pp. 188–201.)

a két fél kibékítésére és az ügy megnyugtató rendezésére Eötvös, jó diplomáciai érzékkel, s az elhatalmasodó részletek fölé emelkedve az őt megkereső Kárpát-Egyesületi elnökkel, Münnich Auréllal meg-egyezett, hogy mindketten egy azonos szövegű levélben fordulnak, mint elnökök, saját választmányukhoz, kérve a két egyesület közti barátságos viszony helyreállítását. A szöveg így hangzik:

„A Magyar Turista-Egyesület választmányának, Budapest-
pesten.

Dr. Münnich Aurél úrral a Magyar. Kárpát-Egyesület nagyérdemű elnökével összejövén, megbeszélés tárgyává tettük a M. K. E. és a M. T. E. között a nyár folyamán létrejött meghasonlást, mely úgy az egyesületek választmányainak nyilatkozataiban, mint hirlapi polémia alakjában is kifejezésre jutott. Mindketten egyformán sajnálkozásunkat fejeztük ki e meggyőződésünk szerint kölcsönös félreértésből eredő incidens felett, mely a két együtthaladásra hivatott egyesület áldatlan viszálykodással egymás ellenében állította és megfogadtuk, hogy a mennyire tőlünk telik, rajta leszünk, hogy közöttünk a barátságos viszonyt nemcsak újra helyreállítsuk, hanem még szorosabbá is fűzzük, meg lévén győződve arról, hogy közös ügyünket, közös egymást támogató munkássággal mozdíthatjuk elő a legbiztosabban.

Kötelességemnek tartván e meggyőződésemet s annak a M. K. E. mélyen tisztelt elnöke előtt tett kinyilatkoztatását is a M. T. E. választmányának tudomására hozni, arra kérem a tisztelt választmányt, sziveskedjék azt megfontolván, az abban foglaltakhoz a maga részéről is hozzájárulni.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1899. október 24-én

kész szolgáljuk
b. Eötvös Loránd.”

Ezt a levelet, az elnöklő Wartha Vince alelnök bejelentése után, keletkezésének körülményeit is röviden ismertetve, a központi választmány 1899. nov. 21-i ülésén Téry Ödön ügyvivő alelnök olvasta föl.³⁹

Ugyanezzel a szöveggel, a szükséges részek megváltoztatásával, a Magyarországi Kárpát-Egyesületnek 1899. nov. 5-én Iglón tartott központi választmányi ülésén elhangzó, „Dr. Münnich Aurél orsz. képviselő, a Magyarországi Kárpát-Egyesület elnöke” aláírással ellátott levélre a válasz:

„A központi választmány teljesen osztja az egyesület elnökének ez átiratban kifejezésre juttatott meggyőződését, azt egész terjedelmében magáévá teszi és a Magyar Turista-Egyesület és a Magyarországi Kárpát-Egyesület közt felmerült ügyet befejezettnek nyilvánítja.”⁴⁰

A Kárpát-Egyesület ezen döntését a Magyar Turista-Egyesület is közölte nov. 21-i ülésén.⁴¹ A felelet azonban már nem volt annyira egyértelmű, inkább várakozó és tartózkodó, pedig a Magyarországi Kárpát-Egyesület a kalauzügyet, úgy tűnik, épp megnyugtatóan egyezszik rendezni, amint az a nov. 5-i ülésen is megnyilvánult:

„A választmány ... annak a reménynek ad kifejezést, hogy a kalauzügy újjászervezésére kiküldött bizottság belső szervezetére nézve a központi választmány és a Sziléziai Osztály elnöke között félreértések folytán keletkezett nézeteltérések közös szóbeli megállapodással és közös egyetértéssel a fontos cél érdekében is rövid idő alatt ki fognak egyenlítettetni.”⁴²

---

39) A központi választmánynak 1899. nov. 21-én tartott üléséből. = Turisták Lapja 11 (1899) pp. 217–221. Maga a levél p. 218.

40) A Magyarországi Kárpát-Egyesületnek 1899. évi november 5-én Iglón tartott központi választmányi üléséből. = Turisták Lapja 11 (1899) pp. 231–234., idézet: p. 232.

41) Uo. p. 218.

42) Uo. p. 233. – Az egyezkedésekről a Sziléziai Osztály és a kalauzügy tárgyában még lásd: A Magyarországi Kárpát-Egyesület központi választmányának 1900. évi

Ahogy a béke részlegesen helyreállni látszott a Sziléziai Osztály és a Magyarországi Kárpát-Egyesület központi választmány közt, a Sziléziai Osztály Boroszlóban megtartott március havi ülésen tett nyilatkozata szerint a dolog tulajdonképp végleges befejeződéséhez ért.

„A kalauz-kérdésre vonatkozólag tudomásul adatott, hogy a kalauzügyi bizottságnak volt boroszlói tagjai, újból való belépésüket célzó felszólításra elutasítólag feleltek. Elhatározásuknak indokául kijelentették, hogy – miután a bizottságnak székhelye, mások érzelmeinek és nézeteinek megsértése nélkül, Boroszlóban immár lehetetlenné vált – a boroszlóiak ezen ügyben a jövőben csupán igen korlátolt működést fejtenének ki, egyúttal azonban ama reményüknek adtak kifejezést, hogy – miután az előmunkálatok befejeztettek és a tervezetek kidolgoztattak – a bizottság magyar tagjainak most már sikerülni fog a Magas Tátra kalauz intézményét a turistaság mai igényeinek megfelelő szintre emelniük.”⁴³

---

március hó 18-án Poprádon dr. Münnich Aurél elnöklete alatt tartott ülése. = Turisták Lapja 12 (1900) No. 1–4. pp. 88–91., főleg p. 88. Vö. az erre is reagáló M. T. E. központi választmányának március 28-án tartott ülését (uo. p. 72.). Mindehhez még néhány dokumentumot közöl a Turisták Lapja, uo. pp. 97–100.

43) A Magyarországi Kárpát-Egyesület Sziléziai Osztálya, uo. p. 91. – A teljesség kedvéért és a Tátra kalauzainak megszervezésében a Sziléziai Osztály fontos szerepét is hangsúlyozva még a következőt kell kiemelni, a Tátra feltárásában kifejtett más érdemei mellett, az 1900-as év kapcsán: „A tátrai kalauzügy emelését célzandó, az osztály kalauz tanfolyamot tartott, a kalauzokat színes térképekkel látta el és pünkösdkor a kalauzok részére gyakorlati kirándulást is rendezett. Az osztály által választott kalauzügyi bizottság azonban később, a központi választmány határozatának a sziléziai bizottsági tagok értelmezésével és felfogásával, meg nem egyező értelmezése folytán – főleg pedig azért, mivel a kalauzügyi bizottság székhelyéül nem Boroszló jelöltetett ki – indítatva érezte magát arra, hogy a kalauzügygel való minden további foglalkozástól távol tartsa magát s a bizottság sziléziai tagjai: Müller, Otto, Habel és Scholtz 1899. nov. 10-én tisztségükről lemondtak.” A Magyarországi Kárpát-Egyesület osztályai működésére vonatkozólag a Magyarországi Kárpát-Egyesület XXVII. évkönyve (1900) nyomán. Turisták Lapja 12 (1900) No. 5–8. pp. 172–173. – A Magyarországi Kárpát-Egyesület központi választmányának 1900. márc. 18-i üléséből azt is megtudjuk, hogy a kalauz tanfolyamot ebben az évben is megtartják, 21 kalauzt oktatnak, oktatójuk pedig Ambrózy Albert tanító; a kalauzügy további fejleszt-

Ilyeténképp az ügy nyilvánvalóan immár a Magyar Turista-Egyesület számára is kedvezőnek mondható véget ért. Érdekes, hogy a Sziléziai Osztály megelégedve a kalauzügy áldatlan állapotát, kezébe vette az ügyet, ezt nem gátolta, sőt eleinte nem is nagyon támogatta, csak hagyta a Magyarországi Kárpát-Egyesület iglói központja.

Ezen, illetve a Tátra magyar részéről ilyen módon való lemondását a Magyar Turista-Egyesület ellenezte, feltehetőleg a saját befolyását is féltve, illetve különösen talán a Téry-ház miatt is aggódva figyelte, hogy csökken a magyarok befolyása.

Végül a két egyesület elnöke, Eötvös és Münnich, tulajdonképp a tozsalkodó felek olykor személyeskedésig menő, némiképp erőltetettnek tűnő tollharca fölött, a küzdő feleket némileg kiiktatva, egy magánjellegű látogatás során létrehozta a megegyezést.

Ezt – a Magyar Turista-Egyesület kiadásában megjelenő folyóiratban, a Turisták Lapjában nagyon korrekt módon az ügyre vonatkozó összes dokumentummal együtt közreadott jegyzőkönyvek tanúsága szerint – nyomban elfogadták.

A részben ekkorra már csak inkább jelképesen Eötvös által vezetett, inkább azt mondhatnánk, a jeles hegymászó és közéleti személyiség nevével fémjelzett Magyar Turista-Egyesület nem volt ennyire könnyen hajló.

Először halljuk, miként fogadta a központi választmány 1899. november 21-i ülésén a fentebb közölt levelet, mert később erre is utal Eötvös:⁴⁴

---

tésére a végleges kalauzdíjszabás megállapítását és egy tiroli kalauznak gyakorlati oktatókénti alkalmazásának eldöntését a „kalauzügy reorganizációjára kiküldött bizottság”-ra bizzák. Lásd: Turisták Lapja 12 (1900) No. 1–4. p. 90.

44) A Magyarországi Kárpát-Egyesület Sziléziai Osztálya, uo. p. 91. – A teljesség kedvéért és a Tátra kalauzainak megszervezésében a Sziléziai Osztály fontos szerepét is hangsúlyozva még a következőt kell kiemelni, a Tátra feltárásában kifejtett más érdemei mellett, az 1900-as év kapcsán: „A tátrai kalauzügy emelését célzandó, az osztály kalauz tanfolyamot tartott, a kalauzokat színes térképekkel látta el és pünkösdkor a kalauzok részére gyakorlati kirándulást is rendezett. Az osztály által választott kalauzügyi bizottság azonban később, a központi választmány határozatának a sziléziai bizottsági tagok értelmezésével és felfogásával, meg nem egyező értelmezése folytán – főleg pedig azért, mivel a kalauzügyi bizottság székhelyeül nem Boroszló

„Beható tárgyalás után elnöklő [Wartha Vince] a következő határozatot mondja ki:

A választmány teljesen tudja méltatni m. t. elnökének azon nemes intencióját, mellyel dr. Münnich Aurél úrnak, a M. K. E. elnökének, a két egyesület közt létrejött meghasonlás kiegyenlítése érdekében tett kezdeményezését fogadta és maga is meglévén győződve, hogy az együtthaladásra hivatott két egyesület a hazai turistaság ügyét leghathatósabban egymást támogató, közös munkássággal mozdíthatja elő – bizva abban, hogy a M. K. E. központi választmánya és Sziléziai Osztálya elnöke között felmerült félreértések rövid idő alatt tisztáztatni fognak –, az ügy érdekében folyólag is őszintén óhajtja és késznek nyilatkozik ahhoz hozzájárulni, hogy a két egyesület között üdvös egyetértés létesüljön.”

Részben ennek hatására Eötvös a következő levél megírására szánta magát:

Méltóságos dr. Wartha Vincze úrnak,
a Magyar Turista-Egyesület alelnökének
Budapesten.
Méltóságos uram!

Sokféle tennivalóm az egyetemi év munka idejében, családom iránti kötelességeim és függetlenségi vágyam a szünidők tartama alatt nem engedik meg, hogy a turista-egyesület ügyeivel oly mérték-

---

jelöltetett ki – indíttatva érezte magát arra, hogy a kalauzgyggyel való minden további foglalkozástól távol tartsa magát s a bizottság sziléziai tagjai: Müller, Otto, Habel és Scholtz 1899. nov. 10-én tisztségükről lemondtak.” A Magyarországi Kárpát-Egyesület osztályai működésére vonatkozólag a Magyarországi Kárpát-Egyesület XXVII. évkönyve (1900) nyomán. Turisták Lapja 12 (1900) No. 5–8. pp. 172–173. – A Magyarországi Kárpát-Egyesület központi választmányának 1900. márc. 18-i üléséből azt is megtudjuk, hogy a kalauztanfolyamot ebben az évben is megtartják, 21 kalauzt oktatnak, oktatójuk pedig Ambrózy Albert tanító; a kalauzügy további fejlesztésére a végleges kalauzdíjszabás megállapítását és egy tiroli kalauztnak gyakorlati oktatókénti alkalmazásának eldöntését a „kalauzügy reorganizációjára kiküldött bizottság”-ra bízák. Lásd: Turisták Lapja 12 (1900) No. 1–4. p. 90.

ben foglalkozzam, mint azt meggyőződésem szerint kötelességszerűleg tennem kellene s megérlelték bennem az elhatározást, hogy ez egyesületnek engem annyira megtisztelő elnöki állásáról lemondjak. Kérem ezért Méltóságodat, sziveskedjék a turista-egyesület központi választmányának tudomására hozni azt, hogy én bár hálásan és szeretettel emlékszem vissza ez egyesület tagjainak irányomban mindezzel ideig tanúsított kitüntető barátságára, mégis ma bekövetkezettnek látom az időt, melyben annak elnöki tisztjétől válnom kell.

Válnom kell ma azért is, mert az egyesület központi választmányának a hozzá általam f. é. október 24-én intézett levelére tegnapi ülésében adott válasza s még inkább azon határozata, mely szerint a közötté és a M. Kárpát-Egyesület között a nyár folyamán folytatott vitára vonatkozó iratokat bár – csak mint a lefolyt események okmányait – a Turisták Lapjának legközelebb megjelenő számában közzé fogja tenni, meggyőztek arról, hogy közöttem s a mélyen tisztelt választmány között legalább ennek az ügynek megbirálásában hiányzik az az egyetértés, vagy helyesebben mondva együttérzés, mely nélkül elnök tisztét nem teljesítheti.⁴⁵

Midőn ezért a felhozottak folytán a turista-egyesület elnöki állásáról ezennel lemondok, arra kérem Méltóságodat, vezesse tovább az egyesület ügyeit azzal a bölcs tapintattal és azzal az odaadó ügyszerepességgel, melyet azonban már eddig is kifejtett és hasson oda, hogy az én visszalépésem csak „incidens” legyen, melynek tudomásul vétele után a választmány rendes munkásságának napirendjére tér, nem pedig esemény, mely az egész egyesület nyugalma megzavarja. Legyen kérem meggyőződéssel arról, hogy az egyesületnek ezentúl is igaz barátja maradok s törekvésem ezentúl is az lesz, hogy annak haladását a miben tehetem előmozdítsam.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem kifejezését, mellyel maradok kész szolgája

b. Eötvös Loránd.

Budapest, 1899. november 22-ikén.

---

45) A központi választmánynak 1899. december 30-án tartott üléséből. = Turisták Lapja 11 (1899) No. 8–12. pp. 219–221.

A központi választmány 1899. december 30-án tartott ülésén Téry Ödön ügyvivő alelnök olvasta fel ezt a lemondó levelet, majd hosszabb eszmecsere után az elnöklő Wartha Vince kimondja, hogy „a központi választmány báró Eötvös Loránd elnök úrnak lemondását egyhangúlag és legmélyebb sajnálattal tudomásul veszi, az elnöki szék betöltését a következő rendes közgyűlésen fogja eszközölni, egyúttal ezen közgyűlés elé azon javaslatot terjeszti, hogy báró Eötvös Loránd a Magyar Turista-Egyesület tiszteletbeli tagjává választassék meg.”⁴⁶

(Az egyesület Budapesti Osztályában is átmeneti válság állott elő, mikor is Téry Ödön, az osztály alelnöke, bejelentette lemondását, s ezt követve a tisztikar is lemondani szándékozott, mivel a kalauzügyből kifolyólag, a két országos egyesület közt támadt háborúskodás miatt állítólag az osztályon belül is vádak érték őket. De végre a következő ülésen elálltak lemondási szándékuktól, kiderült, hogy a vádak igaztalanok, s csak a Karpaten Post-ban megjelent egyik közlemény nyomán történt a félreértés.)⁴⁷

Majd a Magyar Turista-Egyesület 1900. évi június 3-án Miskolcon tartott közgyűlésén elnökké Dr. Wartha Vince, miniszteri tanácsos, műegyetemi tanárt választották, alelnökké pedig Dr. Környei Elek ügyvédet.⁴⁸

Ugyanekkor egyhangúlag az egyesület tiszteletbeli tagjává választották báró Eötvös Lorándot.⁴⁹

A Magyar Turista-Egyesülettől ezután sem szakadt el a volt elnök, 1900. március 10-én „A Dolomit-hegységből” címmel tart előadást.⁵⁰

---

46) Uo. p. 220. Vö. Körlevél. Egyesületünk összes Osztályaihoz és Egyesületünk t. tagjához. Budapesten, 1899. december 30-án. Dr. Wartha Vincze, alelnök. Dr. Thirring Gusztáv, titkár. Uo. p. 205.

47) A Budapesti Osztálynak 1899. évi október 3-án gróf Teleki Sándor elnök elnöklete alatt tartott választmányi ülésekből uo. pp. 223–225., főképp p. 225.; december 28-án tartott üléséből uo. pp. 225–228.

48) Körlevél. = Turisták Lapja 12 (1900) No. 5–8. pp. 155–156.

49) Jegyzőkönyv. Uo. p. 158. Eötvös lemondásáról, az előzmények rövid összegzésével, a választmány sajnálatának kifejezésével: Thirring Gusztáv: Titkári jelentés az 1899. évről. Uo. pp. 161–165., Eötvösről p. 163. Vö. Thirring id. munkája p. 27.

50) Jegyzőkönyv. Uo. p. 158. Eötvös lemondásáról, az előzmények rövid összegzésével, a választmány sajnálatának kifejezésével: Thirring Gusztáv: Titkári jelentés

Sőt 1901. július 10-én, egy héttel Tirolba utazása előtt, az egyesület kérésére a dömösi átkelésnél egy állomás tervével fordul *Pulszky Garibaldihoz*, magy. kir. vasúti és hajózási felügyelőhöz, mint barátjához, az egyesület által készített tervrajzot is mellékelve, melyet ugyan, mint Eötvös írja, nem tud megítélni, de maga az állomás fontos lenne a Dobogókőre menő budapesti turistáknak; a további felvilágosításra pedig Téryt javasolja.”⁵¹

1906-ban a kényelmes, kétszintes turistaházat is róla nevezték el, mint tudjuk, s még, hogy egy helyi tiszteletadásról is megemlékezzünk: 1896-ban a Magyar Turista-Egyesület Selmezbányai Szittnya-Osztálya által a város melletti 942 méter magas Paradicsom-hegyen létrehozott turistautat a Magyar Turista-Egyesület évi közgyűlése alkalmából itt tartózkodó Eötvös május 25-én maga is végigjárta, s ekkor a túra résztvevői ezt az ösvényt egyhangúlag róla nevezték el.⁵²

---

az 1899. évről. Uo. pp. 161–165., Eötvösről p. 163. Vö. Thirring id. munkája p. 27.

51) Eötvös Loránd levele Pulszky Garibaldihoz. OSZKK Fond VIII/1676 (a tervrajz hiányzik); a levelet, a tervrajz nélkül, közli: Eötvös Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásából. Sajtó alá rend. és bev.: Környei Elek. Bp., 1964. Gondolat. p. 273.

Pulszky Garibaldi Pulszky Ferenc fia, tanulmányait 1880/81-ben ő is – mint a korabeli Magyarország több műszaki értelmiségije – a József-műgyetem után a zürichi műgyetemen folytatta, 1883/84-ben pedig a korinthusi tengeri csatorna építésében vett részt. – Cholnoky Jenő mint a Magyar Turista-Egyesület elnöke, 1944-ben – Eötvös halálának 25. évfordulóján – írta: „Eötvös Loránd elnöksége alatt izmosodott meg Egyesületünk. Olyan tekintélye volt és annyira rajongtak érte a turisták, hogy békében, egyetértésben tudta tartani az Egyesületet, pedig ez nem könnyű feladat, mert a turisták meglehetősen heves vérűek, sokszor makacsok és erőszakosak. Téry Ödön elévülhetetlen érdemei mellett kissé despotikusan bánt az Egyesülettel, de a felbukkanó ellentéteket Eötvös finom modora és nagy tekintélye mindig elsimította.” Lásd: Cholnoky Jenő: Eötvös Loránd báró emlékezete. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 6. p. 103.

52) „A mikor a társaság a Rova felé közeledett s letekintve a völgybe, a lábai alatt elterülő Klingertárnai tó és környéke festői képében gyönyörködött, id. Tirts Rezső, a Szittnya-Osztály érdemes alelnöke megállapodásra intvén a társaságot, lelkes szavakkal üdvözölte elnökünket, arra kérvén őt, hogy engedje meg, miszerint az ösvényt, melyen a társaság eddig haladt s mely ő nagyméltósága tetszését is megnyerte, a Szittnya-Osztály »báró Eötvös Loránd ösvénynek« nevezhesse el.” R-s.: Egyesületünk közgyűlése. 1896. május 24-én Selmezbányán. = Turisták Lapja 8

Az út ma is megvan, s nevét is megőrizte.

Báró Eötvös Loránd néhány turista tárgyú, némi önvallomást is tartalmazó írását ennek a tizenegy évig tartó elnöki idejének köszönhetjük. (Ezeket az ünnepi beszédeit jelen kötetben közlöm.)

Mint egyik beszéde végén mondja: „a jó turista, ha nem több, legalább egészséges és erős akaratú ember...”⁵³

A harmadik fennmaradt beszéde a millennium évében, Selmezbányán, május 24-én tartott évi rendes közgyűlésén hangzott el, melyben ennek a sportnak a szépségét és jelentőségét így foglalta össze, az ünnepi pillanatnak megfelelő, emelkedett stílusában:

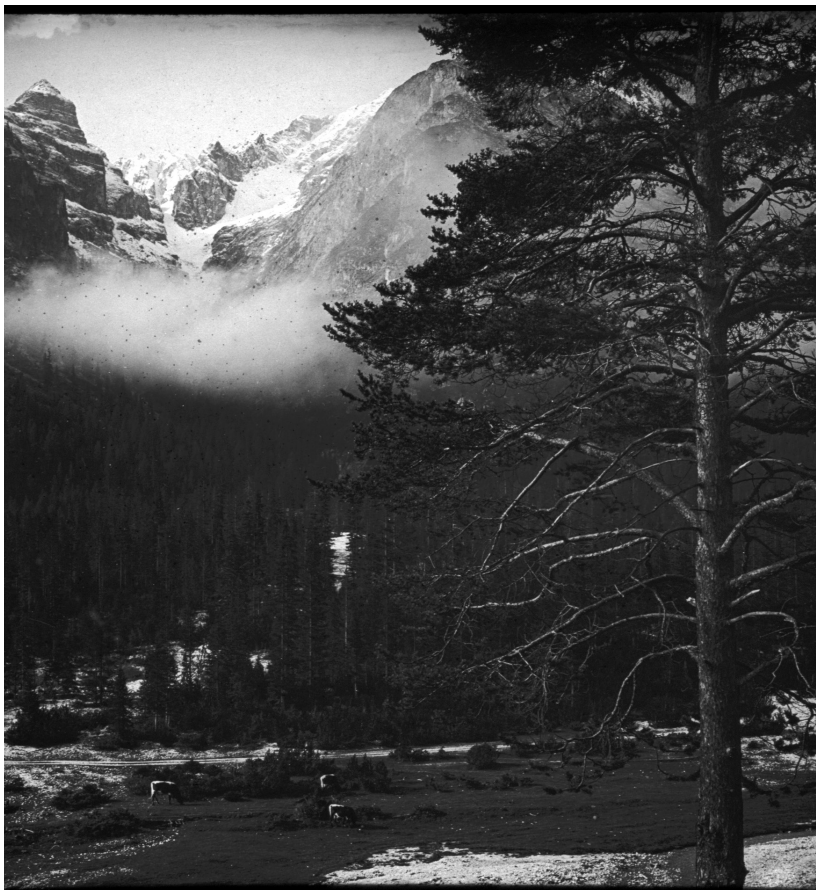
„Feljutni a hegytetéjére hordószéken vagy fogaskerekű vasúton még nem turista érdem, de a magasba kapaszkodni, legyőzve minden akadályt, mely az emelkedésnek útjában áll, legyőzve különösen a testnek kényelmet szerető tunyaságát, ez már turistához méltó dolog.”⁵⁴

(1896) No. 5–6. p. 120. Majd a Szittnya-csúcs felé haladva, az úgynevezett Téry-úthoz érve – Téry hajdanán ezen a vidéken volt bányaorvos, s Téry Etelka itt szerezte első sziklamászó élményeit – Eötvös „tudakolta, hogy hát milyen is az? Aggodalommal telve állott elő a Szittnya-Osztály derék ügyvivő alelnöke és a selmeziekkel együtt kérte az elnököt, hogy „csak azon az úton ne menjen, mivel az csupa szikla s rettentően meredek”. Jobbat sem mondhatott, mert erre elnökünk – a hirhedt déltiroli dolomitok hódítója – azon városiasan öltözködve mint volt, e szavakkal: „ez az én szakmám”, nekifogott a sziklahasadék nyugoti falának s csakhamar eltűnt az alatt ámulók szemei elől. Követték még néhányan – kik közül azonban kettő csakhamar visszafordult – s csatlakozott a rendes úton járókhoz, kik már csak a Téry-sziklán üdvözölték elnökünket.” Uo. pp. 120–121., Téryre vonatkozó rész: p. 118. Vö. Bucsek 1962-es előadása, 24. fol. – Selmezbányán, a Paradicsom-hegyen (Paradajz, 939 m) az Eötvös Loránd turistaút ma is megvan. A Selmezi-hegységben pedig mai napig megmaradt a Téry-szikla (Tériho vüstup) elnevezés.

53) Elnöki megnyitó a M. K. E. Budapesti Osztályának 1890. január 25-én tartott közgyűlésén. = Turisták Lapja 2 (1890) No. 1–2. p. 3.

54) Elnöki megnyitó a M. T. E. 1896. évi május hó 24-én Selmezbányán tartott rendes közgyűlésén. = Turisták Lapja 8 (1896) No. 5–6. p. 102.

Eötvös József levele fiához, Lorándhoz 1868. júl. 27-én

(1868. július 27.)
27/7 868

„Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évvedet. A nap, melyen születted, életem egyik legkínosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott, s míg feleségem betegágyánál ülve, remény és kétségbeesés között számoltam érütéseit, a Pest s Buda-i tornyokról a vészharang hangjai tölték be az éji csendet, s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hitt. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban, míg hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s őt megcsókolva a városba siettem. Úgy látszik, a kegyes végzet ki akarta egyenlíteni akkori szenvedéseimet, s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kínjaimat okoztad, éltem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben s úgy, hogy önmagaddal megelevedve érezzed magadat. Többet nem kívánok, mert meg vagyok győződve, hogy magad iránt sokkal követelőbb vagy, mint én valaha lehetnék. – Reményilem, hogy nemsokára találkozunk.”¹

De szóljon maga a kis tizenhárom éves „Lorándka”, miként ragadta meg eleven elméjét a nagy hegyek látása:

---

1) Eötvös József: Levelek. Szerk., ford., bev. és jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1976. Szépirodalmi. p. 551. (Eötvös József művei) – 1848. július 17–20. közötti napokban, miközben az országgyűlés válaszfelirati vitája folyt, Pesten ismételt tömegtüntetésekre került sor. A tüntetők azt követelték, hogy az országgyűlés ne szavazza meg az uralkodó által az olasz forradalom leverése céljából kért katonai segélyt. Uo. p. 777. jegyzet. – Balassa János (1814–1868) sebészprofesszor, 1843-tól a budapesti egyetem tanára, a levélben utalt és a levél keletkezése körüli időszakban is az Eötvös család, illetve az ekkor már betegeskedő Eötvös József kezelőorvosa.

Mi szép e táj ....
(Pesten Salzburgból. Január 21 1862)

Mi szép e táj e völgynek mély ölében!
Mi kék e tó! mi csillogó a hab!
Rajt' megtörik szivárványnak színében,
Az égből csillogón lenéző nap!

A tó fölött egy jégfödött hegy van
Sziklák fődik hatalmas homlokát!
Lenéz... s a csendes tükörtiszta tóban
Megnézi arczán csillogó havát... –

Más oldalakról sziklafal keríti,
Mint kő medenczét a szép tó vizét,
S egy vízesésnek egyhangú beszédi,
Kísérik a madárkák énekét!

Oly szép e táj! azt hinném itt az ég van
Ha nem dobogna szívem a honért!..
E tájt imitt más nemzetnek honában
Föl nem cserélném honn egy kunyhóért!²

---

2) Egyetemi Könyvtár Kézirattár Ms H1330 – Eötvös Loránd gyermekkori versei. Kis, barna bőrbe kötött vonalas notesz. Az első lapon, egy vastagon, az olvashatatlanságig kihúzott rész után mindössze ennyi: „Eötvös Loránd.” Mintegy 78 darab, részben számozott verset és versfordítást tartalmazó kötet, mely 1861. december 18. és 1864. február 25-e közt írt, illetve németből fordított verseit tartalmazza, itt-ott apró javításokkal és tartalomjegyzékkel, 147 számozott lapon, az utolsón nincs szöveg; a kötetecske végén 4 oldalon található a „Tartalom.”, a vers címe mellett keletkezési helyének feltüntetésével. – A kötet, az eredeti versek bemásolásával, még szintén 1864-ben készülhetett, ez magyarázhatja, hogy a tartalom csak a 140. lapig megy, vagyis az itt szereplő 7–8 vers a kötet készülte után került bele, 1863. dec. 30. és jan., azaz a két 140., illetve 141. lapon kezdődő vers közötti pár napon, de a hanyagság sem kizárható. – Véleményem szerint – a szerző korai naplóit ismerve – egyértelmű, hogy Eötvös Loránd kézírása.

Mi szép e táj... pp. 10–11. A „Tartalom.” szerint: „6 Mi szép e táj .... (Pest.)” Lorándról, mint költőről lásd: Fröhlich Izidor: Báró Eötvös Loránd emlékezete. In: Fröhlich Izidor (szerk.): Báró Eötvös Loránd emlékkönyv. Bp., 1930. Akadémia.

Eötvös József

Eötvös Loránd

---

pp. 77–79. Itt az „Atyámhoz. Pest, 1863 Mart 19” József napra írt s „Anyámnak.- (Sept. 18)” 1863-as, Csabacsüdön született versét is közreadja: pp. 77–79. – Mindkét kiadásban az atyjához írt versben a refrén első sora elírva, helyesen: „S ha ezt tevén [„tevé” helyett] célolmnak megfeleltem.” Vö. Plósz Katalin: Eötvös Loránd elveszettek hitt levelei. = Fizikai Szemle 42 (1992) No. 2. pp. 41–51. A Návay Ilonától hozzá, s így a Patrona Hungariae Gimnáziumba került levelekről és a három versfogalmazványról lásd uo. p. 41. és „Eötvös Loránd verse Atyjához” c. alatt a teljes vers, facsimile-részlettel: pp. 50–51. Az Egyetemi Könyvtárban őrzött kis noteszban az atyjához írt verset lásd: 27–30. fol., s a másik: 114–115. fol.

Elvesztek Eötvös Loránd levelei?

E kérdés oly különös, hogy a vele kapcsolatos nyilatkozatokat – ne-hogy valaki túlzással vádolhasson – célszerűnek látom szó szerint közölni, a megjelenésük sorrendjében. De mielőtt nekifognék, megjegyzem, hogy már a „Vasárnapi Ujság” 1889. máj. 12-i, 19. számában, az Akadémia új elnökéről szólva megemlítik atyja egyik levelét, melyet az ifjú pályaválasztására válaszként írt, sőt már ekkor megtudhatta az olvasó, hogy fiatal korában „írott költeményeinek száma egy jókora kötetre ment.”¹ Majd 1894-ben idézet is szerepel Eötvös József Lorándhoz írt egyik leveléből.² Ebből is kitűnik, hogy az író és közéleti férfiú, b. Eötvös József, mint művész és politikus, immáron „közügy” volt, s így a személyesebb, részben magánéletére vonatkozó dolgok, mint fiával folytatott levelezésének legalábbis egy része sem maradt a szűk család féltve őrzött titka, sőt fia beleegyezésével, segítségével jut az érdeklődő olvasó számos életrajzi adathoz, gondoljunk csak Ferenczi Zoltán monográfiájára, s hogy egy tervezett, Eötvösről készülő életrajzához ő bocsátotta Morvay Győző rendelkezésére 1902-ben kettejük levelezését, melyből az a másolat készült, melyre hosszú ideig voltak kénytelenek támaszkodni az irodalombúvárok.

Rapaics Raymund: Elvesztek Eötvös József és Loránd báró levelei³

„Április 8-án lesz tizedik évfordulója annak, hogy a legnagyobb magyar fizikus, kinek neve még életében ismeretessé lett az egész világon, elköltözött az élők sorából. Máskor tíz esztendő nem nagy idő, ma azonban úgy érezzük, mintha egész korszakot jelentene. A magyarságnak szinte az egész

---

1) Báró Eötvös Loránd a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke. = Vasárnapi Ujság 36 (1889) No. 19. (máj. 12.) p. 298.

2) Báró Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter. = Vasárnapi Ujság 41 (1894) No. 24. (jún. 17.) p. 394.

3) Rapaics Raymund: Elvesztek Eötvös József és Lóránd báró levelei. = Budapesti Hírlap 49 (1929) No. 50. (márc. 1.) p. 5.

világtörténelemben páratlanul álló erőfeszítése volt ez a tíz esztendő, nem csoda, hogy az emlékezet tükrében megsokszorozva látjuk.

Talán éppen ez az oka és mentsége annak, hogy a közérdeklődés nem kíséri akkora figyelemmel régi nagyságaink emlékezetét, mint megérdemelnék és közelmúlt elhunyt kiválóságainknak sokszor adósa marad emlékmű állításával. Eötvös Lorándnak sem áll még a szobra, holott Eötvös Loránd báró még nagyjaink között is a nagyok sorából való.²⁴

„A május 12-én tartandó akadémiai nagygyűlésen a párhuzamot a két Eötvös között Berzeviczy Albert vonja meg megnyitó beszédében. Utána Fröhlich Izidor emlékezik Eötvös Lorándról. Végül Pekár Dezső részletesen kifejti Eötvös tudományos alkotásainak érvényesülését a világkultúrában.

Az Eötvös-ünnepségekre már folynak a tudományos világban az előkészületek s remélhető, hogy az ünnepségen végleges alakot ölt az Eötvös-emlékmű terve is, mellyel Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter foglalkozik.

Van azonban az ünnepi előkészületeknek kellemetlen eseménye is. Ugyanis január 17-én a 6-os vagy a 15-ös villamoson maradt egy kis csomag, melyben Eötvös Józsefnek 49, Eötvös Lorándnak pedig 35 levele volt. Sajnos, az azóta eltelt hetek alatt a levelek sem a végállomásokon, sem a villamos társaság központi irodájában nem kerültek elő.

A levelek fehér, de már sárgult, erős, 25×17 cm méretű vászonborítékban voltak, melyen ez a felirat jelezte a boríték tartalmát: Eötvös levelei apjához és viszont. E levelek rendkívül értékesek, mert közvetlenül világítják meg azt a meleg viszonyt, mely apa és fiú között volt. Abból az időből származnak, mikor Loránd báró külföldi egyetemi tanulmányait végezte Heidelbergben és Königsbergben. József báró levelei pedig Budapesten és a Svábhegyen keltek. Az évszámok 1869-től 1871-ig terjednek. A veszteség nemcsak a hozzátartozókat

---

4) Uo. 2. has.

érinti érzékenyen, hanem az egész magyar kultúrát. Talán ez a körülmény buzdítani fogja a közönséget is a keresésben és nyomozásban, hiszen pótolhatatlan értékről van szó, mert Loránd báró levelei nyomtatásban egyáltalán nem láttak napvilágot.”⁵

Berzeviczy Albert: A két Eötvös⁶

„Levelezése fiával, melynek eredetije ma nagy részben elveszettnek tekinthető, de Morvay Győző másodlataiban meg van őrizve, mindkét Eötvös jellemére s főképp egymáshoz való viszonyukra nézve megbecsülhetetlen anyagot tartalmaz, épp úgy, mint az ifjabb Eötvösnek atyjához intézett levelei, melyeket a nagy tudós leányai kegyeletesen őriznek.

Mint országosan ünnepelt s a külföldön is ismert, kiváló férfiú fiának, aki azonfelül érezte, hogy tehetsége őt magát is nagy feledatokra képesíti, az ifjabb Eötvös korán jött tudatára hivatásának. Egy, valószínűleg 17 éves korában, távollevő atyjához intézett levél fogalmazványa már világosan elárulja ezt a hivatásérzést.

»Az ambíció s a kötelességérzet, mely nemcsak egy privilegizált nemzet, hanem az egész emberiség irányában köt le, velem született, e két indulatot kielégíteni, és pedig kielégíteni úgy, hogy a mellett egyéni függetlenségemet megtartsam, életcélom; s legalább eddig úgy találtam, hogy annak leginkább csak akkor felelhetek meg, ha a tudományos pályára lépek.«
Aziránt is tisztában van már, hogy a természettudományokat kell választania s hogy ezek tanulmányozása végett külföldi egyetemekre kell mennie.”

---

5) Uo. 4. has.

6) Berzeviczy Albert: A két Eötvös. Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde az Akadémia ünnepi közülésén. [1929. máj. 12. vasárnap]. = Budapesti Hirlap 49 (1929) No. 107. (máj. 14.) pp. 1–2. – A megemlékezésről rövid összefoglalót „Eötvös Loránd emlékezete a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi közgyűlésén” címmel lásd uo. p. 5.

Morvay Győző: Eötvös József báró levelei fiához,
Eötvös Loránd báróhoz⁷

„Eötvös Loránd halálának tizedik évfordulóján, ez év május 12-én, a M. T. Akadémia ünnepi ülést tartott, melyen Berzeviczy Albert elnök nagyszabású beszédet mondott A két Eötvösről. E beszédhez, valamint Fröhlich Izidor emlékezéséhez alapul azok a levelek szolgáltak volna, melyeket a két Eötvös egymással váltott. Kellemetlen előzményül bizonyult, hogy az apa és fiú eredeti levelezése az előkészületek idejében elveszett. Egyedül Berzeviczy Albert használhatta a mostan közlendő leveleket, melyeket és a többit is 1902. évben irodalomtörténeti célzattal Eötvös Loránd szívességéből teljes számban és a maguk egészében másoltam le.

Eötvös József 51, Eötvös Loránd 32 levelet írt 1867. okt. 21-től 1871. okt. 31-ig.”

Pekár Dezső: Báró Eötvös Loránd.
A torziós inga ötven éves jubileumára⁸

„Évek hosszú során át féltve őriztem az apa és fiú meghatóan érdekes és nem egyszer költői szárnyalású közel száz levelét. Az Eötvös bárónök felhatalmazására 1928-ban ki adtam a vászonborítékba zárt egész levelezést a Magyar Tudományos Akadémiában tar tott emlékbeszéd szerzőjének, aki azokat a villamoson felejtve, elvesztette. Ugy a báró nök, mint jómagam, nagy megdöbbenéssel vettük a pótolhatatlan veszteség hírét. Hasztalan követtem el mindent a levelek felkutatására, hiába keresttem azokat a budapesti és bécsi antikváriusoknál. A körülményeket mérlegelve egyre inkább megerősödött bennem az a már kezdetben felmerülő gyanú, hogy e levelek

---

7) Morvay Győző: Eötvös József báró levelei fiához Eötvös Loránd báróhoz. 1–2. = Irodalomtörténeti Közlemények 39 (1929) No. 4. pp. 441–458., 40 (1930) No. 1. pp. 52–68. – Az idézet helye: 1. rész. No. 4. p. 441

8) Pekár Dezső: Báró Eötvös Loránd. A torziós inga ötven éves jubileumára. Bp., 1941. Kis Akadémia. 339 p. (Kis Akadémia könyvtára 48.) – Az idézett helye: p. 28.

nem vesztek el, hanem elrejtették azokat. Talán még egyszer előkerülnek mindnyájunk örömére. E levelekben ugyanis nagyon sok intim és őszinte részlet van, amelyek kétségtelenül igazolják, hogy sem E ö t v ö s József, sem Loránd egyénileg nem szerették a zsidókat. Dacára annak, hogy liberális és nemes emberi érzéstől vezérelve sokat tettek a zsidóság érdekében, amikor is igazi értékük és tehetségük szerint bírálták el az embereket, függetlenül attól, hogy keresztény-e, vagy zsidó.”

Bucsek Henrik: Eötvös Loránd a hegyászó⁹

„Túrát nem írta le soha, mert ezt legszentebb magánügyének tartotta. Felfogását lányai is osztották és a rájuk maradt feljegyzéseket és leveleket Eötvös Rolanda közlése szerint azért, hogy édesapjuk magánügyeibe idegenek bele ne tekinthessenek, az idők folyamán megsemmisítették. Az akkori időkben ezt senki sem akadályozta meg.”

Oltványi Ambrus: Eötvös József művei. Levelek¹⁰

„Nem áll rendelkezésünkre az eredeti kézírata annak az 52, kivételes értékű levélnek sem, amelyet Eötvös fiához, Eötvös Lorándhoz intézett. Ezek a levelek, melyek közül Voinovich 9-et közölt – kisebb kihagyásokkal – a maga gyűjteményében, az 1920-as évek végén, egy Eötvös Loránd-émlékiállítás előkészületei során elvesztek. Szövegüket azonban megőrizte számunkra az a másolat, amelyet Morvay Győző 1902-ben tudományos céllal készített róluk, s amelynek alap-

---

9) Bucsek Henrik: Eötvös Loránd a hegyászó. = Fizikai Szemle 19 (1969) No. 8. pp. 243–246. – Az idézet helye: p. 244. 1. has. Ebben az esetben nyilvánvalóan nem a fenti elvesztett levelekről van szó, de bizonyos levelek eltűnésére esetleges válasz lehet.

10) Eötvös József: Levelek. Szerk., ford., bev. és jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1976. Szépirodalmi. 875, [3] p. (Eötvös József művei) – Az idézett rész: Bevezetés a jegyzetekhez, p. 685. A szövegben említett szövegkiadás: Eötvös József: Levelek: Közli: Voinovich Géza. Bp., 1903. Révai. pp. 54–69. (Báró Eötvös József összes munkái 20.)

ján – mintegy az elveszett eredetieket pótlandó – 29 levelet az Irodalomtörténeti Közlemények 1929/30-i évfolyamaiban tett közzé. Az összes levelek másolatát tartalmazó kéziratos kötet az Országos Széchényi könyvtárban van.”

Benedek Mihály: Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz¹¹

„Érdekesen alakult az itt olvasható félszáz levél sorsa. Windisch Éva és Oltványi Ambrus közléséből a következő kép rajzolódik ki: 1929-ben Eötvös Loránd halálának tíz éves évfordulójára egy emlékkönyv készült. A munkálatok során Berzeviczy Albert és Fröhlich Izidor használta Eötvös József és Loránd leveleit, de azok szállítás közben a villamoson (!) elvesztek. Az 1930-ban megjelent emlékkönyvben néhány lapos ismertetés olvasható róluk, Fröhlich közli Loránd egy levelét (...)”

„az eredeti példányok – úgy tűnt ezen balszerencsés villamosutazáson végképp elvesztek.” (...)

„1982 szeptemberében váratlanul előkerült az a boríték, amely Eötvös József és Loránd eredeti leveleit tartalmazza. A híradás szerint valaki egy padláson lévő kofferben találta más iratokkal együtt, de a szóban forgó borítékon kívül minden mást elégetett. Újabb vándorút következett, míg a boríték – remélhetőleg végleg – biztos helyre: az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került.”¹²

A szóban forgó, valójában igen rongyos, vászonnal erősített papírboríték csakugyan megvan. Rajta a felirat:

---

11) Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz. Összegyűjt., a szöveget gond. és a jegyz. írta: Benedek Mihály. Bp., 1988. Szépirodalmi. 154 p. – Az idézet helye: pp. 123–124. Az említett kötet: Fröhlich Izidor (szerk.): Báró Eötvös Loránd emlékkönyv (Bp., 1930. Akadémia); a benne közölt írás: Lorándnak 1866. március 28-án kelt levele, pp. 22–23., közli Benedek Mihály is pp. 126–128.

12) OszK Kézirattár Sz. 494/115/1982. Levelestár b. Eötvös József b. Eötvös Lorándhoz. 51 db = 117 fol. + 1 bor.

[nagy betűkkel, vastagon, piros ceruzával]
„Eötvös levelei apjához és vizsont.”

[alatta, fekete tintával]
„35 drb. levél br. Eötvös Lorándtól.
49 drb. levél br. Eötvös Józseftől.”

*

Ezek után is némileg kérdéses maradt, hogy valójában mi veszett el és mi van meg, illetve került elő.

E krónikások, nyilatkozók, véleményalkotók összegyűjtött közlései csaknem magukért beszélnek, s kikerekedik belőlük egy különös, tarka történet. Annyt mégis szükséges lehet leszűrni mindebből, hogy – immár nevükön nevezve – az Akadémia akkori elnöke, Berzeviczy Albert és Eötvös Loránd tanítványa, majd utóda, Fröhlich Izidor kezén akarva-akaratlanul eltűnt az a bizonyos megsárgult, erős vászonboríték, mely Eötvös József és Eötvös Loránd 1869–1871 közti levelezését tartalmazta, s mely boríték 1982-ben rejtélyes úton előkerült, de valaki minden mást elégetett, kivéve természetesen a benne lévő leveleket(?) (Benedek Mihály). Valójában egy gyenge, vászonszállal megerősített, igen rossz állapotban lévő nagyobbacska borítékról van szó (OSZKK). Bucsek Henrik közléséből pedig akár arra is következtethetnénk, hogy a levelek eltűnése vagy megsemmisülése végső fokon nem is ellenkezett teljes mértékben az Eötvös-lányok felfogásával. A fentieknek jócskán, több szempontból is ellene szól a „Fizikai Szemle”-ben megjelent alábbi írás és egyúttal forrásközlés, mely már címében a rejtélynek legalábbis részbeni megoldását sugallja.

Plósz Katalin: Eötvös Loránd elveszettnek hitt levelei¹³

„...megtudtam Radnai Gyulától, hogy Eötvös Lorándnak Heidelbergből atyjához írt levelei csak hiányosan vannak

---

13) Plósz Katalin: Eötvös Loránd elveszettnek hitt levelei. = Fizikai Szemle 42 (1992) No. 2. p. 41.

meg. Eszembe jutott, hogy keresztanyámhoz többször eljött Návay Ilona néni. Kiderült, hogy ő Eötvös Loránd Ilona nevű nővérének az unokája. Elmentem hozzá. Ekkor kaptam meg tőle megőrzésre az alábbi hagyatékot:

1. Édesapjához és édesanyjához írt levelei

10–15 éves korából, 3 db

2. Versek

Ezek csak »versfogalmazványok« mindegyik megtalálható abban a kis noteszben, mely 70 verset tartalmaz, és az Egyetemi Könyvtár Kézirattára őriz.

3. Heidelbergi levelek

Mindegyiket atyjához írta, összesen 15 db. 1867. okt. 17. – 1868. dec. 15 között.

Ugyancsak ide sorolom azt a ceruzával írt fogalmazványt, melynek tisztázatát a [Környei] első levélként hozza.¹⁴ Ebben a »III. 28. 1868.« keltezésű levélben indokolja meg Loránd, hogy miért szeretne külföldön tanulni.”

Mennyiben tisztázat, nem tudom, mert Környei is csak Fröhlich Izidor nyomán közli.¹⁵ Jelenleg meglévő eredetinek, mondhatni ősforrásnak tehát a Plósz Katalin által hivatkozott piszkozati példányt tekinthetjük. Közli mind a 15 levelet.¹⁶ Ezeket jelenleg, a miniszterségével kapcsolatos iratokkal (4 hivatalos levél) és egy 1932–1939 között forgalomban lévő, bekeretezett 6 f-es Eötvös-bélyeggel együtt, a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek által fenntartott Patrona Hungariae Gimnázium őrzi.¹⁷

Ami a leveleket illeti, a felvetett kérdésre, talán némi túlzással, azt felelhetjük tehát, hogy megvannak Eötvös Loránd és Eötvös József egymáshoz írt levelei. Nekem így több szerencsém volt, ha nem is

---

14) Vö. Eötvös Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Sajtó alá rend. és bev.: Környei Elek. Bp., 1964. Gondolat.

15) Környei id. műve pp. 27–28.; Fröhlich Izidor: Bárá Eötvös Loránd emlékezete. In: Fröhlich Izidor (szerk.): Bárá Eötvös Loránd emlékkönyv. Bp., 1930. Akadémia. pp. 18–79. (a levél: pp. 22–23.)

16) Plósz Katalin id. tanulmánya pp. 42–49.

17) Uo. p. 41, 51.

az (állítólag) elvesztett vagy visszatartott, de immáron gyakorlatilag megkerült vagy részben talán még valahol lappangó leveleket tekintve, de Loránd 1866-os svájci és észak-itáliai útjáról küldöttekkel: ezek 1995-re hiánytalanul megkerültek.

*

1994 július-augusztusában, a Dolomitokban túrázva ébredt föl bennem újra a vágy, hogy Eötvös Loráddal mint híres hegymászóval jobban megismerkedjem. Akkor Mészáros János túravezető, a Magyar Sportturisztikai Szövetség (MSTSZ) alapító-főtítkára és a Téry Ödön Baráti Társaság elnöke jóvoltából szép napokat töltöttem ezen a festői tájon, és a magam részéről – több gyönyörű csúcs mellett – három háromezres megmászását köszönhetem neki (Monte Cristallo di Mezzo, 3154 m; Marmolada, 3342 m, a Dolomitok legmagasabbja és a Piz Boe, 3152 m).

A magyar „Baron” halálának 75. évfordulója alkalmából – a már korábban, 1990-ben is itt járt geofizikusok nyomdokát s példáját követve – az Eötvös-csúcs tövében, ünnepélyes keretek között, vörösréz emléktáblát helyeztünk el.¹⁸

Báró Eötvös Loránd 1866-os útjának összes levelét sikerült föllelnem, részben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, az 1995-ben – némiképp szintén rejtélyes forrásból – aukció útján szerzett 6 újabb levéllel együtt, nagyjából pedig a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet Országos Geofizikai Szakkönyvtárában.¹⁹

---

18) Lásd: Mészáros János: Eötvös nyomában a Dolomitokban. 1–2. = Turistaság és Alpinizmus 26 (1994) No 4. pp. 34–35., No. 5. pp. 34–35.

19) A levelek közölve: Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó.

Eötvös Loránd beszédeiből¹

**Elnöki megnyitó
a M. K. E. Budapesti Osztályának 1890. január 25-én tartott
közgyűlésén²**

Tisztelt közgyűlés!

A ki valaha nagyobb kirándulást tett, a Kárpátok vagy az Alpok valamely égbe szökellő csúcsainak megmászására indult, az tudja, milyen jól esik az első néhány órai erélyes gyaloglás után néhány perczre megállani, a felkelő nap sugaraiban ragyogó tájon körültekinteni s a már teljesített munka tudatában a további teendőkről elmélkedni.

Ilyenkor pótoljuk mindazt, a mit az indulás hevében és zavarában tenni elmulasztottunk, s ha társaságban utazunk, ilyenkor van alkalmunk arra, hogy megbeszéljük, milyen úton és hogyan haladjunk.

Ha sok útitársunk van, ilyenkor bizony sokféle beszédet hallunk, az egyik a legvakmerőbb, a másik a legbiztosabb, a harmadik a legkényelmesebb útat indítványozza s nem szokott hallgatni az a szakember sem, ki a pihenőhelyet tudja a legjobban kiválasztani. De a sok szónak egy a vége, a kirándulás első részében tapasztaltakon okulva, a követendő útat úgy kell kijelölnünk, hogy azt megbirja mindenikünk lába és erszénye.

---

1) Ezeknek a beszédeknek a létezéséről az eddig megjelent nagy Eötvös életmű-bibliográfiák nem tudnak (az 1918-ban a Matematikai és Fizikai Lapokban megjelent bibliográfia, az 1930-ban megjelent Eötvös Loránd emlékkönyv, a Környei Elek által 1964-ben összeállított, a tudós és művelődéspolitikus Eötvös írásait tartalmazó kötet bibliográfiai függeléke, valamint Károlyi Zsigmond bibliográfiája az 1967-ben megjelent Műszaki Nagyaink kötetben).

2) Turisták Lapja 2 (1890) No. 1–2. pp. 2–3.

Tisztelt közgyűlés!

Mi, a Kárpát-Egyesület Budapesti Osztálya, egy évvel ezelőtt indultunk útnak s ma tartjuk az első pihenőt. Ma akarunk körültekinteni a végből, hogy erőnkkel számot vessünk és kijelöljük a tovább követendő utat. Titkárunk jelentésében részletesen el fogja mondani, mit tettünk eddig és mit akarunk tenni a jövőben. Pénztárnokunk erszényünk állapotáról fog felvilágosítást adni. Látni fogjuk, hogy jó lépésekkel haladtunk.

Tavaly még kisszámú csoportunk máig egy ezreddé növekedett, a „Turisták Lapjának” első évfolyama és érdeklél látogatott felolvasó üléseink tagjaink szellemi tevékenységéről tanuskodnak, a Pili-si hegység magányos útjain alkalmazott útjelzőink, turistatérképünk és társas kirándulásaink e szép vidéket a főváros lakosára nézve hozzáférhetővé tették. Az amatőr-fotografiai kiállítás előmunkálatai már is szép sikert ígérnek, az iskolai kirándulások rendezése folyamatban van.

De nem akarok még többet elárulni a titkár úr titkaiból; egyet azonban mégis meg kell említenem, mert ő arról valószínűleg hallgatni fog s ez azoknak megnevezése, a kiknek ez eredményeket leginkább köszönhetjük.

Emlékezzünk meg róla ma és ne feledjük el soha, hogy az eredmény, melyet osztályunk fennállásának ez első évében elért, különösen ügyvivő alelnökünknek, Dr. Téry Ödönnek és titkárunknak, Dr. Thiring Gusztávnak érdeme.

Társakkal, kik, úgy mint ők, ügyünkért nemcsak lelkesedni, de dolgozni is tudnak, bizalommal nézhetünk a jövőbe.

Haladjunk tehát bátran célunk felé! Legyen az a cél a turistaság meghonosítása hazánkban, és mert tudjuk, hogy a jó turista, ha nem több, legalább egészséges és erős akaratú ember, törekedjünk arra, hogy magyar hazánkban mennél több ilyen jó turista legyen!

Báró Eötvös Loránd

Elnöki megnyitó
a M. K. E. Budapesti Osztályának 1891. február 14-én tartott
közgyűlésén³

Tisztelt gyülekezet!

Újra összejöttünk a végből, hogy tisztí karunk számot adjon egy évi működéséről s megállapítsuk az irányt, melyen jövőre haladni kívánunk, és azért is, hogy egymást buzdítva élénkebbé tegyük kedvünket a közös célért való munkálkodásra.

A turistaság fejlődése egyáltalában új dolog, nálunk még sokkal újabb mint nyugoti szomszédainknál s ezért mint sok más dologban tőlük ebben is sokat tanulhatunk.

Tanuljuk meg mindenekelőtt azt, hogy a turistaság fejlesztése olyan cél, melyet magáért kell előmozdítanunk és a melynek magában megvan a létjoga, tekintet nélkül azon szolgálatokra, melyeket esetleg másoknak tesz.

Az angol, a német turista – az igazit értem, nem azt, a ki mikor utazó öltönyébe búvik, még mindig iskolamester marad – elbámulna, ha kérdenők, mire való a turistaság? Ő turista akkor, mikor minden egyéb mellékcziel nélkül, gondtalanúl, saját gyönyörűségére utazik s azt kívánja, vajha az évnek mennél hosszabb szakasza alatt tehetné azt.

Nálunk sokan vannak, a kik azt hiszik, hogy a turistaság jogosulatlanságának védelmére ürügyet kell keresni. Találtak is eleget, azt halljuk, hogy a turistaságnak kulturális missziója van, hogy a közvagyonosodást előmozdítja, nemzetiségi propagandát csinál, az egészségnek hasznos és a tudományt szolgálja s így tovább. Szinte csodálom, hogy a hittérítést nem tették feladatává!

Ne ámítsuk magunkat és másokat, tudjuk mi jól, hogy a tanfelügyelő hivatalos útján, a politikai emisszárius mikor tanait hir-

---

3) Turisták Lapja 3 (1891) No. 2. pp. 25–28. – A titkár ekkor Thirring Gusztáv, a pénztárnok Károlyi György. A beszéd szövege egy az egyben, a legelejéről és a végéről a kimondott egyesületi ügyekkel kapcsolatos részek elhagyásával, megjelent még: Herkules 8 (1891) No. 9. (máj. 1.) pp. 4–5.

deti, az utazó kereskedő, mikor árúit viszi vásárra, a tudós, mikor különböző helyeken megfigyeléseket végez, a beteg, mikor a fürdőben javulást keres, meglehet hosszú, szép és költséges utazást végeznek, de azért még sem turisták.

Turista az, a ki útra kel azért, mert foglalkozásának egyformasága, gondjainak sokasága közepett álmaiban feltűnik előtte egy olyan szebb világ, melyben zöldebb a fű, kékebb az ég, magasabbak a hegyek, szebbek vagy különösebbek a házak, barátságosabbak az emberek, s a ki ez álmokép eredetijét fáradságtól vissza nem riadva keresi – keresi, s mert hiszen e földön élünk, talán soha meg nem találja, de azért jó kedvét el nem veszti, hiszen örömét éppen ez a keresés teszi.

Korunkat anyagi érdekhajhászással vádolják s mégis soha sem volt annyi, a szépet magáért felkereső turista mint napjainkban, számuk a műveltség terjedésével együtt növekszik.

Az olyan vágy, mely annyi ember szívét együtt dobogtatja, nem szorul indoklásra, megvan annak létjoga önmagában, és a hol annyian egyet akarnak, ott a közös cél elérésére szükségessé válik az egyesülés.

A turisták útjait egyengetni a turista-egyletek feladata. Magyarország szép vidékeit hozzáférhetőkké tenni a magyar turista-egyleteké.

Félre az ürügyekkel! ezt az egyet, de ezt igazán és komolyan feladatunknak valljuk.

Nagyot mondunk még ezzel is, és hazafias teendőt vállaltunk magunkra, mert nem hiszem, hogy kívánhatna valaki jobbat e hazának, mint azt, vajha a mi nagy folyónk mentén és a mi bérceink között olyan örömmel és olyan könnyűséggel bolyonghatna a turista, mint a Rajna partján és Svájc jégárain.

Nyugoti szomszédainktól még egyebet is tanulhatunk. Megtanulhatjuk azt, hogy a turista világa egy különös világ, melyen sokan osztozhatnak és mely mégis egy közös egész marad. Az angol, német, francia, svájci, olasz turista-egyletek páratlan birodalma, az Alpok, egyformán valamennyiüké, egyikük sem jeleli ki határvonalait s ezért nincsen is közöttük határvillongás.

Nekünk is van egy szép és nagy birodalmunk, széles Magyar-

ország s ide értjük a szép Horvátországot is, sőt még Boszniát és a Hercegovinát is okkupáljuk. Ez a birodalom legyen a mienk és pedig egyformán a mienk, valamennyi magyar turista-egyletekké. A székhely határdombjai ne legyenek működésünk határjelei, jogaink, kötelességeink terjedjenek ki egész birodalmunkra.

Különösen mi budapestiek ne elégedjünk meg azzal, hogy fővárosunk környékén kirándulásokat tegyünk s szebb pontjaira kilátókat építsünk – irányítsuk figyelmünket távolabbra, feladatunk nem az, hogy a turistákat Budapestre tereljük, hanem inkább az, hogy őket Budapestről hazánk érdekes vidékei felé vezéreljük.

Hiába, mindig vonzó az, a mi nagy és még vonzóbb a nagyobb, azért a ki dombra hágott, hegyre kívánczik, s a ki hegyen volt, az égbe törő sziklára kapaszkodik.

A ki a Svábhegyet megjárta s a kit ott elbűvölt a távolban kékellő hegyek varázsa, az engedjen e varázs hívó szavának, elvezeti őt a Pilisre, a Mátrára, azután a Fátrára s bámuló szemei előtt végre a Tátra képe fog elterülni. Ez az út a magyar turistának sokáig egyetlen vándorútja volt s azt hiszem, ezentúl is a legjártabb lesz és pedig azért, mert a budapestiek útja.

Mienk a Tátra, de mienk még hazánknak sok más szép vidéke, a Keleti Kárpátok, a Bihar, az Erdélyi havasok, az Alduna és i. t. mind a mi birodalmunk részei. E nagy gazdagság felsorolása ne tegyen büszkévé, intsen inkább arra, milyen nagy a mi feladatunk.

Tisztelt gyülekezet! E nagy feladat teljesítésére van jó akaratunk, van nemes lelkesedésünk, de mai szervezetünk mellett nincsen elég hatalmunk, nincsen kellő anyagi erőnk. Ügyrendünk még az önálló vagyonszerzés jogát is megvonja tőlünk.

Jelen szervezetünkben alig vállalkozhatnánk többre a főváros környékében való útjelzéseknél. Mi többet akarunk annál!

A ki közlönyünket olvassa, annak van tudomása arról a mozgalomról, melyet megindítottunk a végből, hogy magunknak a munkálkodásra nagyobb szabadságot biztosítsunk.

A Kárpát-Egyesület központi vezetősége előtt fekszik alapszabályaink megváltoztatására vonatkozó javaslatunk.

A központnak Budapestre áthelyezése és az Osztályoknak az ed-

diginél sokkal nagyobb autonómiája képezik annak sarkalatos elveit. A jelen évi közgyűlés fog e javaslatunk felett dönteni.

Sok szó és pedig sok vitás szó hangzott már el annak sorsáról. Sokan már előre hirdetik, hogy a közgyűlés javaslatunkat nem fogja elfogadni, mások annak érvényre jutásával kecsegtetnek. A míg a dolog el nem dől, ez utóbbiak szavában bizom, hiszen olyan szép dolog volna, ha mi Osztályok mindvégig egy anyának gyermekei, de mint felserdült szabad gyermekei, együtt működhetnénk.

Ha mégis csalódnánk e reményünkben s azért, hogy feladatunkat teljesíteni tudjuk, az anyától elválva magunknak kellene megszerezni azt a szabadságot, melyet ő megtagadott, akkor bár új alakban, mégis csak régi célunkért fogunk küzdeni. A jövő év mindenestre kritikus év lesz társulatunk életében, de azért nincs okunk a csüggedésre, hiszen nem az egyesülés formája, hanem az egyesek lelkesedése és buzgó munkássága az, a mi a sikert biztosítja. Ezekben közöttünk nincs hiány. Titkárunk fel fogja olvasni jelentését a tisztikar és választmány mult évi működéséről s a közgyűlés meg fog győződni arról, hogy annak minden lapja önzetlen egyszerűségről beszél.

Nem a lelkesedés alkotó erejéről tanukodik-e az a fotografiai kiállítás, melyet néhány buzgó társunk majdnem semmiből létesített?

Nem hirdeti-e a férfias akaraterő hatalmát a Vágvölgyi alosztály, melyet lelkes társunk, dr. Pattantyús Ábrahám Márton mintegy varázsütéssel teremtett?

S a titkár után hallani fogjuk pénztárnokunk jelentését s abból nemcsak azt fogjuk kiolvasni, milyen nehéz dolog csekély pénzerőnkkel az egyensúlyt helyreállítani, hanem azt is, milyen önzetlen odaadással végzi kedves pénztárnokunk azt a teendőt, mely a társulati élet minden teendői között a legszárazabb és mégis a legfontosabb.

Ha a lelkesedés mind e nyilvánulásain végig tekintünk, kérdés nélkül fogjuk mondhatni, hogy szívünk rendben van s turistának ez a fődolog; gondoskodjunk még arról, hogy a cipő ne szorítsa lábunkat, és hogy legyen valami kis útravaló s ezután haladjunk.

Ezzel a Kárpát-Egyesület Budapesti Osztályának közgyűlését megnyitom!

Elnöki megnyitó
a M. T. E. évi május hó 24-én Selmezbányán tartott rendes
közgyűlésén⁴

Tisztelt gyülekezet!

Őseink büszke paripákon jöttek ide mai hazánkba s erős karral, éles fegyverrel győzték le azokat, a kik diadalmenetüknek útjában állottak. A honfoglalásnak e dicső napjairól emlékezik meg ma a nemzetnek apraja nagyja. Valóban nem csodálkozhatunk azon, ha a mult idők ragyogó képei által elragadtatva, sokan, nagyon is sokan még mindig a büszke paripa hátán képzelik el magukat, a melyet csak sarkantyúzni kell, hogy a bátor lovast fáradság nélkül vigye a diadal mezejére. Az, a ki képzeletében ily könnyű szerrel éri el célját, az kicsinyléssel néz le a gyalogosra, ki fáradva, izzadva csak lassan halad előre a sokszor göröngyös ösvényeken.

A turistaság, a nemzet gyalogosainak, ez a testet-lelket edző nemes élvezete, úgy hiszem ezért nem részesült még eddig a mi nemzetünk fiainál olyan általános elismerésben, mint nyugoti szomszédainknál. Mi multunkra talán büszkébbek vagyunk, mint mások és ez a mi erényünk, de lassabban alkalmazkodunk a jelen és a jövő élet igényeihez s ez a mi hibánk.

Szálljunk le már egyszer a lóról, járjunk saját lábunkon a gyalog ösvényen, nemcsak kényszerűségből, hanem örömmel és azzal a büszke öntudattal, hogy haladásunk, ha lassúbb is, de a magunk erő kifejtésének eredménye lesz.

Feljutni a hegytetőjére hordószéken vagy fogaskerekű vasúton még nem turista érdem, de magasba kapaszkodni, legyőzve minden akadályt, mely az emelkedésnek útjában áll, legyőzve különösen a testnek kényelmet szerető tunyaságát, ez már turistához méltó dolog. Megszeretni magát, az utat és annak fáradalmaikat, erre tanít a turistaság, mikor nem azt jutalmazza öntudatos megalégedéssel, a ki

---

4) Turisták Lapja 8 (1896) No. 5–6. pp. 101–102.

sok helyen megfordult, hanem azt, a ki sok és fáradságos utat futott be.

Nagy tanulság rejlik ebben, mely méltó arra, hogy mindenki megszívlelje, a ki akár az anyagi, akár a szellemi világban maga előre haladni, vagy valamit előre indítani akar.

Legyünk azért igazi jó turisták, járjuk be hazánk földének ezer felé ágazó útjait. Kárpátoktól Adriáig, a magas hegység szikla lépcsőitől az alföld délibábos rónaságáig, mindenütt nyitva áll előttünk az út, a melyen a magunk erejéből előre haladva, tetterőnket fokozhatjuk, gondjainkat elűzhetjük, ismereteinket gyarapíthatjuk. És a mikor így felkutatjuk hazánk legelrejtettebb zúgait s a nagy úttól félreeső lakhelyeken itt-ott talán tőlünk idegenkedő honfitársakat találunk, akkor hódítsuk meg őket a turistákhoz méltó egyetlen fegyverrel, szeretetreméltó magaviseletünkkel, úgy hogy ott, a hol egyszer megfordultunk, ott örömteljes reménnyel várják tavaszhasadtával újra visszatérésünket.

A Magyar Turista-Egyesület már eddig is ilyen jó példával járt elől, Osztályaink összetartásával és lelkes buzgóságával magának széles e hazában jó barátokat szerzett.

Adjon Isten a Magyar Turista-Egyesület minden Osztályának jó kedvet, friss erőt útjainak folytatására.

Üdvözlöm különösen azokat, a kik e közgyűlésünkre itt összegyűltek s az ülést megnyitom!

Eötvös lányainak részvétele az Eötvös-expedíciókban

A Tofana di Rozes déli falának első megmászása 1901-ben

Az Eötvös lányok már az 1890-es évek végétől egyedül, apjuk nélkül is másznak, jól bevált vezetőikkel, a féltő és büszke atya, báró Eötvös Loránd, a „budapesti professzor”, a „magyar báró”, azaz a tudós, világhírű fizikus lentebbről távcsövön figyelte a mászást, s többször le is fényképezte őket.¹

„Úttalan utakon” című könyvében a nagy hegymászó, az „Alpesek” rajongója, Jankovics Marcell így ír róluk:

„Az utóbbi években Eötvös Rolanda és Ilona bárónők léptek a legnemesebb értelemben vett alpinizmus hívei közé és egymást követték bámulatra méltó páratalan túráik, melyeken sorát kerítették nem csak az ügyesség és erő határát képező vállalkozásoknak, hanem sikerrel foglalták el az eddig lehetetlennek hitt, érintetlen falakat is.”²

A Dolomitokban lévő Cortina d’Ampezzótól nyugatra eső Tofána csoport egyik meredeken leszakadó, hosszú sziklafalának közepén húzódik a híres Via Eötvös. A Tofana di Rozes déli falának első megmászását a szemtanú, Jankovics Marcell örökítette meg, valahogy így, az igazi szakértő lelkesültségével tekinthetett lányai után maga Eötvös Loránd is:

„Mindig emlékezetes marad az a szép ragyogó augusztusi nap (1901), mikor két fiatal magyar hölgy párját ritkító bátorsága

---

1) Degregorio, Ottone: Croda da Lago: Via Eötvös. = Corvina 3 (1940) No. 9. pp. 641–644.

2) Jankovics Marcell: Úttalan utakon. Pozsony, 1903. Eder. p. 8. – Jankovics könyvét nekik ajánlotta: „Eötvös Rolanda és Eötvös Ilona bárónők méltóságainak”

és akadályt nem ismerő energiája megtörte a Tofana di Roces falának varázsát.

Midőn Cortina karcsú campanille-je alatt a viharedzett vezetők csoportja meglepetve emelte kezét szemeihez, mikor a világ minden részéről odakerült vándorok ámulva adták egymásnak a távcsöveket és mindenki susogta azok nevét, akik ott a szédületes magasságban bebizonyították, hogyan kell a lehetetlent lehetségessé tenni, csak lelkesedni kell a kitűzött célért és merni, - igaz büszkeséget éreztem a magyar név hallatára.”

Déli, hatalmas, rendkívül meredek, több mint 700 méter hosszú falának a közepén vezet föl az azóta is híres sziklamászó „út”, a Via Eötvös.³

Maga a fal két jól elkülönülő részből áll. Az alsó fele egységes, tömör lábazat, a felső része viszont erősen omladékos, s ami a szerencsés feljutást illeti, komoly kételyeket ébreszt a szemlélőben. A felső, a csúcs irányában felfutó amfiteátrumos rész, különösen az akkori, 100 évvel ezelőtti hegymászó technikával és felszereléssel, komoly gondot okozhatott.

A kor legkiválóbb cortinai hegyivezetőinek, Antonio Dimai-nak, Agostino Versinek és Giovanni Siorpaes-nek sikerült leküzdeni ezt az akadályt s a két fiatal bárónővel felkapaszkodni a csúcsra. Csak aki végigmászta ezt az utat, tudhatja pontosan, mit is jelentett ez. Neidenbach Ákost is, a kiváló magyar alpinistát, oktatót és a Magyar Hegymászástörténeti Társaság későbbi alapító elnökét is, az Eötvös lányok iránti tisztelet mellett a kíváncsiság is sarkalta, hogy az azóta számos más feljutási mód helyett ezt az első, leghíresebbet, talán nem is a legegyszerűbbet válassza. A továbbiakban az ő 1989-es mászásának megfigyeléseire támaszkodunk: a vezetők a továbbjutásra az egyik teljesen elképzelhetetlennek tűnő helyen egérutat találtak. Egy függőleges, törékeny oldalirányú falszakaszon, hol ráadásul még a mászó lába alatt alá is hajlik a fal, állás is csak minden második

---

3) Uo. pp. 27–28.; Jankovics Marcell: Az Alpesek. Bp., 1911. Hornyánszky. pp. 60–61

lépésre adódik, és mindössze 1–2 méter látható be a mászandó útból. Ez a kulcshely, az egyetlen kivezető út az amfiteátrumból.

A fal alsó harmadában nagyon szép, szilárd kőzetten vezet az út. Az említett kulcshely megtalálása és leküzdése jelenthetett komoly mászófeladatot a hölgyek számára. Mivel tőlük, akár apjuktól, mászásaikról nem maradt fenn személyes feljegyzés vagy cikk, annál sokkal szerényebbek s zárkózottabbak voltak, hogy ezekről a sikereikről maguk írjanak, így csak feltételezni lehet, hogyan élték át az út egyes szakaszait. (A személyes visszaemlékezések hiánya következtében Eötvösök többi útjának rekonstruálása s a hegymászás történetében méltó emlék állítása is komoly feladat a kutatóknak.)

A talán legnehezebb szakasz leküzdése után sincs még vége a mászónehézségek sorának. A különleges traverset egy kéménysor követi, melyben mai szinten IV-V-ös nehézségek találhatók. Igaz, hogy a megmászás sikere ekkor már elérhető közelségbe kerülhetett, de ezek a kémények is komoly gondot okozhattak, különösen, ha felidézzük a ruházat ma már alkalmatlannak tűnő voltát, az akkori mászási stílust, a köteleket, s a biztosítás igen nagy bizonytalanságát a feljutásban, s a szöges cipőt a kitett falon vagy az ugyan tagolt, de néhol áthajló kémények mászásakor, ma is átérezzük, hogy ennek az útnak a teljesítése nem mindennapi képességekről tanúskodik. Milyen jó szemnek, s mennyi tapasztalatnak kellett ahhoz lenni, hogy lentről megrajzolhassák a képzeletbeli utat, azt ugyanis nem lehetett ott a helyszínen kitalálni, hogy majd erre vagy arra megyünk, és ha majd itt nem sikerül továbbjutni, akkor majd másfelé próbálkozunk. A továbbjutás sikerült tehát, de ezzel még nem ért véget a hegy ellenállása, még a kéményekkel sem. Az ember ott még arra gondolna, hogy ezután, mint minden „rendes” hegynél, a csúcshoz közeledve a nehézségek most már csak csökkenni fognak. Ennél a falnál ez egy kissé másként van. Igen, a falból kijutottunk – gondolja az ember –, de ekkor más súlyos nehézségek jelentkeznek. A fal élének közelében egy szélesebb törmeléklejtőre jutunk ki, ami azonban igen csalóka. Azt sugallja, hogy csak el kell indulni és felmenni rajta. Igen ám, de menet közben veszi észre az ember, hogy ez a teljesen egyenletesen emelkedő, egészen apró kövekből álló lejtő később mégis egyre meredekebbé kezd válni. És egyszer csak szinte ész-

revétlenül, olyan helyzetbe kerülünk, hogy szinte bármelyik pillanatban menthetetlenül visszacsúszunk. Ennek a törmeléklejtőnek ugyanis semmiféle tartása sincs. Csak sodródik kezünk és lábunk alatt a kőtörmelék. Nagyon-nagyon óvatos lopakodásra van szükség itt és a testsúlynak a mindenkori helyzetnek megfelelő ideális elosztására ahhoz, hogy akárcsak egy helyben maradjunk. De ha tovább is akarunk jutni, akkor majdnem csodát kell tennünk. Nem is csoda, hogy mikor hirtelen véget ér a laza törmelék lejtő, egyszerre egy ugyanilyen törmelékből álló kémény alatt találjuk magunkat. Ó, hát ez már maga a megoldás – gondolja a gyanútlan vándor. Ám erről szó sincs. A kémény ugyan méreteit tekintve nagyon alkalmas volna kéménymászásra, ha felülete minden irányban nem volna hasonló egy murvabányához. Mindössze egy dologról lehet szó: állandó merőleges terhelésről. Ugyanis az ettől a szög-től való eltérés minden esetben kőzapporral kísért, megcsúszást eredményez. De legalább megvan az a biztonság, ami a nyílt és teljesen instabil törmeléklejtőn hiányzott. De ne panaszkodjunk, azért a kémény sem tart örökké, és ha a kiszállásnál még kellő körültekintéssel óvakodunk ki a szintén törmelékes, de lankás gerincre, mely már valóban a csúcsra vezet, akkor a kényelmes orom havában mégis jó érzéssel gondolhatunk a megmászott útra.

Vajon mit gondoltak Eötvös Loránd báró lányai, s mit a hegyi-vezetők? Mindenesetre megmászták a Dolomitok egyik leghatalmasabb falát elsőként.

Eötvös Rolandától és Ilonától mégis fennmaradt egy néhány soros bejegyzés Antonio Dimai vezetőkönyvében, mely erre a nevezetes napra emlékezik:

„Antonio Dimai, Agostino Verzi u. Giovanni Siorpaes führte uns am 8-ten August auf die Tofana di Rozes. (I-te Ersteigung über die Südwand.) Gelingen dieser besonders schönen Klettertour, über deren Schwierigkeiten auch der uns am 18-ten folgende zweite Ersteiger Herr Heldmann in diesem Buche ein beredtes? Zeugniß abgelegt, haben wir in erster Reihe der unübertreffenen Gesichtlichkeit, und dem mit Vorsicht gepa-

rartem Muthe unteres erprobt, mit Recht vielgepriesenem
Führer Antonio zu verdanken.
Rolanda u. Ilona Eötvös
Schluderbach 16. IX. 1901.²⁴

Az atyai örökség

Báró Eötvös Loránd schluderbachi nyarai során a Croda da Lagón, a Sorapison, a Zinnéken 15-ször, a Monte Cristallón 19-szer volt. Az évek múlásával, immár öregedve, ha már csak távolból is, mindig nagy figyelemmel kísérte lányai sziklamászását, akkor is, mikor 1908-ban Antonio Dimai-jal elsőnek jutnak fel a Grohmann-csúcsra.

„Már kiöregedtem – mondta egyszer a professzor –, de most is lelkesedem a hegyekért, ép úgy mint fiatal koromban, mikor az előítéletekkel szembeszállva, kerestem és találtam fent a magas hegyek között emelkedett, kellemes és nyugalmas pilanatokat.”²⁵

De ha már a komoly falmászás megerőltető volt, akkor sem mondott le a túrákról, s míg lányai a Marmolada, a Monte Antelao nehéz déli falain kapaszkodnak fel, ő a túloldalról, a könnyebbik úton ér föl figyelve lányai ügyességét. Részben kissé zárkózott természetéből, s talán a természetet vizsgáló ember óvatosságából is adódóan, jellemző volt rá, hogy csak néhány olyan vezetővel mászott, kikkel teljesen összeszokott, majd ezekkel a tulajdonképp műveletlen, egyszerű emberekkel a kapcsolata csaknem mindvégig megmaradt, szinte azt mondhatjuk, életre szóló barátságot kötött velük. Agostino Versi hegyivezető naplójába, vezetőkönyvébe, egyik közös útjukról szerencsésen visszatérve, ezt írta:

„Mindahhoz a dicsérethez, amit Agostino azoktól kapott, akik magukat rábízták, csak annyit akarok hozzáfűzni, hogy ötvenkét éves és kilencvenkilős vagyok. Agostinót tehát nemcsak

---

4) Cortina, Hegymászó Múzeum. A dokumentumról a helyszínen készült fényképről.

5) Karloczai, Janos: Wissenschaftler und Bergsteiger. Zum Andenken an Baron Roland v. Eötvös. Kézirat, 1969. 3. fol. (magángyűjtemény)

mint a pehelysúlyúak és hölgyek vezetőjét illeti dicséret, hanem mint a nehézsúlyúak vezetőjét is. 1900. július 17-én.⁷⁶

Valójában igazi „kiöregedésről” ekkortájt még szó se volt, csak a térdremegtető, inakat próbáló meredélyeket hagyta már érintetlenül, másoknak engedve a felfedezés ezen különös ügyességét és kitartást próbáló élvezetét. Úgy 1902–1903 körül számára befejeződtek a nagy első megmászások. De a Croda da Lagóra vezető híres út, melyet megtalálva először jutott föl a csúcra, az ő nevét viseli: ez a Via Eötvös. (Habár a híresebb, szintén e nevet viselő út, a Tofana di Rozes-en van, s sziklamászó lányai fényes bravúrját hirdeti.) A Cadin-csoport egyik hegyes ormát is tisztelői – még életében (1902-ben) – róla nevezték el, ez a Cima Eötvös.⁷

Vagyis nemcsak mint kutató fizikus, mint egyetemi tanár, főrendiházi tag, az Akadémia elnöke, a francia Becsületrend lovagja és művelődéspolitikus vált ismertté, nemcsak a tőle elválaszthatatlan fizikai fogalmak és híres mérőeszköze viseli az ő nevét, vagy intézménynevek, hanem egy különös földrajzi névként az Eötvös-kráter, a Hold túlsó oldalán (D 37° és K 134°). S ha nem is oly módon, mint kedvenc hegysége kapta a nevét a Dolomitok Dolomieu-ről, de Krenner József Sándor, több közös geológiai-mineralógiai útjukra emlékezve az egyik ásványritkaságot róla nevezte el 1895-ben „Lorandit”-nak.⁸ S ha a tudományban – Einstein nyomán – a „fizika fejedelmeként” emlegetik, mi, turisták, hegymászók őt a „Dolomitok bárójának” vagy egyszerűen a „hegyek szerelmesének” nevezhetnénk.

Már édesapja, báró Eötvös József is szerette a magányos alpesi túrákat, s több irodalmi művében is, pl. „A karthausi”-ban. s a „No-

---

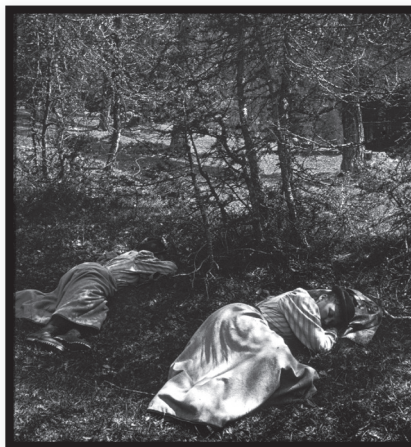
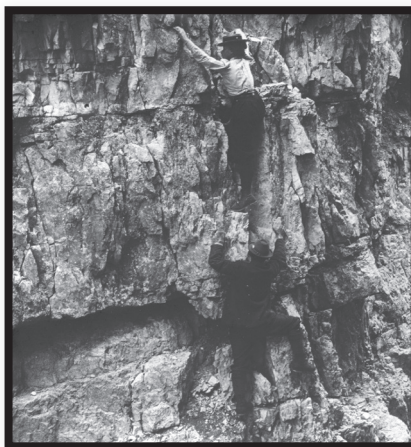
6) Harkay Pál: Eötvös Loránd, a hegymászó. = Föld és Ég 15 (1980) No. 3. p. 79. 2. has. – A napló eredetije Cortina D’Ampezzo, Turistamuzeum, Neidenbach Ákos felvétele alapján.

7) Witzenmann, Adolf: Die Gruppe der Cadinspitzen in den Sextener Dolomiten. = Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenverein. Band. 33. (1902) Eötvös-ről: pp. 381–413, 400–402., p. 405.; Eötvös-Spitze: pp. 400–401.

8) Krenner József Sándor: Lorandit, új Thallium-ásvány Allcharról Makedóniában. = Matematikai és Természettudományi Értesítő 13 (1895) No. 3. pp. 258–263.; H. SZT. [Szerényi, Hugó]: Lorandit. In: A Pallas Nagy Lexikona. 11. köt. p. 656.

vellá”-ban megörökítette ezeket az élményeit, majd fia, Eötvös Loránd folytatta ezt a szenvedélyét, néhány nemzetközileg is elismert magyar, vagy magyar származású kortársa, mint a Kaukázus elismert első komoly feltárója, Déchy Már, és „Az Alpok veszélyei” (Die Gejahren der Alpen) fiatalon elhunyt, kiváló hegymászója, Zsigmondy Emil mellett korának egyik kiemelkedő hegymászója volt.

Nem csoda, ha két lánya is örökölte az apa, s nagyapa hasonló szenvedélyét, s ezzel sok más magyar nő alpinista (Tauscherné Geduly Hermin, Jankovics Agát, Egenhoffir Teréz), vagy a külföldiek, mint a Marmolada déli falának első megmászója, az angol Beatrice Tomasson⁹ mellett szívet melengető bravúrt hajtottak végre, nevüket örökre beírva nemcsak az őket elkísérő legkiválóbb hegyi-vezetőkönyvébe, hanem a magyar és nemzetközi hegymászástörténet lapjaira.

---

9) Reisach, Hermann: Das Vermächtnis der drahtigen Lady. Beartice Tomasson und die Marmolada Südwand. = Berg 2001 Alpenvereinsjahrbuch Band 125 der Zeitschrift (2000) pp. 86–95. Az Eötvös-lányokról: p. 94.

Egy fejezet az Eötvös-ingával végzett terepi mérésekből

Szenzáció és valóság: Eötvös Loránd és Lóczy Lajos életveszélyben a Balaton jegén

„A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, báró Eötvös Loránd Lóczy Lajos professzor kíséretében, mint ismeretes, mágneses kutatásokat végezve a befagyott Balatonon időzött, mikor az elmúlt szombaton a legnagyobb veszélybe került. A két tudós a Balaton jegén tevékenykedett, mikor hirtelen a jég-takaró megrepedt és az így keletkezett hasadék elzárta útjukat. Eötvös báró egy ugrással már éppen a következő jégtáblára akart menekülni, mikor az utolsó pillanatban odaérkezett egy halászcsonak, mellyel a benne-lévők kiszabadították a két tudóst veszedelmes helyzetéből. Képünk azt a pillanatot szemlélteti, melyben a két tudós szárazföldről való elszakadása látható.”¹

A Budapesten megjelenő, német nyelvű napilap, a „Politisches Volksblatt” 1903. febr. 26-i száma adott ily módon hírt a szenzációs eseményről, amely eszerint 1903. febr. 21-én játszódott le.

Érdeemes utánajárni e szenzációként tálalt hírnek, vajon mi és mennyiben igaz a „Politisches Volksblatt” „címlapsztorijából”?

Eötvös Loránd 1901 és 1903 telén végzett rendszeres gravitációs mérése-

1) Kis Domokos Dániel fordítása.

ket a Balaton jegén, részeként annak a páratlan tudományos vállalkozásnak, amely a Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt, Lóczy Lajos kezdeményezésére jött létre, és amelynek eredményei a 32 kötetes Balaton-monográfiában láttak napvilágot magyar és német nyelven.² Eötvös a Balaton jegén végzett gravitációs megfigyelésekről a monográfia I. kötetének – „A Balatonnak és környékének fizikai földrajza” – részeként megjelent kiadványban számolt be.³ Ebből megtudhatjuk, hogy 1901-ben Cholnoky Jenő, Kövesligethy Radó és B. Harkányi Béla volt Eötvös segítségére az észlelésekben, 1903 telén pedig Pekár Dezső és Steiner Lajos. A tanulmány második részében, „Az észlelések közvetlen eredményei és azok táblázatos egybeállítása” alatt az észlelők nevén kívül a táblázatok az adott éj dátumát, és a leolvasás pontos idejét is tartalmazzák, például „12 h 25 m”. A leolvasások egy-egy alkalommal esti 7 vagy 8 óra körüli időtől hajnali 7–8 óra közt zajlottak általában, az esetek többségében 7–8, néhol 6 észleléssel, nyilván az időjárási viszonyoknak megfelelően. Az észlelések nehézségeinek bemutatására szóljon most a leghitelesebb forrás, ahogy maga Eötvös leírta:⁴

„Eszközünket előbb függélyesen állítva, az $\alpha = 0$ azimuthnak megfelelő I. állásba hozzuk, ezen null azimuth gyanánt legczélszerűbben a mágneses meridián szolgálhat úgy, hogy a lelógó súly észak felé mutasson. A beállítás ez irányra mágnes-tű segítségével bármilyen időjárásban könnyen eszközölhető. A távcsőben meg kell most figyelni a rúd egyensúlyi helyzetét, n1-et, ami tekintve, hogy a lengések közbeni megfi-

---

2) A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Bp., 1897–1918. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága.

3) Eötvös Loránd: A Balaton jegén 1901 és 1903-ban végzett megfigyelések. In: Eötvös Loránd: A Balaton nivófelülete s azon a nehézség változásai. Erre vonatkozólag az 1901 és 1903. években a jég hátán végzett megfigyelések. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei I. k. A Balatonnak és környékének fizikai földrajza I. rész. A Balaton környékének földrajzi leírása, orográfiaja és geológiája. Geofizikai függelék II.) Bp., 1908. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága. (a továbbiakban: Eötvös: A Balaton jegén)

4) Uo. p. 25.

gyelés az észlelőnek huzamosabb ottlétével s ebből származó zavarokkal jár, jobb eredménnyel a teljesen megnyugodott rúd állásának gyors leolvasásával történik. E célra az eszközt a beállítás után másfél, egész két óra időtartamig zavartalanul kell magára hagyni.

Az első leolvasás után az eszközt egymásután a II, III, IV, V állásokba s aztán újra az I-be, s ha az idő engedi a további állásokba hozzuk, leolvasva az n₂, n₃, n₄, n₅ stb. egyensúlyi helyzeteket. Az eszköznek visszavezetése a már előbb elfoglalt helyzetekbe nemcsak kívánatos, hanem szükséges is azért, hogy a drótnak bár csekély, de teljesen alig megszüntethető járását számba vehessük.

Észleléseinket éjjel végeztük, a mikor a napnak sugárzása és egyoldalú melegítő hatása túlérzékeny eszközeinket nem zavarta.”

Minden éjszakai mérés után ott szerepel az észlelők neve:

1. állomás 1901. januárus 26-27 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Eötvös [szombat–vasárnap]⁵
2. állomás 1901. januárus 28-29 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Eötvös [hétfő–kedd].
3. állomás 1901. januárus 29-30 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Kövesligethy [kedd–szerda].
4. állomás 1901. januárus 30-31 éjjel.
Észlelők: Eötvös, Kövesligethy. [szerda–csütörtök]
5. állomás 1901. januárus 31–februárus 1. éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Eötvös [csütörtök–péntek]
6. állomás 1901. februárus 1-2 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Harkányi⁶ [péntek–szombat]

---

5) Szögletes zárójelben a napok feltüntetése a szerzőtől.

6) Az 1901. évi mérésekkor említett Harkányi Béla 1899–1902-ben az ógyallai asztrofizikai obszervatórium obszervátoraként dolgozott. Lásd: Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 12. köt. Új sorozat. Sajtó alá rend.: Viczián Gyula. Bp., 1993. Argumentum. p. 634.

7. állomás 1901. februárius 2-3 éjjel.
Észlelők: Eötvös, Harkányi [szombat–vasárnap]
8. állomás 1901. februárius 3-4 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Eötvös [vasárnap–hétfő]
9. állomás 1901. februárius 4-5 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [hétfő–kedd]
10. állomás 1901. februárius 5-6 éjjel.
Észlelő: Cholnoky. [kedd-szerda]
11. állomás 1901. februárius 6-7 éjjel.
Észlelők: Eötvös, Harkányi [szerda-csütörtök]
12. állomás 1901. februárius 7-8 éjjel.
Észlelők: Eötvös, Harkányi [csütörtök-péntek]
13. állomás 1901. februárius 8-9 éjjel.
Észlelők: Cholnoky, Eötvös [péntek-szombat]
14. állomás 1901. februárius 10-11 éjjel.
Észlelő: Eötvös [vasárnap-hétfő]
15. állomás 1901. februárius 16-17 éjjel.
Észlelő: Eötvös [szombat-vasárnap]
16. állomás 1901. februárius 17-18 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [vasárnap-hétfő]
17. állomás 1901. februárius 18-19 éjjel.
Észlelő: Eötvös [hétfő-kedd]
18. állomás 1901 februárius 19-20 éjjel.
Észlelő: Eötvös [kedd-szerda]
19. állomás 1901 februárius 20-21 éjjel.
Észlelő: Lóczy [szerda-csütörtök]
20. állomás 1901 februárius 21-22 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [csütörtök-péntek]
21. állomás 1901 februárius 22-23 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [péntek-szombat]
22. állomás 1901 februárius 24-25 éjjel.
Észlelő: Eötvös [vasárnap-hétfő]
23. állomás 1901 februárius 25-26 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [hétfő-kedd]
24. állomás 1901 februárius 26-27 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [kedd-szerda]

25. állomás 1901 februárius 27-28 éjjel.
Észlelő: Cholnoky [szerda-csütörtök]
26. állomás 1901 februárius 28-március 1 éjjel.
Észlelő: Eötvös [csütörtök-péntek]
27. állomás 1901 március 1-2 éjjel.
Észlelő: Eötvös [péntek-szombat]
28. állomás 1901 március 2-3 éjjel.
Észlelő: Eötvös [szombat-vasárnap]
29. állomás
„1903 január 28-ikán felállítás után leszakadt a felfüggesztő drót, [szerda]
januárius 29-ikén d. e. új drótot húztunk be,[csütörtök]
januárius 29-30-ikán éjjel csupán az új drót járását figyeltük meg [csütörtök-péntek]
januárius 30-31-ikén éjjel az észleléseket megkezdjük és pedig a drót nagy járása miatt csupán az I, II, V és újra I, II, V állásban.
Észlelő: Eötvös [péntek-szombat]
januárius 31-februárius 1 éjjel az I, III, IV állásokban észleltünk.”
30. állomás Észlelő: Pekár [szombat-vasárnap]
1903 februárius 1-2 éjjel az I, II, V állásokban észleltünk.
Észlelő: Eötvös [vasárnap-hétfő]
1903 februárius 2-3 éjjel nagy vihar miatt az észlelés lehetetlen [hétfő-kedd]
februárius 4-5 éjjel az I, III, IV állásokban észleltünk.
Észlelő: Steiner [szerda-csütörtök]
31. állomás 1903 februárius 5-6 éjjel.
Észlelő: Steiner [csütörtök-péntek]
32. állomás 1903 februárius 6-7 éjjel.
Észlelő: Eötvös [péntek-szombat]
33. állomás 1903 februárius 7-8 éjjel.
Észlelő: Eötvös [szombat-vasárnap]

34. állomás	1903 februárius 8-9 éjjel. Észlelő: Eötvös [vasárnap-hétfő]
35. állomás	1903 februárius 9-10 éjjel. Észlelő: Steiner [hétfő-kedd] „Nagy vihar miatt a további észlelés lehetetlen.”
36. állomás	1903 februárius 10-11 éjjel. Észlelő: Pekár [kedd-szerda]
37. állomás	1903 februárius 11-12 éjjel. Észlelő: Eötvös [szerda-csütörtök]
38. állomás	1903 februárius 12-13 éjjel. Észlelő: Eötvös [csütörtök-péntek]
39. állomás	1903 februárius 13-14 éjjel. Észlelő: Eötvös [péntek-szombat] ⁷
40. állomás	1903 februárius 14-15 éjjel. Észlelő: Eötvös [szombat-vasárnap]

A fenti felsorolásból is látszik, hogy Eötvös többnyire hétvégeken ért rá. Érdemes végigtekinteni Eötvös órarendjén, sűrű heti elfoglaltságán.⁸

Az 1900/1901-es tanév második félévének előadásai a budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemen január 21-én vették kezdetüket. A Bölcsészettudományi Karon „Kísérleti természettan, orvostan- és bölcsészettan hallgatók részére, kedden, szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton délelőtt 8–9-ig. Dr. báró EÖTVÖS LORÁND ny. r. tanár. Az egyetemi physikai intézet nagy tantermében. Gyakorlatok a physikai laboratóriumban. (Előleges jelentkezés alapján részt vehetnek huszan.) Az egyes résztvevőkre nézve külön-külön megállapítandó félnapokon. Ugyanazon tanár. Az egyetemi physikai intézet laboratóriumban.”

Az egyetem 1900/1901. évi Almanach-ja szerint Eötvös Loránd rangjai és tisztségei a következők:⁹

7) Eötvös: A Balaton jegén, pp. 28–43.

8) Vö.: A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem tanrende az MDCCCC–MDCCCCI. tanév második felére. Bp., 1901. Egy. ny. (a továbbiakban: A Tudományegyetem tanrende 1900/1901. 2. félév)

9) A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja az MDCCCC–

„EÖTVÖS LORÁND báró, sz. mm. és bölcsészdoctor, a kísérleti természettan nyilvános rendes tanára, a Ferencz József-rend nagykeresztese, a szerb Szent Száva-rend nagykeresztese, a francia becsület-rend lovagja, a magyar főrendek házának tagja, a krakkói Jagelló-egyetem dísz-doctora, a magyar tudományos Akadémia és a magyar írók segélyegyesületének elnöke, a természettani intézet igazgatója, a matematikai és physikai társulat elnöke, a budapesti országos középiskolai tanárképző-intézet tanácsának elnöke, a báró Eötvös József-collegium curátora, a budapesti országos középiskolai tanárvizsgáló-bizottság tagja, a kir. m. természettudományi társulat elnöke, az egyetem volt rectora, volt m. kir. vall.- és közokt. minister és országgyűlési képviselő.”¹⁰

Ha a meghirdetett tárgy előadása valóban reggel 8-kor vette kezdetét, és esetleg a jelen kutatásokra való tekintettel nem valamely későbbi órában, akkor több előadása elmaradt vagy helyettesítésre szorult, így január 29-én (kedd), február 1-jén (péntek), 7-én (csütörtök), 8-án (péntek), 9-én (szombat), 19-én (kedd), 20-án (szerda), március 1-jén (péntek) és 2-án (szombat).

Az 1902/1903-as tanév második felében csaknem ugyanez a helyzet, azzal a különbséggel, hogy szombat helyett hétfőn volt előadása.¹¹ Eszerint is elmaradt néhány előadás: január 29-én (csütörtök), 30-án (péntek), a február 2-án (hétfő), 9-én (hétfő), 12-én (csütörtök) és 13-án (péntek).

Érdemes a többi észlelő adatát is hasonló módon nyomon követni:¹²

Cholnoky Jenő 1901. január 21-től heti 4 órában, csütörtökön és pénteken 11–1-ig tartott földrajzi gyakorlatokat Lóczy Lajossal.

Kövesligethy Radó – a kozmográfia nyilvános rendkívüli tanára, az ógyallai m. kir. asztrofizikai obszervatórium aligazgatója –

MDCCCCI. tanévre. Bp., 1901. Egy. ny. (a továbbiakban: A Tudományegyetem almanachja 1900/1901)

10) A felsorolásból kimaradt, hogy az 1898-ban alakult Budapesti Egyetemi Athletikai Club tiszteletbeli elnöke is ő volt.

11) A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem tanrende az MDCCCII–MDCCCIII. tanév második felére. Bp., 1903. Egy. ny.

12) Lásd: A Tudományegyetem tanrende 1900/1901. 2. félév

általános földrajz I. folyamaként matematikai földrajzot tanított heti 4 órában, szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton délelőtt 10–11-ig és földrajzi gyakorlatokat fizikából, haladottabbak számára címen heti 2 órában, csütörtökön és pénteken délelőtt 11–12-ig.

Cholnoky tehát óráinak majdnem mindegyikét megtartotta, csak a február 1-i (pénteki), a 22-i (pénteki) maradt el biztosan, és talán a 28-át (csütörtököt) tartotta meg nélküle Lóczy.

Kövesligethynek mindössze egy órája maradt el, a január 30-i (szerdai), mert kevésbé valószínű, hogy szerdán reggel 10-re fölért volna Siófokról Pestre, s még aznap este visszament volna, hogy az éjszakai észlelést elvégezze. Természetesen egy-egy alkalommal az órák időpontját meg is változtathatták az érintettek.

1903-ban, mivel az egyetemen nem vagy éppen nem tanító egyének végezték a megfigyeléseket, elegendő volt mindössze két ember Eötvös segítségére:

Pekár Dezső természettani megbízott tanársegéd. Az 1900/1901-es tanévben a Természettani intézetben dolgozott, Eötvös L. vezetése alatt.¹³

Steiner Lajos 1893 óta a M. Kir. Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet tisztviselője,¹⁴ illetve a Konkoly Thege Miklós igazgatása alatt álló intézet „I. oszt. Assistense”.¹⁵

Lóczy csak egyetlen egyszer, 1901. febr. 20–21. csütörtökről péntekre virradó éjjelen örködött, észlelte egyedül az adatokat, illetve állította át az ingát. Eötvös Lóczy személyéről tanulmánya bevezetőjében a következőket írja:¹⁶

„A munkálat nem befejezett egész, de két okom van arra, hogy annak közzétételét későbbre ne halasszam. Az egyik ok a hála érzete a Balaton-bizottság és annak lelkes vezére Lóczy Lajos barátom iránt, kinek támogatása munkámat lényegesen

---

13) Lásd: A Tudományegyetem almanachja 1900/1901.

14) Révai Nagy Lexikona. 17. köt. Bp., 1925. Révai. p. 139.

15) Magyarország tiszti- és névtára 1901. Bp., 1901. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. p. 498. 2. has.

16) Eötvös: A Balaton jegén, p. 3.

megkönnyítette, a másik azon vágyam, hogy eddig végzett munkálataim eredményeit idejekorán én is beilleszthessem abba a díszes keretbe, melyet »A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei« foglalnak össze.”

Az észlelések menetéről szólva pedig így kezdi sorait:¹⁷

„1901 január havában erős, átlagban 40 cm vastagságú jégkéreg fődte a Balatont. Jó alkalmul szolgált ez arra, hogy addig inkább csak a laboratóriumban kipróbált módszereimet a szabadban, a jég egyforma sima felületén újabb próbának vessem alá. A Balaton fáradhatatlan kutatója, Lóczy Lajos barátom, kihez tanácsot és segítséget kérve fordultam, készségesen vállalkozott a szükséges rendelkezések megtételére.”

Lóczy sokat kutatta a Balatont, télen is, de *1903-ban Eötvösékkel nem volt a jégen!* Ahogy akkori asszisztense, Cholnoky írta az ugyancsak a Balaton-monográfia I. kötete részeként kiadott művében,¹⁸ ez idő tájt már „Lóczy urat nagy elfoglaltsága nem engedte ehhez a kedves és felette érdekes tanulmányhoz olyan sűrűn jutni”.¹⁹

Tehát a szenzáció egyik híres, közismert alakja már kiesett. És mi a helyzet Eötvös báróval?! Sajnos vele sincs szerencsénk, habár el kell ismerni, könnyen járhatott volna ő is így, ám valljuk be, mégiscsak kapósabb a hír, ha két neves tudós, egyetemi tanár, akadémikus, sőt az egyik személyében egyenesen a Tudományos Akadémia elnöke, egy báró jut ilyen hajmeresztő veszedelembe. Mert hisz’ a jég hátán történt ilyesmi szörnyűségről már – a téli Balatont állítólag sohasem látott – Jókaitól is olvashatott Az aranyemberben a tisztelt közönség, s aztán a Jókairól e hírt terjesztő Eötvös Károlytól is. S végtére is egy magát politikainak nevező lap hasábjain a volt politikus, kultuszminiszter, felsőházi tag neve mégiscsak jobban felkelti a hírre

---

17) Uo. p. 26.

18) Cholnoky Jenő: A Balaton jege. Bp., 1907. Kilián. [2], 103, [1] p., 21 t. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei I. köt., 5. rész, 4. szakasz)

19) Cholnoky: A Balaton jege, p. 4.

éhes, politikai pletykákkal édesgetett olvasó kíváncsiságát, mint egy egyszerű kutatóé.

Az 1903 telén történt eseményt maga a „címszereplő”, Eötvös Loránd így örökítette meg:²⁰

„Felszerelésünk az 1901-ikihez képest, még egy külön, a műszerek elhelyezésére szolgáló kocsival gyarapodott, melyet a jégen szántalpakra helyeztünk. Boglárnál léptünk a jégre. Szándékunk volt a Balatonon Révfülöp irányában áthatolni. E kísérletünk az eszköz drótjának véletlen leszakadásából származó késedelem miatt, a közben beállott enyhébb időjárás és a jégnek megbízhatatlansága folytán meghiúsult. E helyett a part közelében Boglártól Fonyódig és tovább Balaton-Berény felé haladtunk észleléseinkkel. Újra a déli szél volt az, a mely a jégen végzett munkának már február 14-ikén véget vetett, s mely ezúttal fenyegetően intett a távozásra. A déli szél ugyanis egy a part közelében Berénytől majdnem Boglárig húzódó repedés mentén elszakította a jeget s az óriás jégtáblát az északi, már jégtől ment partra toltta át. Állomásunkat szerencsére e repedés és a part között állítottuk fel, de nagy volt ijedelmünk, mikor az elúszó jégtáblán mágneses megfigyelései által visszatartott dr. Steiner Lajos társunkat segédkező embereivel a víz szélén eredménytelenül partot keresni láttuk. Már sötétedett, mikor őt és társait egy, a szomszédos nádas rejtekéből előhúzott lélekvesztőn több sikertelen kísérlet után, a mind messzebbre távozó jégtábláról biztos partra szállíthattuk.”

Mindebből úgy tűnik, hogy 14-e után nem sokkal be kellett fejezni a méréseket, s valóban az utolsó regisztrált észlelést 14-ről 15-ére virradólag Eötvös végezte egyedül. Ugyanakkor az újságcikk szerint Steinerék esete február 21-én, szombaton, tehát egy héttel később történt. Kérdéses tehát a 21-i dátum hitele is!

Ez tehát a valóság. De ki is volt a szegény bajbajutott? 1903-ban Steiner Lajos helyettesítette Pekár Dezső mellett az elfoglaltsága mi-

---

20) Eötvös: A Balaton jegén, pp. 26–27.

att csak ritkábban jelenlévő Eötvöst az éjjeli mérések leolvasásában. Az 1871-ben Vácott született geofizikus, tanulmányait Budapesten végezte, majd egy évet a göttingai és berlini egyetemen is töltött, ekkor már – 1893-óta – mint a Meteorológiai Intézet tisztviselője vett részt Eötvös kutatásában. 1907-től a földmágnesség magántanára a budapesti egyetemen, Eötvös közvetlen munkatársa, 1917-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják. 1923-ban mint a Meteorológiai és Földmágnességi Intézet adjunktusa, egyetemi magántanár írja meg első jelentős könyvét,²¹ amelyben sok helyütt hivatkozik Eötvös mágneses eszközeire s ez irányú kutatásaira. 1927-ben a Meteorológiai Intézet igazgatója lett, s neki köszönhető a korszerű prognózis-szolgálat bevezetése.²²

Amúgy Pekár Dezsővel is történt 1903 telén a Balaton jegén egy kisebb baleset, miként maga írja:²³

„Rendesen fakutyán, szeges bottal előre tolt ülőszánon közlekedtünk. Egyszer egyedül igyekeztem a Balaton közepén lévő telepünkre, mikor is a halászlyukban felületesen befagyott jég beszakadt alattam és fakutyástul a jég közé kerültem, ahonnan csak nagy nehezen szabadulhattam ki és siettem a legközelebbi vasúti őrházba szárítkozni.”

Az észlelés nehéz, de ugyanakkor felemelő feladatáról egy másik visszaemlékező, az 1901-ben végzett mérések hűséges tanúja, Cholnoky így emlékezik:²⁴

„Különösen kedvezett a szerencse akkor, amikor báró Eötvös Loránd graviméteres tanulmányainak színteréül az egyenletes tömegű balaton-jeget választotta. Ekkor szerencsém volt ezekben a korszakalkotó tanulmányokban mint észlelő részt

---

21) Steiner Lajos: A föld mágneses jelenségei. Bp., 1923. Lantos. 207 p. (Ethika-Könyvtár 10.)

22) Magyar életrajzi lexikon. 2. kiad. Bp., 1982.

23) Pekár Dezső: Báró Eötvös Loránd. A torziós inga ötven éves jubileumára. Bp., 1941. Kis Akadémia. p. 136. (Kis Akadémia könyvtára 48.)

24) Cholnoky: A Balaton jege, p. 4

venni s ennek következtében egy egész kedvező telet, 1901 januárius havától márczius elejéig a jégen tölteni, csekély megszakításokkal úgy, hogy éjjel is künn kellett maradni a jégen, szántalpakon álló, fűthető deszkasátorban. Valóságos arktikus élet volt ez, epizódusokban gazdag, eredményekben megbecsülhetetlen hetek, amelyeknek a jég tanulmányozása tekintetében is eredményeinknek jókora részét köszönhetjük. Ugyanez megismétlődött, sajnos a kedvezőtlen jégviszonyok miatt csak sokkal rövidebb időre, 1903 telén is.”

Maga Eötvös pedig a részletekről így emlékezik:²⁵

„Felszerelésünk két házikóból és egy, az eszközökkel és egyéb szükségességekkel megrakott szánból állott, melyeknek továbbszállítására a jégen nyolcz derék balatonparti halász vállalkozott. Az egyik házikó vízhatlan ponyvából készült, s arra szolgált, hogy abba az eszközt felállítsuk. A másik fából volt egybeállítva s lakásul berendezve, melyet egy nagyobb petroleumkályha kellemesen melegített. A házikókat szántalpakon szállítottuk egyik állomásról a másikra, s az állomásra érve, a jégbe vágott lékeken át fektetett rudakhoz kötöttük le, biztosítva így viharok és hófúvások ellenében. ... Az észlelések menete általában a következő volt. Reggel összecsomagolva eszközeinket, a már előre kijelölt következő állomásra, egy-két kilométer távolságra hurczolkodtunk. Az állomások kijelölése a parttól lánczczal lemért távolságok és 1:75000 térképben jól definiált pontok (templomtornyok, háromszögelési jelek stb.) irányszögleteinek meghatározása által történt. Ez adatoknak megfelelőleg, az állomásokat a térképbe berajzoltuk, s abból azok geográfiai hosszúságát és szélességét megállapítottuk. Az új állomásra megérkezvén, a házikók megerősítése után az eszköz függélyes felállítása s a meridiánba való irányítására került a sor, magát az észlelést azonban csak naplemente után kezdhettük el s éjjelen át napkeltéig folytattuk. 1903-iki

---

25) Cholnoky: A Balaton jege, p. 4

tartózkodásunk alkalmával, nappal mágneses megfigyelésekkel voltunk elfoglalva.”

Az éjszakák kemények voltak a jég hátán. Most, Eötvös után, hogy teljesebb képünk legyen a téli Balatonról, s az Eötvös-ingával végzett mérésekről – s ezzel egyúttal Báró Eötvös Loránd és a munkában segédkező kutatótársai emléke előtt is tisztelgjünk –, érdemes felapozni Cholnoky egy másik művét is, hiszen ő volt az észlelők emberpróbáló munkájának legjobb s leghűbb krónikása:²⁶

„Ez a rendkívül finom, érzékeny műszer arra való volt, hogy a Föld felszíne alatt levő, különböző sűrűségű kőzetek elhelyezkedését meghatározzuk. A műszer majdnem 20 km mélységig érzi a kőzetek sűrűségének különbségeit. Ha például valahol sűrű, nehéz gránit rejtőzködik a sokkal kisebb fajsúlyú homok, mészkő vagy agyag alatt, akkor ezt a műszer gyönyörűen megmutatja, s ki lehet jelölni, hogy az illető, súlyos tömeg hol, milyen mélyen van s milyen a kiterjedése.

A műszer leírása nem tartozik ide, csak annyit kell róla elmondanom, hogy körülbelül embermagas rézállvány volt, három lábon s ezt kellett mindig fölállítani a jégen és aztán egy éjjelre egy helyben hagyni, hogy éjjel, nyugodt levegőben a műszert le lehessen olvasni minden ötnegyed órában. Éjjel tehát minden ötnegyed órában fel kellett kelnem, kimenni ahhoz a kis vászonsátorhoz, amelyben a műszer állt, s leolvasni a mutató állását, aztán átfordítani a körnek egy ötödrészával s ismét megvárni ötnegyed óra hosszat, amíg a benne levő vízszintes, csavaros inga megáll s újra leolvasni stb. Így tehát az éjjelek meglehetősen nyugtalanul teltek el. Az észlelő szántalpakra állított deszkabódében lakott. Itt volt az ágy, az asztal, két szék, egy polc és egy kis petróleumkályha. Ha ezt este begyújtottuk, akkor nagy meleg volt a sátorban, de csak fenn, úgyhogy a polc tetejére tett szalonna megolvadt. De a polc alá járá állított vizeskanna meg befagyott, hisz odakünn -20, néha

---

26) Cholnoky Jenő: Balaton. Bp., [1936]. Magyar Földrajzi Társaság. pp. 145–146.

-25° hideg volt. Az ágyat emelhetőre készítettük. Ha fáztam, akkor egy forgatóval följebb emeltem magamat, ha melegem volt, lejjebb eresztettem. A sátorban tartózkodott mindig egy edzett halász is, hogy fölébresszen és a lakósátortól távolabb álló műszersátorhoz elkísérjen, mert ez bizony sokszor viharban, ködben, sötétségben nem volt veszélytelen. De nem történt soha, semmi baj. A báró egy héten legfeljebb három napig tartózkodott lenn, a többi időben nekem kellett az észleléseket folytatnom s lenn tartózkodnom.

Nappal a sátorokat és a műszert a kijelölt helyre kellett áthurcolni és ott újra felállítani. Szélcsendes időben ez gyorsan ment s délre már újra helyben voltunk. A nappal többi részét aztán a jég tanulmányozására fordíthattam. Ha a báró lejött, akkor néha szabad voltam s nagyobb utakat is megtehettem.”

Az itt számba vett adatok és történetek segítségével a jégen végzett kutatás tudós résztvevőinek és az őket segítő balatoni halászok nehéz munkájáról nyerhetünk némi fogalmat, s meggyőződhetünk arról is, hogy a valóság nem egyszer érdekesebb, mint a pusztá szenzáció, s láthatjuk, hogy az itt leírt esetek egyike másika túltesz akár egy Jókainak is a jég világáról írt rémisztő historiáján.

Most emlékezzünk a két kortársra, a két jóbarátra egy harmadik, ismét Cholnoky Jenő szavaival:²⁷

„Mondhatom, hogy életemben kevés ember tudott előttem annyira ideálisnak feltűnni, mint Eötvös Loránd. Talán még Lóczy Lajost lehet leginkább hozzá hasonlítani tudományoszeretet és természetszeretet tekintetében. Mindkettő csak a tudományos munkának és a természet csodálatának élt. Lóczy talán nyersebb, talán szókimondóbb volt, mint a finom diplomata, a zárkózott arisztokrata Eötvös. De abban tökéletesen egyformák voltak, hogy csak a természet és a tudomány érdekelte őket.”

---

27) Cholnoky Jenő: Eötvös Loránd báró emlékezete. = Turisták Lapja 56 (1944) No. 6. pp. 101–104.

Jégár – egy fejezet Eötvös és a nyelvtudomány kapcsolatából

- Jégár.** Mielőtt a szó keletkezéséről esne szó, lássuk, mit találhatunk róla a nagyobb közönség számára is elérhető szótárakban, lexikonokban:
- Jégár**, l. gleccser. (A Pallas nagy lexikona. Bp., 1895. 9: 882.)
- Gleccser**, olyan mozgó, szemcsés, lemezes szerkezet, itt-ott habos jégtömeg, mely az örökös hó határán túl ered és egyre lassú áramló mozgásban halad a völgy felé. Jégár magyar elnevezése találóan fejezi ki a G. fogalmát. (...) (SZT. H. [= Sztérényi Hugó] i. m. 8: 53–5.)
- Jégár**, l. Gleccser. (Révai nagy lexikona. Bp., 1914. 10: 825; Gleccser szócikk gyakorlatilag a Pallas átvétele. Uo. 9. köt. Bp., 1913.)
- jégár** [g-á] fn (földr) <Magas hegységekben és a sarkvidéken> a csonthónak a lejtőkön, völgyekben lassan lefelé csúszó, hatalmas jégtömege; gleccser. (A magyar nyelv értelmező szótára. Bp., 1960. 3: 624.)
- jégár** → gleccser (Új magyar lexikon Bp., 1960: 3: 498; gleccser uo. 65).
- jégár:** 1. jeges ár (→ folyóvíz). 2. → gleccser. (Természettudományi lexikon. Bp., 1966. 3: 470; gleccser, jégár: ... I. m. Bp., 1965. 2: 870).
- gleccser** ném. földr. jégár; a magas hegységekben jéggé össze fagyott hónak a völgyekben lassan lefelé csúszó tömege. (Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., 1973. 302.)
- jégár (= gleccser) (Helyesírási tanácsadó szótár. 5. kiad. Bp., 1973. 336).
- jégár** fn Föld Gleccser (Magyar Larousse. Bp., 1992. 2: 274). Vagyis lásd a gleccser szónál.
- Egyedül a kétkötetes Akadémiai kislexikonban találtam meg magának a földrajzi jelenségnek a leírását a jégár szó alatt:
- JÉGÁR**, gleccser <ném.>: az eljegesedett ter.-ek lejtőin lassú gravitációs mozgást végző → firnjég. Részei: 1. az állandóan

fagyott övezetben található firngyűjtő medence; 2. a több tíz v. száz m vastag ~test; 3. az állandó hóhatár alá is lehúzódó ~nyelv; 4. a nyelv alá benyúló barlangszerű ~kapu, amelyből a ~ olvadékvize által táplált ~patak bukkan elő. A gleccserjég és a szállított közettörmelék (moréna) koptatja, pusztítja a felszínt; a firngyűjtő ter.-eken → kárfülkéket, lejjebb mély U alakú völgyeket alakít ki. (Akadémiai kislexikon. Bp., 1989. 1: 857; **GLECCSER** → jégár. uo. 656.)

Ez az új magyar szó tehát első komoly, tudományos s mégis magánvállalkozásként létrejövő lexikonunkban szerepel először (1895., Pallas Lex.) önálló szócikként, igaz, az idegen, de részben megmagyarosodó gleccser szóhoz utalva, még az eredeti német *Gletscher* szóból átírva, a *tsh*-val jelölt hangnak, a *cs*-nek megfelelően rövid *cs*-vel, de a magyar nyelvérzék hamar a ma ismert gleccser-re változtatta. (A Révai lexikonban már így találjuk.)

Korábban e jelenségnek – míg az előfordulásában gazdag hegyeket, mint az Alpokat, magyar ember csak elvétve járta – igen ingadozott az elnevezése. Wesselényi Polixéna, kire mint utazóra s mint remek útleíróra is, de mint az első magyar turistanőre, mondhatni hegymászó nőre is méltán büszkék lehetünk, valahogy sikerrel elkerülte a megnevezést, csak a híres „Mer de glace”-t fordította le szó szerint „Jégtenger”-re.¹ – Később pedig, mindössze négy – a megjelenést tekintve öt – évvel később, egy másik erdélyi, Méhes Sámuel Úti jegyzeteiben a Berni havasokról írja, egyik útján:

„Alig haladtam fél órát a meredeken, egy tisztas öreg elvezete az ösvénytől csak egy hajtásnyi távolságra lévő jéghegyekhez (Gletscher). Itt minden képzetemet feljülhaladó látvány lepett meg.”²

Másutt pedig: „...ebéd előtt egy ösvényen a’ Wellhorn és Engelhörner óriási havasok közt fekvő úgynevezett Rosenlaui

1) Paget Jánosné Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás 1842. Sajtó alá rend.: Győri János, Jékely Zoltán. Bp., 1981. Magvető. pp. 323–324.

2) Méhes Sámuel: Úti jegyzetek. Némethon – Holland – Belgium – Schweiz – Tyrol. Kolozsvárt, 1847. Ev. Ref. Koll. pp. 158–159.

gletscherekhez (jégthalmok) mentem, melyek kristály tisztaságukról 's hasadékaik közt tündöklő égszínké fényökről nevezetesek. Egy ifjú fejszével vágott a' jégthalmokan lépcsőket könnyebb felhághatás végett Ezen jéghegyekből az olvadó víz igen mély kősziklahasadások közt zuhan le 's alább gyönyör nagy zuhanyt képez.”³

A *Jégtenger* egy bizonyos gleccsernek a tulajdonneve, s a többi, mint a *jéghegy*, *jégthalmom* igen félreérthető, nem csoda, hogy nem gyökeresedett meg nyelvünkben, nem vált magyar földrajzi szakkifejezéssé. Inkább egy másik szó, a jeges válik közkeletűvé: „JEGES, (2), (*jeg-es*) fn. tt. *jeges*-t, tb. *-ék*. Jégtömeg vagy jégmező a havason, mely az itt ott felolvadt hóból alakult.”⁴ – Ballaginál a Gletscher szó magyarozatánál, szinte az eddigiek összefoglalásaként: *jegne*, *jeges (hegy)*, *jéghegy*, *jégdúc*, *jégcsúcs*.⁵ Báró Eötvös József nagyhatású korai regényében, „A karthausi”-ban, melyben 1836–37-es, Svájcban is átvezető útjának emlékeit is megörökítette – annál a résznél, mikor már majdnem egy hasadékba zuhanva, barátja, Armand megmenti a főhős életét –, ezeket a szép sorokat olvashatjuk:

„Kipihelve egy szikladarabon s beásva palaczkunkat neveinkkel, visszamenet már ismét a jégtengerhez közelítünk, midőn a Montblanc csúcsán elébb mint egy kis füstoszlop, később mindig sötétebben nagy felleg vonula fel, végszél fenyegetve, mely, még minekelőtte a jeges közepéhez érhetünk, egész erejével kitört. Fenséges vala a látmány, de borzasztó. Körülöttünk a nagy fellegár, itt-ott egyes villámtól kettészakítva, szétfoszolva, gomolyogva s darabokra szaggatva a nagy szélvész csapásítól, alattunk sötétkéken a *jeges*, míg a zápor zúgva mosá hullámzó jegét, a szél ordítva

3) Uo. pp. 161–162.

4) A magyar nyelv szótára. Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. 3. köt. Pest, 1865. Emich. 235. has.

5) Ballagi Mór: Uj teljes magyar és német szótár. – Neues vollständiges Wörterbuch. Pest, 1867. Heckenast. p. 359.

futá át a völgyet, s a mennydörgés száz bércztől s sziklától
visszalökette, felhangozék hatalmas szavával.”⁶

Vagy a „Novella” cím novellájában: „A *jeges* halkan előre nyomulva, egész halom sziklatöredéket tol a völgybe...”⁷

Ez az elnevezés a XIX. század óta használatos, és – legalábbis a mi századunk elejéig – meglehetősen tartotta magát, pedig akárki előtt feltűnő könnyű összetéveszthetősége: vagy jelzőként ismeretes, *jeges út, jeges víz* stb., vagy mint a *jegesember* összetételből főnevesülve.

A társadalomtudományok mellett a természettudományok, különösképp talán a botanika iránt vonzódó Eötvös József, mint szép- és szakíró is s mint kultuszminiszter is, a tudományos nyelv megmagyarításában igen érdekelt volt, maga is igyekezett az olykor erősen túlzó áramlatokat helyes mederbe terelni. Ennek kapcsán fia, Loránd, Heidelbergből, ahol egyetemi tanulmányait végezte, 1870-ben hozzá írt egyik (épp március 15-én keltő levelében egyebek közt ezt írja:⁸

„A tudománynak nemzetünk keblébe kell behatni, ezért magyarul kell azt előadnunk; de nem szabad magát a külföld tudományos irodalmától elkülönöznie, s ezért meg kell tartanunk annak nomenclaturáját. – Ez általános nomenclatura a tudomány tanulását nagy mérvben elősegíti; de van ezenfelül még más fontos jelentősége is. – Nem egy vagy más szabatos önkényszer alkotmánya az, hanem szorosán összefügg az magának a tudománynak történetével, mondhatnám életével. – Ha az összes művelt világ minden lakója a magnetismus szónál Magnesia városára s meséjére gondol, miért adjuk mi ugyan-e fogalomnak a »delejesség« nevét? (S vajjon sokkal magyarabb-e e szó?) – Ezer hasonló roszt szóval

6) Eötvös József: A karthausi. Előszó: Voinovich Géza. 6. kiad. Pest, 1871. Révai. p. 53.

7) Eötvös József: Költemények, elbeszélések, színművek. 3. kiad. 1. köt. Bp., 1891. Ráth. p. 232.

8) OszK Kézirattár. Levelestár. b. Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez. 24. lev. fol. 2A–3A 1.

rendelkezünk, s nemcsak őrizkednünk kell újabb hibába nem esni; de még számtalan régi vétséget is kell jóvá tennünk. – Érzem annak fontosságát a nomenclatura tekintetében tisztába jönni, s ez vezetett e kérdésre. – Most midőn az összes physikát átdolgozom, egyszersmind a feladatot tűztem ki magamnak, annak fogalmait és törvényeit magyarul kifejezni, fő szabályul tűzve ki magamnak: Megtartani mindazon latin vagy görög eredet kifejezéseket, melyek a francia, német és angol irodalmakban egyaránt használtak. – Ha egyes, már eddig is elharapózott magyar terminusoknál kivételre is leszek kényszerítve, úgy azt soha sem fogom tenni oly esetekben, melyekben a szónak történeti értéke van.”

Fiához írt, erre adott válaszában a kultuszminiszter Eötvös helyesli véleményét:

„Alig képzelhetek nagyobb oktalanságot annál, hogy a sok akadályhoz, melyekkel a tudomány mezején küzdünk, még eggyel többet állítsunk fel; és senki nem fogja tagadni, hogy a magyar terminológia csakugyan nagy akadály. Magamon tapasztalom, hogy míg legalább népszerűen írt természettudományi könyveket minden nyelven írtak, csak éppen a magyarokat nem használhatom. Azok, kik a tudományokat magyarul tanulják, az ellenkező bajban szenvednek, s így ez is emeli a kínai falat, mely a nyugottól elválaszt, s melynek, fájdalom, nem azon oldalán állunk, hol sok tudomány található. – Újabb időkben (s ebben egy kis érdemem van) az emberek kissé józanodni kezdenek, és a purizmus Don Quijote-jai is felhagynak fanatizmusokkal, míg azonban a természettudományi irodalom Szabó Józsefek és consortesei kezében marad, addig a bajon gyökeresen segíteni nem lehet. Az irodalom ferdeségeit csak írók hozhatják helyre, s reménylem, ha ti, fiatal emberek a munkához fogtok, a régi akadémikusok csak mint makulatúra fognak használtatni.”⁹⁾

---

9) Eötvös József: Levelek. Szerk., ford., bev. és jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1976. Szépirodalmi. pp. 648–649. (Eötvös József művei) Vö.: Requinyi Géza: A földrajzi

A későbbi világhírű fizikus kevés számú magyar nyelvű szak-tudományos, illetve ismeretterjesztő írásában, úgy hiszem, nyomon követhetjük ezeknek az elveknek a figyelembevételét. Ilyen szempontból alig vizsgálták műveit, ahogy azt Bodó Barna is megállapítja, pedig „Eötvös nemcsak a fizikának, a nyelvnek is művésze volt... az őt eddig értékelők szemében a fizikus nagysága eltakarta a műnyelv tisztaságáért és helyességéért aggódó szakírót.”¹⁰

Eötvös Loránd nemcsak a tudományban tört a csúcsra; már tizenennyolc évesen hosszabb utazást tett Svájcban, megmászta Európa második legmagasabb hegyét, a Monte Rosát, feljutva annak legmagasabb pontjára, a Dufour-csúcsra (4634 m). Később, még heidelbergi (és königsbergi) diákévei alatt, 1869-ben Tirolban túrázott, majd egészen az első világháború kitöréséig minden nyarat az akkor még Ausztriához tartozó Dél-Tirolban elterülő Dolomitokban, Schluderbachban töltötte, ahonnan több hajmeresztő csúcs első megmászását teljesítette sikerrel. Magánügyének tekintett különös szenvedélyének úgyszólván alig adott hangot, így egyik korai fordítását akár saját vallomásának is tekinthetjük. A szóban forgó mű: John Tyndall „A Jungfrau első megmászása”.¹¹ Most az érdekes írásnak csak a témánkra vonatkozó rövidke részét, mindjárt az első mondatát idézem:

„Az 1863-ik év nyarában csaknem két hetet töltöttem az Aeggischhorn hegyoldalán, majd a zöld Alpokon sétálva s

---

helyesírásról. = Földrajzi Közlemények 5 (1877) No. 7. pp. 249–253.; Brózik Károly: Földrajzi nevek helyesírásáról. = Földrajzi Közlemények 5 (1877) No. 9. pp. 332–335.

10) Eötvös Loránd tudományos és művelődéspolitikai írásaiból. Vál., bev., jegyz.: Bodó Barna. Bp. – Bukarest, 1980. Európa–Kriterion. p. 48.

11) A szóban forgó mű: Eötvös Loránd (ford.): A Jungfrau megmászása. Tyndall „Hours of exercise in the Alps” című munkájából. = Természettudományi Közöny 4 (1872) pp. 383–389. (Maga a fordítás csak „E. L.” monogrammal jelölve.) – Tyndall, a híres ír származású angol fizikus, kinek neve talán sokak számára ismert, legalábbis a Tyndall-jelenség miatt vagy a tyndallizáció szó következtében, maga is korának egyik jelentős hegymászója, alpinistája volt, többek közt a Weisshorn első megmászója (1861-ben; 4506 m) – méltán lehetett a fiatal báró példaképe.

álmodozva, majd az Aletsch-jégáron [– kiemelés tőlem: K. D. D.] komolyabban foglalkozva.”¹²

Megvan tehát a keresett szó, melyhez maga a fordító a következőt fűzi, a 4. lábjegyzetben:

„A Gletscher-nek megfelelő magyar kifejezésekre nézve, hosszas megfontolás után a »jégár« szóban állapodtam meg. Eredeti magyar szó e fogalomra már azért sincs, mert az annak megfelelő tárgy honunkban hiányzik. Legtermészetesebb lenne tehát a német »Gletscher« vagy a francia »Glacier« kifejezést irányadóul venni. De ha a »Gletscher«-t akarnók fordítani, akkor a »csúszó«, »csusza« vagy »csuszlány« kifejezésekhez jutnánk, ha pedig a »Glacier«-t fordítanók, akkor a »jeges«, »jegecz«, vagy »jegnek« szókat kellene alkotnunk. E kifejezések közül a csuszót, csuszát és csuszlányt, sőt még a már itt-ott használatba átment »jegnek«-et is rossz hangzás miatt tartom elvetendőnek, a jegecz és jeges szókat pedig azért nem akarom használni, mert más fogalmak jelzésére alkalmazhatnák. Az egyszerű fordítás tehát célhoz nem vezet, s a »Gletscher«-nek megfelelő magyar szót a fogalomnak lehetőleg megfelelően újból alkotni kell. – Ha így tekintetbe vesszük, hogy a Gletscher nem egyéb mint jégfolyam, vagy jégáram, úgy az utóbbinak rövidítéséből alkotott »jégár« talán célszerűnek fog tartatni.”

Az 1866 nyarán vezetett kis úti noteszben s hasonlóan az 1869-es hegymászásai során vezetett másik kis jegyzetfüzetben természetesen mindvégig Gletscher szerepel, közben pedig egy atyjához írt levelében ez áll: „Reggel felé kissé tisztult, s ha a napot magát nem is, legalább vízfényét láthattam a *jegesekkel* fődött hegyeken melyek a Splügen passt környékezik”.¹³

---

12) Uo. p. 383.

13) Heidelberg, 1868. okt. 14. Lásd: Plósz Katalin: Eötvös Loránd elveszettnek hitt levelei. = Fizikai Szemle 42 (1992) No. 2. p. 48.

Ezt követi 1872-ben a jégár. De még 1878-ban is Requinyi Géza, aki különben nagyon a szíven viselte a földrajzi szaknyelv ügyét, mondhatni „Eötvösi” értelemben, „A *jegesek* földrajzi elterjedése” címmel értekeznek, sok más, e tárgyban s e szót is bennefogaló hasznos tudományos írása mellett.¹⁴ Igaz, mindjárt így kezdi: „A *jegesek* vagy *jégárok*, a természet e nagyszerű tüneményei, kiválóan hegyvidéki jelenségek.” Déchy Mór, Eötvös és Zsigmondy Emil mellett a kor leghíresebb hegymászója, a Kaukázus első igazi felfedezője 1873-ban „Első felmászás a Monte-Rosa legmagasabb csúcsára a hegy déli oldaláról” cím beszámolójának megírásakor, illetve megjelenésekor talán nem is ismerte e szót. A *gletscher* szó első előfordulásakor a láb-jegyzetben a magyarázat: „= jeges, jégne”.¹⁵ Úgy tűnik, később sem barátkozott meg ezzel az Eötvös-féle új szóval. „A Mont-Blanc” cím „utazási tanulmányában” nem túlzottan következetes a földrajzi kifejezések alkalmazásában; ennek köszönhető, hogy a sokszor emlegetett *gletser* szó különböző elnevezéseit felsorakoztatva egyszer a *jégár* is előfordul.¹⁶ De így járunk Tauscherné-Geduly Hermina „Utazásom a Montblancra” érdekes útirajzával is.¹⁷

Ballagi német szótárának kiegészítésében a Gletscher magyar jelentése: „jégmező, ? Jégár”.¹⁸ A kérdőjel számomra kérdéses, de az igazi kérdés az: jó-e ez az új, Eötvös Loránd által alkotott szó, s miért nem vált máig – a talán egyértelműségénél fogva – közkeletűbb gleccser mellett vagy helyett elterjedtebbé, s hol, milyen helyeken fordul elő napjainkig a szó. De ennek megválaszolása egy másik közlés és egy nálamnál felkészültebb nyelvész feladata lehet.

---

14) Requinyi Géza: A jegesek földrajzi elterjedése. = Földrajzi Közlemények 6 (1878) No. 8. pp. 273–288.

15) Déchy Mór: Első felmászás a Monte-Rosa legmagasabb csúcsára a hegy déli oldaláról. = Földrajzi Közlemények 1 (1873) No. 2. pp. 101–122., a kiemelt rész: p. 102.

16) Déchy Mór: A Mont-Blanc. Utazási tanulmány. I–II. = Földrajzi Közlemények 6 (1878) No. 2. pp. 49–62., 1 t., No. 3. pp. 81–98., a bizonyos szó: p. 50.

17) Tauscherné-Geduly Hermina: Utazásom a Montblancra. = Földrajzi Közlemények 10 (1882) No. 5. pp. 218–232.

18) Deutsch–ungarisches Supplement-Lexikon zu dem Wörterbuch der deutschen und ungarischen Sprache von Prf. Dr. Moritz Ballagi. Bp., 1874. Franklin-Berlin.

Eötvös, Klupathy Jenő és az Uránia Egyesület

Az Uránia 100 éve

A kezdetek: az első két év: 1899, 1900

A berlini, illetve bécsi mintára létrejövő intézményről tudományos körökben eddig viszonylag kevés szó esett, inkább csak a filmművészet kapcsán. Ide tartozik a színháztörténész Magyar Bálint, ki a magyar némafilm kezdeteiről írt könyvében szentelt egy fejezetet az Urániának, elsődlegesen A táncz című, gyakorlatilag az első önálló, művészi igénnyel készült filmet emelve ki,¹ akárcsak újabban Sziklavári Károly, ki külön tanulmányt szentelt ennek.²

*

Az Uránia nem 1899-től működik moziként. Akkor mint *Uránia Magyar Tudományos Színház* nyílt meg, Berzeviczy Albert és a Magyar Tudományos Akadémia III., Természettudományi Szakosztályának kezdeményezésére. Az Akadémia elnöke ekkor báró Eötvös Loránd volt, ki a berlini mintára Budapesten is létrejövő, a

---

1) Magyar Bálint: A magyar némafilm története. 1896–1918. [Bp.,] 1966. Magyar Filmtudományi Intézet. Az Urániáról: pp. 77–90., A tánczról: pp. 79–82. (a továbbiakban: Magyar Bálint id mű) – Az Urániát említi még Nemeskürty István: A magyar film története. Bp., 1965. Gondolat. p. 22. – Az Urániáról az első, összefoglalás: A 25 éves mozi. A magyar kinematográfia negyedszázados története. Szerk.: Lányi Victor, Radó István, Held Albert. Bp., 1920. Bíró ny. Ezen belül: Held Albert: A magyar film (pp. 20–22.), Pekár Gyula: A mozi kezdete Magyarországon (pp. 29–31.), Uránia színház (pp. 181–182.)

Természetesen kisebb összegzések másutt is megjelentek: Lajta Andor: A budapesti filmszínházak története. 2. = Uránia. Fővárosi Mozi Műsor 3 (1960) No. 50. (dec. 15–21.) p. 6.; Magyar Bálint: Az első budapesti filmvetítés. = Filmvilág, 1963. No. 13. (júl. 1.) pp. 30–32.; Pongrácz Erzsébet: Historiás mozitérkép. Uránia (1900-es évek eleje). In: Mozikalauz. Bp., [1998.] Önkormányzat. pp. 13–14. – A három utóbbi cikkre Zsarkó Zoltán hívta föl a figyelmet, kinek ezúton is köszönöm.

2) Sziklavári Károly: A táncz. Adatok az első magyar film születéséhez. = Filmspirál 3 (1997) No. 1. pp. 80–90.

tudományos eredményeket népszerűsítő, a közművelődést szolgáló Uránia létrehozását a kezdetektől támogatta. Az alapítók, s az első előadók legnagyobb része egyetemi tanártársai, munkatársai, barátai közül kerültek ki. Ilyen volt a csillagász Kövesligethy Radó, a fizikus Klupathy Jenő s a geográfus Cholnoky Jenő.

Ezen a helyen eredetileg az Oroszi Caprice működött. 1893-ban Oroszi Antal Schmahl Henrikkel, Ybl építésvezetőjével a Kerepesi (ma Rákóczi) út 21. alatt új épületet építtetett. Később, miután 1898-ban átköltözött a Révay u. 18-ba, egy ideig az Alhambra Mulató működik itt, majd 1899-től az *Uránia Magyar Tudományos Színház* (ez a mai *Uránia Mozi*).

Már 1897. március 8-án kísérlet történt a tudományos előadások megkedveltetésére. A Magy. Kir. Operaházban „Kirándulás a Holdra” címmel „rendkívüli díszelőadás”-t tartottak „a Poliklinika építendő kórháza javára”. A mintául szolgáló berlini „Urania” tudományos színházban 350-szer játszott előadás szövegét gróf Csáky Albinné fordította, Kövesligethy Radó rendezte. A hely szellemének megfelelően az egyes felvonások végén zeneművek csendültek föl: az I. felvonás után Bach: Choral és fuga, Albert zenekari átiratában, a II. felvonás végén pedig Schubert Lovas-indulója, Liszt hangszerelésében, bevezetésül pedig Mendelssohn Athalia nyitányát hallhatta a közönség. A W.M. Mayer által írt „scenikailag kiállított előadás” első felvonásának jeleneteiben teljes napfogyatkozás a Földről nézve, teljes napfogyatkozás a világűrben nézve, holdfogyatkozás a világűrben és a Hold hegységei szerepeltek.³ A hely túlzott pompája s a jótékony cél miatti drága helyárak némileg elhomályosították az amúgy fényes előadást, s habár nem váltotta be teljesen a várakozást, nem érte el mindjárt az eredetileg kitűzött célt, a műveltséget terjesztő hatást, mégis a sajtó lelkesen fogadta ezt az új mozgalmat, „melynek élén gróf Csáky Albinné és

---

3) OSzK Színháztörténeti Tár színlapgyűjteménye. – A tudományos színház szerepéről, fontosságáról, a berlini Urániáról s az Operaházban megtartott márc. 8-i előadásról: Kövesligethy Radó: Kirándulás a Holdra. = Vasárnapi Ujság 44 (1897) No. 11. (márc. 14.) pp. 163–166. és Vö. Az Uránia tudományos színház. = Vasárnapi Ujság 46 (1899) No. 48. (nov. 26.) p. 802.

báró Eötvös Loránd állottak”⁴. A támogatók közt volt Wlassics Gyula, akkori kultuszminiszter is és Berzeviczy Albert.

Berzeviczy nem sokkal később a Szabad Lyceum 1897. április 4-én tartott közgyűlésén ehhez kapcsolódó előadást tart: „Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül”. Ebben többek közt idézi Zichy Antalt, ki mint a magyar tanítók 1870-es egyetemes gyűlésén mint elnök azt mondotta, hogy „a nemzeti színházat iskolának tekinti, a nemzeti erkölcsök, a finom ízlés, a hazafiság egy minden tanszéki előadásoknál behatóbban működhető iskolájának.”

Ezt a gondolatot Berzeviczy így folytatja:

„A színházaknak a komolyabb ismeretterjesztésre való felhasználása terén az újabb időben egy-egy érdekes kísérlet

---

4) Uránia. Az Uránia Magyar Tudományos Színház közlönye. 1899. No. 1. (nov.–dec.) p. 6. – Habár a Palágyi Menyhért által szerkesztett „Jelenkor” már 1897. jan. 17-én meglehetősen gúnyoros hangon írt a kezdeményezésről: „Tudományos színház alapításának híre járta be a múlt héten lapjainkat. A tudomány- s irodalomkedvelő Csáky Albin termeiben főrangú urak és főtudósok egy tudományos színház létesítése fölött tanácskoztak. A jámbor olvasó el se tudja képzelni, hogy mit is értsen tudományos színház alatt. A színház fogalmával drámai előadások eszméjét szoktuk kapcsolatba hozni: úgy látszik tehát, hogy most már színészek nem drámai szerepeket, hanem inkább mennyiségtani, természet- és vegytani értekezéseket fognak elszavalni. A kissé súlyos előadásokat tudományos sördalok (kuplé) éneklése fogja tarkítani és talán a táncművészetet is sikerülhet majd a tudomány népszerűsítésének szolgálatába hajtani. Ilyen regényes ötleteink támadtak a hir olvasásakor, és szívünkben már büszkélkedni kezdtünk, hogy valamelyes egészen eredeti magyar találmánnyal állunk szemben. De nagy kiábandulás ért bennünket, mert csak a berlini »Uránia«-hoz hasonló »tudományos« intézet létesítéséről van szó, melyben érdekes tudományos látványosságok, mutatványok és előadások kerülnének színre. A színházon kívül volna még az intéztben: csillagászati observatorium, labororium, természettudományi könyvtár és tudományos ujdonságok állandó kiállítása. Részünkről csak örvendének ilyen, a tanulságot és mulattatót egybekapcsoló intézet vagy mondjuk »panoptikum« felállításának. Csak azt tartjuk kissé különösnek, hogy lesz »tudományos színházunk«, még mielőtt igazi tudományunk volna. Az is furcsán hat reánk, hogy fő-főakadémikusok fáradoznak az intézet alapítása körül. Úgy látszik, hogy e »tudományos színházat«, a hol bűvészmutatványokkal népszerűsítik a tudományt, az akadémiával óhajtják kapcsolatba hozni, hogy ily módon népszerűséget szerezzenek az akadémia III. (természettudományi) osztálya működésének is.” Lásd: [-]: Tudományos színház. = Jelenkor 2 (1897) No. 3. pp. 43.

történt Német- és Franciaországban; amott a berlini Uránia színház által, melyben magyarázó előadás mellett természet-tudományi kísérleteket és mutatóanyagokat állítanak teljes színpadi apparátussal a közönség elé, a minnek egy próbáját nemrégiben itt Buda-Pesten is láthattunk; Párisban pedig előbb, a hetvenes évek elején, a Theatre de la Gaietéban Ballande, később az Odeon-színházban Sarcey s mások, legújabban pedig ugyanott a híres Brunétiere matinéeket rendezett a francia drámai irodalom ismertetése céljából olyképen, hogy a matinéet követő színelőadásban az érkező által ismertett és esztetikailag méltatott színművet vagy színműveket mutatták be a közönségnek, ez által valódi irodalomtörténeti és esztetikai tanulmányt téve a közönségre nézve az előadást.”⁵

A végre két év múlva létrejövő tudományos színház mellett az anyagi és egyéb feltételeket az „Uránia Magyar Tudományos Színház-Egylet R.-T.” biztosította, létesítéséhez részvényeket jegyeztettek.⁶ 100 ezer korona részvénytől Molnár Viktor vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, Várady Gábor országgyűlési képviselő, Kövesligethy Radó egyetemi tanár és Somogyi Nándor művészeti és

---

5) Berzeviczy Albert: Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül. = Budapesti Szemle. Vol. 90. (1897) No. 246. pp. 338–339. – S a „Magyar Salon” 1900 elején ezt írja: „Ma már mindenki elismeri, hogy az iskolázás tényleges eredménye és az élet szükségletei közt mutatkozó ellentéteknek egész sorozata van, a melyeknek kiegyenlítésére az ismereteknek az iskolán kívül való megszerzését igényli. Szabad Liceum, Szabad Egyetem, munkás iskolák és a tanításnak demokratikus irányban való intenzív terjesztése mind e szükséglet kielégítésére munkálkodik. De kétségtelen, hogy a tudományos színház minden hasonló eszközök közt első helyen áll, mert a tudományok szemléltető előadásában módja van csaknem élethű illuziókat kelteni fel.” Magyar Salon 7 (1900) jan. 802. has. – Lásd még: Uránia Színház és Uránia Egyesület. = Athenaeum nagy Képes Naptára 50 (1909) pp. 66–73.

6) A Színház-Egylet Részvénytársaság igazgatóságának elnöke Molnár Viktor, a színház tudományos igazgatója Klupathy Jenő, a gazdasági ügyelet pedig mint főigazgató Beszilla Nándor dr., ügyvéd, földbirtokos vezeti. Lásd: Uránia 1 (1899) No. 1. p. 11. és A Pallas Nagy Lexikona. 18. köt. II. pótköt. p. 750.

irodalmi vállalkozó alapította.⁷ A tudományos- és művészvilág és a magyar közélet színe-java mellett gyárosok, bankárok, vállalkozók is megtalálhatók a pártoló illetve az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok között.⁸ Színvonalas folyóirata is volt, „Uránia” címmel.⁹ Fontos közművelődési szerepet töltött be, mint az „Uránia Magyar Tudományos Egyesület közlönye”: írásaival jól kiegészítette a patinás, 1869 óta töretlenül létező Természettudományi Közönyt.

Az Urániának tudományos és művészeti osztályai alakultak. Az ismert szakágakon túl volt színművészeti, közgazdasági, kereskedelmi, sport, propaganda és fotográfiai szakosztálya is. Az igazgatóság elnöke Molnár Viktor miniszteri tanácsos, alelnöke Desseffy Arisztid képviselőházi titkár.¹⁰

Az első előadást Cholnoky Jenő tartotta 1899. nov. 4-én:¹¹ Küzdelem az éjszakai polusért. „Látványos előadás 3 felvonásban és 15 képben. Payer, Nansen, dr Meyer Vilmos stb. művei nyomán az Uránia magyar tudományos színház számára átdolgozta Cholnoky Jenő, egyetemi adjunktus.” „A darabban előforduló 15 dekorációt Harder, Hartmann és Kranz festették; a 37 színpad nagyságú vetített

---

7) Uránia 1 (1899) No. 1. p. 11. és A Pallas Nagy Lexikona. 18. köt. II. pótköt. p. 750. „Az alakulás érdeme főképp Somogyi Nándoré, a budapest-párisi kirándulás vezetőjéé, ki fáradhatatlan utánjárással összegyűjtötte az alkalmas embereket, előteremtette a gyakorlati megvalósulás eszközeit.” Vasárnapi Ujság 46 (1899) No. 48. (nov. 26.) p. 802.

8) Uránia 1 (1899) No. 1. pp. 11–12.

9) Uránia. Népszerű tudományos folyóirat. Az Uránia M. T. E. közlönye 2 (1901) „Molnár Viktor közreműködésével szerkesztik Klupathy Jenő és legifj. Szász Károly.” – 1899 után 1900 kimaradt, igaz, Pekár Gyula: Spanyolország az Uránia Magyar Tudományos Színház közlönye a 2. évfolyam 1. számában (jan.–febr.) jelent meg 1900-ban. – „Uránia. Új folyóirat. Népszerű tudományos folyóirat. (...) Az Uránia egyesület tagjai a folyóiratot díjtalanul, az előfizetők évi 8 koronáért kapják.” = Természettudományi Közölny 32 (1900) p. 424.

10) Uránia 1 (1899) No. 1.

11) Nov. 4. Az „Uránia” magyar tudományos színház tíz évi működéséről. Bp., [1909]. Hornyánszky. p. 1. A nov. 9-i, csütörtöki előadás plakátja az OSzK Színház-történeti Tár színlapgyűjteményének színlapjai között az első meglévő darab.

kép gróf Wilczek felvételei után Newton és Schmid intézetéből való.”¹²
A „Vasárnapi Ujság” híradása szerint az előadás:

„három felvonásban három különböző északi-sarki expedíció viszontagságait illusztrálja: az 1869-iki második német expedíciót a »Germánia« és »Hanza« hajóval; az 1872–74-iki osztrák expedíciót, a Ferencz József-föld felfedezésével, a »Tegethoff« hajóval, végre Nansen expedícióját. A szöveget Cholnoki[!] Jenő tanár írta, s Dajka Balázs színész érczes hangon olvasta föl. A diszletek nagyon szépek, a vetített képek művésziek, a gépezet jól működik. A jéghegyek közti zivatar, napfény, északi fény, köd, a jégtáblák festői látványt nyújtanak, az utazás eseményeit pedig alakok ábrázolják. A hajók is megjelennek, ha kell összetörnek és elsüllyednek. A északisarki utazások után Klupathy tanár még a levegő cseppfolyósítását is érdekes mutatóanyagokkal adta elő.”¹³

A közönség soraiban ott volt többek közt Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter, Apponyi Albert, Zichy Jenő, Andrássy Aladár grófok, Wekerle Sándor, Rakovszky István, Légrády Géza, Kossuth Ferenc, Polónyi Géza országgyűlési képviselők, valamint Szily Kálmán és Herman Ottó.¹⁴

Nov. 10-én, pénteken Konkoly-Thege Miklós, az ógyallai csillagda alapító igazgatója „A potsdami porosz királyi csillagdaról” (40 kép-pel) tart előadást, (nov. 11-én, kíséző előadásként ismét Klupathy Jenő

---

12) Nov. 4. Az „Uránia” magyar tudományos színház tíz évi működéséről. Bp., [1909]. Hornyánszky. p. 1. A nov. 9-i, csütörtöki előadás plakátja az OSzK Színház-történeti Tár színlapgyűjteményének színlapjai között az első meglévő darab.

13) Vasárnapi Ujság 46 (1899) No. 45. (nov. 5.) p. 759. – Az első előadás szövege megjelent: Uránia 1 (1899) No. 1. pp. 18–36. Vö. X.: Tudományos színház. = Népszava 27 (1899) No. 103. (nov. 3.) p. 2.

14) h. o.: Küzdelem az északi pólusért. (Az Uránia magyar tudományos színház bemutatató előadása.) = Pesti Hirlap 21 (1899) No. 306. (nov. 4.) p. 6. – Eszerint már nov. 3-án kellett lennie az első előadásnak, s csak a nagyközönség számára volt az első előadás nov. 4-én.

„Mikor a levegő folyóssá lesz” címmel, kísérletekkel kiegészítve), 13-án pedig Kövesligethy Radó egyetemi tanár „A novemberi hulló-csillagokról”, vetített képekkel. Nov. 15-én ismét Cholnoky következik újabb témával: „A dobsinai jégbarlangról”. „Tudományos előadás vetített képekkel”, s a dec. 5-i, ugyanezen előadáson már „báró Eötvös Loránt[!] eredeti felvételei után készült vetített képekkel” került sor a felvidéki jégbarlang bemutatására.¹⁵

Eötvös Loránd 1895-ben készített fényképeket az 1870-ben felfedezett barlangban.¹⁶ Eötvös nemcsak kiváló fizikus volt, hanem igazi turista, sőt hegymászó¹⁷ is, s egyúttal a kortársak által is nagyraértett „amatőr” fotográfus. A Dobsinai jégbarlangban készült, többnyire sztereó-felvételeire sikerült rábukkannom. Ezeket, más fényképeivel együtt már a szélesebb közönség is megismerheti.¹⁸

Nov. 15-én Kövesligethy „*A naprendszeréről*” beszél a hallgatóságnak, nov. 19-én pedig Cholnoky „*Magyarország földrajza vázlatokban*” című újabb, nagyszabású előadásával lép a közönség elé. Cholnoky később 1900/1901 telén, a Balaton jegén Eötvös Loránd gravitációs expedícióján élhette át az igazi „arktikus” életet, éjjelente végezve a gravitációs inga állásának észlelését, akárcsak Kövesligethy Radó, vagy később 1903 februárjában Pekár Dezső és Steiner Lajos, kik szintén az Uránia tagjai voltak.¹⁹

---

15) A bemutatott képek: „1. Dobsina város. 2. Sztraczenai völgy. 3. Sztraczenai kapu. 4. Sztraczenai völgy. 5. Barlang bejárata. 6. Barlang keresztmetszete. 7. I-ső bejárat I. oszlopa. 8. Dobsinai vendéglő. 9. A jégbarlang nagy terme. 10–12. Jégoszlopok. 13. Jégfüggöny. 14. Hóvirág. 15. Jégoszlopok. 16. Jég-orgona.” Lásd: Uránia Magyar Tudományos Színház Közlönye 2 (1900) jan.–febr. p. 62., illetve az 1900. febr. 6-i színlapon. – A Magyar Földtani és Geofizikai Intézetben található 1803. javarészt Eötvöstől származó fénykép, (üveglemez) közt nem leltem ezekre. A képek azonban megvannak az Országos Műszaki Múzeumban

16) Turisták Lapja 8 (1896) No. 1–2. p. 48.

17) Lásd: Kis Domokos Dániel: A csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd. Bp., 1998. ELTE Eötvös Kiadó.

18) Kis Domokos (szerk.): Eötvös Loránd, a tudós fotográfus. Hegymászás-történeti szaklektor: Neidenbach Ákos, fotográfia-történeti szaklektor: Kincses Károly, az előszót írta és a bibliográfiai részeket lektorálta: Gazda István. Bp., 2000. ELGI. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21.)

19) A Balaton jegén végzett gravitációs mérésekről lásd: kötetünk erről írt fejezetében

Nov. 28-án itt tartott előadást Vikár Béla „Finnország”-ról, dec. 13-án pedig „phonographikus dallammutatványokkal” „Hogy terem a népdal” címmel, 29-én pedig „Kalotaszeg népköltése” következett. Nov. 30-án ismét Konkoly Thege Miklós tart kísérő előadást „Az órákról”. 1899. dec. 2-án György Aladár „Hopp Ferenc és Newton eredeti felvételei után készült 35 vetített képpel” „Transvaal” előadása hangzik el először, 6-án pedig Szánthó Ignác „A köszénről” beszél. A közelgő karácsonyhoz kötődően is dec. 20-án Erődi Béla előadása következik: „Utazás a szentföldön”, 104 vetített képpel.

1899 decemberében Eötvös Loránd is tervezett egy előadást a „színes fényképezés”-ről,²⁰ de a színlapok és korabeli dokumentumok ennek a tényleges megvalósulását nem igazolják.

1900-ban, számos más érdekes előadás mellett február 22-én hallhatták először a „*Spanyolország*” című előadást: „Írta és az első előadáson felolvassa: Pekár Gyula. 206 vetített képpel, 4 spanyol tánczczal és 11 a bikaviadalt ábrázoló vetített képpel” – olvashatjuk az Uránia korabeli színlapján. Ez volt az egyik legsikeresebb előadás, több, mint 100-szor ment. A siker elsődlegesen Pekár Gyula leleményes szerkesztésének és remek fényképeinek volt köszönhető, s legfőképp a bemutatott vetített mozgóképnek. Pekár még Párizsban látta a Pathé testvérek „bikaviadal” felvételeit, s úgy határozott, hogy az előadás számára megszerzi ezeket. Budapesten alighanem ez volt az első nagyobb mozgófénykép, amelyet vászonra vetítettek.²¹

---

20) „...a színes fényképezés, melyet báró Eötvös Loránt m. t. a. t. remekművei alapján és előadásában fognak bemutatni. Már országszerte ismeretes művei nyomán ismerjük e jeles művész remekeit, de itt eredeti felvételei után készült diapositíveit bámulatot gerjesztenek és sok tanúságos dologra tanítanak.” Az Uránia magyat tudományos színház Budapesten. = Magyar Fényképészek Lapja 3 (1899) No. 12. dec. 20. p. 276. – Az adatért ezúton is köszönetet mondok Kincses Károlynak. – Fényképeit lásd: Kis Domokos (szerk.): Eötvös Loránd, a tudós fotográfus. Hegymászás-történeti szaklektor: Neidenbach Ákos, fotográfia-történeti szaklektor: Kincses Károly, az előszót írta és a bibliográfiai részeket lektorálta: Gazda István. Bp., 2000. ELGI. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21.)

21) Pekár Gyula: A mozi kezdete Magyarországon. In: A 25 éves mozi. A magyar kinematográfia negyedszázados története. Szerk.: Lányi Victor, Radó István, Held Albert. Bp., 1920. Bíró ny. pp. 29–31.

Ettől kezdve Pekár Gyula volt az Uránia egyik legfőbb szellemi szervezője.²²

Márc. 19-én „Jótekonny célú műkedvelő előadás Gróf Wenckheim Frigyesné elnöklete alatt”. Ápr. 19-én „*Velence*. „Három felvonásban, írta Dessewffy Arisztid. Számos pompás színekkel, mozgófényképpel, zene- és énekkísérettel”.

Ápr. 25-én este ½ 8 órakor „Az Országos Nőképző-Egyesület jótekonny célú műkedvelői előadása.” A gazdag program a következő volt: 1. „József nádor és kora. Írta D’Artagnan. 2. A szobrász műterme. (Élőkép.) 3. Lavotta-Káldy: Szigetvár ostroma. (Magyar zenemű.) 4. Tereferé a kútnál. Olasz jelenet. (Énekes életkép.) 5. Magán dalok. – Szünet a téli kertben. – 6. Török-jour. 7. Várady Antal: Petőfi a Hortobágyon. (Melodráma.) 8. Magyar címer. – Allegória. (Befejező élőkép.)”

30-án pedig délelőtt 10-kor „Rákosi Szidi színésziskolájának matinéja” volt. (Délután 4-kor „Spanyolország”, este ½ 8-kor „*Velence*”. Ez az előadás máj. 9-én, ismét a szerző, Dessewffy Arisztid felolvasásában, a Lorántffy Zsuzsánna jótekonny nőegylet javára tartott.)

Máj. 4-én Hankó Vilmos „A mi fürdőink”-ről tart előadást – amint az ebben a tudományokat és közkeletű modern ismereteket bemutató színházban dívott – vetített képekkel és a kor legújabb találmányának, a mozgófilmnek a segítségével. Az izgatott nézők láthatták néhány másodpercre a hullámzó Balatont is. A máj. 7-i előadáson pedig a kovásznai fortyogó Pokolsár, majd máj. 11-én a hullámzó tenger tárult föl a közönség előtt.²³

1900. máj. 14-én este 8 órai kezdettel Bródy Sándor is előadást tart: „Egy kis csúfolódás a művészekről”. „Ezt megelőzi Királyunk

---

22) Tíz darabot írt az Uránia számára: Spanyolország, A XIX. század, A tánc, Angyalok, Párisi asszony, Pénz öfelsege, Francia forradalom, Napoleon, Diadalmas asszony, Caesarok. Uo. p. 30.

23) Itt vetítették le egyébként az első, vagy legalábbis az egyik legelső, megkomponált, híres színészek közreműködésével készült rövidke filmet, „A tánc”-ot 1901. ápr. 30-án, melynek szövegét Pekár Gyula írta, a 24 mozgófényképet Zitovszky Béla, az Uránia fényképezte vette föl az épület tetején. A magyar tájakról készült, még megkomponálatlan felvételek azonban megelőzték ezt, mégis ettől szoktuk számítani a magyar némafilm kezdetét, s ekkortól magyar forgatócsoportok gyakrabban készítettek filmeket az Uránia egyes tájakat, népeket bemutató előadásaihoz.

bevonulása Berlinbe. Mozgófénykép. Végül régi magyar dalok. Énekkar, Szegfi A. regens cori vezénylete alatt.” Jún. 11-én ½ 8-kor a „Zeneakadémia hangversenye”. Popper Dávid betanításában Volkmann G-moll vonósnégyese szólalt meg, Mombrini Gyula, Anisz Aladár, Szigeti Dezső és Schiffer Adolf előadásában. Ezt követte a „Női szépség. Számos vetített képpel”. Végül Hubay Jenő vezényletével és az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia előadásában Beethoven IV. szimfóniája szerepelt.

Ebben az évben Pekár Gyula Spanyolországa és Desewffy Arisztid Velencéről szóló előadása mellett az egyik legsikeresebb volt a „Páris 1900-ban”, melynek szövegét Salamon Ödön írta. Jún. 22-én, pénteken volt az első előadás, s júl. 15-ig 29-szer egyfolytában csak ez ment, néha többször is egy nap, de egész évben folyvást ment ez az előadás. Az első előadás plakátja szerint:

„Ma, pénteken, június 22-én este ½ 8 órakor először PÁRIS 1900-BAN. Írta és felolvassa: Salamon Ödön. Párisi élet 3 felvonásban, 150 képben és számos mozgófényképpel. A boulevardi élet. Séta Párison keresztül. Kocsizás a Champs Elyséen. Párisi alakok. Estély az Elysében. Vértések és a tűzértség felvonulása. Farsangi körmenet. Mi-careme. Kan-kan a Moulin-rougeban. – A világkiállítás. A mozgó járda. A kiállítás látképei. A magyar pavillon.”

Az aug. 30-i, 45. előadás plakátja szerint a mozgóképek csak bővültek: „Hazatérés a Bois de Boulogne-ból.” – „A királynők királynője.” – „A katonák ebédje.” – „A július 14-iki nagy katonai revue.” – „A Grand Palais előtt.” – „A közönség III. Sándor hídján.” – „A pavillonok sora.” (Köztük a magyar is!) – „Loubet elnök megnyitja a kiállítást.” – „Közönség a Champs de Mars-on.” A kiállítók sorában:

„A magyar pavilon. A magyar pavillon udvara. A magyar pavillon lépcsője. A huszárterem. A magyar közoktatásügyi csoport. A magyar posta- és távirdacsoport. A Vaskapu kiállítása. A magyar kir. államvasutak csoportja. A magyar

bányászati kiállítás. A magyar műipar csoportja. A magyar női festőiskola kiállítása. Részlet a magyar mezőgazdasági kiállításból. A magyar királyi állatorvosi akadémia kiállítása. A magyar erdészeti csoport. A magyar állami erdők csoportja. A magyar háziipar csoportja Ligeti szoborművével. A magyar szövésszeti és ruházati csoport.”

A magyar kiállítás egyes részeinek felvételeit Erdélyi udvari fényképész készítette. Az okt. 6-i, (81.) előadás újabb mozgófényképekkel egészül ki: „A Palace de L’Opera.” – „Jelenetek a Concorde-téren.” – „Loie Fuller serpentin-táncza.” A „Páris 1900-ban” több mint százszor ment, okt. 31-én volt a 100. előadás. Szept. 23-án, vasárnap délelőtt 10-kor munkáselőadás keretében is szerepelt, 50 filléres belépti díjjal. Ekkorra már a képek száma 200-ra szaporodott. Ez volt az Uránia első tíz évének egyik legtöbbet játszott darabja, összesen 137-szer ment.²⁴

Szept. 26-án Weiss Róbert „China” előadása került bemutatásra, „3 részben, 200 vetített képpel.” „A képek Zichy Jenő gróf, Hopp Ferencz és a szerző eredeti fölvételei.” S az okt. 2-i előadáson már mozgófényképeket is láthatott a közönség: „Honkongi utca, Shanghai jelenetek. Opium-ház bensejében. Cantoni kikötő-part. Hajók érkezése. Partmenti jelenetek Cantonban. Utcái jelenetek Shanghai-ban.” Ez is, mint a legtöbb sokat szereplő előadás, újabb képekkel egészült ki. A nov. 9-i színlap szerint: „A harmadik felvonásban Taku bombáztatása nagy mozgófényképben kerül bemutatóra.”

Irodalmi előadások is voltak: „Petőfi-est” és „Vörösmarty-est”, „a Vörösmarty-szobor alapja javára.”, majd „Vörösmarty életé”-ről, Gyulai Ágosttól, Lyka Károly pedig A „Secessio”-ról tart művészeti előadást három részben. 1900. dec. 3-án pedig, az elmúló századra visszatekintve Pekár Gyula „A XIX. század”-ról tart felolvasást.

Az Uránia Magyar Tudományos Színház Közlönye szerint ilyen volt az Uránia berendezése:²⁵

---

24) Az „Uránia” magyar tudományos színház tíz évi működéséről. Bp., [1909]. Hornyánszky. p. 1. – Ilyen sikerrel ment még „Az orosz-japán háború”, 180-szor és „A táncz” 121-szer.

25) Uránia 1 (1899) No. 1. pp. 9–11. – Ugyan őt is, s magát az Urániát is kifigurázta

„Belépve a színház tágasa előcsarnokába, kényelmes ruhátár áll a közönség rendelkezésére. Maga a színház nézőtere, a mór stílus dekoratív berendezés remeke, a főváros látványosságai közt különösen számottevő alkotás. 576 ülőhely van a színházban; a földszinten 18 páholy, 306 ülőhely; a karzaton 18 páholy és 94 ülőhely. A színház igazgatósága ugyanis arra törekedett, hogy kényelmes székelrendezéssel is megszerettesse a színházat a közönséggel. A vetítő készülék a nézőtér háttérében van elhelyezve. E készülék felülmúlja az összes eddigi Uránia-színházak hasonló gépeit, a képek tisztaságában és erejében, melyeket vetít.

Maga a színpad tökéletesen át van alakítva, felszerelve a legújabb optikai műszerekkel, az Uránia-színház céljai szerint. Így első sorban régi alakjához képest nemcsak magasabb, hanem mélyebb is lett és a modern dekoráció s művészet minden apparátusával fel van ruházva. 1500 villanyos lámpa világítja meg a pazarul aranyozott nézőteret s veti sugarait a szép előfüggönyre, melyen két mithológiai alak látható, az egyik Pallas Athenae, a másik Helios, a tudomány világosságának a jelképe.

A színpadon négy színű villanyos fény sugárzik. Fehér, vörös, kék és sárga fény harmóniája ömlik a dekorációkra s a képek tonusa is aszerint változhatik. A színpadi regulátorból gazdag fényeffektusok csalhatók ki, azonkívül mozgófénykép-készülék és mikroszkop-vetítógép 120 amperes ívlámpákkal áll a gépmeister rendelkezésére.

S mindez, lenn a nézőtér alatt, ezernyi sodronyhálózattal egybekuszálva, valóságos géplabyrinthus ez a színház pinczejében.

A színházi előadások gyakorlására vonatkozólag megjegyezzük a következőket:

Karinthy: „Pekár Gyula, a tudományos. A bőr. Három részben, 114 színesen vetített képpel és 18 mozgófényképpel. Az »Uránia« tudományos színház részére Pekár Gyula ur távollétében és helyett.” Karinthy Frigyes: Így irtok ti. Paródiák. Szerk. és a szöveget gond.: Ungvári Tamás. 1. köt. Bp., 1979. Szépirodalmi. pp. 102–106.

Rendesen egy rövid, húsz-harmincz perczig tartó előadás-sal kezdődik az este, egy tudományos csevegéssel, olyannal, mely esetleg, bár nem kivétel nélkül, az Uránia nagy látványos előadásával összefüggésben van, például mindjárt a megnyitó kísérleti előadás: A MIKOR A LEVEGŐ FOLYÓSSÁ LESZ. Ezt dr. Klupathy Jenő tartja és a nagy hidegről és a levegő cseppfolyósításáról szól.

Utána egy hosszabb látványos előadás kezdődik, mely azt a küzdelmet fogja bemutatni, melyet az emberiség folytat az északi pólusért. Mialatt a nagy dekorációk felvonulnak a néző közönség előtt s a szöveg magyarázó szavai szemük láttára ilyen valóvá váltak, a legbámulatosabb fényhatások vártják fel egymást a színpadon. Az átmenetek alatt szebbnél-szebb skioptikon-képek tárulnak a néző elé s a képek azután szeme láttára úzik, hajtják egymást.

Az URÁNIA színház olcsó helyárrakkal, igen magas színvonalú előadásokkal akarja a közönséget ebben a nemes, tudományos és élvezetes szórakozásban részesíteni. A legjelesebb magyar tudósok szövetkeztek, hogy részben nagy előadásokat, részben a tanuló ifjúság számára délutáni előadásokat, azonban főképp gyakran változó rövid előadásokat tartsanak, melyeket az igazgatóság pazar fénynyel állít ki. Gondoskodni fog az igazgatóság arról is, hogy a munkások és iparosok vasárnaponkint foglalkozásukhoz és helyzetükhöz mért előadásokat lássanak.”

Az budapesti Uránia színvonalban hamar túlszárnyalta a berlinit és a bécsit. Az egyes előadások egyre bővültek, a technika, különösen a film segítségével, s a jeles, felkészült előadók révén valóban nemcsak tudományos volt, hanem modern is, a korról haladó. Az egyes népszerű, sokszor szereplő előadások már a sematikus ábrák, díszletek helyett újabb vetített és mozgóképekkel bővültek.²⁶ Az Uránia Magyar Tudományos Színház mindenképp a magyar művelődés egyik kiemelkedő, európai viszonylatban is jelentékeny központja volt, mely

---

26) A kimondottan magyar filmekről, beleértve „A táncz” címűt is, lásd: Magyar Bálint id. mű pp. 82–86.

népszerűsítő hivatását nemcsak a fővárosban töltötte be, hanem vidéki előadásaival az egész országra kiterjesztette.²⁷

Az Uránia csak 1916-tól vált mozivá, ekkortól csak délutánonként voltak tudományos előadások,²⁸ majd csak 1929-től vált teljesen mozivá.²⁹ S igaz, hogy a technika új vivmányát, a mozgófilmet már az első előadások illusztrálásához is felhasználták, de az Uránia mint önálló mozi csak rövidebb múltra tekint vissza. Természetesen ez az idő sem csekély, s mindenképp örömmel tölthet el minden budapestit, hogy ez a szép moreszk palota ismét, minden eddigi elképzelést, tervet felülmúlva még a legszínvonalasabb operaközvetítéseknek is helyt adva, régi fényében, teljes pompájában életre kelt. S jóleső érzés tölti el e sorok íróját, hogy ami hajdan még csak szerény javaslat volt a részéről, az ma valósággá válhatott.³⁰

---

27) Az „Uránia” magyar tudományos színház tíz évi működéséről. Bp., [1909.] Hornyánszky. p. 3.

28) 1916-ban még kísérlet történt az Uránia megújítására, hisz ekkorra már fővárosszerte az a hír járta, hogy ennek van a legrosszabb vetítése. Lásd: Jubiláris Almanach. Bp., [1917]. Budapesti Újságírók Egyesülete. pp. 257–259.

29) Magyar Bálint id. mű p. 78.

30) „...reménnyel tölt el ez az újjáéledés, s így, az elmúlt 100 évre is emlékezve, érdemes lenne valamilyen módon, legalább néhány előadás vagy kamarakiállítás erejéig feleleveníteni a kezdetet. A hajdani, még 1899 előtti orfeumos múltat sem szégyellve, akár egy ünnepi, jótékonycélú bált is lehetne rendezni, s az egykori arculatnak megfelelően olykor tudományos konferenciák vagy akár kongresszusok méltó otthonává alakulhatna. S mint régen is, színpadi produkcióknak is, vagy akár, ha a hely akusztikája a többszöri felújítás után is engedi, komolyzenei hangversenyeknek is helyet adhatna ez a patinás épület.” Kis Domokos Dániel: Az Uránia száz éve. Valóság 46. (2003) 1., p. 6-77.

Előadások 1899–1900³¹

1899

1899. nov. 4.³² (nov. 9.)

CHOLNOKY Jenő: Küzdelem az éjszakai polusért.
„Látványos előadás 3 felvonásban és 15 képben. Payer, Nansen, dr. Meyer Vilmos stb. művei nyomán az Uránia magyar tudományos színház számára átdolgozta Cholnoky Jenő, egyetemi adjunktus.” - 1899. jan. 1., ekkor már „A darabban előforduló 15 dekorációt Harder, Hartmann és Kranz festették; a 37 színpad nagyságú vetített kép gróf Wilczek felvételei után Newton és Schmid intézetéből való.”

1899. nov. 4.³³ (nov. 11.)

KLUPATHY Jenő: Mikor a levegő folyóssá lesz.
„Tudományos előadás kísérletekkel Klupathy Jenő, egy. m. tanártól.”

1899. nov. 10.

KONKOLY THEGE Miklós: A potsdami csillagdaról.
(40 képpel).
– „min. tanácsos, orsz. képviselő, a meteorologiai intézet igazgatója tart előadást.”

1899. nov. 13.

KÖVESLIGETHY Radó: A novemberi hulló-csillagokról.
„Tudományos előadás vetített képekkel, írta Kövesligethy Radó egyetemi m.-tanár.”

---

31) Csak a bemutató dátuma szerepel, néha egy-egy későbbi előadás adataival is kiegészítve. A vastagon szedett hónap, nap a nagyobb, vagy főelőadást jelöli.

32) Vö. Nov. 4. Az „Uránia” magyar tudományos színház tíz évi működéséről. Bp., [1909]. Hornyánszky. p. 1. A nov. 9-i, csütörtöki előadás plakátja az OSzK Színház-történeti Tár színlapgyűjteményének színlapjai

33) Vö. uo.

1899. nov. 15.

CHOLNOKY Jenő: A dobsinai jégbarlangról.

„Tudományos előadás vetített képekkel...” - 1899. dec. 5-én már: „Tudományos előadás báró Eötvös Loránt [Loránd] eredeti felvételei után készült vetített képekkel.”

MAGYAR TUDOMÁNYOS SZÍNHÁZ **URÁNIA** KERESPES-ÚT 21. SZÁM.

Más, csütörtökön, február 8-án este 8-kor színpadra kerül A DOBSINAI JÉGBARLANG.

Vetített képekkel, írta Cholnoky Jenő egyetemi adjunktus.

1. Dobsina vénei	4. Sárospatai vénei	7. Elő lejtők első sávjai	10.-12. Jégmedrek
2. Sárospatai vénei	5. Tapolca vénei	8. Dobsina medrek	13. Jégfalak
3. Sárospatai vénei	6. Barlang kőzetmaradványai	9. A jégbarlang nagy kanyara	14. Jégvárak

Ezt követi

TRANSVAAL

A György Aladár. — Hopp Ferenc és Newton eredeti felvételei után készült 64 vetített képpel.

1. Tájkép	19. Wilson szelvény kanyara a felületköl.	35. Durban kert	62. Górkó-erősi barlang
2. Jelenlegi kőzet	20. Kaffir kanyar	36. Fővárosfalak	63. Szépijtatók körüli
3. Kőzetek lejtője	21. Zala kanyarok	37. Déliárok-éle	64. Tábori kőzetek és megmunkálás
4. Transvaal vidéke	22. Vízlejtő a gyémántkőzetek között	38. Fővárosi parlamentház	65. Long Tom és egyéb szobrok
5. Szelvények a wadi és a tengerparton	23. Aranybánya lejtője	39. Fővárosi barokk	66. Az Agulhas-félsziget a nagyra fejlődött
6. Szelvények a wadi és a tengerparton	24. Aranybánya lejtője	40. Durban kanyarok az előlejtők ellen	67. Agulhas-félsziget
7. Durban város	25. Aranybánya lejtője	41. Szigetvár felépítése	68. Capetowni szelvények
8. Durban város	26. Johannesburg	42. Tábori kőzetek kőzetek	69. Lovas kanyarok
9. Durban város	27. Kimberley	43. Fővárosi kanyar	70. Lovas kanyarok
10. Johannesburg város	28. Kimberley-i gyémántbánya	44. White kanyarok	71. Lovas kanyarok
11. Johannesburg város	29. Gyémántbánya nagy- és kis-árok	45. Durban város	72. Lovas kanyarok
12. Kruger vidék	30. Gyémántbánya kanyara	46. Mchama város	73. Lovas kanyarok
13. Pretoria	31. Blydenburg	47. Wilson szelvény	74. Kőzetek és szelvények
14. Durban város	32. Durban város	48. Durban város	75. Spyns-Kop kanyarok
15. Durban város	33. Durban város	49. Joubert város	76. Górkó-erősi kanyarok
16. Durban város	34. Durban város	50. Durban város	77. Zoológiai kanyarok
17. Durban város	35. Durban város	51. Egy diákkönyvvel kettő	78. Durban város az angol kőzet

Ezt követi

A VAS EREDETE.

Földrajzi látványosság, írta EDVI ILLÉS ALADÁR. 64 BREZINA ARISTID műve nyomán 5 tájkép díszítéssel. 52 képzet nagyrégi színi vetített képpel.

1. Világgeográfia (Dobos)	12. Szent István kanyar	24. Tereznai kőzet lejtők	37. Durban város kanyarok
2. Világgeográfia (Dobos)	13. Városház kanyar	25. Durban város	38. Durban város kanyarok
3. Világgeográfia (Dobos)	14. Városház kanyar	26. Durban város	39. Durban város kanyarok
4. Világgeográfia (Dobos)	15. Városház kanyar	27. Durban város	40. Durban város kanyarok
5. Világgeográfia (Dobos)	16. Városház kanyar	28. Durban város	41. Durban város kanyarok
6. Világgeográfia (Dobos)	17. Városház kanyar	29. Durban város	42. Durban város kanyarok
7. Világgeográfia (Dobos)	18. Városház kanyar	30. Durban város	43. Durban város kanyarok
8. Világgeográfia (Dobos)	19. Városház kanyar	31. Durban város	44. Durban város kanyarok
9. Világgeográfia (Dobos)	20. La Túr kanyar	32. Durban város	45. Durban város kanyarok
10. Világgeográfia (Dobos)	21. Durban város	33. Durban város	46. Durban város kanyarok
11. Világgeográfia (Dobos)	22. Durban város	34. Durban város	47. Durban város kanyarok
12. Világgeográfia (Dobos)	23. Durban város	35. Durban város	48. Durban város kanyarok
13. Világgeográfia (Dobos)	24. Durban város	36. Durban város	49. Durban város kanyarok
14. Világgeográfia (Dobos)	25. Durban város	37. Durban város	50. Durban város kanyarok
15. Világgeográfia (Dobos)	26. Durban város	38. Durban város	51. Durban város kanyarok
16. Világgeográfia (Dobos)	27. Durban város	39. Durban város	52. Durban város kanyarok
17. Világgeográfia (Dobos)	28. Durban város	40. Durban város	53. Durban város kanyarok
18. Világgeográfia (Dobos)	29. Durban város	41. Durban város	54. Durban város kanyarok
19. Világgeográfia (Dobos)	30. Durban város	42. Durban város	55. Durban város kanyarok
20. Világgeográfia (Dobos)	31. Durban város	43. Durban város	56. Durban város kanyarok
21. Világgeográfia (Dobos)	32. Durban város	44. Durban város	57. Durban város kanyarok
22. Világgeográfia (Dobos)	33. Durban város	45. Durban város	58. Durban város kanyarok
23. Világgeográfia (Dobos)	34. Durban város	46. Durban város	59. Durban város kanyarok
24. Világgeográfia (Dobos)	35. Durban város	47. Durban város	60. Durban város kanyarok
25. Világgeográfia (Dobos)	36. Durban város	48. Durban város	61. Durban város kanyarok
26. Világgeográfia (Dobos)	37. Durban város	49. Durban város	62. Durban város kanyarok
27. Világgeográfia (Dobos)	38. Durban város	50. Durban város	63. Durban város kanyarok
28. Világgeográfia (Dobos)	39. Durban város	51. Durban város	64. Durban város kanyarok

Énteken, február 9-én: Más világok, mint a miénk, A föld regénye (előszőr) és Transvaal.

Helydrak: Földrajzi pályázat 8 személyre (2— kor, 4 személyre (2— kor, földrajz pályázat 2-40 kor, Emeletti pályázat: 8 személyre (2— kor, 4 személyre (2— kor, eredeti pályázat 2— kor, Földrajzi pályázat 1 sor 2-40 kor, 1-10 sor 2— kor, VII-XII. sor 1-40 kor, XIII-XX. sor 1— kor, Emeletti pályázat 1-10 sor 1-40 kor, III-V. sor 1-20 kor, V-VII. sor 1— kor.

Jegyek előre válthatók a színház pénztáránál d. e. 9—1, d. u. 3—5 és este 7 órától. ~

1899. nov. 19.

KÖVESLIGETHY Radó: A naprendszeréről.

„Tudományos előadás vetített képekkel...”

1899. nov. 19.

CHOLNOKY Jenő: Magyarország földrajza vázlatokban.

„3 rész – 102 kép.” – 1899. dec. 3-án már: „3 rész – 108 kép – 2 színpadi díszlet.”

1899. nov. 28.

VIKÁR Béla: Finnországról.

„Írta és előadja dr. Vikár Béla.”

1899. nov. 30.

KONKOLY THEGE Miklós: Az órákról.

„Előadja dr. Konkoly Thege Miklós, az ó-gyallai csillagda alapítója mint vendég, saját felvételei után készült vetített képekkel.”

1899. dec. 2.

GYÖRGY Aladár: Transvaal.

„Írta György Aladár. – Hopp Ferenc és Newton eredeti felvételei után készült 35 vetített képpel.”

1899. dec. 6.

SZÁNTHÓ Ignác: A köszénről.

„Kísérletekkel és vetített képekkel, írta Szánthó Ignác az ó-gyallai csillagda adjunktusa.”

1899. dec. 13.

VIKÁR Béla: Hogy terem a népdal.

„Néprajzi előadás phonographikus dallammutatványokkal...”

1899. dec. 20.

ERŐDI Béla: Utazás a szentföldön.

„104 vetített képpel.” – 1899. dec. 27-én már: „3 részben, 107 vetített képpel.”

1899. dec. 29.

VIKÁR Béla: Kalotaszeg népköltése.

„Dallamok, szövegek bemutatásával és vetített képekkel. A dallamokat Tamás Kata kalotaszegi leány éneklí, az ottani népviseletben.” – 1900. jan. 1-jén is ez ment.

1900

1900. jan. 12.

EDVI ILLÉS Aladár: A vas.

„Kulturttörténeti látványosság 3 felvonásban, ... dr. Brezina Arisztid műve nyomán. 7 élőképes diorámával, 156 színpad nagyságú színes vetített képpel.” – 1900. febr. 6-án „A vas eredete.” címen. „5 élőképes diorámával, 52 színpad nagyságú színes vetített képpel.” – 1900. márc. 4-én: „A vas alkalmazása.”

1900. jan. 30.

HOFFMANN Ottó: Más világok, mint a mienk.

„Csillagászati előadás vetített képekkel...”

1900. febr. 9.

HOFFMANN Ottó: A föld regénye.

„Geologiai előadás 29 vetített képpel...”

1900. febr. 19. [?]: Resicza.

1900. febr. 22.

PEKÁR Gyula: Spanyolország.

„Írta és az előadáson felolvassa: Pekár Gyula. 206 vetített képpel, 4 spanyol tánczczal és 11 a bikaviadalt ábrázoló mozgófényképpel.”

Szórólap, a szerző arcképével, rövid bevezetővel, és a műsor részletes felsorolásával:

SPANYOLORSZÁG

[1900. febr. 22.]

PEKÁR GYULA e felolvasása abba az országba visz el bennünket, a mely, mintha csak más planétán volna, nem hasonlít egy más földi országhoz sem: a költői és festői Spanyolországba. Megismerteti velünk a hidalgók góth és keresztyén Castilliáját, s a granadai szultánák mór paradicsomát, Andaluziát. Bepillantathatunk a Cid és Don Juan büszke hazájába s az Alhambra ezeregyéjszakai mesevilágába. Szerző a spanyol jellemet keresi felolvasásában s ezért nem mulasztja el az andaluziai romantika legérdekesebb tényezőinek: a híeres spanyol táncznak s a bikaviadaloknak az ismertetését. A mozgó fényképek élethű valóságban fogják mindkettőt feltüntetni. Pekár Gyula felolvasása nem csak érdekes, de tanulságos is. Melegen ajánljuk a művelt magyar közönségnek a figyelmébe.

1900. márc. 16.

KONKOLY THEGE Miklós: A Rajna.

„Útleírás 104 vetített képpel.”

1900. márc. 19.

„Jótékony célú műkedvelői előadás gróf Wenckheim Frigyesné elnöklete alatt.” – [A műsor a színlapról nem derül ki.]

1900. márc. 22.

KÖVESLIGETHY Radó: Nap és Hold.

„Csillagászati előadás 30 képpel...”

1900. márc. 23.

KONKOLY THEGE Miklós: A szent-gotthardi alagút.

„Dr. Meyer Vilmos munkája nyomán átdolgozta és saját felvételeivel kibővítette...” – 1900. márc. 24-én már: „Látványos előadás 3 felvonásban, 13 dekorációban és 71 vetített képben.”

1900. ápr. 2.

KARVÁZY Zsigmond: A felhők.

Az 1900. ápr. 4 én már: „Számos felhőképpel és égi tájképekkel.”

1900. ápr. 7.

ERŐDI Béla: Jézus élete a Szentföldön.

1900. ápr. 8-án: „Bibiai előadás két részben, 100 színesen vetített képpel, 11 mozgófényképpel és zenekísérettel.”

Szórólap, a szerző arcképével, rövid bevezetővel, és a műsor részletes felsorolásával:

JÉZUS A SZENTFÖLDÖN

[1900. ápr. 7.]

ERŐDI BÉLA ebben a felolvasásában elvezeti hallgatóit Palesztinába, abba a kicsiny országba, mely a Földközi-tenger keleti partján terül el s melyet a keresztény, zsidó és mohamedán egyáltalában Szentföldnek nevez, hol az ó-szövetség fölé fölépült az új-szövetség, hol az Üdvözítő született, élt, tanított és szenvedett. Bemutatja a Szentföld keretében Jézus életét, kínszenvedését és megdicsőülését, születésétől kezdve mennybemeneteléig. E jelenetek a képzőművészet remekeinek hű másolataiban lépnek szemünk elé. A tájképek pedig a legjobb fényképek színes másolataiban vonulnak el előttünk. Végül a harmadik részben a sokszorosító művészet legújabb vívmányában, mozgófényképekben látjuk Jézus életének és szenvedésének főbb jeleneteit. A szerző két ízben utazta be a Szentföldet s mint annak alapos ismerője kalauzol el minket ebbe a csodás világba, mely már gyermekkorunkban vésődött élénken emlékeinkbe s azóta is él képzeletünkben.

1900. ápr. 19.

DESSEWFFY Arisztid: Velence.

„Három felvonásban. ... Számos pompás színeképpel, mozgófényképpel, zene- és ének kísérettel.” – 1900. máj. 9.

„A Lorántffy Zsuzsanna jótékony nőegylet javára. ... Ezen előadáson szerző maga adja elő művét.”

Szórólap, rövid bevezetővel, és a műsor részletes felsorolásával:

VELENCZE

[1900. ápr. 19.]

DESSEWFFY ARISZTID bevezetésül a lagunák sajtószertű világát ismerteti; majd annak örökszép, érdekes székvárosát, melyet az irodalomban annyi hízelgő jelzővel látunk dicsőítve. Az első részben a várossal ismerkedünk meg, néprajzi viszonyaival, a nagyérdékű ősi Rialtóval s végül a Lidó partján a nyílt tenger látképében gyönyörködünk. A második rész a dogék büszke palotáját s a cannale grande műépítészetét mutatja be számos történeti vonatkozással. Míg a harmadik felvonás Velence kiválóbb templomait és műkincseit mutatja be. Végezetül a „Santa Lucia” édes dallamával fülünkben, távozzunk fokozott vágygyal a mesés szép Veneziát mielőbb természetben viszontlátni. Az előadást számos mozgófénykép tarkítja s zene, dal és táncz élénkíti.

1900. ápr. 25.

„Az Országos Nőképző-Egyesület jótékonycélú műkedvelői előadása.”

1. „József nádor és kora. Írta D’Artagnan. 2. A szobrász műterme. (Élőkép.) 3. Lavotta-Káldy: Szigetvár ostroma. (Magyar zenemű.) 4. Terefere a kútnál. Olasz jelenet. (Énekes életkép.) 5. Magán dalok. – Szünet a téli kertben. – 6. Törökjour. 7. Várady Antal: Petőfi a Hortobágyon. (Melodráma.) 8. Magyar czímer. - Allegória. (Befejező élőkép.)”

1900. ápr. 29.

„Rákosi Szidi színésziskolájának matinéja.”

„d. e. 10 órakor Fanchon asszony leánya (I., II. felv.), A szikra.”

1900. máj. 4.

HANKÓ Vilmos: A mi fürdőink.

„Első sorozat. ... Számos vetített képpel és mozgófényképpel.”

1900. máj. 14.

BRÓDY Sándor: Egy kis csúfolódás a művészekről.

„Bródy Sándor szabad előadása.”

„Ezt megelőzi

Királyunk bevonulása Berlinbe. Mozgófénykép. Végül

Régi magyar dalok. Énekkar, Szegfi A. regens cori vezény-
lete alatt.” – „A színpad szalonberendezése Patyi Test-
vérek czégétől való.”

1900. máj. 16-án, Bródy előadása után „Végül

A spanyol bikaviadalok. 10 percig tartó mozgófénykép.

1900. máj. 18. [?]:

A női szépség.

„Az ideál története. Két részben. 150 vetített képpel, zenével
és énekkel, mozgófényképekkel. A zenei részt rendezte Kiss
Henrik.”

1900. máj. 19.

„Mr. Vienée tudományos és mulattató fizikai és optikai
bűvészmutatványai.” –

1900. máj. 23-án: „Vienée úr meg is magyarázza egy-egy
bűvészfogását.”

1900. máj. 19.

„gyermekelőadás mérsékelt helyárrakkal.”

„Robinson. Aladin. Mozgófényképek.”

1900. jún. 2.

A nizzai virágünnepélyek.

„10 percig tartó mozgó fénykép.”

1900. jún. 7.

Cumnerland O. első széansza.

„... a gondolatolvasó.”

1900. jún. 11.

Zeneakadémia hangversenye.

„Ismertetése a Volkmann G-moll vonósnégyesnek Molnár Gézától. Volkmann vonósnégyes G-moll Mombrini Gyula, Anisz Aladár, Szigeti Dezső, Schiffer Adolf. Betanította Popper Dávid tanár. – A női szépség. Számos vetített képpel. (Részlet.) – Ismertetése Beethoven IV. szimfóniájának Molnár Gézától. Beethoven IV. szimfóniája. Előadja az orsz. m. kir. zeneakadémia zenekara. Vezényli Hubai Jenő.”

1900. jún. 16.

„Rákosi Szidi színésziskolájának vizsgálati előadása.”

„Színre kerül: A Rantzauk. Színmű négy felvonásban. Írta Erckmann-Chatrian, ford. Kürthy Emil.”

1900. jún. 22.

SALAMON Ödön: Páris 1900-ban.

„Írta és felolvassa...” „A párisi élet 3 felvonásban, 150 képben és számos mozgófényképpel.” – 1900. aug. 18. 1900–1901-es évad: „Megnyitó előadás: ... „Új képsorozat, számos új mozgófénykép.”

Szórólap, a szerző arcképével, rövid bevezetővel, és a műsor részletes felsorolásával:

PÁRIS 1900-BAN.

[1900. jún. 22.]

SALAMON ÖDÖN a magyar írók közül egyike azoknak, a kik a legjobban ismerik Párist. - Ott élt ő is a Quartier Latin-ben, lakott a piktorok negyedében, évek hosszú során át közvetlen szemlélője volt a boulevard életnek. A magyar olvasóközönség az ő színes, teljesen önálló, a valódi életet szigorúan visszatükröztető tolla útján már régen ismerkedett meg Párisal és mindazzal, a mi a legsajátosabb világvárost megmozgatja. Erős megfigyelőtehetségével tárgyilagosan bírálta meg a francia erkölcsöket. A magyar sajtóban egyik úttörője volt annak, hogy Párisról minden magyar embernek helyes fogalma legyen. Szerinte Páris nem a bűnök városa, ha-

nem a humánus intézményeknek és kulturális vívmányoknak legelső előharcosa. A sokat rágalmozott párisi népet is igazi mivoltában ismerteti meg.

A világkiállítást és Páris mai életét a szerző a nyár folyamán tett hosszabb tanulmányútján figyelte meg és legfrisebb impresszióit, legközvetlenebb hangulatait szötte darabjába; rögtön bevezeti a nézőközönéget az örökké pezsgő párisi életbe. Ebben a darabban nem az épületek stíljét magyarázza, hanem húsból és vérből való párisi embereket jellemez. Ugyan melyik város szolgált erre gazdagabb anyagot?

De Salamon Ödön egyszerű, világos és természetes közvetlenséggel úgy szerkesztette meg Párist és a kiállítást, hogy a közönség nem úgy nézi, mint idegen, hanem szinte belemerül maga is a párisi életbe.

[1900. júl. 16. – szept. 1-jéig a Kisfaludy Színház társulatának adott otthont az Uránia épülete.]

1900. szept. 26.

WEISS Róbert, Szurdai: China.

„3 részben, 200 vetített képpel. ... A képek Zichy Jenő gróf, Hopp Ferencz és a szerző eredeti fölvételei.” – 1900. okt. 2-án már mozgófényképekkel. – 1900. nov. 9-én: „A harmadik felvonásban Taku bombáztatása nagy mozgófényképben kerül bemutatásra.”

Szórólap, a szerző arcképével, rövid bevezetővel, és a műsor részletes felsorolásával:

CHINA

[1900. szept. 26.]

Világszerte támadt érdeklődés tette aktuálissá azt a rengeteg birodalmat, mely a távoli Keleten, ezer és ezer mérföld messzeségben terül el, a titokszerűség homályába burkoltan. Különleges világ az ott, telve színekkel, bizarr szokásokkal, a mikhez annyi vértanu-halál emléke fűződik, s a honnan ma a legborzalmasabb híreket hozza naponkint a távíró. A tudós utazók örök vágyódása volt China minden időben s ezt

a vágyat fokozta még az a nehézség és veszély, mely hozzá fűződik. Szinte emberfeletti küzdelmekből áll egy ily expedíció s azok a kötetek, melyek a czopfós birodalomról íródtak, megdönthetetlen érvekkel bizonyítják a barbarizmus e hazájának mindazon bűneit, melyek megtorlására jelenleg a művelt világ egyesült.

WEISS RÓBERT, hosszú időt töltött a kulik országában, bekalandozva annak óriási részét, kutatva és küzdve és olykor meg is szenvedve a civilizáció nevében.

Az a szinpompás darab, mely az Urániában naponkint látható, gróf Zichy Jenő és Hopp Ferencz urak és a szerző fényképei után készült s felöleli mindazt, a mi Chinát érdekesen, tanulágosan és jellemzően magyarázhatja. Szemeink előtt vonulnak el azok a látványosságok, melyeket eddig csak a képzelet festett meg számunkra; Honkongtól Pekingig, a Sárga-tengertől a Himalaya hómezőjéig. Mint egy mesebeli kalaidoszkóp, pompázva a színek összes árnyalataiban, felejthetetlen látványt nyújt a közönségnek, akárcsak egy kényelmes vasuti kocsi ablakából láthatnók mindazt, a nélkül – természetesen – hogy a klimatikus gyötrelmeket kellene átszenvednünk.

Kétszázötven színesen vetített kép és számos eredeti mozgófénykép magyarázza az érdekes szöveget.

1900. okt. 9.

„Sada Yacco a japáni tragika világhírű darabjának több jele-
nete színesen vetített képekben.”

1900. okt. 22.

Petőfi-est.

„tartja Tordai Grail Erzsi. Petőfi Sándor életének, korának és költészetének jellemzése.” – Az előzetes műsor szerint: Tordai Grail Erzsi az Európa szerte ismert előadó művésznő.”

1900. nov. 27.

Vörösmarty-est.

„A Vörösmarty-szobor alapja javára.”

1900. dec. 3.

PEKÁR Gyula: A XIX. század.

„Előadás 3 felvonásban, egy előjátékkal és felolvassa: Pekár Gyula.”

1900. dec. 9.

GYULAI Ágost: Vörösmarty élete.

„58 színesen vetített képpel...”

1900. dec. 21.

LYKA Károly: A Secessio.

„Művészeti előadás 3 részben...”

1900. dec. 30.

[?]: Az elveszett paradicsom.

„Milton után.”

Klupathy Jenő (1861–1931)

A fizikus Klupathy Jenő is a magyar ismeretterjesztés egyik érdekes alakja, mindamellett kiváló tanár és praktikus elme, fogékony a kor minden új vívmányára: technikai és egyéb újítása, több szabadalma is volt.

Kassán született 1861. okt. 21-én, Klupathy Antal építészmérnök, volt 1848/49-es őrnagy és Janik Mária negyedik gyermekeként. Bátyja, ifjabb Klupathy Antal híres jogtudor, egyetemi tanár lesz.

Klupathy Jenő alsóbb iskoláit szülővárosában végezte, majd egyetemi tanulmányait Budapesten, Würzburgban, Berlinben végezte, közben tanulmányúton Olaszországban, Franciaországban és Angliában járt. Főgimnáziumi tanár lesz a VII. kerületben, a mai Madách Imre Gimnáziumban (1888–1894-ig), közben a budapesti egyetemen a kísérleti fizikai intézetben Eötvös Loránd báró asszisztense lett, 1903-ban rendkívüli, 1908-ban pedig nyilvános rendes tanár.

Nem voltak kellően időtállóak tudományos dolgozatai, újításai, szabadalmi, vagy épp nem voltak időszerűek, hogy ma már oly kevéssé, vagy alig ismert a neve? Most már nehéz rekonstruálni. Szegény Klupathy, azt hiszem már életében kissé feledésbe merült.

Róla nem készült részletes emlékezés az Akadémia Emlébeszédék sorozatában, tudományos műveinek bibliográfiájával. Tévesen hivatkozik az az általában néhány soros vagy néhány lapos, kisszámú életrajz, lexikon szócikk egyazon forrásra: a kiváló Rybár István fizikus emlékbeszéde csak rövid beszéd a ravatalnál, szinte minden személyes emlék vagy ténylegesen megindító szó nélkül – aki nem ismerte, ebből nagyon nem is ismerhette meg ezt a „derékbátort” életet.

Az „Uránia” című tudományos ismeretterjesztő folyóirattól 1912-ben mondott búcsút, mint egyik főszerkesztője, az új, általa vezetett és felállított II. számú Fizikai Intézet munkájára hivatkozva, hogy alig tíz évre rá, elhatalmasodó betegsége miatt ezt is föl kelljen adja, hogy aztán 1931. március 2-án végleg eltávozzék, mint már mondtuk, szinte már életében elfeledve.

Pedig a tudományos ismeretterjesztés, a tudomány s elsősorban az egyetem egyik fő céljaként kitűzött kutató-, illetve tanárképzés fel-

adatát remekül látta el, professzorával, Eötvös Loránddal együtt az oktatásba bevont egyre több kísérlet és kísérleti eszköz által a felismerés élményével párosuló gondolkodásra tanítás egyik – mondhatni – gyakorlati elméje, egyúttal az egészséges sportolás egyik legfőbb szorgalmazója volt.

Mint fizikus Eötvös báró mellett, az Akadémia III., természettudományi szakosztálya kezdeményezésére 1899-ben létrejövő Uránia Magyar Tudományos Egyesület első kisebb, mintegy 30 perces kísérő előadását ő tartja, „Mikor a levegő cseppfolyóssá válik” címmel az Uránia Tudományos Színházban, azaz a mai Uránia mozi épületében. 1900-ban, a társaság induló folyóiratának egyik szerkesztője, a jogász, legifjabb Szász Károly miniszteri osztálytanácsos és a főszerkesztő, Molnár Viktor mellett. Klupathy, mint az egyesület főttkára, kéri föl 1899. dec. 30-án kelt levelében, Pekár Gyulát, „hogy az Uránia színház részére Spanyolországról $\frac{3}{4}$ órás, a bikaviadalokról pedig $\frac{1}{2}$ órás előadást írni szíveskedjék.”¹ Ez az előadás az egyik legnézettebb darabja lett az Urániának, s valóban az I. részben Castiliát, a II-ban Andalusiát, a III-ban pedig a bikaviadalt, azaz a corridát mutatta be, ez utóbbit 15 perces mozgófényképpel.²

Klupathy tanár lelkiismeretességét és széles látását is bizonyítja egy 1906. okt. 13-án szerkesztőtársának, legifjabb Szász Károlynak írt levele:³

„Gondolkodni kell a Washington és a Semmelweis emlékekből közlendő képekhez a szövegről, továbbá a Rákóczy-ünnepeket is méltatni kellene s különösen megfelelő képeket hozni. Azt hallottam tegnap Viktortól,⁴ hogy a szépművészeti múzeumban van két új gyermek-képe Rákóczynak, valaki pedig említette, hogy b. Forsternél [Báró Forster Gyula]: ereklye-képek vannak. Te talán hozzájuthatnál ezekhez.

---

1) Klupathy Jenő Pekár Gyulához. 1899. dec. 30. OSZKK Levelestár.

2) 1904-ben már a 100. előadásra is sor kerülhetett. Korabeli színlapok. OSZK, Színháztörténeti Tár, színlapgyűjtemény.

3) OSZKK Levelestár

4) Molnár Viktor

Nálam több apró cikkem kívül van a b. Eötvös előadása, a melyet a fokmérő-congressuson tartott. Ezt le kell fordítanom németből és bevezetést írok hozzá, hogy olvasóink tájékozva legyenek. Ezt szeretném első cikknek tenni, annyival inkább, mert a Rákóczy-cikk, képei miatt, ugyanis csak a végére jöhet technikai okokból.”

Az „Uránia” novemberi számában a megvalósulást tetten is érhetjük: mindjárt az elején Eötvös előadása, „Báró Eötvös Loránd Föld-kutatásai” címmel,⁵ számos képpel illusztrálva, Rákóczirol pedig Békefi Remig egyetemi tanárnak a budapesti tudományegyetem Rákóczi-ünnepélyén tartott emlékbeszéde volt olvasható.⁶ A tervezett képek ezúttal valahogy elmaradtak.

Klupathy Jenő, ahogy már ezekből is kitűnt, Eötvös Loránd adjunktusa, tehát egyik közelebbi munkatársa volt a budapesti Tudományegyetemen. Több kísérletet együtt végeztek, vagy Eötvös megbízására, mint például Magyarországon az első röntgen-felvételeket. Ezek közül a leghíresebb egy kép Eötvös kezéről, mely több korabeli folyóiratban is napvilágot látott és szenzációt keltett.⁷ A geofizikus Pekár Dezső, Eötvös tanítványa és geofizikai kutatásainak folytatója így emlékezik vissza:

„Az 1895 év végén megjelent bizonytalan újsághírek alapján Eötvös buzdítására végeztük Klupathy Jenővel együtt azokat a kísérleteket, amelyekkel Magyarországon az első Röntgen képeket előállítottuk.”⁸

Kutatásai közül kiemelkednek azok, melyek a kathódsugarak vizsgálatára és a folyadékok bizonyos tulajdonságainak tanulmányozására

---

5) Uránia 7 (1906) No. 11. pp. 421–432.

6) Uo. pp. 432–437.

7) Eötvös Loránt[!] tudományos kísérlete. = Nemzeti Ujság 3 (1896) No. 10. (jan. 11.); Wartha Vince: A Röntgen-féle új fajta fotografiákról. = Természettudományi Közlöny 28 (1896) pp. 53–54. A képet Eötvös kezéről a Vasápmapi Ujság is közzétette, és több monográfia is átvette.

8) Pekár Dezső: Báró Eötvös Loránd. A torziós inga ötven éves jubileumára. Bp., 1941. Kis Akadémia. pp. 12–13.

irányultak. „A víz szilárdságáról” és „A folyadékok szilárdságáról” akadémiai értekezéseiben számolt be.

Tökéletesítette a vetítési célokat szolgáló ívlámpát: vízszint-rendszerű elektromos ívlámpa, 1895. Tudományos munkájában elsődlegesen a fizika gyakorlati, műszaki oldala érdekelte.

De hogy a fiatal házsnak – felesége Kölcsey Hedvig – mennyire nem volt könnyű a helyzete, még mint egyetemi adjunktusnak sem, jól mutatja, hogy 1902-ben szeretne volna elnyerni a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen a megüresedett Kísérleti Physikai Tanszéket. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár támogatását kéri, s panaszolja:⁹

„Nekem itt annyira szétforgácsolódik az erőm, a többféle elfoglaltság folytán, hogy nagyon szeretném ezt az alkalmat megragadni a nyugodt, koncentrált munkálkodásra. Jelenlegi laboratórium olyan primitív, hogy egy jobb mérő eszközt sem állíthatok fel benne, ez az oka, hogy az utóbbi években csak vázlatos dolgozatokat készíthettem, a végleges kidolgozást arra az időre tartom fenn, a mikor módomban lesz azt elvégezni.

A ministerium éppen most bízott meg az Eötvös báró ajánlatára a Kísérleti physika tudományos kézikönyvének – egyetemi hallgatók igényeinek megfelelő – megírásával, erre is nyugalomra van szükségem.”

Az állást végül nem nyerte el, de rá egy évre a gyakorlati fizika rendkívüli tanára lesz a budapesti egyetemen, s később őt bízzák meg az egyetem II. számú Kísérleti fizikai intézetének megszervezésével, melynek 1912-ben igazgatója lesz, s már korábban, 1908-ban nyilvános rendes tanárrá nevezik ki és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja. Szintén ebben az évben adta be szabadalmát Berger Krisztiánnal, a hanggal történő elektromos távkapcsolást, ennek gyakorlati kiaknázására alakult meg New Yorkban a Submarin Wireless Company. A szerkezet célja távolba való hatások

---

9) Klupathy Jenő Apáthy Istvánnak. 1902. ápr. 3. OSZKK Levelestár.

víz alatt való létrehozása. A találmány alapelve, hogy a vizet, mint rugalmas közeget és jó hangvezetőt használja fel a hatás továbbítására. Itt jegyezzük meg, hogy a tudomány mai állása szerint a legjobb ilyen réteg az úgynevezett mélyvízi hangvezető csatorna, mely az óceánban mintegy 1200 méter mélyen található.

„Berger-Klupathy berendezése a feladó állomáson vízalatti hangfejlesztőből, a fogadó állomáson hangfelfogóból áll. A Berger-Klupathy-féle hangfejlesztő több alakja ismeretes, melyek közül különösen figyelemreméltó az, mely szapora vízalatti robbanások segélyével állítja elő a hangot, továbbá egy tiszta zenei hangokat adó berendezés, mely főleg a vízalatti naszádok közötti telegráfózás dolgában nagy haladás. A találmány továbbfejlesztését egy kísérleti társaság végzi s az osztrák–magyar haditengerészet is támogatja.” – halljuk a korabeli összefoglalót.¹⁰

A találmány további sorsáról sajnos nincs tudomásunk.

Klupathy Jenőnek nyilvános rendes tanári kinevezésével tehát 1908-ra vágya a kutatás jobb lehetőségeire, a nyugodtabb életre, valóra válhatott. Sajnos egyre elhatalmasodó alattomos betegsége végül 1921-ben lemondásra és teljes visszavonulásra kényszerítette. A kerepesi temetőben alussza örök álmát.

De ne csak a kiváló tanárra, kísérletezőre, újítóra, tudósra, hanem a magyar ismeretterjesztésen túl a sportos élet jeles szervezőjére is emlékezzünk, hiszen 1898. nov. 5-én az ő szorgalmazására és közreműködésével jött létre a Budapesti Egyetemi Athletikai Club, azaz a BEAC, melynek Eötvös Loránd tiszteletbeli elnöksége mellett hosszú éveken át, 1912-ig volt tanárelnöke.

A „Természettudományi Közlöny”-ben vagy az „Uránia”-ban megjelent írásait, mint például a „A léghajózásról”, az „Elektromos vasutakról” írtakat, vagy épp a „Telegráfózás vezető drót nélkül” és a „Fizikai kísérletek hajdan és most” címet viselő előadását ma is jó szívvel ajánlhatjuk a tudománytörténet iránt érdeklődőknek.

---

10) Révai Nagy Lexikona. 3. köt. Bp., 1911. Révai. p. 153.

